گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٦ – ٢٠٢٦
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە
ISSN: 2520- 4106
Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن ٢٠٢٥/٩/٢٥
پەسەندکردن ٢٠٢٥/١٢/٤

ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی لە "خولێک بۆ فێربونی گریان" ی قوبادی جەلیزادەدا

د. نعمە قرەنی اسماعیل
بەشی کوردی، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی سەلاحەدین
Neamah.ismail@su.edu.krd

پوختە

ناونیشانی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لە (ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی لە "خولێک بۆ فێربونی گریان" ی قوبادی جەلیزادە)دا. توێژینەوەکە هەوڵێکە بۆ خستنەڕووی بنەما و ڕەهەندەکانی ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی لە دەقە شیعرییەکانی (خولێک بۆ فێربونی گریان)دا. ئیکۆلۆژی وەک میتۆدێکی ڕەخنەیی نوێ ئەو بوارە زانستییەیە، کە لە پەیوەندی نێوان مرۆڤ و جۆرەکانی ڕووەک و گیانەوەر و پەیوەندیان بە جیهانی فیزیکیان دەکۆڵێتەوە، واتە ئەو بابەتە ڕەخنەییانە هەڵدەبژێرێت، کە لە پەیوەندی نێوان ئەدەب و ژینگەی بایۆلۆژی و فیزیکی دەکۆڵنەوە. ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی لقێکە لە لقەکانی ڕەخنەی ئیکۆلۆژی، جەخت دەکاتە سەر ڕۆڵ و دەرخستنی ئاژەڵان لە دەقی ئەدەبیدا. ئامانجی ئەم توێژینەوەیەش بەرباس خستنی چۆنیەتی وێناکردنی ئاژەڵە لە شیعرە هەڵبژێردراوەکانی "خولێک بۆ فێربونی گریان" دا، بەمپێیە توێژینەوەکە لەبەر ڕۆشنایی میتۆدی ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی و یاساکانی پاراستنی مافی ئاژەڵان، لەوە دەکۆڵێتەوە کە چۆن شاعیرـ قوبادی جەلیزادەـ لە ئاژەڵ ڕادەمێنی لە دەقە شیعرییەکانیدا. توێژینەوەکە جگە لە پێشەکی لە دوو بەش پێکهاتوە، بەشی یەکەم دەروازەیەکی تیۆرییە سەرەتا تیشک دەخاتە سەر ناساندنی ڕەخنەی ئیکۆلۆژی، دواتر جەخت دەکاتە سەر مێژوو و زاراوە و پێناسەی ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی. لە بەشی دووەمیشدا بنەما و ڕەهەندەکانی ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی لە شیعرە هەڵبژێردراوەکاندا پراکتیزە کراوە.

کلیلە وشە : ڕەخنەی ئیکۆلۆژی ، ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی، ئاژەڵ، پاراستنی مافی ئاژەڵان، خولێک بۆ فێربوونی گریان.

پێشەکی

ناونیشانی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لە (ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی لە خولێک بۆ فێربوونی گریان ی قوبادی جەلیزادە)دا، توێژینەوەکە هەوڵێکە بۆ خستنەڕووی بنەماو ڕەهەندەکانی ڕەخنەی ئیکۆئاژەڵناسی لە دەقە شیعرییەکانی (خولێک بۆ فێربونی گریان) و شیکردنەوەیان بە گوێرەی پەیوەندی نێوان مرۆڤ و ئاژەڵ و پاراستنی مافی ئاژەڵان. لە نوسینی ئەم توێژینەوەیەدا میتۆدی ڕەخنەی شیکاری بە سوود وەرگرتن لە زانستی ئاژەڵناسی و پاراستنی مافەکانیان بەکارهاتووە. سەرەتا ناساندنێک بۆ ڕەخنەی ئیکۆلۆژی و ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی بەشێوەیەکی تیۆری کراوە، دواتر لەژێر ڕۆشنایی ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی و یاساکانی پاراستنی مافی ئاژەڵانەوە دەقە شیعریەکانی "خولێک بۆ فێربوونی گریان" شیکردنەوەی پێویستیان بۆ کراوە.

سنوری ئەم توێژینەوەیە لە چوارچێوەی ئەدەبی هاوچەرخی کوردیدایە و لە ڕوانگەی ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسییەوە لێکدانەوە بۆ شیعرەکانی "خولێک بۆ فێربونی گریان" وەکو کەرەستەی پراکتیکی توێژینەوەکە دەکات. ئەو پرسیارنەی لەم توێژینەوەیە وەلام دەدرێنەوە بریتین لە: ئایا پەیوەندی نێوان ئەدەب و گیانەوەران چۆنە؟ چ جۆرە گیانلەبەرێک بەکارهاتووە؟ ئایا مەزراندنی ئاژەڵ لەلای قوبادی جەلیزادە تا چ ڕادەیەک لەگەڵ یاساکانی پاراستنی مافی ئاژەڵان دێتەوە؟ ئامانجی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لە خستنەڕووی پەیوەندی نێوان مرۆڤ و ئاژەڵان و ڕەنگدانەوەیان لە دەقە ئەدەبییەکان بە گشتی و لە دەقی "خولێک بۆ فێربوونی گریان" دا بە تایبەتی. ئەم توێژینەوەیە لە پێشەکی و دوو بەش و ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان پێکهاتووە لە کۆتاییشدا پوختەی توێژینەوەکە بە زمانی عەرەبی و زمانی ئینگلیزی پێشکەش کراوە، بەشی یەکەم دەروازەیەکی تیۆرییە، چەند بابەتێک لە خۆ دەگرێ، ئەوانیش(ڕەخنەی ئیکۆلۆژی- زاراوە و پێناسە، ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی- مێژوو و زاراوە و پێناسە، ماف و ئەرکی ئاژەڵان لە ڕووی ئاینییەوە، ڕەنگدانەوەی ئاژەڵ لە ئەدەبی کوردیدا). لە بەشی دووەمیشدا تیشک خراوەتەسەر بابەتەکانی(پاراستنی مافی ئاژەڵان "ئازارنەدانی ئاژەڵان، ڕاوەنکردن و ئازادبوونی ئاژەڵان، ڕێزگرتن لە ئاژەڵان، شوێن و پەناگەی ئاژەڵان"، ئاژەڵ وەک بەشێک لە نیشتیمان، خۆزگە خواستن بە ژیانی ئاژەڵان) و چۆنیەتی ڕەنگدانەوەیان لە دەقە شیعرییەکانی " خولێک بۆ فێربوونی گریان "دا.

پێشینەی توێژینەوە

لە ئەدەبیاتی کوردیدا تەنیا چەند توێژینەوەیەکی کەم لەبارەی ڕەخنەی ئیکۆلۆلۆژیەوە نوسراون، بۆ نموونە: د.سۆران مامەند عەبدوڵلا/ ٢٠٢٣ "ڕەخنەی ئیکۆلۆژی لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا- بەنموونە شیعرەکانی- شێرکۆ بێکەس و سەباح ڕەنجدەر" لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەیی- شیکارییە، توێژەر سوودی لە زانستی ژینگەناسی وەرگرتووە، تێیدا جەختی کردۆتە سەر ئیکۆلۆژی و ڕەخنەی ئیکۆلۆژی و جۆرەکانی، ڕەخنەی ئیکۆئاژەڵناسیش وەکو یەکێک لە جۆرەکانی ڕەخنەی ئیکۆلۆژی خراوەتەڕوو.

لە توێژینەوەیەکی تریشدا کە لەلایەن م.عومەر محەمەد سالح، د.هێرۆ عەبدولڕەحمان مستەفا ، د. سافیە محەمەد ئەحمەد بەناوی "ڕەخنەی ژینگەیی لە نامیلکەی شیعری (منداڵ و ژینگە)ی (محەمەد داریـــاس)دا" بـڵاوکـراوەتـەوە. ئـەم توێژینەوەیە

پشت بە میتۆدی ڕەخنەی ژینگەیی بەستووە، بە تێکەڵکردنی بواری پەروەردەیی لە ئەدەبی منداڵاندا هەوڵدراوە شیعرەکانی (محەمەد داریاس) لەو نامیلکەیەدا لێکبدرێتەوە، لەم توێژینەوەیەدا ڕەخنەی ئیکۆئاژەڵناسی وەکو بەشێک لە ڕەخنەی ئیکۆلۆژی باسکراوە.

بەپێی زانیاری توێژەر هیچ توێژینەوەیەکی سەربەخۆ و تایبەت لەبارەی ڕەخنەی ئیکۆئاژەڵناسیەوە لە ئەدەبی کوردیدا نەنوسراوە، ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکە بۆ پڕکردنەوەی ئەم بۆشاییە.

١-١ڕەخنەی ئیکۆلۆژی :زاراوە و پێناسە

لێکۆڵینەوە لە ژینگە(ئیکولۆژیا)، بەمەبەستی ئاشکراکردن وڕونکردنەوەی هەڵوێستی مرۆڤ بەرانبەر بە دیاردە ژینگەییەکان و کاریگەرییەکانی پەیدابووە، ئیکۆلۆژیا (ژینگەناسی) ((ئەو زانستەیە کە پەیوەندییەکانی نێوان گیانلەبەران و سروشت و لەلایەکی دیکەشەوە لە کاریگەری نێوان گیانلەبەران دەکۆڵێتەوە)) (حبیب،٢٠١١:٥٠٤)، ئەمەش لەبەر ئەوەیە هەموو پێکهاتەکانی ژینگە پەیوەندی و کاریگەری لە نێوانیاندا هەیە. بابەتی ژینگەناسی پەلی هاوێشتووە بۆ لێکۆڵینەوە ئەدەبی و ڕەخنەییەکان، بۆیە ڕەخنەی ئیکۆلۆژی لە ئەنجامی لێکۆڵینەوە لە بابەتی ژینگەناسییەوە هاتۆتە ئاراوە، چونکە((ەە قۆناغی دوای نوێخوازییەوە -post modern ism” کە زیاتر ساڵانی حەفتاکان و نەوەدەکانی سەدەی بیستەم دەگرێتەوە- بزاڤی ڕەخنەی ئەدەبی جیهانیی گۆڕانکارییەکی گەورەی بەخۆوە بینی و چەندان تیۆر و مێتۆد و ئاراستەی ڕەخنەیی نوێ هاتنە ئاراوە. لەمانە ڕەخنەی ئیکۆلۆژی))(محەمەد، ٢٠١٨ :٤٣١). ڕەخنەی ئیکۆلۆژی تەنیا لێکۆڵینەوە نییە لە سروشتی لایەنە جوانەکانی ڕوەک و گیانەوەران وەکو ئەوەی لە ئەدەبدا هاتووە، بەڵکو سروشت لێرەدا((مانای تەواوی ژینگەی فیزیکییە کە لە مرۆڤ و غەیرە مرۆڤ پێکهاتووە))(Mishra, 2016: 168). سیستەمی ژینگەی تەندروست ئەوەیە کە هاوسەنگی نێوان مرۆڤ و جیهانی سروشت بپارێزێت، کە هەردەم لە پەیوەندیدان، بۆیە پێویستە هەماهەنگیەکی تەواو لە نێوان هەموو پێکهاتەکانی سروشدا هەبێ و هیچیان بەسەر ئەوی تردا زاڵ نەبن.

ڕەخنەی ئیکۆلۆژی-(النقد البيئي –-Eco criticism) لە لێکۆڵینەوەکاندا بە چەندین زاراوە و دەستەواژە ناونراوە، وەکو(ڕەخنەی سەوز، شیعریەتی ژینگەیی، ڕەخنەی ئەدەبی ژینگەیی،لێکۆڵینەوەی کلتووری سەوز، ئەدەبی سەوز ، ئیکۆلۆژی ئەدەبی)(عەبدوللا ، ٢٠٢٣: ٩٣).

ڕەخنەی ئیکۆلۆژی چەندین پێناسەی بۆ کراوە، بۆ نمونە لە فەرهەنگی "کلیلدان"دا بەم شێوەیە هاتووە، کەوا ڕەخنەی ئیکۆلۆژی ((ئەو ڕەخنەیەی کە لە پەیوەندی نێوان زمان و ئەدەب و گرفتی "مرۆ- سروشتی" دەکۆڵێتەوە و دەیکات بە بنەمای سەرەکی))(بەرزنجی و بەرزنجی،٢٠٢٤: ٢٤١). هەروەها لە گشتگیرترین پێناسەشدا ئەوەیە کە دەڵێت: ((ڕەخنەی ئیکۆلۆژی ئەو جۆرە ڕەخنەیەیە، کە لەبەر ڕۆشنایی تیۆرێکی ژینگەیی، گرنگیی بە لێکۆڵینەوەی تێکست و گوتارە ئەدەبییەکان دەدات، واتە لەنێو بەرهەمە ئەدەبی و هونەرییەکاندا، لە پێگەی ژینگە و سروشت و زەوی و شوێن دەکۆڵێتەوە، ئەمەش بە مەبەستی خستنەڕووی ڕوانینی نووسەر و هونەرمەندان دەربارەی کێشەو بابەتەکانی ژینگە)) (محەمەد، ٢٠١٨: ٤٣٣).

ڕەخنەی ئیکۆلۆژی گەلێک جۆر وبواری لە

ئەدەبدا هەیە، (د.سۆران مامەند) لە تێزی دکتۆراکەیدا بەمشێوەیەی خوارەوە دەستنیشانی کردوون:

١-ئیکۆلۆژیای قووڵ/فەلسەفەی ئیکۆلۆژی

٢-ئیکۆ فیمینیزم/ فیمینیزمی ژینگەیی

٣- ڕەخنەی ئیکۆ شوانکارەیی/ ژینگەیی شوانکارەیی

٤- ڕەخنەی ئیکۆپۆست کۆلۆنیالیزم/ ژینگەیی قۆناغی دوای داگیرکاری

٥-پەیوەندی پۆست کۆلۆنیالیزم بە ڕەخنەی ئیکۆلۆژییەوە

٦- ڕەخنەی ئیکۆسایکۆلۆژی/ ژینگەیی دەروونی

٧-جەنگ و ئیکۆلۆژی(ئیکۆلۆژیای جەنگ)

٨- ئیکۆ مارکسیزم/مارکسیەت و ڕەخنەی ئیکۆلۆژی

٩- ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی

١-٢ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی(مێژوو و زاراوە و پێناسە):

ئاژەڵ[1] بە درێژایی مێژوو سوود و گرنگی بۆ مرۆڤ هەبووە، وەکو پێویستیەکانی خواردن و پۆشین و کارکردن، تێڕوانین و بیرکردنەوەی ئەوکات لەبارەی ئاژەڵانەوە جیاوازیەکی زۆری هەبوو لەگەڵ بیرکردنەوەی ئێستا. دوای زیادبوونی ژمارەی دانیشتوان و ئەو گۆڕانکارییە گەورانەی لەسەر پشتی زەوی ڕوویاندا، مرۆڤەکان لە کۆمەڵگایەکی شوانکارەیی بەرەو کۆمەڵگایەکی بازرگانی چوون، کە ئەمەش بووە هۆی مەترسییەکی گەورە بۆ سەر ژیانی ئاژەڵان و بە کاڵاکردنیان، هەر لەبەر ئەم مەبەستەش چەندین لێکۆڵینەوە لەسەر پرسی ئاژەڵان لەبوارە جیاجیاکانەوە کراوە. بۆ نموونە لەبواری ڕەخنەی ئاژەڵاندا کتێبی(The Animalizing Imagination) کە لەلایەن(Alan Bleakley)نوسراوە. نوسەر((لەو کتێبەدا جیاوازی لە نێوان دەرکەوتنی ئاژەڵان دەکات لە سێ کایە یان ڕیزبەندی جیاوازدا: وەک بایۆلۆژی(وشەیی)، دەروونی(خەیاڵی) و چەمکی(ڕەمزی، هێمایی، دەقی)، ئەمە کارێکی جەوهەری بوو بۆ بەرەوپێشچوونی ڕەخنەی ژینگەیی، چونکە نوسەر زیاتر سەرنجی نەخستوتە سەر بوونی بایۆلۆژی و دەروونی ئاژەڵان، بەڵکو بە تەواوی مانا و هێماکانی ئاژەڵانی لە دەق ، زمان، گوتار و دەروونی لەبەرچاو گرتووە. ڕێبازێکی لەم شێوەیە ڕێگەی بە خوێنەر دا، کە ئاژەڵەکان وەکو پێکهاتەیەکی کلتووری ببینێت و جیاوازی لە نێوان بوونی بایۆلۆژی و مانا ئەدەبییەکانی ئاژەڵ بکات)).
(Birzo, 2019: 25)

هەر لەبارەی بابەتی پەیوەندی نێوان ئاژەڵ و ئەدەبدا (Graham Huggan، Helen Tiffin) لە کتێبی (Postcolonial Ecocriticism: Literature, Animals, Environment)(ڕەخنەی ئیکۆلۆژی سەردەمی دوای کۆلۆنیالیزم: ئەدەب، ئاژەڵ و ژینگە)دا. کار لەسەر ئەو دەقە ئەدەبییانە کراوە کە لەدوای سەردەمی کۆلۆنیالیزم نوسراون، باس لە پەیوەندی نێوان مرۆڤ و ئاژەڵ و ژینگە دەکەن، بۆچوونەکانیان لەبارەی ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسیەوە بەم شێوەیەی خوارەوە بوو:

ا- تاک و کلتوورەکانی مرۆڤ لە ئاست و سەردەمی جیاوازدا لەلایەن گروپە باڵادەستەکانەوە وەک "ئاژەڵ" مامەڵەیان لەگەڵ کراوە و دەکرێت، کە جینۆسایدی مرۆڤ و بەکۆیلەکردنیان لەهەندێ حاڵەتدا بەردەوامە.

ب- مرۆڤ لەگەڵ ئاژەڵان لەسەر کەمبوونەوەی سەرچاوەکانی ژیان لە پێشبرکێدان.

پ- هەر هەوڵێک بۆ لێپرسینەوە و بەدواداچونی

١ – لەم توێژینەوەیەدا ئاژەڵ بە مانا گشتیەکەی وەرگیراوە، واتە مەبەست لێی سەرجەم زیندەوەران جگە لە مرۆڤ دەگرێتەوە.

جۆرەکانی ئاژەڵان لە دەقەکانی دوای سەردەمی کۆلۆنیالیزم، ئەوە دەخاتەڕوو، کە ئاژەڵان چۆن مامەڵەیان لەگەڵ کراوە، یان پێگەیەکی تایبەتیان پێدراوە کە لە هەندێک حاڵەتدا لە پێگەی مرۆڤ بەرزتر بووە. بۆ نموونە کۆچبەران لە کۆمەڵگا ڕۆژئاواییەکاندا بە کەمتر لە ئاژەڵ مامەڵەیان لەگەڵ دەکرا.

ت- ئەو مندالانەی کە برسی دەکران یان ئەو کەسانەی کە دەکوژران، زیاتر دەبنە هۆی نیگەرانی لەچاو نیگەرانی بەرانبەر ئاژەڵان(Huggan and Tif-fin, 2010: 135-137).

توێژینەوە ڕەخنەییەکانی ئاژەڵان جەخت دەکەنە سەر ئەوەی کە تێگەیشتنی مرۆڤ بۆ ژیانی ئاژەڵان و شێوازی ژیانیان بەردەوام لە گۆڕاندایە. (("Steven Best" لە وتارەکەیدا بەناوی "سەرهەڵدانی توێژینەوەی ڕەخنەی ئاژەڵان" پێی وایە کە توێژینەوەی لەبارەی ئاژەڵان وەک بوارێکی ئەکادیمی دەتوانێت ببێتە ئامرازێکی بەهێز بۆ بەدیهێنانی گۆڕانکاری لە کۆمەڵگادا لە ڕێگەی بە خۆماڵیکردنی سروشتی هەرەشەئامێزی ڕەخنەی بالادەست بوونی مرۆڤ و چەوساندنەوەی ئاژەڵ لەلایەن مرۆڤەکانەوە))(El Kashlan, 2016:609).

زاراوەی ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی لە زمانی عەرەبیدا(النقد الحيواني او النقد اللاانساني) پێ دەگوترێت و لە زمانی ئینگلیزیش زاراوەی (Zo-ocriticism)ە، کە بۆ یەکەمجار لەلایەن(Hel-Graham Huggan، en Tiffin)لە پێشەکی کتێبەکەیان بەکاریانهێناوە.

ئاژەڵ و زیندەوەران وەکو بەشێک لە ژینگە هەر لەکۆنەوە بونەتە سەرچاوەی ئیلهامی نوسەران و ئەدیبان بۆ مەبەستی جیاجیا وەکو ڕەمز یاخود پاڵەوان لەنێو دەقەکان بەکاریانهێناوە، بەڵام لێکۆڵینەوە لە ئاژەڵ وەکو میتۆدێکی ڕەخنەیی کارێکی نوییە، بەو واتایەی کە ڕەخنەی ئیکۆئاژەڵناسی شێوازێکی نوییە بۆ بابەتێکی کۆن لەناو ئەدەبیاتدا. سەبارەت بە مێژووی دەرکەوتنی ((ڕەخنەی ئاژەڵناسی ڕەگ و ڕیشەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو توێژینەوانەی پەیوەندی بە ئاژەڵانەوە هەیە، ئەم توێژینەوانەش لەسەر فەلسەفە، ئاژەڵناسی و ئایین بنیادنراون))(عەبدوللا، ٢٠٢٣ :١٣٤).

ڕەخنەی ئاژەڵان ((سەرهەڵدانی ڕەوتێکە بۆ لێکۆڵینەوە لە پەیوەندی نێوان مرۆڤ و ئاژەڵ، ڕێبازێکە بۆ لێکۆڵینەوە و تێگەیشتن لە پەیوەندی مرۆڤ و ئاژەڵ بەیەکەوە لە میانەی دەقێکی ئەدەبیدا. ڕێبازێکی لەم جۆرە دیدگایەک لەبارەی سروشت پێشکەش دەکات لە ڕێگەی گرنگی دانێکی تایبەت بە ئاژەڵان و چۆنیەتی ژیانکردن لەگەڵ مرۆڤەکاندا)) (Limbu, 2020: 4).

ڕەخنەی ئیکۆئاژەڵناسی- لە پەیوەندیدا بە سروشتەوە-، ئەوا((لقێکە لە ڕەخنەی ئیکۆلۆژی و بە پلەی یەکەم باسی ڕۆڵ و دەرخستنی ئاژەڵان دەکات لە دەقەکاندا، بە تایبەتی لە دەقە ئەدەبییەکاندا، هەربۆیە ڕەخنەی ئاژەڵناسی وێنەی ئاژەڵان دەخاتە بەردیدی خەڵک و ئاژەڵان زەقدەکاتەوە))(Sen-gupta, 2015: 10). ئەم جۆرە ڕەخنەیە کار لەسەر هەموو بوار و ڕەهەندەکانی وەک(ماف، سوود، جوانی، دڕندەیی، ئەرک، میهرەبانی و ... هتد)ی ئاژەڵان دەکات.

بایەخدان بە ڕەخنەی ئاژەڵان بەو ڕاستییە ڕوون دەکرێتەوە کە پرسی ئاژەڵ یەکێکە لە کێشە ئەخلاقییە سەرەکییەکان، کە ڕووبەڕووی سەدەی ئێستا دەبێتەوە) (Birzo, 2019: 20، هەر بۆیە نوسەرانی ئەو سەردەمە وەکو ئەرکێکی ئەخلاقی و نیشتیمانی بۆ پاراستنی مافی ئاژەڵان بە

ڕوانین و دیدێکی جیاوازەوە ئاژەڵان لە دەقەکانیان دەمەزرێنن، کەواتە دەکری بوترێ ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی کاریگەری لەسەر دەقی ئەدەبیدا هەیە و ئەدەب پەیوەست دەکا بە بابەتێکی زۆر گرنگ ئەویش گرنگیدان و پاراستنی مافی ئاژەڵانە.

١-٣ماف و ئەرکی ئاژەڵان لە ڕووی ئاینییەوە:

لە ئاینی ئیسلامدا پەیوەندی نێوان مرۆڤ و ئاژەڵان هاوسەنگ کراوە، لەبارەی سوود گەیاندنی ئـاژەڵان بۆ مرۆڤەکان و سـۆزو بەزەیی و ماف پێدانیان .

هـەندێک لـە ئـاژەڵان لـە قـورئـانی پـیـرۆز و فەرموودەکانی پێغەمبەر(د.خ) باسکراون، بۆ نموونە لە قورئانی پیرۆزدا چەند سورەتێک بە ناوی ئاژەڵان هەیە وەکو سورەتەکانی(البقرة، النمل، النحل، العنكبوت، الفيل، الانعام)، جگە لەمەش لە چەند ئایەتێک وەسف و باسی چەند ئاژەڵێک کراوە، هـەروەک لە سورەتی (النمل) خوای گەورە باسی چەندین زیندەوەر دەکات هەروەک مێروو(مێروستان)، کەوا مێرووەکان وەکو مرۆڤەکان توانای بەڕێوەبردن و چاودێری و ڕێکخستنی مێرووەکانی دیکە و شانشینەکەیان هەیە، هەروەکو شانشینی هەنگەکان بـەووردی ڕێـکـخـراوە و ئەرکەکانیان جـیـاوازە. هـەروەهـا لـەم ئایەتانەدا ئـامـاژە بـەوە دەکـات کە مـێـرووەکـان خـاوەن زمـانـی خـۆیـانـ و لەیەکتر تێدەگەن، بۆ نموونە کاتێ پێغەمبەر سولێمان(ر.خ) گوێی لە یەکێک لە مێرووەکان دەبێ گفتووگۆ لەگەڵ ئەوانی تردا دەکات، کە ئەمەش لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە، خوای گەورە دەفەرموێت: (وَوَرِثَ سُلَيۡمَٰنُ دَاوُۥدَۖ وَقَالَ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ عُلِّمۡنَا مَنطِقَ ٱلطَّيۡرِ وَأُوتِينَا مِن كُلِّ شَيۡءٍۖ إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ ٱلۡفَضۡلُ ٱلۡمُبِينُ (16) وَحُشِرَ لِسُلَيۡمَٰنَ جُنُودُهُۥ مِنَ ٱلۡجِنِّ وَٱلۡإِنسِ وَٱلطَّيۡرِ فَهُمۡ يُوزَعُونَ (17) حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَوۡاْ عَلَىٰ وَادِ ٱلنَّمۡلِ قَالَتۡ نَمۡلَةٌ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّمۡلُ ٱدۡخُلُواْ مَسَٰكِنَكُمۡ لَا يَحۡطِمَنَّكُمۡ سُلَيۡمَٰنُ وَجُنُودُهُۥ وَهُمۡ لَا يَشۡعُرُونَ)(النمل:١٦-١٨). واتە((سولەیمان جێنشینی داودی باوکی بوو،ڕۆژێک وتی: ئەی خەڵکینە ئێمە فێری زمانی باڵندە کراوین و لە هەموو شتێکمان پێ دراوە، بەڕاستی ئەمە هەر فەزڵ و ڕێزێکی ئاشکرایە (لەلایەن خواوە پێمان بەخشراوە)- هەرچی سەرباز و لەشکری سولەیمان هەبوو لە پەری و ئادەمیزاد و باڵندەکان کۆکرانەوە و نمایشیان کرد بەریز و ڕێک و پێکی هەموویان، سەرەتا و کۆتایی یەکیان گرت- هەتا گەیشتە دۆڵی مێرووڵە، مێرووڵەیەکیان هاواری کرد و وتی : (بچنەوە ناو ماڵەکانتان، سولێمان و سەربازەکانی با نتانپلیشێنن لەکاتێکدا ئەوان هەستتان پێ ناکەن))(محمدامين،٢٠٠٤: ٣٧٨). هەروەها لە سورەتی ئەنعام خوای گەورە دەفەرموێی: ((وَمَا مِن دَابَةَ فِي الأَرْضِ وَلاَ طَائِر يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلاَ أُمَمٌ أَمْثَالُكُم مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِن شَيْء ثُمَ إِلَى رَبِهِمْ يُحْشَرُونَ))(الانعام: ٣٨)، واتە (هیچ زیندەوەر و گیانلەبەرێک نییە بەسەر زەویدا بـڕوات و هیچ باڵندەیەک بەباڵەکانی بفڕێت، ئەوانیش ئوممەت و گەلێک نەبن وەک ئێوە(لەڕوی دروستبونەوە دڵنیا بن) هیچ شتێک نییە پشت گوێمان خستبێت لە کتێبە(تایبەتیەکەی لوح المحفوظ)دا لـەوەودوا هەر هەموو ئەوانە کۆدەکرێنەوە بۆ لای پەروەردگاریان (بۆ ئەوەی دادگـایـی بکرێت و هـەمـوو کـەس مافی خۆی وەربگرێت، یـان تۆڵەی ڕەوای لێ بسەنرێت) (محمدامين،٢٠٠٤: ١٣٢).

پێغەمبەر(د.خ) لە فەرموودەکانیدا باسی چەند ئاژەڵێکی کـردووە، هـەروەک ئاشکرایە پێغەمبەر موحـەمـەد(د.خ) کەسێکی ئـاژەڵـدۆسـت بـووە و ئامۆژگاری خەڵکی کردوو، کە ئەشکەنجەیان نەدەن ونەیانکوژن و برسی و تینوو و زیندانی نەکرێن، هـەروەهـا پێغەمبەر(د.خ) ئـەمـری پێکردووین بە

چاکی و باشی سـواری ئەو ئاژەڵانە ببن و نابێ باری زیادیان پێ هەڵبگرن ، چاکەیان لەگەڵ بکەن و ڕێز لە هەستەکانیان بگیرێت، هانی موسوڵمانانی داوە کەوا بە بەزەیی و میهرەبان بن بەرانبەریان، زیندانی کردن و پێنەدانی نان و ئاو بە تاوانێکی گـەورە دادەنـێت و بە پێچەوانەشەوە چاکەکردن لەگەڵیان دەبێتە هۆی لێخۆشبوون. هـەرووەک لە فەرموودەیەکدا پێغەمبەر (د.خ) دەفەرمووێ: ((بَيْنَمَا كَلْبٌ يُطِيفُ بِرَكِيَّة قد كَادَ يَقْتُلُهُ العَطَشُ إذ رَأَتْهُ بَغِيٌّ مِنْ بَغَايَا بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَنَزَعَتْ مُوقَهَا فَاسْتَقَتْ له بِهِ فَسَقَتْهُ فَغُفِرَ لها بِهِ))(https://hadeethenc.com)، واتە ئەو ژنە ئیسرائیلیەی کە سەگێکی تینووی ئاوداو چاکەی لەگەڵ کرد، خوا گـەورەش لەپای ئەو چاکەیە لێی خۆشبوو، واتە ڕەحم و میهرەبانی مرۆڤەکان بۆ ئاژەڵان، چاکەیەکە خودای گەورە پاداشتی دەداتەوە.

تێڕوانینە ئاینییە- گرنگیدان بە ئاژەڵان- لە دەقە ئەدەبییەکانی نوسەر و شاعیرانی هاوچەرخیش ڕەنگیداوەتەوە.

١-٤ ڕەنگدانەوەی ئاژەڵ لە ئەدەبی کوردیدا:

پەیوەندی نێوان ئەدەب و ئاژەڵ هەر لە کۆنەوە هەبووە، بەگشتی شاعیران ئیلهامیان لە سروشت وەرگرتووە، ئاژەڵانیش وەکو بەشێک لەو سروشتە بۆ چەندین مەبەستی جیاجیا لە شیعرەکانیاندا بەکار هاتووە. لە ئەدەبی کوردیدا هەر لەگەڵ یەکەمین بەرهەمەکانی فۆلکلۆرەوە، ئاژەڵ بۆتە بەشێک و کەرەستەیەکی ئەدەب، بۆ نموونە لە پەندی پێشینانی کوردیدا قسە و باس لـەسـەر چەندین ئـاژەڵ و باڵندە و مێرووەکان کراوە، بەمەبەستی گەیاندنی پەیامێک لەدوای ڕوودانی ئەو چیرۆکەی پشت ئەو پەنـدەدا، هەرچەندە پەندەکان لەڕواڵەتدا سـادەو ساکار دەردەکەون، بەڵام لە قسەی ئاسایی ڕۆژانە جیاوازە، بۆ نموونە لە پەندی:

(هـەمـوو گیاندارێک گۆشت خـۆرە بـەس ناوی گورگ بەدە)(خاڵ، ؟ : ٤٤).

واتە لەناو کۆمەڵگادا کەسی خراپ زۆرە، بەڵام بەشی زۆری خراپەکان بەسەر کەسی بێبەخت دەشکێتەوە. لـەو پـەنـدەدا گورگ سیفەتی مرۆڤی بەدبەختی دراوەتەپاڵ.

نالی وەکـو شاعیرێکی کلاسیکی کـوردی لەو شیعرەی کە بۆ کەرەکەی نوسیووە بەیەکێک لە سەرەتاکانی دەقی شیعری کـوردی دادەنرێت کە هەستی ئاژەڵدۆستی تێدابێ، کە دەڵێ:

هەر کەرێکم بوو چ پەیکەر؟ تەی کەری هەوراز و لێژ
سینە پان و مووچە کورت و شانە بەرز و گوێ درێژ
بن زگ و جەبهەت سپی کلک بژ و دامەن سیاە
یەک کەناس و سێ بڕ و دوو باد و وشەش دانگ و درێژ
کەللە وەک جەڕڕەی شەراب و پڕ نەشات و تەڕ دەماغ
شێری نەڕ ، ئاهوویی بەڕ، گورگی سەفەر قەمچی نەچێژ
مل عەلەم، شیرین قەڵەم، ئاهووشکەم مەیموون قەدەم
سم خڕ و کلک ئێستر و مەنزل بڕ و عارەق نەڕێژ
زەرق و زەراقی وەکو خاکستەر ئەمما بێ غوبار
بەرق و بەراقی وەکو پیرۆزە ئەمما بێ کرێژ
هێندە پێم خۆش بوو زمانی حاڵی دەیگوت (نالی) یا!
هەردوو حەیوانین ئەتۆ گوێ کورت و ئەمنیش گوێ درێژ(دیوانی نالی، ١٩٧٦ :٢٢٤-٢٢٨)

لەو شیعرەدا نالی سـەرەتا وەسفێکی ڕووکەشی کـەرەکـەی دەکـات، دواتـر باسی کەڵک و وەفـا و چاکییەکانی دەکـات و بـەراوردی دەکـات لەگەڵ مرۆڤی بێ کەڵک، کە نەک هەر بێ کەڵک بن، بەڵکو زیانیش بە دەوروبەرەکەی دەگەیەنێ. لە کۆتا دێری ئەم شیعرەدا کەرەکە وەڵامی نالی دەداتەوە و دەڵێ: هەردووکمان ئاژەڵین، تەنیا ئەوە هەیە تۆ گوێت کورتە، منیش گوێم درێـژ.(خـەزنـەدار، ٢٠٠٣ : ١٠٩).

کەواتە لێرەدا قسەکردنی کەر و خۆبەراوردکردنی لەگەڵ نالی، شاعیر سیفەتی مرۆڤی داوەتە پاڵی و بەچاوێکی بەرزەوە سەیری دەکات.

هەرچی شیعری نوێ و هاوچەرخی کوردیە، گرنگی دان بە ئاژەڵ و باڵندەکان لە دەقی شیعری شاعیراندا بە ڕوانین و تێگەیشتنێکی جیاوازتر پێشکەش دەکرێن، ئەمەش دوا بەدوای هەوڵی یونسکۆ بووە کە لەبارەی جاڕنامەی مافی ئاژەڵان کە لە ساڵی ١٩٨٩ لەلایەن یەکێتی نێودەوڵەتی مافەکانی ئاژەڵان داڕێژراوە و لە ساڵی ١٩٩٠ بڵاوکرایەوە، کە مەبەستی سەرەکی ئەو جاڕنامەیە ڕێکخستنی پەیوەندی نێوان مرۆڤ و گیانلەبەرانی دیکەیە، کە بوە هۆی زەق کردنەوە و زیادبوونی هەستی ئاژەڵدۆستی. بۆیە هێنانەوەی ناوی ئاژەڵ وباڵندەکان بەرگێکی تری پۆشی، بۆ نموونە لە شیعری (دەفتەری سوور)ی عەبدوڵڵا پەشێودا، شاعیر پێشنیازی پاراستنی خۆی دەکات لەلایەن یونسکۆوە، هەروەک چۆن ئاژەڵان دەپارێزێ و دەڵێ:

ولاتانی تێری جیهان
دەفتەرێکی سووریان هەیە،
بۆ ئەو مەل و گیاندارانەی
کە کوشتنیان قەدەغەیە.

تکا دەکەم لە یونیسکۆ،
لە دەفتەرە سوورەکەیدا
ناوی منیش تۆمار بکا.
لە ڕاوکەر و بازرگانان
کەوڵ و پێستم ڕزگار بکا.

ئەمن چ بکەم!
نە خزۆکم، خشپەیەک هات،
بۆ زەنۆڵێک تێتەقێنم،
وەک با تەی خەرەند و هەڵدێر و تەلان.
نە دەعباشم،
بە کەڵبە بێچوو هەڵگرم،
کونەشاخێک بکەم بە لان!

ئەمن چبکەم!
نە باڵندەم
دەرگەی ئاسمان ڤەکەم بە باڵ.
نە ماسیشم
ناخی دەریا پەنام بدا و
پەی پێم نەبا چاوی خەیال...
من هەم و نیم دووپییەکم،
کەچی ئەوا زەردەواڵەی دووپێ دەمخۆن،
تێم ئاڵاون
لە ڕاست و چەپ، لە خوار و ژوور.
سەرتاپام هەمووی برینە،
پەنام بدە،
دەخیلت بم، دەفتەری سوور! (پەشێو، ٢٠١٤: ٢٩-٣٠)

لەو شیعرەدا پەشێو ئاماژە بە بابەتەکانی ماف و بازرگانی کردن بە ئاژەڵان دەکات، خۆی دێنێتە ڕیزی گیانلەبەران و داوای مافی پاراستنی ژیانی دەکات، کەوا دەیبەستێتەوە بە بابەتەکانی سیاسی و نیشتیمان پەروەری و پاراستنی ژیانی لەدەست دوژمنانی میللەتی کورد.

بەمپێیە ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی کار لەسەر ئەو دەقانە دەکات، کە کاریگەری لەسەر خوێنەر بەجێدەهێڵێت، تاکو ئاستی هۆشیاری و ڕۆشنبیریان بەرز بکاتەوە و بەچاوێکی جیاوازتر لە پێشتر لە ئاژەڵان بڕوانن، چونکە ڕەخنەگرانی ئەم جۆرەی ڕەخنە پێیان وایە لەمەودوا ئەدەب دەبێ لە ئاستی

قڕکردنی ئاژەڵان و پێشێل کردنی ماف و ئازاردان و بە بازرگانی کردنیان بێ دەنگ نەبن و هەڵوێست وەربگرن.

شاعیرانی هاوچەرخی کوردیش بە پەرۆشی و هەستکردن بەو مەترسیانە و گۆڕانی ڕوانینیان لەسەر ئەو بابەتە بەشێوەیەکی جیاوازتر ئاژەڵ و گیانلەبەر و زیندەوەران لە شیعرەکانیاندا دەمەزرێنن. قوبادی جەلیزادەش یەکێکە لەو شاعیرە بە توانایانەی لەو بوارەدا گەلێک شیعری هۆنیوەتەوە، لە بەشی دوومی ئەم توێژینەوەیەدا بەوردی و لەژێر ڕۆشنایی ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسییەوە شیعرەکانی (خولێک بۆ فێربوونی گریان)دەخرێتە بەرباس.

٢ – بەشی دووەم: بنەما و ڕەهەندەکانی ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی لە(خولێک بۆ فێربوونی گریان)ی قوبادی جەلیزادەدا:

ئاژەڵان بە هاوبەشی ڕاستەقینەی مرۆڤ و بە پێکهاتەیەکی سەرەکی دادەنرێت لە سروشت و ژینگەدا. ژیانکردنی مرۆڤ لەگەڵ ئاژەڵاندا، زۆرجار بۆتە یارمەتیدەری مرۆڤ و سوود وەرگرتن بۆ بەردەوامبوونی ژیانی پشتی پێ بەستووە، لە بەرانبەریشدا هەندێ ئاژەڵی دیکە هەن بونەتە سەرچاوەی ترس و تۆقین بۆ مرۆڤ، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو جۆرە ژیانە لەنێوان ئاژەڵەکانیشدا هەیە، کەواتە ئاژەڵ ئامادەییەکی زۆری هەیە لە ژیانی مرۆڤدا، هەربۆیە کاریگەری لەسەر ئەدەبیاتیشدا دەبێت، چونکە ئەدەب ڕەنگدانەوەی ژیانی مرۆڤەکانە، بۆیە هەموو جۆرەکانی ئاژەڵ لە ڕووی ناو و سیفەت و ڕەمز و... لە ئەدەبدا بەرچاو دەکەوێت.

(خولێک بۆ فێربوونی گریان) یەکێکە لە بەرهەمەکانی قوبادی جەلیزادە لە (١٧١)دەق پێکهاتووە، تایبەتمەندی ئەو بەرهەمە ئەوەیە کە هەر شیعرێک لە شتێکدا دەدۆزێتەوە و دەیەوێ ئەوە بسەلمێنێ کە خودی شیعرسازی زیاتر پرۆسەی دۆزینەوەیە نەک ئیلهام وەرگرتن لە پەیامهێن، بەڵکو دەبێ شاعیر شوون هەڵگربێت و جێ پێی شیعر هەڵگرێت و خاوەن بیبین و چاویلکەی تایبەت بێت. شاعیر لەو دەقانەدا بەشێوەیەکی بەرچاو هەڵگری جیهانبینی ژینگەییە و زۆر گرنگی بە سروشت و ژینگە و مەسەلەی بابەتی ژینگەدۆستی داوە، هەموو بەش و پێکهاتەکانی ژینگە ئامادەیی لە شیعرەکانیدا هەیە. لەم توێژینەویەدا ئەو شیعرانەی پەیوەندی بە ماف و ئەرکی ئاژەڵ و ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسییەوە هەیە دەخرێتە بەرباس و لێکۆڵینەوە. بۆ ئەم مەبەستەش دەبێ پشت بەو بابەت و ڕەهەند و تێکچڕژانەی نێوان ئەدەب و ئاژەڵ ببەستین و کار لەسەر جاڕنامە و مادده و یاساکانی پاراستنی مافی ئاژەڵان بکەین.

٢-١ پاراستنی مافی ئاژەڵان:

جاڕنامەی جیهانی مافی ئاژەڵان لە ساڵی ١٩٨٩ لە پاریس جاڕدرا. لە دەقی جاڕنامەکەدا ژیانی هاوبەشی گیانلەبەران و فرەچەشنی بونەوەران و دۆخ و پەرەسەندنیان لەبەرچاو گیراوە، کە ئەوانیش خاوەن مافن و ئەم جیهانە هەر تەنیا هی مرۆڤ نییە، بەڵکو بونەوەرانی دیکەش مافی خاوەندارێتیان لەسەر ئەم زەویەدا هەیە. لەپەرلەمانی کوردستانیش چەند جارێک پرسی ماف و پاراستنی ئاژەڵان خراوەتە بەرنامەی کار و یاسای پێ دەرچووە، کۆتا یاسا، یاسای ژمارە(١٤) لە ساڵی ٢٠٢٢ دەرچووە لەچەند ماددەیەک پێکدێ و پاراستنی هەموو جۆرەکانی غەیرە مرۆڤ و بەتایبەتی ئاژەڵی ماڵی و بێلانەکان خراوەتە بەرباس ، تەوەرەکانیش بریتیبوون لە (پاراستن، تەندروستی،

شوێن و پەناگە، بازرگانیکردن، ئازاردانی بە ئەنقەست، ژەهراویکردن، کوشتنی بەشێوەی دڕاندانە، زیندانیکردن، زۆر خۆراک پێدان بە مەبەستی زیادبوونی کێش، شێوازی گواستنەوەیان، بەکارهێنانی ئاژەڵ لە تاقیکردنەوەکاندا بۆ مەبەستی پزیشکی،... هتد)بوو. پێشێلکردنی هەر ماددەیەک لەو یاسایە سزای خۆی هەیە.

ئەو بابەتانەی سەرەوەو چەند بابەتێکی دیکەش کە پەیوەندی بە نەمانی نەژادی جۆرە دەگمەنەکان و پاراستنی مافی ئاژەڵ و گیانلەبەر و زیندەوەرانی کێویە، تەوەری گرنگی داکۆکیکردنە لە دەستەبەرکردنی ماف و ئەرکی ئاژەڵان، چونکە (مافی ئاژەڵان بنەمایەکی ئەخلاقییە لەسەر ئەو باوەڕە دامەزراوە کە ئاژەڵەکان شایەنی ئەوەن بەو شێوەیە بژین کە دەیانەوێت، بەبێ ئەوەی ملکەچی خواستەکانی مرۆڤ بن(zaniary.com)) شنە شەماڵ ١٥/١١/٢٠٢٣) پێویستە مرۆڤ ئەوە قبوڵ بکات کە بەشێکە لە سروشت و دوورکەوێتەوە لە قۆرخکاری.

قوبادی جەلیزادە وەکو شاعیرێکی هاوچەرخ و نوێخوازی کوردی، بە پەرۆشی و هەستکردن بەو مەترسیانە و گۆرانی ڕوانینیان لەسەر ئەو بابەتە بەشێوەیەکی جیاوازتر ئاژەڵ و گیانلەبەر و زیندەوەران لە شیعرەکانیدا دەمەزرێنێ. لە خوارەوە هەندێک لەو بنەما و مافانە لە دەقە شیعریەکانی(خولێک بۆ فێربوونی گریان)دەخەینە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە.

٢-١-١ ئازارنەدانی ئاژەڵان :

ئازارنەدانی ئاژەڵان و پاراستنیان و مافی مانەوەیان لەژیان و ژینگەی سروشتی خۆیاندا، یەکێکە لە بنەما سەرەکییەکانی ڕەخنەی ئیکۆئاژەڵناسی، کە ئەمەش خۆی لە چوارچێوەیەکی گشتگیرتر دەبینێتەوە ئەویش ڕەخنەی ئیکۆلۆژییە، بۆیە لە ئەدەبیاتی کوردی و بەتایبەت لە شیعرەکانی "قوبادی جەلیزادە" ئەم مەسەلەیە نرخ و بەهایەکی زۆری پێدراوە و بە خەم و ئازارێکی زۆرەوە؛ ئەم ئازار و ئەشکەنجانەی بەرامبەر ئاژەڵان دەکرێت خستوویتەڕوو، ئەگەر سەیری دەقی شیعری (قرووسکە) بکەین، کاتێ دەڵێ:

هەریەکەو دارلاستیکێ بەدەستەوەیە،
چۆلەکە پێ دەکوژێ و
گلۆپی سەر دارتێلەکان پێ ووردوخاش
دەکا
کە سەگێک،
پشیلەیەک
بە کۆڵانەکەماندا، تێدەپەڕێت
بەرد بارانی دەکەن.

ئەگەر لەناونیشانی دەقەکەوە دەست پێ بکەین شاعیر وشەی (قرووسکە) ی هەڵبژاردووە و کردوویەتی بە ناویشانی دەقەکەی، هەڵگری مانا و دەلالەتی ژینگەییە و دەچێتە ئاراستەی ئیکۆ سەنتەر و گوزارشت لە ئێش وئازاری ئاژەڵان دەکاتەوە، کە بە واتای نوزانەوەو ناڵاندنی سەگ دێتن لەکاتی ئازاردان، شاعیر لەناو دەقەکەدا باس لە کۆمەڵێک ئاژەڵ دەکات، دەیبەستێتەوە بە ڕابردوو و ئێستایی ژیانییەوە، ئەویش ئازاردانی ئاژەڵەکانە لەلایەن منداڵانی گەڕەکەوە هەر لە کۆنەوە وەک دیاردەیەکی ناو کۆمەڵگەی کورد بوونی هەیە و بەردەوامیشە، بۆیە قوباد دەیەوێت لەڕێگە ئەم جۆرە شیعرانەوە هۆشیاری ژینگەیی و فێری کلتووری پاراستن و خۆشویستنی ئاژەڵەکانمان بکات، پەیامێکیشە بۆ ئەوەی منداڵەکانمان پەروەردەیەکی کلتوری ژینگەیی و بەتایبەتی هەستی خۆشەویستی و ئاژەڵدۆستیان

بکەین. ناوبراو بۆیەش ناوی ئەم ئاژەڵانی (چۆلەکە، سەگ، پشیلە) هێناوە، تەنانەت ئەم ئامراز و ئامێرەشی دەسنیشانکردووە، کە ئاژەڵەکانی پێ ئازار دراوە، ئەویش(دارلاستیکە و بەردە) بەژینگە و واقیعیی کۆمەڵگەی کوردییەوەی گرێداوەتەوە، چونکە لە کۆڵانەکان و کۆمەڵگەی کوردی زیاتر ئەمانە دەبیندرێن و لەلایەن مرۆڤەکانەوە ئازاروئەشکەنجە دەدرێن. شاعیر وەک ئاژەڵدۆستێک و مافپەروەرێکی ئاژەڵان، ب هەستێکی قووڵ و خەمێکی ئیکۆلۆژییەوە ئەم دەقەی نووسیوە، بەمەش دەقەکە دەبێتە دەقێکی تەواو ئیکۆئاژەڵناسیی و دەچێتە خانەی ئیکۆسیستەمەوە، کە ئامانجی دادپەروەری ژینگەیی و مانەوەی سوڕی ژیانە.

شاعیر لە کۆتایی شیعرەکەیدا دەڵێ:

ئێمە بیرمان چوو بە منداڵەکانمان
بڵێین؛
خودا،
پشیلەی خۆشگەرەکە،
هەر بۆیە؛
مشکی بۆ خوڵقاندووە.
سەگ برای ئێوەیە،
خودا لەنگۆی خۆشتر ویستووە،
بۆیە؛
سەگاندویەتی و
سەررێژی کردووە لە وەفا! (جەلیزادە٢٠٢٢: ١٣٥)

قوباد لەم دەقەدا، دەربڕینی (خودا پشیلەی خۆشگەرەکە)هێناوەتەوە، شاعیر خۆشەویستی خودا بۆ پشیلە پیشاندەدات، یان لە دەربڕینی(سەگ برای ئێوەیە)دا، سەگی وەکو هاوەڵی مرۆڤ پیشانداوە، بگرە خودا سەگی لە مرۆڤەکانیشی خۆشتر ویستووە و جوانترین سیفەتی پێ بەخشیووە ئەویش (وەفا) یە. شاعیر وەکو ئاژەڵدۆستێک دەیەوێ بڵێ: پێویستە ئێمەی مرۆڤ تا ئەو ئاستە ڕۆشنبیربین کەوا منداڵەکانمان فێربکەین و وشیاریان بکەینەوە و ئامۆژگاریان بکەین، کە لەڕووی ئەخلاقی و ئایینیەوە نابێ ئاژەڵان ئازاربدەین، هیچ ئاژەڵێک بۆ ئەوە دروست نەکراوە تا ئازاری بدەین و هیچ ئاژەڵ و باڵندەو گیانلەبەرێک زیاد نییە، بەڵکو بەپێچەوانەوە بۆ هاوسەنگی سروشت پێویستن، چونکە ئەوانیش مافی ژیانیان لەسەر ئەم زەوییەدا هەیە.

٢-١-٢ ڕاوەنەکردن و ئازادنەبوونی ئاژەڵان:

گرتن و ڕاوکردنی ئاژەڵان لەلایەن مرۆڤەکان و ڕێگە نەگرتنی سیستەم و سیاسەتی دەسەڵاتی وڵات بۆ ئەو دیاردەیە بۆتە هۆی ترس و سەندنەوەی ئازادی لە ئاژەڵەکان، هەرچەندە بە پێی ماددەکانی یاسایی پاراستنی مافی ئاژەڵان بەتایبەتی ئاژەڵی کێوی و دەگمەنەکان ئەمە تاوانە و سزای یاسایی لەسەرە. جێبەجێنەکردنی سزاکەش مەترسییەکی گەورەترە لەسەر ژیانی ئەو ئاژەڵانە. ئاژەڵ وەکو بەشێک لە ئیکۆ سیستەم، لەناوبردن و ڕاوکردنیان، تەنانەت پشتگوێ خستنیشیان دەبێتە هۆی لاسەنگ بوونی ژینگە و مەترسی لەدواوەیە. ڕاوکردنی ئاژەڵان لەلایەن مرۆڤەوە بۆ چەند مەبەستێکەوەیە، وەک(بازرگانی، پێویستی خۆراک، بۆ خۆشی گەیاندن، بەکارهێنانیان لە تاقیکردنەوەکان، ...هتد)، قوباد لەبارەی ڕاوکردن و هۆی ڕاوکردنەکەی لە شیعری(یەکەم جار)دا دەڵێ:

پۆرێکی قەڵەوم ڕاوکرد
و
لەسەر ئاگردانێدا برژاندم
منداڵێک،
لەبرسانا زگی دەگوشی
یەکەم جارم بوو باڵندە ڕاو بکەم (جەلیزادە٢٠٢٢: ٢٠٠)

لەم دەقەدا شاعیر ڕاستەوخۆ ئاماژەی بە ڕاوکرنی باڵندەی پۆڕ کردووە، کە بۆ مەبەستی ڕزگاربوونی منداڵێک بووە لە برسیەتی وەکو جۆرێک لە سوود گەیاندن هاتووە، بە واتایەکی دیکە مرۆڤ و ئاژەڵ تەواوکەری یەکترن لە پێکهێنانی سروشتدا، بۆیە ئەمەش تا ڕادەی پێویستی ڕێگە پێدراوە و لە ڕووی ئاینییەوەش خوای گەورە گۆشتی هەندێک ئاژەڵی حەلاڵ کردووە، شاعیر هەرچەندە وەکو کارێکی مرۆڤانە باسی دەکات، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە لەگەڵ ڕاوکردنی ئاژەڵاندا بێ، چونکە هەر لە ناونیشانی دەقەکەوە نیاز پاکی خۆی ڕادەگەیەنێ و لە کۆتا دێڕیشدا دووبارەی دەکاتەوە ، کە یەکەم جاریەتی ڕاوی ئاژەڵ بکات.

شاعیر لە شیعری (هەڵفڕین)دا دەڵێ:

لەگەڵ پیاوە جوانەکاندا، مەستبووین
شەو زۆر درەنگ گەڕاینەوە شار
داروو بەرد،
وێنەی ژن و پیاوە پاڵاوتەکانی پەرلەمان بوو
پڕ بووین لە؛
بێتاقەتی و
هێڵنج.
پێچم کردەوە بۆ باخچەی ئاژەڵان
ملوانکەیەکم کردە گەردنی خاتوو مەیمونێک، کە
مۆزێکی بەدەستەوە بوو
بەکارمامزێکی دیلم گوت، بۆ تا هەنووکە نەخەوتووی
کێژۆڵەی چاوڕەش
دەستم بە بژی ئەسپێکی سپی داهێنا دەتگوت ئاوریشمە
بە بێجامەی میلمیلەوە پاڵکەوتبوون- ڕەوە کەرێکی
زێبرا
پۆلێک کۆتری پەڕ لەپێ، خەونیان بە هەڵفڕینەوە دەبینی.
کەلەشێرێکی ڕەنگاوڕەنگ ژێیەکانی قورگی دۆزان
دەکردو خۆی گیف کردبووەوە بۆ بانگدان.

(جەلیزادە٢٠٢٢: ١٠١)

شاعیر لەم شیعرەدا کۆمەڵێک ئاژەڵی کێوی و ماڵی لە شوێنێکی تایبەتی دروستکراوی دەستی مرۆڤەوە مەزراندووە، خودی ناو هێنانی- باخچەی ئاژەڵان- واتە سەربەخۆنەبوونیان. ئاژەڵدۆستان بەردەوام داکۆکی لەسەر یاسای ئازادبوونی ئاژەڵان دەکەنەوە، کە ئەمەش خاڵێکی بەهێزە لە یاساکانی پاراستنی مافی ئاژەڵان و لە ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسییەوە گرنگی تەواوی پێدەدرێ، بابەتی ڕاوکردن و دەست بەسەرداگرتنی هەر یەک لەو ئاژەڵانە لەلایەن مرۆڤەوە کاریگەری نەرێنی لەسەر تەواوی سیستەمی ژینگەیی و ژینگەی ئاژەڵان دەبێت، چونکە بوونی ئاژەڵان لە سیستەمی ژینگەدا پێویستیەکی حەتمییە، هەرچەندە باخچەی ئاژەڵان وەکو شوێنێکی گەشتوگوزاریی دروست دەکرێت و خەڵک کاتێ سەردانی دەکات و لە نزیکەوە دەیانبینێ چێژ لە سەیرکردنیان وەردەگرێ، بەڵام پاراستنی مافی شوێنی حەوانەوە و خواردن و مامەڵەکردن لەگەڵیان ڕەنگە وەکو پێوست نەبێ. شاعیر لەو شیعرەدا خۆی- مرۆڤ- سەربەخۆ و ئازادە کە مەست و بێ خەم و دڵخۆشە، ڕوو لە باخچەی ئاژەڵان دەکات کە پێچەوانەیەتی، ئەمەش ڕێک دژی بیروبۆچونەکانییەتی، بۆیە قوبادی جەلیزادە لەو ڕوانگەیەوە دەیەوێ ئەگەر نەشتوانێ ڕێگری لەو مەترسی وێرانکارییەی بەسەر سروشت بە گشتی و ژینگەی ئاژەڵان بە تایبەتی دێ بکات، ئەوا لە ڕێگەی شیعرەکانییەوە پەیامی سەربەخۆبوونی ئاژەڵان

و خۆشەویستی بۆ تـەواوی پێکهاتەکانی ژینگە بڵاوبکاتەوە، جیاوازیی نێوان مرۆڤ و ئـاژەڵان پیشان بدات، چونکە ئاژەڵ و مرۆڤ لە ژینگەدا دوو پێکهاتەی گرنگن.

٢-١-٣ ڕێزگرتن لە ئاژەڵان:

ڕێزگرتن لە ئاژەڵان یەکێکە لە بنەما سەرەکییەکانی ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسییەوە، هەروەها یەکێکە لەو خاڵانەی کە لە یاساکانی پاراستنی مافی ئاژەڵان جەختی لەسەر کراوەتەوە، لەلای شاعیر ڕێزگرتن لە چۆلەکەیەکی مردارەوەبوو ئەو پەڕی ماف پێدانە، چونکە(ڕەگەزی باڵندەکان بەهۆی ڕەنگاو ڕەنگی پەڕیـان و ئـاوازی دەنگیان هەمیشە جوانییەکی تایبەت بەم گەردوونە دەبەخشن، ئەمە جگە لەم سـوودەی کە بۆ گواستنەوە و گەیاندنی تۆوی گوڵەکان و خزمەتکردنی دار و درەخت ئەنجامی دەدەن)(عەبدوڵڵا، ٢٠٢٣: ٣١١). بۆیە باڵندەکانیش وەکو بەشێک لە ژینگەوە شاعیر لە شیعری(پرسە) دا بەم جۆرە ڕێزی لێ دەگرێ و دەڵێ:

لەناو باخەکەماندا،
چۆلەکەیەک مردار ببۆوە
ئاوسابوو.
مێرووله گۆشتەکەیان دەکێشایەوە شار.
بەپەلە؛
مێرولەکانم لێ دەرکردو
کفنێکم بۆ بڕی لە قوماشی گیا
بە تەنیشت بنکە گوڵێکەوە گۆڕێکم بۆ هەڵکەندو
ناشتم.
لە گەڵای ڕۆبینیا خێوەتێکم بۆ هەڵدا
هەرچی باڵندەو
هەنگ و
پەپولەبوو،
بۆسەرەخۆشی هاتن.
بۆ پێشوازی،
پۆلێک قومری بەپێوە وەستابوون
هەرسێ ڕۆژی پرسەکەش
کەناری ئاوازی دەخوێند.(جەلیزادە٢٠٢٢: ١٠٤)

شاعیر لەم شیعرەدا باس لە ماتەمینی و پرسەی مردوان دەکات، هەروەک چۆن مەراسیمی ناشتن و دانانی پرسە وەکو داب و نەریتێکی کۆمەڵایەتی لە نێو کۆمەڵگەی مرۆڤایەتیدا هەیە. ئەمەش بۆ ڕێزگرتن و دوایین وەفـایە بۆ کەسـی مـردوو و دڵنەوایی کەسە نزیکەکانیەتی، شاعیر دەیـەوێ ئەو ڕێز و وەفایە لە کۆمەڵگەی ئاژەڵانیشدا بەرجەستە بکات. لەم دەقەدا هەموو پێکهاتەکانی ژینگە لە خزمەتی یەکتردان. کفنی چۆلەکە لە قوماشی گیایە و خێوەتی دانانی پرسە لە گەڵای ڕۆبینیایە و بەڕێوەبردنی مەراسیمی پرسە لەلایەن چەند باڵندە و زیندەوەرێک بەڕێوە دەبرێت. ئەم شیعرە لە ڕوانگەی ڕەخنەی ئیکۆلۆژیەوە پڕیەتی لەو وشە و دەستەواژانەی کە دەلالـەت لە ژینگە و سروشت دەکـەن. پەیامی سەرەکی شاعیر لەم دەقەدا خستنەڕووی هەستی ڕێزگرتنە لە ئـاژەڵان هـەروەکو مرۆڤەکان، واتە یارینەکردن و بریندارنەکردنی هەستی ئاژەڵانە لەبەر ئەوەی هەندێکجار ئەو ڕێزنەگرتن و یاری کردنە کاردانەوەیەکی مەترسیداری لێ دەکەوێتەوە و ڕەنگە ئاژەڵەکان ئازاری مرۆڤەکان بدەن، بۆیە شاعیر وەکو کەسێکی ئاژەڵدۆست و مافپەروەرێکی ئـاژەڵان ، ئـاژەڵان هاوتایی مرۆڤەکان دەکـات و ئامانجی پاراستنی مافەکانیانە، چونکە ئاژەڵیش وەکو مرۆڤ مافی خۆی هەیە و دەبێت مافەکانی پارێزراوبن.

٢-١-٤ شوێن و پەناگەی ئاژەڵان:

هەموو ئاژەڵێک چ ماڵی بێ یان کێوی پێویستی بە شوێنێکی مانەوەی شیاو هەیە. ئینجا سەر لق و پۆپی دارێک بێ یان کولانە و درزێکی ژێر زەوی بێ، یاخود دارستان و ڕووبار و چیا و پێدەشت و بیابانەکان بێ. پێویستە مافی شوێنی حەوانەوەیان پێ بدرێت، کە ئەمەش یەکێکە لە بنەما سەرەکییەکانی ڕەخنەی ئیکۆ ئاژەڵناسی و خاڵێکی گرنگە لە یاساکانی پاراستنی مافی ئاژەڵان. لەم بارەیەوە شاعیر لە شیعری(متمانە)دا دەیەوێ لە ڕێگەی هاوشوێنبونیان متمانەی نێوان مرۆڤ و ئاژەڵان بگەڕێنێتەوە و دەڵێ:

لەسەر لقی درەختێک هەڵنیشتم
بەنیازبووم،
لەنێو دارستانەکەدا لانەیەک چێبکەم،
درەختێک پێی گوتم؛
برۆ مۆڵەت لە کۆتر وەرگرە

لەقەراخ ڕووبارێکدا،
حەزم کرد کوختێک دروست کەم و
تیایدا بحەویمەوە.
قرژاڵێک پێی گوتم
پێشەکی برۆ،
بۆقێک بکە هاوڕێت.

ویستم لەبن کەپری مێوێکدا،
سەرخەوێ بشکێنم.
هەنگ پێی گوتم؛
جارێ بچۆ،
دەستبکەرە ملی گوڵ و
دڵی پەپوولە ئاشت کەرەوە (جەلیزادە٢٠٢٢: ٧٥)

هەستی ژینگەدۆستی و ئاژەڵدۆستی شاعیر پڕاو پڕە، دەیەوێ بە شێوەیەکی ئاشکرا بیروبۆچونی خۆی نیشانبدات، لە ڕێگەی ئەو دەقەوە متمانەی لەگەڵ یەکتری ژیانکردن بۆ مرۆڤ و گیانلەبەرەکان دروست بکات، کە ئیتر مرۆڤەکان هیچی دیکە ئاژەڵان ئازارنادەن و مافیان لێ زەوت ناکەن، لە ڕێگەی گفتوگۆی نێوان خۆی و ئەواندا پەیامی داگیرنەکردن و زەوتنەکردنی شوێنی ژیانیان بەگوێی مرۆڤەکاندا دەچرپێنێ و بە مافی ڕەوای ئاژەڵانی دەزانێ کە لە شوێنێکی گونجاودا بژین. لەم شیعرەدا جگە لە ناو هێنانی کۆمەڵێک ئاژەڵ، چەند شوێنێکی تایبەت بەو ئاژەڵانە هاتۆتەوە، ئەم شوێنانەش(سەر لقی دار، لانە، قەراخ ڕووبار، دارستان، کوختێک، بن کەپر) کە دەلالەتێکی ژینگەییان هەیە و بە سروشت و ژینگەی کوردستانی بەستۆتەوە. بەمەش دەقەکە دەبێتە دەقێکی تەواو ئیکۆ ئاژەڵناسی و ئامانجی چەسپاندنی ماف و دادپەروەری ژینگەییە.

٢-٢ ئاژەڵ وەک بەشێک لە نیشتیمان:

نیشتیمان بە چەمکە گشتییەکەی مرۆڤ و سروشت لەخۆدەگرێت. سروشتیش هەموو پێکهاتەکانی(ئاو و هەواو خاک و زیندەوەران) دەگرێتەوە. ئاژەڵانیش وەک بەشێکی دانەبڕاو لەو نیشتیمانە لە هەرچی ڕوداووی خۆشی و ناخۆشییە تیاییدا بەشدارن، هەر بۆیە بە درێژایی مێژوو جۆرێک لە هاوڕێیەتی و سوود گەیاندن لەنێوان مرۆڤ و ئاژەڵاندا هەیە، ئەم پشکداربوونەی ئاژەڵان لەم نیشتیمانە خاڵێکی بنەڕەتییە بۆ پاراستنی تەندرووستی و سەقامگیربوونی ئیکۆسیستەم. قوباد لە شیعری (دارشەق)دا، بە هەستێکی پڕاوپڕی ئیکۆلۆژیانەوە داڕشتووە، کە ئەنجامی جەنگە جیهانییەکان چەند

کاریگەرییەکی خراپ و زۆریان لەسەر ژینگە و سروشت و ئاژەڵاندا دەبێ. جەنگەکانی لەیەکتر جیاکردۆتەوەو بەسێ مەوداو کاتی جیاواز و سێ کاریگەری و ئاکامی جیاواز باسیان دەکات و دەڵێ:

لەشەڕی یەکەمدا
تەنیا مرۆڤەکان
کەم
ئەن
دام
دەبوون.
لەشەڕی دووەمدا
باخ و
پەپوولەو
کەروێشکیش.

لەم دوو پارچە شیعرەدا شاعیر ئاماژە بۆ جەنگی یەکەم و دووەمی جیهان دەکات، کە لە سەدەی ڕابوردوو ڕویانداوەو چ ئەنجامێکی خراپی لەسەر مرۆڤ و گیانلەبەران هەبووە، قوباد ئەوەندە بە شارەزایی و وردییەوە باسی ئەم جەنگانەی کردووە، تەنانەت بە دیوێکی شاراوە و دەلالەتی پشت وشەکان پێمان دەڵێت: ئەگەر جەنگی یەکەم کاریگەری کەمبووە لەسەر جیهان، ئەوا جەنگی دووەم بەهۆی بەرەوپێشچوونی تەکنەلۆژیا و دروستکردنی ئامێری پێشکەوتووی جەنگی و چاوچنۆکی وڵاتانی زلهێز بۆ داگیرکاری و فراوانکردنی سنووری جوگرافی لە ڕووی ئابووری و سەربازی و پیشەسازی...تاد، زەرەوزیان و وێرانکارییەکان زۆر لەوەی زیاتر بوو، بەجۆرێک ئاژەڵانیش لێبەدەر نەبوون، بۆیە شاعیر گیانلەبەرانی وەکو بەشێکی گرنگ و تەواوکەری مرۆڤ لەسەر ئەم زەوییەدا هێناوەتەوە. پێمان دەڵێ ئەوانیش گرنگن و نابێ ببنە هۆی قوربانی جەنگی مرۆڤەکان و پاراستنیان لە ئەستۆی ئەواندایە.

لە کۆتاییشدا ئاماژە بۆ جەنگی سێیەمی جیهانی دەکات کە ڕەنگە لەداهاتوودا ڕوبدات و دەڵێ:

لە شەڕی سێیەمدا
دەبێ بیر بکەینەوە لە سازکردنی،
کورسییەکی کەمئەندامی بۆ هەتاو
دارشەقێک بۆ هەواو
دوو چاوی شووشەش بۆ ئاو.(جەلیزادە٢٠٢٢ : ٨٥)

شاعیر پێشبینیەکانی خراپتر دەبێ و زەنگێکی مەترسیدارتر لێدەدات، بەوەی ئەگەر جەنگی سێیەمی جیهانی ڕووبدات، ئەوا بەهۆی جۆرەها چەکی ئەتۆم و ژەهراوی کە بەشێوەیەکی پێشکەوتوو دروستکراون و بەرهەم هاتوون . لە ئەگەری بەکارهێنانیاندا دەبێتە هۆی ئیفلیج بوونی هەموو جومگەکانی ژینگە و کاریگەریەکی دوور مەودا لەسەر تەواوی پێکهاتەکانی(هەتاو- هەوا- ئاو) ی سەر زەوی دروست دەکات. ئەم وێران بونەی ژینگەش دەخاتە ئەستۆی وڵاتانی زلهێز.

شاعیر لە شیعری(بیابان)دا دەڵێ:

گوندێک و
کەڵەشێرێک و
مێگەلە مەڕێک و
شوانێک و
سەگێک هەبوون.
لێ؛
لەپڕ بزربوون.
پێدەشتێک هەبوو
ئەسپێکی سپی یاڵ ڕەش،
تیایدا،
دەلەوەڕاو غاردانێی دەکروو
دەیحیلاند
لێ لەبەرچاو بزربوون.

.....

لێرە؛

ڕووبارێک هاژەی دەکرد،

ماڵی؛

ماسی و

قرژاڵ و

بۆق و

کیسەڵ بوو.

لەپڕ وشکی کرد.

....

کۆترێک گەبوو سپی سپی

لە ئینجانەی هەموو بانیژەیەک

زەیتونی دەلەوەڕاند،

باڵی شکاو بەربۆوە خواری و مرداربووەوە.

لەبن سواندەی ماڵی بێوەژنێک

دوو پەرەسێلکە،

بەدوو هێلکەوە، هێلانەیان چۆڵ کردوو

هەڵفرین

بەرە بەرە

هێواش هێواش وردە وردە

چۆڵ و هۆڵ دەبێ- نیشتیمان (جەلیزادە٢٠٢٢: ١٩٠-١٩١)

کاتێ سەیری ناونیشان و کۆتا دێری شیعرەکە دەکەین، شاعیر وشەی(بیابان)ی بۆ ناونیشانەکە داناوە کە بە مانای شوێنێکی وشک و ژینگەیەکی سەختی دژە ژیان دێت، لەگەڵ(چۆڵ و هۆڵ دەبێ- نیشتیمان) کۆتا دێرە، شاعیر جۆرە پێکچوونێکی لە نێوانیاندا کردووە، لەوانەیە لەڕووی ئەو بارودۆخە سەختە بێت کە نیشتیمان ڕووبەڕووی بۆتەوە. قوبادی جەلیزادە مەبەستی بارودۆخی سیاسی کوردستانە کە چەندین ساڵ خەڵکەکەی بە دەستی دوژمنانی گەلی کورد تووشی نەهامەتی و دەربەدەری بوونە، واتە مەبەستی لەو زوڵم و ستەمەی ڕژێمی پێشووی عێراقە کە حزبی بەعس بەرانبەر میللەتی کورد کروویەتی و ئاماژە بە پرۆسەی ئەنفال و کیمیاباران و چۆڵکردن و سوتاندنی گوندەکان و ڕاگواستن و وشک بوونی کانیەکانی کوردستان دەکات. ئەمانە بونەتەهۆی کوشتن و بریندار‌بوونی هەزاران کوردی بێ تاوان ئەمە لەلایەک، لەلایەکی دیکە بەهۆی بەشداربوونی ژینگە و سروشتی باخ و گوند و کانی و کێڵگە و تەواوی ئاژەڵان لەو نیشتیمانە، بێگومان ئەوانیش بێ بەری نەبوونە لەو کارەساتانە، شاعیر بە کارەکانی(بزربوون، وشکی کرد، مرداربوو، چۆڵکرد)و ناوهێنانی کۆمەڵێک ئاژەڵ ئەو کارەساتانە پیشان دەدات، کە مەبەستی چۆڵبوونی ناوچەکەیە چ گیانیان لەدەست دابێت، یان کۆچیان بۆ ناوچەیەکی دیکە کردبێت، قوباد پەیامی ئەوەیە دەیەوێ لە ڕێگەی ئەو شیعرەوە باس لە پاراستنی ژینگەی سروشتی و ژینگەی مرۆڤایەتی بکات، کە هەردووکیان تەواوکەری یەکترن و بەیەکەوە سوری ژیان تەواو دەکەن.

٢-٣ خۆزگە خواستن بە ژیانی ئاژەڵان:

بەدرێژایی مێژووی ئەدەبی کوردی بە دید و تێڕوانینی جیاواز ئاژەڵان لە دەقە شیعریەکاندا بوونیان هەیە، بەڵام لای شاعیرانی هاوچەرخ و بەتایبەتیش قوبادی جەلیزادە بەشێوەیەکی جیاوازتر دەمەزرێنرێت، چونکە ئەو لەڕوانگەیەکی ژینگە دۆستی و ئاژەڵدۆستیەوە دەقەکانی دەهۆنێتەوە و ئەم بابەتە لەلای ئەو گرینگیەکی زۆری پێدراوە. هەرچەندە لەلای زۆربەی مرۆڤەکان وا باوە کە بەچاوێکی کەمتر سەیری ئاژەڵ دەکرێت و زۆربەی جار دەچەوسێنرێنەوە، بەڵام شاعیر تێڕوانینێکی جیاوازی هەیە و لە ژیانی مرۆڤبوونی خۆی بێزارەو

خۆزگە بە ژیانی غەیرە مرۆڤ(زیندەوەر و ئاژەڵ وپەلەوەر و گیانلەبەران) دەخوازێ و لە شیعری (مارمیلۆق)دا دەڵێ:

حەزدەكەم ببم بە قالۆنچە،
پشقلێكی زل بدەمە پێش خۆم و بیگەیەنمەماڵەكەم
تا زستان بەسەر دەچێ،
من و بێچوەكانم نەیەینە دەرەوەو
لەو قاورمە خۆشە بخۆین

شاعیر لەم پارچە شیعرەیدا دەیەوێ ژیانی ئاژەڵەكان بەرجەستە بكات، تا هەست بە خۆشی و ناخۆشیەكانیان بكات. ئەم كۆپلەیە هەر ئەوە نییە وێنەیەكی ژیانی قالۆنچە بكێشێ، بەڵكو مەبەستی دیكەی لەناخیدا هەڵگرتووە و دەلالەت لە كۆبونەوەی خێزان و یەكگرتنی ئەندامەكانی دەكات. لەهەمان كاتدا پەیداكردنی خۆراك بۆ بەردەوامی ژیان و ئارامی و دوور لە دەردەسەریەكانی جیهانی دەرەوە پیشان دەدات.

شاعیر خۆی دەخاتە ژیانی كەڵەشێر و دەڵێ:

حەز دەكەم
ماوەیەك ببم بە كەڵەشێر
لەناو پۆلێك مریشكدا قرتە قرتم بێ، كاتێك دەنكە گەنمێك
دەدۆزمەوە بۆیان
باڵەكانم پێك دادەم و سینگم دەرپەڕێنم
پەڕە ڕەنگاو ڕەنگەكانم بدەمە بەر هەتاو
سەرم بەرز كەمەوەو بانگ بدەم
كەی ئارەزووم بوو بەسەر یەكێكیانا دافسم
تا بزانم
چ شكۆیەك لەو خۆگیف كردنەوە و قوقاندنەدا هەیە
فرەژنی چ سەروەریەكی پێیە
دافسین چ لەزەتێك دەبەخشێت

لێرەدا شاعیر دەیەوێ لە ڕێگەی بوونی بە كەڵەشێر وەك سەرۆكی خێزان ئەركەكانی خۆی جێبەجێ بكات، لەلایەكی دیكەش هەستی خۆ بەزلزانی و باڵادەستی خۆی بسەلمێنێ و وەكو ڕەگەزێكی نێر دەسەڵاتەكانی بەسەر ڕەگەزی مێدا بسەپێنێ و حەز و ئارەزووەكانی تێربكات. شاعیر ژینگەی ئاژەڵان دەكاتە وەسیلەیەك بۆ ئەوەی هاوتابوونی مافی ژیانی ئاژەڵان لەگەڵ مرۆڤەكان پیشان بدات.

لە كۆپلەیەكی دیكەدا خۆزگە بە ژیانی بۆق دەخوازێ و دەڵێ:

دەخوازم ببم بە بۆق و
ڕۆژانە بێمە سەر بەردێكی كەنار ڕووبار و
لەسەر پەلكە هەنجیری وەریودا، یادەوەریم بنوسمەوە
ئاشكرای بكەم كە،+++
لافاو چەند جار ڕایماڵیوم
ماسی چەند جاران گازی لێگرتووم
منداڵ چەند خڕكە بەردی تێگرتووم
چەند جار لاقەی كردووم – كیسەڵ
چەند جار لە ماڵەكەی خۆمانا دەری كردووم- قرژاڵ

شاعیر خۆی دەخاتە ناو ژیانی بۆق و سیفەتی مرۆڤیشی پێ دەبەخشێ، بۆق وەكو تاكێكی ڕۆشنبیر، یادگارییەكانی دەنوسێتەوەو باسی ئێش و ئازارەكانی دەكات، كە لەلایەن هاو كۆمەڵگاكانیەوە توشی بووە، لێرەدا قوباد گەیشتۆتە ترۆپكی لەیەكگەیشتنی موعاناتی مرۆڤ و غەیرە مرۆڤ (گیانلەبەر)، كە لەگەڵ یەكتر هاوتەریب هاتوون. وەك(دەربەدەری و لاقەكردن و ئازاردان).

لە كۆتایی ئەم شیعرەدا دان بەوە دادەنێت كە لە مرۆڤ بوونی خۆی بێزارە و دەڵێ:

له مرۆڤ بوون بێزار بووم
حەزدەکەم ببم بە،
مارمیلۆق(جەلیزادە٢٠٢٢: ١٥٠-١٥١)

حەزکردنی شاعیر بۆ بوون بە مارمیلۆق ، دەیەوێ ئەوە بڵێ کە ئەگەر ببێتە زیندەوەرێکی بێ سوود و تەنانەت ئەگەر زیندەوەرێکی زیان بەخشیش بێ ، هەر حەزدەکات لە مرۆڤ بوونی خۆی دەرچێ.

قوباد وەکو کەسێکی ئاژەڵدۆست و شارەزا و خاوەن ڕۆشنبیری لەسەر ژیانی ئاژەڵان، لە هەندێک شیعرەکانیدا دەیەوێ لە مرۆڤ بوونی خۆی دەرچێ و ببێتە غەیرە مرۆڤ، کەوا لەو جۆرە شیعرانەدا سیفاتی مرۆڤەکان بە غەیرە مرۆڤەکان دەبەخشێ و تینوی ژیانی ئەوانە. لێرەدا سەنگ و بەها بۆ ئاژەڵان دادەنێت و ڕێزی ژیانیان دەگرێت.

ئەنجام:

١- تێڕوانینی نوسەر و شاعیرانی کورد بەرانبەر ئاژەڵان هەر لە ئەدەبی فۆلکلۆرەوە تا ئەدەبی نوێ تا ڕادەیەک بۆ هەمان مەبەست هاتووە، بەڵام لە دوای دەرچوونی یاساکانی پاراستنی مافەکانی ئاژەڵ و زیادبوونی هەستی ئاژەڵدۆستی و ئەو لێکۆڵینەوانەی لەبارەی ئاژەڵانەوە کراوە، ئەم تێڕوانینە گۆڕاوە، ئەگەر سەرەتا تەنیا باسی جوانی و سوودیان کردبێ، ئەوا لە شیعری نوێ و هاوچەرخدا بەتایبەتی لەدەقە شیعرییەکانی قوباد بەرەو ئاراستەیەکی قووڵتر و ڕەهەندێکی ژینگەیی بچێت و قڕکردنی ئاژەڵان و پێشێل کردنی ماف و ئازاردان و بە بازرگانی کردن و ئەرکەکانیان خراوەتە بەرباس. قوبادی جەلیزادە وەکو شاعیرێکی نوێخوازی ڕێچکە شکێن پەیامی مرۆڤدۆستی و ئاژەڵدۆستی هەیە. یەکێکە لەو شاعیرانەی (دەکرێ بڵێین تاکە شاعیرە) کە بە شێوەیەکی جیاواز ژینگە و زیندەوەر و شتی بێگیان لە شیعرەکانیدا وەکو کەرەستەیەک بەکارهێنابێ. شاعیر بە تێڕوانینێکی سەردەمیانە و هاوتەریب لەگەڵ یاساکانی پاراستنی مافی ئاژەلان، وەکو هاوڵاتیەکی جیهانی دەقەکانی چنیوە. قوباد زیاتر لە ٨٥ جۆری ئاژەڵی(کێوی و ماڵی) لەم دیوانەدا بەکارهێناوە، زۆرترین ڕێژەی بۆ (پەپولە، چۆلەکە، سەگ، کۆتر، بۆق و پشیلە)یە. زیاتر گرنگی بە مافی یەکسانی نێوان ئاژەڵان خۆیان و لەگەڵ مرۆڤدا و ئازارنەدانیان دەدات. شاعیر لە دیوانی "خولێک بۆ فێربوونی گریاندا"لە بەشی زۆرینەی شیعرەکانیدا گەلێک جۆری زیندەوەر و گیانلەبەرانی سەر ئەم زەوییە و تایبەت بە سروشتی کوردستانیشی تەوزیف کردووە، لە کۆی ١٧١ دەقی شیعری ١١٦ دەق بە ڕێژە و شێوەی جۆراو جۆر ئاژەڵی بەکارهێناوە.

سەرچاوەکان

-قورئانی پیرۆز
- به کوردی :
- بەرزنجی و بەرزنجی/عەبدوڵلا تاهیر و د.عەلی تاهیر(٢٠٢٤)، کلیلدان(فەرهەنگی ئەدەب و رەخنە)، سلێمانی،دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم،چاپی یەکەم.
-پەشێو/ عەبدوڵلا(٢٠١٤)، هەسپم هەورەو رکێفم چیا شیعری (١٩٨٠- ٢٠٠٥)، کوردستان ، چاپخانەی رۆژهەلات، چاپی یەکەم.
- جەلیزادە/ قوباد(٢٠٢٢)، خولێک بۆ فێربوونی گریان، سلێمانی ، چاپخانەی کارۆ، چاپی یەکەم.
- خاڵ/ شێخ محەمەد(؟)، پەندی پێشینان، چاپخانەی شڤان.
- خەزنەدار/ مارف(٢٠٠٣)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی سێیەم، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم.
- عەبدوڵلا/ سۆران مامەند(٢٠٢٣)، رەخنەی ئیکۆلۆژی لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا بە نموونەی شیعرەکانی(شێرکۆ بێکەس و سەباح رەنجدەر)، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم.
- محمدامین/بورهان(٢٠٠٤)، تەفسیری ئاسان بۆ تێگەیشتن لە قورئان، پێداچونەوەی لیژنەیەک، سلێمانی، کتێبخانەی رۆشنبیر،چاپی دووەم.
- محەمەد/ فوئاد رەشید(٢٠١٨)، شیعری (وەسیەتنامەی زەوی)(کەژاڵ ئەحمەد) لەبەر رۆشنایی رەخنەی ئیکۆلۆژی)دا، گۆڤاری زانکۆی راپەرین، ساڵی پێنجەم، ژمارە(١٥) ،ژمارەی لاپەرە(٤٣١-٤٤٤.
- مودەریس/ عەبدولکەریم(١٩٧٦)، دیوانی نالی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەریس- فاتیح عەبدولکەریم، بەغدا، چاپخانەی کۆری زانیاری کورد، چاپی سێیەم.
-بە عەرەبی :
-حبیب/ زینب منصور(٢٠١١)، المعجم البيئي، الاردن، دار أسامة، الطبعة ١.
-بە ئینگلیزی :
-BIRZO/ ABDULKADIR MOHAMMAD 2019. The Ecocritical Roots from Shakespeare to the present, PHD, Salahaddin University-Erbil.
-El Kashlan/ Mayada Mahmoud Saad 2016. The Relation between Ecocriticism, Critical Animal Studies and Theater, Annals of the Faculty of Arts, Ain Shams University- Volume 44(April-June), Egypt.
-HUGGAN, G. AND TIFFIN, H 2010. Post-colonial Ecocriticism, London: Routledge.
- Limbu, Manoj Kumar 2020. Zoo critical Perspectives on Two Novels: Black Bruty and White Fang, In Partial Fulfillment of the Requirement for the Degree of Master of Philosophy, Sikkim University, Gangtok.
-Mishra, Sandip Kumar 2016. Ecocriticism: A Study of Environmental Issues in Literature, BRICS Journal of Educational Research.
-Sengupta. T 2015. A Zoo critical Reading of R.K.Narayan s "The Guide", " A Tiger for Malgudi" The Man-eater of Malgudi". New man International Journal of Multidisciplinary Studies,2(7).
- سەرچاوەی ئەلیکترۆنی:
(15-11-2023- شەماڵ/ شنە)
٢٠٢٥-٦-١
https://:hadeethenc.com
https://zaniary.com/blog/65551a9878df8
یاسای رێکخستنی مامەڵەکردن لەگەڵ ئاژەڵە ماڵی و بێلانەکان ٢٠٢٢.
https://:legislation.krd/law-detail?/id5833=
٢٠٢٥-٥-٥.

ملخص

عنوان هذه الدراسة هو "النقد الحيواني في "دورة تعلم البكاء" للكاتب قوباد جليزاده. البحث هو محاولة لتقديم مبادئ وأبعاد النقد الحيواني في النصوص الشعرية للقصائد المختارة من "دورة تعلم البكاء". الإيكولوجيا كأسلوب نقدي جديد هي مجال علمي ، يدرس العلاقة بين البشر وأنواع النباتات والحيوانات وعلاقتها بالعالم المادي، أي أنها تختار مواضيع نقدية تحقق في العلاقة بين الأدب والبيئة البيولوجية والمادية. النقد الحيواني هو فرع من فروع النقد الإيكولوجي الذي يركز على دور وتمثيل الحيوانات في الأدب. الهدف من هذه الدراسة هو وصف تصوير الحيوانات في القصائد المختارة من "دورة تعلم البكاء"، بناء عليه، تدرس هذه الدراسة، في ضوء منهج النقد الحيواني وقوانين حقوق الحيوان، كيف ينظر الشاعر قوبادي جليزاده إلى الحيوانات في نصوصه الشعرية. تتكون الدراسة من جزئين، الجزء الأول هو منفذ نظري يركز أولا على تعريف النقد البيئي، ثم يركز على تاريخ ومصطلحات والتعريفات المتعلقة بالنقد الحيواني. في الجزء الثاني، يتم تطبيق موضوعات وأبعاد منهج النقد الحيواني على قصائد مختارة.

الكلمات المفتاحية: النقد البيئي، النقد الحيواني، الحيوانات، حماية حقوق الحيوانات، دورة لتعلم البكاء.

Abstract

The title of this research is "Eco-Zoological Criticism in 'A Course in Learning to Cry' by Qubadi Jalizadeh." The research is an attempt to reveal the foundations and aspects of eco-zoological criticism in the poetic texts of "A Course in Learning to Cry." Ecology as a new critical method is that scientific field which examines the relationship between humans and species of plants and animals and their connection to the physical world, meaning it selects those critical subjects that examine the relationship between literature and the biological and physical environment. Eco-zoological criticism is a branch of ecological criticism that emphasizes the role and representation of animals in literary texts. The aim of this research is to discuss the manner of depicting animals in selected poems from "A Course in Learning to Cry." Accordingly, the research, in light of the method of eco-zoological criticism and the laws of animal rights protection, examines how the poet—Qubadi Jalizadeh—draws upon animals in his poetic texts. The research consists of two parts: the first part is a theoretical framework that initially sheds light on introducing ecological criticism, then emphasizes the history, terminology, and definition of eco-zoological criticism. In the second part, the foundations and aspects of eco-zoological criticism are practiced in the selected poems.

Keywords: Ecological criticism, eco-zoological criticism, animals, animal rights protection, A Course in Learning to Cry.

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٦ – ٢٠٢٦
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە
ISSN: 2520- 4106
Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ۲۰۰۲دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd
* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن ٢٠٢٥/١٠/٤
پەسەندکردن ٢٠٢٥/١٢/٤

کۆمەڵناسی میدیایی لای پییەر بۆردیۆ: تێڕوانینێک بۆ ڕۆڵی هەژموونی سیمبولی لە دیاریکردنی وێنەی کۆمەڵایەتیدا

هێمن ئەمین جەلال شوانی
زانکۆی جیهان-هەولێر
hemin.shwani@cihanuniversity.edu.iq

د. عەمار نجم الدین هواس
زانکۆی جیهان-هەولێر
ammar.hawas@cihanuniversity.edu.iq

پوختە

لە کۆمەڵگەی هاوچەرخدا، میدیا ڕۆڵێکی یەکلاکەرەوەی لە پێکهێنانی ئاستی تێگەیشتنمان لە جیهان و شوناسی کۆمەڵایەتی دەبینێت. ئەم توێژینەوەیە روانگەی کۆمەڵناسی فەرەنسی پییەر بۆردیۆ لەسەر کۆمەڵناسی میدیایی و چۆنیەتی کاریگەریی هەژموونی سیمبولی لە داڕشتنی وێنەی کۆمەڵایەتیدا شیدەکاتەوە، بەتایبەتی لە ڕێگەی تەلەڤزیۆنەوە.

ئامانجی سەرەکی توێژینەوەکە بریتیە لە شیکردنەوەی چەمکە سەرەکییەکانی بۆردیۆ سەبارەت بە میدیا، وەک "خێرایی"، "توندوتیژیی ڕەمزی یان هێمایی"، "لێکچوونی میدیاکان"، "دەستکاریکردنی زمان و چەمکەکان" و "شاردنەوەی زانیارییەکان"، هەروەها خستنەڕووی ڕەخنەکانی بۆردیۆ لەسەر ڕۆڵی میدیا لە دروستکردنی فیڵی گومڕاکردن بەتایبەت تەلەڤزیۆن. توێژینەوەکە پشتی بە ڕێبازی شیکاریی تیۆری (Theo-retical Analysis) بەستووە و، کارە سەرەکییەکانی بۆردیۆی شیکردووەتەوە بەتایبەت کتێبی (تەلەڤزیۆن و میکانیزمەکانی یاریکردنی بە عەقڵ) و، بۆچوونەکانی بەگشتی لە چوارچێوەی میدیای هاوچەرخدا هەڵسەنگاندووە.

توێژینەوەکە گەیشتۆتە کۆمەڵێک ئەنجامی گرنگ، کە بریتی بوون لە: میدیا وەک کایەیەکی دەسەڵات کار دەکات و هەژموونی سیمبولی دەسەپێنێت؛ چەمکەکانی هابیتوس و سەرمایە ڕۆڵی سەرەکییان لە داڕشتنی وێنەی کۆمەڵایەتی و بەرهەمهێنانەوەی نایەکسانیدا هەیە؛ تەلەڤزیۆن وەک میکانیزمێکی کارا بۆ دەستکاریکردنی بیروبۆچوون و شێواندنی واقیع بەکار دێت؛ خێرایی و پێشبڕکێ لە میدیادا وردبینی کەم دەکەنەوە و دەبنە هۆی بڵاوکردنەوەی زانیاری ڕووکەش و ناڕاست. هەروەها، بۆچوونەکانی بۆردیۆ هێشتا بۆ تێگەیشتن لە کاریگەرییەکانی میدیای دیجیتاڵی و شەڕی زانیارییەکان زۆر گونجاو و بەسوودن. ئەمەش پێویستی بە هۆشیارییەکی میدیایی بەهێزە بۆ پاراستنی بیرکردنەوەی سەربەخۆ.

کلیلە وشە: پییەر بۆردیۆ، کۆمەڵناسی میدیایی، تەلەڤزیۆن، توندوتیژیی ڕەمزی، سەرمایەی ڕەمزی.

پێشەکی

لە کۆمەڵگەی هاوچەرخدا، میدیا ڕۆڵێکی ناوەندی و پڕ کاریگەری دەبینێت لە پێکهێنانی ئاستی تێگەیشتنمان لە جیهان، پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و شوناسی تاکەکەسی (Could-ry & Hepp 2017). پەرەسەندنی خێرای تەکنۆلۆژیا و بڵاوبوونەوەی پلاتفۆرمە میدیاییە جۆراوجۆرەکان پێویستی بە تێگەیشتنێکی قووڵتر لە ڕۆڵی میدیا و کاریگەرییە ئاڵۆزەکانی لەسەر کۆمەڵگە هێناوەتە کایەوە، لەم چوارچێوەیەدا، پییەر بۆردیۆ ١٩٣٠-٢٠٠٢(Pierre Bourdieu) وەک یەکێک لە بیرمەندە دیارەکانی بواری کۆمەڵناسی و میدیا، کە بە تیۆرە ڕەخنەییەکانی دەربارەی پەیوەندی نێوان دەسەڵات، کەلتوور و میدیا ناسراوە؛ تەلەڤزیۆنی وەک ئامرازێک بۆ بڵاوکردنەوەی هەژموونی سیاسی و فیکری سەرمایەداری دەبینی، نەک تەنها وەک میدیا (Bourdieu ١٩٩٦). ئەم توێژینەوەیە جەخت لەسەر تەلەڤزیۆن وەک یەکێک لە گرنگترین ئامرازەکانی میدیا دەکاتەوە، کە لە سەدەی ڕابردودا ڕۆڵی بەرچاوی لە دارشتنەوەی نۆرمە کۆمەڵایەتییەکان و تێڕوانینە گشتییەکان هەبووە، هەروەک توێژینەوەکە هەوڵ دەدات وەڵامی ئەو پرسیارە سەرەکیە بداتەوە، کە پییەر بۆردیۆ چۆن لە کۆمەڵناسی میدیایی تێدەگات و چ چەمک و تیۆرییەکی پێشکەش کردووە بۆ شیکردنەوەی ڕۆڵی هەژموونی سیمبولی لە دیاریکردنی وێنەی کۆمەڵایەتیدا؟ توێژینەوەکە هەوڵێکی زانستیە بۆ شیکردنەوەی چوارچێوەی تیۆری پییەر بۆردیۆ بۆ کۆمەڵناسی میدیایی، بەتایبەتی سەرنج دەخاتە سەر ئەو میکانیزمانەی کە تەلەڤزیۆن و میدیا بەکاریان دەهێنن بۆ ئاراستەکردن و دەستکاریکردنی بیرکردنەوە و تێگەیشتن و دروستکردنی هەژموونی سیمبولی و دارشتنی وێنەی کۆمەڵایەتی. هەروەها هەوڵ دەدات چەمکە سەرەکییەکانی وەک هابیتوس، مەیدان، سەرمایە و هێزی ڕەمزی لە چوارچێوەی توێژینەوەی میدیاییدا ڕوون بکاتەوە، بەگشتی ئامانجی سەرەکی توێژینەوەکە بریتییە لە:

-خستنەڕووی ئەو ڕەخنانەی بۆردیۆ ئاراستەی میدیای دەکات، بەتایبەتی لە ڕۆڵی لە دروستکردنی فێڵی گومڕاکردن و سەرلێشێواندن.

-کاریگەرییە تیۆرەکانی بۆردیۆ لەسەر تێگەیشتن لە دیاردە میدیاییەکانی ئێستا، بەتایبەتی لە کاتی قەیران و ململانێکان و شیکردنەوەی شەڕی زانیارییەکان.

-تاوتوێکردنی ڕۆڵی زمان و گێڕانەوە لە شێوەدانی ڕای گشتی و تێگەیشتن لە واقیع لە میدیادا، لەگەڵ تێڕوانینی بۆردیۆ بۆ ڕۆڵی ڕۆشنبیران.

هەروەها گرنگی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە کاریگەرییە میدیایەکان پێشکەش دەکات، بە تایبەت لە ڕوانگەیەکی ڕەخنەگرانەی وەک بۆردیۆ. لە کاتێکدا ئامرازەکانی میدیا بەردەوام لە گۆڕاندایە، تیۆرەکانی بۆردیۆ کۆمەڵێک ئامرازی شیکاری بەهێز دەخەنە ڕوو بۆ توێژینەوە لە چۆنیەتی دروستبوون و بڵاوبوونەوەی دەسەڵاتی سیمبولی لەناو کۆمەڵگەدا. هەربۆیە ئەم توێژینەوەیە بە تایبەت گرنگە بۆ تێگەیشتن لە چۆنیەتی دارشتنی واقیع و شوناسی کۆمەڵایەتی لەڕێگەی تەلەڤزیۆنەوە، کە تا ئێستاش سەرەڕای پەرەسەندنی میدیای دیجیتاڵی، سەرچاوەیەکی سەرەکییە بۆ زانیاری و کات بەسەربردن.

ئەوەی پەیوەستە بە کێشەی توێژینەوەکە ئەوەیە، کە سەرەڕای کاریگەرییە گەورەکانی میدیا لەسەر ژیانی ڕۆژانەمان، هێشتا توێژینەوەیەکی قووڵ و گشتگیر لەسەر چۆنیەتی کاریگەرییە

ناڕاستەوخۆ و ناڕۆشنەکانی میدیا لەسەر داڕشتنی هابیتوس، پێکهێنانی بیروڕای گشتی و هەژموونی سیمبولی لەسەر شێوەگرتنی وێنای کۆمەڵایەتی بەتایبەت لە ڕوانگەی پییەر بۆردیۆوە، کەمە. زۆرجار توێژینەوەکان تەنها سەرنج دەخەنە سەر کاریگەرییە ڕاستەوخۆکانی میدیا، بەڵام کەمتر باس لەو میکانیزمە ئاڵۆزانە دەکرێت، کە بۆردیۆ ئاماژەی پێکردوون، وەک 'تووندوتیژیی ڕەمزی' یان 'یاریکردن بەعەقڵ' لەلایەن تەلەڤزیۆنەوە. ئەم بۆشاییە زانستییە پێویستی بە شیکردنەوەیەکی تیۆری هەیە بۆ تێگەیشتن لە ڕۆڵی میدیا وەک هێزێکی داڕێژەری کۆمەڵایەتی.

ئامانجی ئەم توێژینەوەیە زانینی کاریگەری هەژموونی سیمبولی لەسەر شێوەگرتن یان دروستبوونی وێنای کۆمەڵایەتی، بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی ئەم توێژینەوەیە، پشت بە ڕێبازی شیکاریی تیۆری (Theoretical Analysis) بەستراوە، لە چوارچێوەی شیکردنەوەی قووڵ و کارە سەرەکییەکانی پییەر بۆردیۆ، بەتایبەت کتێبی "لەبارەی تەلەڤزیۆنەوە (On Television) و کارەکانی دیکەی کە پەیوەندییان بە چەمکەکانی وەک هابیتوس، مەیدان، سەرمایە، و هێزی ڕەمزییەوە هەیە. هەروەها بەراوردکاری لەگەڵ بیرمەندانی دیکەی بواری کۆمەڵناسی میدیادا دەکرێت و نموونەی هاوچەرخ لە میدیای تەلەڤزیۆنی و دیجیتاڵیدا بەکار دەهێنرێت بۆ وێناکردنی تیۆرەکان بە کردار.

پییەر بۆردیۆ و ژیان و بەرهەمەکانی:

پییەر بۆردیۆ (Pierre Bourdieu) یەکێک بوو لە کاریگەرترین بیرمەندە کۆمەڵایەتییەکانی سەدەی بیستەم. ژیان و کارەکانی لە فەرەنسا و دواتریش لە ئاستی جیهانیدا، کاریگەرییەکی بەرچاویان لەسەر بوارەکانی کۆمەڵناسی، ئەنترۆپۆلۆژی، پەروەردە، و میدیا هەبوو.

پییێر بـۆردیـۆ لـە (١٩٣٠/٨/١) لـە نـاوچـەی (دێنگوین، بێرن)ی باشوری ڕۆژئـاوای فەرەنسا لەدایک بوە، باوکی سەرەتا جوتیار بووە، دواتر بۆتە فەرمانبەری حکومی و لە خزمەتگوزاری پۆستەدا کاریکردوە و بەرچەڵەک گوندنشین بووە، بەهەمان شێوە دایکیشی هەر لە فەرمانگەی پۆستە کاریکردوە، بۆردیۆ لە قوتابخانەیەکی ئامادەیی گشتی خوێندویەتی پێش ئەوەی بچێتە قوتابخانەی (لیسی لویس-لی-گراند) لە پاریس؛ لە ساڵی (١٩٥٤) بڕوانامەی لە توانستی پەروەردەیی لە فەلسەفە لە قوتابخانەی (نۆرمان سوپەریۆر) لە پاریس بەدەستهێنا، لەگەڵ تەواوکردنی خوێندن، بۆردیۆ لە (قوتابخانەی ئامادەیی مۆلینز) کە شارۆچکەیەکی بچوکە لـە نـاوەڕاسـتـی فـەرەنـسـا دەسـتـی بە وانـەوتـنـەوەی فـەلـسـەفـەی کـردوە، بـەڵام دوای ئەزمونێکی کورت بۆ خزمەتی سەربازی لەلایەن ئۆفیسی دەرونی سوپا لە شاری ڤێرسای بانگهێشت کرا و، بە خێرایی لە چوارچێوەی پرۆسەی ئاشتیدا ڕەوانەی جەزائیر کرا، لە ساڵی (١٩٥٨) پۆستێکی وەک وانەبێژ لە فاکەڵتی ئاداب لە جەزائیر وەرگرت، بۆردیۆ لە کاتی جەنگی جەزائیردا دو توێژینەوەی ئەنجامدا، یەکەمیان توێژینەوەیەکی ئێتنۆگرافی بو لـەبـارەی ململانێی گەلی کابیل؛ ئەنجامی ئەو توێژینەوەیەی لە یەکەم کتێبیدا بە ناوی (-Sociologie de L'Algerie The Sociology of Algeria) بـڵاوکـردەوە. بـەمـەش بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ شارەزای داگیرکاری فەرەنسی بوو، ئەم شارەزایەش کاریگەری لەسەر بیرکردنەوەی هەبو و، ڕێگەی خۆشکرد بۆ ئەوەی لە بواری ئەنترۆپۆلۆژیا

و کۆمەڵناسی کۆشش بکات (Robbins ٢٠٠٢). "ئیتر لە پاش مانگرتنەکەی کرێکارانی هێڵی ئاسنی شاری لیۆن لە کانونی یەکەمی (١٩٩٥)ەوە؛ بۆردیۆ دەبێتە دیارترین سیمای رۆشنبیری لەسەر شەقام و شوێنە گشتیەکانی فەرەنسادا، کە داکۆکی لە مانگرتن دەکات و پێش ئاپۆرەی خۆپیشاندان و ڕێپێوانی کرێکاران و پەنابەران و هۆمۆسێکسوالەکان و ڕێکخراوەکانی ژنـان دەکـەوێت" (ئەحمەد ٢٠٠٦: ٣٩). بۆردیۆ لە (٢٣/١/٢٠٠٢)بە نەخۆشی شێرپەنجە کۆچی دوایی کرد، لە دوای خۆی زیاتر لە (٣٠) کتێب و سەدان وتار و توێژینەوەی بلاوکردەوە، کە بەشێکی زۆریان کاری وەرگێرانیان بۆ دیارترین زمانە زیندوەکانی جیهان بۆ کراوە.

چەمکە سەرەکییەکانی بۆردیۆ لە کۆمەڵناسی میدیاییدا:

هابیتوس (Habitus)

چەمکی "هابیتوس" یەکێکە لە چەمکە ناوەندییەکانی تیۆرییەکانی پییەر بـۆردیۆ، کە وەک پردێک لە نێوان پێکهاتە کۆمەڵایەتییە بابەتییەکان و پراکتیکە تاکەکەسییە سوبژێکتیڤەکاندا وێنای دەکات. بۆردیۆ لە کتێبی "هێڵکاری تیۆری پراکتیک"، کە لە ساڵی (١٩٧٢)دا بڵاوکراوەتەوە؛ دەڵێ هابیتوس بریتییە لەو خو، مەیل، سەلیقە و شێوازە بیرکردنەوانەی کە تاکەکان لە ڕێگەی ئەزموونە کۆمەڵایەتییەکانیانەوە لەناو خـێزان، قوتابخانە، و چینە کۆمەڵایەتییە جیاوازەکاندا بەدەستی دەهێنن (Bourdieu, ١٩٧٧/١٩٧٢)، بەو جۆرە هابیتوس کاریگەری لەسەر چۆنیەتی لێکدانەوە و بەشداریکردنی تاکەکان لەگەڵ فۆرم و پراکتیکە کەلتوورییەکاندا هەیە، بەجۆرێک خەڵکی لە پاشخانی کۆمەڵایەتی جیاوازەوە پەرە بە خویەکی جیاواز دەدەن، ئەمەش دەبێتە هۆی گۆڕانکاری لە ئارەزو و پراکتیزە کەلتوورییەکانیان (Ball, 2003, P:115).

لە چوارچێوەی کۆمەڵناسی میدیاییدا، هابیتوس ڕۆڵێکی سەرەکی دەبینێت لەسەر تێڕوانین، هەست، بیرکردنەوە و کـردار و چۆنیەتی بەکارهێنان و لێکدانەوەی میدیا لەلایەن تاکەکانەوە. بۆ نموونە، هابیتوسی کەسێک کاریگەری لەسەر جۆری بەرنامە تەلەڤزیۆنییەکان، ناوەڕۆکی هەواڵ، یان پلاتفۆرمە دیجیتاڵییەکان هەیە کە هەڵیاندەبژێرێت و بەشداری تێدا دەکات. هەروەها، هابیتوس کاریگەری لەسەر چۆنیەتی تێڕوانینی بینەران بۆ پەیامە میدیاییەکان دەبێت؛ ئایا بە شێوەیەکی ڕەخنەگرانە وەریاندەگرن یان بە ئاسانی قبوڵیان دەکـەن. میدیا، بە تایبەت تەلەڤزیۆن، بە بەردەوامیدان بە وێنە و وتارێکی دیاریکراو، بەشـدارە لە پەرەپێدانی هابیتوسێکی گونجاو لەگەڵ سیستمی باڵادەستدا، ئەمەش دەبێتە هۆی بەهێزکردنی هەژموونی سیمبولی. بە واتایەکی تر، هابیتوس و میدیا بە شێوەیەکی دیالێکتیکی کارلێک دەکەن، میدیا هابیتوسەکان پێکدەهێنێت و بەهێزیان دەکات و هابیتوسەکانیش بە پێچەوانەوە شێوەی بەکارهێنان و کارلێککردن لەگەڵ میدیادا دیاری دەکەن (Benson & Neveu, ٢٠٠٥).

سەرمایە (Capital)

پییەر بـۆردیـۆ، بە پێچەوانەی تێڕوانینە تەسکەکانی سەرمایەی ئابووری وەک ئەوەی کارل مارکس باسی دەکات، چوار فۆرمی سەرەکی نوێ بۆ سەرمایە دەستنیشان دەکات، کە لەناو بوارە کۆمەڵایەتییە جیاوازەکاندا کارلێک دەکەن و ڕۆڵیان لە دیاریکردنی پێگە و دەسەڵاتدا هەیە (Bourdieu, ١٩٨٦)، ئەم چەمکانە بۆ تێگەیشتن لە ڕۆڵی میدیا و تەلەڤزیۆن لە پرۆسەی هەژموونی سیمبولیدا زۆر

گرنگن، ئەوانیش بریتین لە:

سەرمایەی ئابووری (Economic Capital): ئەمە فۆرمی هەرە دیار و بنەڕەتی سەرمایەیە، کە سامان و سەرچاوە مادییەکان (وەک پارە، موڵک، زەوی) دەگریتەوە. ئەمانە لە چوارچێوەی میدیادا کاریگەری ڕاستەوخۆیان لەسەر خاوەندارێتی و کۆنترۆڵی دامەزراوە میدیاییەکان (وەک کەناڵە تەلەڤزیۆنییەکان، کۆمپانیاکانی بەرهەمهێنان) هەیە، بۆ نموونە ئەو گروپ و تاکانەی خاوەنی سەرمایەی ئابووری زۆرن، توانایەکی زیاتریان بۆ دارشتن و بڵاوکردنەوەی پەیامە میدیاییەکان هەیە و، باشتر دەتوانن خزمەت بە بەرژەوەندییەکانی خۆیان بکەن.

سەرمایەی کۆمەڵایەتی (Social Capital): ئاماژەیە بۆ ئەو سەرچاوانەی لە ڕێگەی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان و پەیوەندییەکانەوە بەدەست دێن (Bourdieu & Passeron, ١٩٧٧)، لە کایەی تەلەڤزیۆن و میدیادا، ئەم جۆرە سەرمایەیە ڕۆڵی خۆی هەیە، بۆ نموونە:

ڕۆژنامەنووسان، میوانەکان، یان شارەزایان کە پەیوەندی بەهێزیان لەگەڵ سەرکردە سیاسییەکان، بازرگانان، یان کەسایەتییە دیارەکاندا هەیە، دەتوانن زانیاری تایبەت بەدەست بهێنن و کاریگەری لەسەر ناوەڕۆکی بەرنامەکانیان دروست بکەن.

ئەو کەسانەی خاوەنی تۆڕێکی فراوانی پەیوەندی کۆمەڵایەتی و پێگەی کۆمەڵایەتین، دەتوانن بە ئاسانی دەرفەتی دەرکەوتن لە تەلەڤزیۆن یان کاریگەری لەسەر ڕای گشتی بەدەست بهێنن (زیباری، ٢٠١٧: ٢٧٧).

سەرمایەی کەلتووری (Cultural Capital): ئەمەیان زانیاری، لێهاتوویی، خو و شێوازە کەلتوورییەکان دەگریتەوە، کە تاکەکان لە ڕێگەی پرۆسەکانی بە کۆمەڵایەتیکردن و پەروەردە و میدیاوە بەدەستی دەهێنن، بۆ ئەو مەبەستەش بۆردیۆ سێ فۆرمی دەستنیشان کردوە، کە بریتین لە (سیوەیلی ٢٠١٠ : ٧٨-٧٩):

بەرجەستەبوو (Embodied): وەک زمانپاراوی، لێهاتوویی قسەکردن، ڕەوشت، یان شێوازی جلوبەرگ کە لە کەسایەتی تاکدا جێگیر بوون. لە تەلەڤزیۆندا، ئەمانە دەتوانن ڕەنگدانەوەیان لە شێوازی قسەکردنی بێژەران، شێوازی پێشکەشکردنی بەرنامەکان، یان جۆری ئەو کەسایەتیانە هەبێت، کە بانگهێشت دەکرێن و خاوەنی "ڕۆشنبیری بەرزن.

بابەتی (Objectified): وەک خاوەندارێتی کتێب، تابلۆی هونەری، ئامێری مۆسیقا، یان شتومەکی گرانبەها و عەنتیکە. لە تەلەڤزیۆندا، ئەمانەش دەتوانرێت لە ڕێگەی نمایشکردنیان لە پاکگراوندی بەرنامەکان یان لە ماڵی کەسایەتییەکاندا، وەک نیشانەی پێگەی کۆمەڵایەتی و سەلیقە دەربکەون.

دامەزراوەیی (Institutionalized): وەک بڕوانامە ئەکادیمییەکان، ناونیشانە فەرمییەکان، یان پلەی وەزیفی...هتد، بۆ نموونە لە تەلەڤزیۆندا؛ دەرکەوتنی کەسانی خاوەن دکتۆرا، پرۆفیسۆر، یان بەرپرسانی حکومی، سەرمایەی کەلتووری دامەزراوەییان بەکار دەهێنرێت بۆ بەرزکردنەوەی متمانە بە پەیامەکانیان.

سەرمایەی ڕەمزی یان هێمایی (Symbolic Capital): ئەمە فۆرمێکی باڵاتری سەرمایەیە کە ئاماژەیە بۆ ئەو شکۆ، ناساندن و ئەو شەرەفەی تاک یان گروپەکان لە کۆمەڵگەدا بەدەستی دەهێنن (بوردیو ٢٠١٣: ٢٠٤). سەرمایەی ڕەمزی لە بنەڕەتدا هەر سێ جۆرە سەرمایەکەی دیکەیە، کە لەلایەن کۆمەڵگەوە دانی پێدا نراوە و وەک شایستەیی و ڕێز مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت. تەلەڤزیۆن ڕۆڵێکی

گرنگی لە بەرهەمهێنانەوە و بڵاوکردنەوەی سەرمایەی ڕەمزیدا هەیە، بۆ نموونە ئەو کەسایەتی و گروپانەی لە تەلەڤزیۆنەوە نمایش دەکرێن یان بایەخیان پێدەدرێت، سەرمایەی ڕەمزییان بەرز دەبێتەوە، بەمەش دەسەڵاتیان لە دروستکردنی واتای کۆمەڵایەتی و دارشتنی وێنەی گشتی و کۆمەڵایەتیدا زیاتر دەبێت.

لەم ڕوانگەیەوە، تەلەڤزیۆن وەک پانتاییەک کار دەکات و، جۆرە جیاوازەکانی سەرمایە لە ململانێ و کارلێکدان، بەرهەمی سیمبولی و هەژموونی سیمبولی دروست دەکاتەوە و، کاریگەری لەسەر وێنەی کۆمەڵایەتی و تێڕوانینە گشتییەکان دروست دەکاتەوە.

مەیدان (Field)

یەکێکی دیکە لە چەمکە سەرەکییەکانی تیۆرە کۆمەڵایەتییەکەی پییەر بۆردیۆ بریتییە لە چەمکی "بوار" یان "کایە"، بۆردیۆ پێی وایە کۆمەڵگە لە چەندین بواری کۆمەڵایەتی جیاواز پێکدێت، هەریەکەیان خاوەنی کۆمەڵێک یاسا و پێکهاتەی دەسەڵات و پراکتیکی تایبەت بە خۆیانن (Bourdieu, ١٩٩٠)، ئەم بوارانە دەشێت پەروەردە، هونەر، سیاسەت، ئابووری، یان میدیا بن. تێگەیشتن لە چەمکی بوار زۆر گرنگە بۆ شیکردنەوەی میکانیزمەکانی دەسەڵات، نایەکسانی و بەرهەمهێنانەوەی کۆمەڵایەتی، بەتایبەت کایەی میدیا وەک مەیدانێکی بەهێز بۆ ململانێ و دەسەڵات دەبینرێت، کە سەرمایەیەکی ڕەمزی بە نرخە، چونکە توانای دەستکاریکردنی ڕای گشتی هەیە. ئەم کایەیە، لە ڕێگەی "خێرایی" و "لێکچوون" و بەکارهێنانی "توندوتیژی ڕەمزی" و "زمانی میدیایی"ەوە، توانای شێوەدان بە واقیع و چەسپاندنی نایەکسانی کۆمەڵایەتی هەیە. تێگەیشتن لەم میکانیزمانە زۆر گرنگە بۆ پەرەپێدانی هۆشیارییەکی میدیایی بەهێز و توانایەکی ڕەخنەگرانە لەلایەن وەرگرەوە، بۆ ئەوەی بتوانرێت بەرەنگاری دەستکاریکردن و گومڕاکردن ببێتەوە.

بۆردیۆ کایە بە سیستمی پەیوەندییە بابەتییەکان دەبینێت کە هاوشێوەی یارییەکە، نوێنەرەکان (تاکەکان یان گرووپەکان) لە پێناو بەدەستهێنانی سەرمایەی تایبەت بەو بوارەدا کێبڕکێ دەکەن، هەر کایەیەکیش تا ڕادەیەک خاوەنی سەربەخۆییە، واتە خاوەنی لۆژیک و یاسا و بەرژەوەندی تایبەت بە خۆیەتی و تاکەکان یان نوێنەرەکان هەوڵدەدەن بەدەستی بهێنن. بۆ نموونە، لە بواری ئابووریدا سەرمایەی ئابووری (پارە، موڵک) گرنگە، لە بواری پەروەردەییدا سەرمایەی کەلتووری (زانست، لێهاتویی زمانەوانی، بڕوانامە) (Bourdieu, ١٩٨٦)، هەروەک لە بواری میدیایشدا سەرمایەی ڕەمزی (ناوبانگ، شەرەف، توانای شێوەدانی ڕای گشتی) گرنگە (بوردیو، ٢٠١٣)، بەڵام ئەم کایانە سەربەخۆیی تەواویان نییە، بەڵکو کاریگەرییان لەسەر یەکتر هەیە، جگە لەوەش ئەو چالاکییە جۆراوجۆرانەن کە تاکەکان لەناو کایەکانیاندا ئەنجامی دەدەن بۆ کێبڕکێ لەسەر بەدەستهێنانی سەرمایەی زیاتری کایەکە و پاراستن یان گۆڕینی پێگەی خۆیان (Bourdieu, ١٩٩١). هاوکات لەناو کایەکانیشدا، دەسەڵاتداران یان ئەو گرووپانەی خاوەنی سەرمایەیەکی زۆرن، دەتوانن توندوتیژی ڕەمزی یان هێمایی پیادە بکەن. ئەم توندوتیژییە لە ڕێگەی هێما و کەلتوور و پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکانەوە کاردەکات و دەتوانێت تێڕوانین و ڕەفتار و ناسنامەی تاکەکان لە قاڵب بدات و کۆنترۆڵی بکات (هەمەوەند ٢٠١٧).

بۆردیۆ و میدیا

بۆردیۆ تێروانینێکی ڕەخنەگرانەی لەسەر ڕۆڵی میدیا لە کۆمەڵگەدا هەبوو. ئەو پێی وابوو میدیا وەک کایەیەکی دەسەڵات کاردەکات، کە تێیدا گرووپە باڵادەستەکان کۆنترۆڵی گێڕانەوەکان و شێوازی گەیاندنی ڕووداوەکان دەکەن، چونکە پێی وابوو میدیا بە شێوەیەکی گشتی ئەو بەهایانە بڵاودەکاتەوە کە خزمەت بە بەرژەوەندییەکانی چینی دەسەڵاتدار دەکەن و بەمەش هاوکارە لە بەردەوامیدان بە نایەکسانی کۆمەڵایەتی. بۆردیۆ پێیوایە میدیا کایەیەکی پڕ لە ململانێیە، کە تێیدا گرووپە جیاوازەکان هەوڵدەدەن دەسەڵاتی هێمایی بەدەست بهێنن بۆ کۆنترۆڵکردنی واتاکان و چۆنیەتی تێگەیشتن لە ڕاستی. ئەو هەروەها تیشکی خستە سەر ”توندوتیژی هێمایی“، کە تێیدا میدیا بە شێوەیەکی نەستەکی و ناڕاستەوخۆ دەسەڵاتی باڵادەست قبوڵ دەکات و بەمەش تاکەکان ناچار دەبن باوەڕ بەو واتایانە بکەن کە میدیا دروستی دەکات، وەک ئەوەی سروشتی و ڕاستی بن. بۆردیۆ داوای میدیایەکی ئازاد و سەربەخۆی دەکرد کە لە ژێر کاریگەریی دەسەڵاتی سیاسی و ئابووریدا نەبێت و، بتوانێت بە شێوەیەکی ڕەخنەگرانە ڕووداوەکان ڕووماڵ بکات و فرەچەشنیی بۆچوونەکان بگوازێتەوە. لێرەدا بە وردی بۆچونەکانی دەخەینەڕووو شیکاریان بۆ دەکەین

شیکردنەوەی کۆمەڵناسییانەی بۆردیۆ بۆ تەلەڤزیۆن

هەرچەندە پییەر بۆردیۆ، لە بەشی زۆری بەرهەمەکانیدا بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ باسی لە کایەی میدیا کردووە، بەڵام لە کتێبی "تەلەڤزیۆن و میکانیزمەکانی یاریکردنی بەعەقڵ" (Television and the Mechanisms of Mind Manipu-lation)، کە یەکێکە لە گرنگترین کارەکانی بۆردیۆ سەبارەت بە میدیا، بە شێوەیەکی ورد و زانستی بۆچوونەکانی لەبارەی میدیا بە گشتی و شیکارییە ڕەخنەییە قووڵەکانی بۆ تەلەڤزیۆن وەک ئامرازێکی سەرەکی میدیا و ڕۆڵی لە کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابوری و هزری و کەلتوری پێشکەش دەکات. (بۆردیۆ) لە ڕێگەی کتێبەکەیەوە کە لە ساڵی (١٩٩٦)دا بڵاوکرایەوە و، یەکێکە لە بەرهەمە بەناوبانگەکانی، لە ناوەخنیدا هاوارێکی توندی هەڵگرتوە بۆ ئیدانەکردنی ئەو ڕۆڵە نەرێنییەی کە تەلەڤزیۆن لە یاریکردن بەعەقڵ دەیگێڕێ، بە بڕوای ئەو تەلەڤزیۆن بەناوبانگترین ئامرازی میدیاییە، کە لەم سەردەمەدا خۆراک بەبیر و هۆشی تاکەکانی کۆمەڵگە دەدات، چونکە پەیام لە شێوەی وێنەدا دەگەیەنێت، ئەوەش لە مێشکی تاکەکاندا دەچەسپێت. لە ڕوانگەی بۆردیۆوە، تەلەڤزیۆن تەنها سەرچاوەیەکی بێلایەنانەی زانیاری نییە، بەڵکو میکانیزمێکی کارایە بۆ دارشتنی ڕای گشتی و سەپاندنی ئایدۆلۆژیای چینە باڵادەستەکان، ئەوەش بە پشتبەستن بە کۆمەڵێک تەکنیک و ڕێکار کە بریتین لە:

تەلەڤزیۆن وەک میکانیزمێک بۆ شاردنەوەی بابەتە گرنگەکان: بۆردیۆ پێی وایە تەلەڤزیۆن وەک جادووگەرێک کار دەکات، سەرنجی بینەران بۆ بابەتێکی کەم گرنگ ڕادەکێشێت بۆ ئەوەی بابەتێکی دیکەی گرنگتر بشارێتەوە، ئەم کردارەش بە ”شاردنەوە لە ڕێگەی دەرخستنەوە“ ناودەبات (لعیاضي ٢٠١٩). چونکە ئەم میکانیزمە بریتییە لە پیشاندانی ڕووداو یان پرسێکی ڕووکەش بەشێوەیەکی زەق و وروژێنەر، بەو ئامانجەی سەرنجی گشتی لەسەر کێشە بنەڕەتییەکان و

ئاڵنگارییە قووڵەکانی کۆمەڵگە لابدات. ئەمەش دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی هۆشیاری سیاسی و کۆمەڵایەتی لەلایەن بینەرانەوە. هەروەها بۆردیۆ بە وردی باسی چۆنیەتی "شاردنەوەی زانیارییەکان" لە ڕێگەی تەلەڤزیۆنەوە دەکات و، دەڵێت: "ئەمە تەنها بریتی نییە لە سانسۆرکردنی ڕاستەوخۆ، بەڵکو بریتییە لە هەڵبژاردنی بابەتەکان، چوارچێوەدانان بۆ هەواڵەکان، لەگەڵ تەرخانکردنی کاتی دیاریکراو بۆ پێشکەشکردنی بابەتەکان، بە شێوازێک خزمەت بە بەرژەوەندیی دەسەڵاتدارەکان دەکات (Ab- bas, ٢٠٢١) ، بەو جۆرە وەک بۆردیۆ ئاماژەی بۆ دەکات تەلەڤزیۆن دەتوانێت واقیعێک دروست بکات کە ڕاستییەکە بشێوێنێت (Bourdieu, 1998) ، بەجۆرێک وێنەکان واقیع لەبیر دەبنەوە و واقیعێکی دروستکراو دەسەپێنن.

کۆنترۆڵی خاوەندارێتی و ئاراستەکردنی زانیاری:

یەکێک لە میکانیزمە سەرەکییەکانی دەستکاریکردن، پەیوەستە بە کۆنترۆڵی خاوەندارێتی میدیا و ئاراستەکردنی زانیارییەکان، بۆردیۆ پرسیاری "کێ خاوەنی زانیارییە؟" دەورووژێنێت و ئاماژە بەوە دەکات ئەوانەی زانیاری بەرهەم دەهێنن؛ ئامرازەکانی بڵاوکردنەوەیان کۆنترۆڵ کردووە، دەسەڵاتی سەپاندنی دیدگای خۆیان بەسەر خەڵکدا هەیە (خومەیسی، ٢٠٢١). ئینجا ئەم خاوەندارێتییە دەکرێت دەوڵەت، خێزانی دەسەڵاتدار، یان سەرمایەدارێکی گەورە بێت، وەک نموونەی کۆمپانیاکانی جنراڵ ئێلێکتریک و سی ئێن ئێن لە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا یان سیلڤیۆ بێرلسکۆنی لە ئیتاڵیا (خومەیسی ٢٠٢١). لەم چوارچێوەیەدا، تەلەڤزیۆن دەبێتە ئامرازێک بۆ پاراستنی "سیستمی هێمایی" باو و جێبەجێکردنی "توندوتیژی هێمایی" (symbolic violence) بەسەر بینەراندا (بۆردیۆ، ٢٠٢٣). ئەم توندوتیژییە هێماییەش بە شێوەیەکی هێواش و ناڕاستەوخۆ کار دەکات، بەبێ ئەوەی بینەر هەستی پێبکات، چونکە لە ڕێگەی ئاماژە و زمانەوە دەسەپێنرێت، قوربانییەکەش بە شێوەیەکی بێ ئاگا قبوڵی دەکات و بە شێوازێکی سروشتی دەبینێت (Bour- dieu, 1991)، بەڵام کاریگەرییەکی قووڵی لەسەر شێوازی بیرکردنەوە و بڕیاردانیان هەیە. بۆردیۆ جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە ئەم توندوتیژییە هێماییە بەشێکە لە هەوڵێکی سیستماتیکی چینە باڵادەستەکان بۆ پاراستنی هەژموونی خۆیان بەسەر کۆمەڵگەدا، بە دروستکردنی کۆدەنگییەک کە لە بەرژەوەندی ئەواندا بێت. ئەو دەڵێت بەرنامە تەلەڤزیۆنییەکان، هەرچییەک بن، چەندین کاریگەری سیاسی و ئابووریيان لەسەر بینەران هەیە، چونکە لە تەلەڤزیۆن پسپۆڕ هەیە کاریان داڕشتنی ناوەڕۆکی ڕووداوەکان و پێشکەشکردنیانە، بە شێوەیەک سەرنجی بینەر دەوروژێنێت و هەستەکانی دەجوڵێنێت و بیرکردنەوەکانی کۆنترۆڵ دەکەن (بوردیو ٢٠٠٤ :٢٣). بەم شێوەیە تەلەڤزیۆن وەک ڕوانگەیەک گوزارشت لە واقیعی زیندوو ناکات، بەڵکو بە شێوەیەکە لەگەڵ لایەنی باڵادەستدا دەگونجێت و دەسەڵاتی سیاسی تاکە سودمەندە لە یاریکردنی بەعەقڵی بینەر لە ڕێگەی تەلەڤزیۆن، بۆ دڵنیابوون و کۆنترۆڵکردنی ڕای گشتی و کۆمەڵگە بە گشتی. ئەمەش جەخت لەسەر پەیوەندی قووڵی نێوان ئایدۆلۆژیا و تەکنەلۆژیای پەیوەندی دەکاتەوە، کە تەلەڤزیۆن مەترسیدارترینیانە، چونکە ڕۆڵەکەی تەنها بریتی نیە لە کاریگەریی ڕاستەوخۆ لەسەر بینەر، بەڵکو درێژدەبێتەوە بۆ بوارەکانی تری بەرهەمهێنانی کولتووری لەڕێگەی داڕشتنی عەقڵ و ئاڕاستەکردنی بەپێی ئایدۆلۆژیای ئەو کەسانەی

کە کۆنترۆڵی دەکەن (بوردیو، ٢٠٠٤ :٢١)، هەر لەو چوارچێوەیەدا بۆردیۆ جەخت لەسەر ئەوەش دەکاتەوە تەلەڤزیۆن واقیع ناگوازێتەوە، بەڵکو زۆر جار واقیعیش دروست دەکات، ئەوەش لە ڕێگەی هەڵبژاردنی هەواڵەکان، چۆنیەتی پێشکەشکردنیان و چوارچێوەبەندییان، ئەمەش دەتوانێت چۆنیەتی دونیابینی نوێ لای بینەران داڕێژێت، بە تایبەتی لە کاتی قەیران و ڕووداوە گەورەکاندا، میدیا دەتوانێت ترس بڵاوبکاتەوە، یان ورە بەرز بکاتەوە، بەپێی بەرژەوەندی لایەنە باڵادەستەکان.

کاریگەریی پێشبڕکێ و دیاردەی هاوشێوەیی: بۆردیۆ جەخت لەسەر لێکچوونی شێوازی کاری تەلەڤزیۆنە جیاوازەکان دەکاتەوە، نەک تەنها لە شێوازی پێشکەشکردنی هەواڵ، بەڵکو لە هەڵبژاردنی بابەتەکان و تەنانەت لە دیدگا سیاسییەکانیشدا (موسی ٢٠٢٣) ، بۆردیۆ پێی وایە ئەم لێکچوونە دەبێتە هۆی دروستکردنی یەکڕەنگییەک لە ڕای گشتی و کەمکردنەوەی فرەجۆریی بیروڕا ئەمەش دەتوانێت مەترسیدار بێت لە کاتی قەیرانەکاندا، چونکە ڕای گشتی بە ئاسانی بەرەو ئاراستەیەکی دیاریکراو دەبرێت (Bourdieu 1998) . ئەمەش ئەنجامی "ململانێی نێوان ڕۆژنامەنووسانە"، کە سەرنجی سەرەکییان لەسەر بەرزترین ڕێژەی بینەرانە، نەک لەسەر کوالێتی ناوەڕۆک، هەربۆیە پێشبڕکێی بەردەوام لەسەر ڕاکێشانی زۆرترین بینەر و بەدەستهێنانی پشکی زیاتر لە بازاڕی ڕیکلامدا دەکەن، لێرەدا میدیا دەگۆڕێت بۆ بازاڕێک کە تەنها بەدوای قازانجی بازرگانییەوەیە ئەوەش میکانیزمێکی دیکەی دەستکاریکردنی عەقڵ دروست دەکات، کە بۆردیۆ بە "عەقلییەتی ئۆدیماتی" ناوی دەبات، چونکە دوجار ئەم پێشبڕکێیە دەبێتە هۆی دیاردەی "هاوشێوەیی" (لعياضي، ٢٠١٩)، تێیدا کەناڵە تەلەڤزیۆنییەکان مەیلیان بۆ لاساییکردنەوەی یەکتر دەبێت لە جۆری ناوەڕۆک و شێوازی پێشکەشکردندا. ئەمە ڕێگە خۆش دەکات بۆ بڵاوکردنەوەی هەواڵی سەیر و سووک و سەمەرە، وەک ژیانی کەسیی ئەستێرەکان یان ڕووداوە سەیر و سەمەرەکان، کە هیچ کێشەیەکی کۆمەڵایەتی یان سیاسی قووڵ ناورووژێنن و تەنها کاتی گرانبەهای تەلەڤزیۆن بەفیڕۆ دەدەن (خومەیسی، ٢٠٢١)، ئەوەش لەسەر حسابی ئەو هەواڵە جددی و گرنگانەی یارمەتی بینەر دەدەن بۆ تێگەیشتن لە واقیعی خۆیان، بۆردیۆ ئەم دیاردەیە بە "کەرتبوون و یان پەرش و بڵاوی زانیارییەکان ناودەبات، کە تێیدا زانیارییەکان ورد و پەرتەوازە دەکرێن و لە چوارچێوەیەکی گشتیدا جێگیر ناکرێن، بەمەش بینەر ناتوانێت وێنەیەکی تەواوی ڕووداوەکان و هۆکارەکانیان ببینێت.

خێرایی و کاریگەریی لەسەر وردبینی : یەکێکی دیکە لە چەمکە سەرەکییەکانی کایەی میدیادا، بەتایبەت تەلەڤزیۆن، کە بۆردیۆ باسی دەکات بریتییە لە خێرایی (the fast)، ئەو خێراییە زۆرەی کە تەلەڤزیۆن زانیارییەکانی پێ دەگوازێتەوە و بە شێوەیەکی سەرپێیی مامەڵە لەگەڵ بابەتەکاندا دەکات (موسی، ٢٠٢٣ ، خێرایی گواستنەوەی زانیاری و و پەلەکردن لە کاری ڕۆژنامەوانی لەگەڵ بابەتەکاندا زۆر باوە، بۆردیۆ ئەوە بە قوربانی زانیارییەکانی دەزانێت (لعياضي، ٢٠١٩). پێشبڕکێی بەردەوام بۆ بەدەستهێنانی پێشەنگی ڕۆژنامەوانی، میدیاکاران ناچار دەکات لەژێر فشارێکی زۆردا کار بکەن، ئەمەش چانسی کاری ڕۆژنامەوانی بنکۆڵکاری و بەدواداچوونی ورد و پشکنینی ڕاستگۆیی بۆ هەواڵەکانیان کەم دەکاتەوە و زۆرجار دەبێتە هۆی بڵاوکردنەوەی زانیاری نادروست و هەڵە (بۆردیۆ، ٢٠٢٣). هەروەها

بۆردیۆ باسی ئەوەش دەکات تەلەڤزیۆن چۆن مامەڵە لەگەڵ هەواڵەکان دەکات و چۆن شارەزایان و زانکۆییەکان بەکار دەهێنێت بۆ دروستکردنی ئەم "خێراییە" کە ڕێگە نادات بە شیکردنەوەی قووڵ تێگەیشتنی ڕەخنەگرانەی دیاردەکان (Bour-dieu ١٩٩٨)، چونکە تەنها زانیارییەکی سەرپێیی دەگەیەنێت. ئەمەش دژی ئەو بیرکردنەوە مێژوویی و فەلسەفییە قووڵەیە کە پێویستی بە کات و ئارامی هەیە، چونکە وەک بۆردیۆ ئاماژەی پێ دەکات ئەم شێوازەی کاری "ڕۆژنامەوانی" تیشک دەخاتە سەر ڕووداوە ڕووکەشەکان و لایەنە قووڵەکانی پشت ڕووداوەکان پشتگوێ دەخات. ئەم خێراییە کاریگەری لەسەر بەرنامە گفتوگۆییەکانیش هەیە؛ بۆ نموونە لە تەلەڤزیۆن هانی بیرکردنەوەی قووڵ و دروستبوونی بیرۆکەی نوێ نادرێ، چونکە بیرکردنەوە پێویستی بە کات و هێمنی هەیە، تەلەڤزیۆنیش بەردەوام کێشەی کەمی کاتی هەیە، بۆیە بەو دۆخە ناتوانێت ئەو ژینگەیە دابین بکات (بۆردیۆ، ٢٠٢٣). لەبری ئەوە، میوانەکان ناچار دەکرێن بیرۆکە باو و لەپێشینەکان پێشکەش بکەن (العياضي ٢٠١٩).لە ئەنجامی ئەم خێرایی و پێشبڕکێیەدا، تەلەڤزیۆن دەبێتە دروستکەری "بیرمەندە پەلەکان"، کە ڕۆشنبیرانی تەلەڤزیۆنن و تەنها ڕۆشنبیرییە خێراکان پێشکەش دەکەن (بۆردیۆ ٢٠٢٣). بە بۆچوونی بۆردیۆ میوانانەکانی دیبەیت ساختەن و، بەهاوبەشی گەمە سیاسییەکە وەسفیان دەکات؛ دوپاتی دەکاتەوە هەمو ئەو شتانەی لە نێوانیاندا ڕودەدەن لەسەر ئەو بنەمایانەیە، کە پێش ئەوەی بەرنامەکە تۆمار بکرێت یان پیشان بدرێت، لەسەری ڕێککەوتون، (بۆردیۆ) دڵنیایە هەریەکێک لەو دو میوانە سیناریۆیەکی دیاریکراویان هەیە و، گوزارشت لە دیدگەیەکی دوژمنکارانەی ئەوی دیکە دەکات، بەڵام لەوانەیە لە واقیعدا هاوڕێی باش بن! پاساوی ئەوەش ئەو نیگا و ئاماژە و زمانەیە کە لە کاتی گفتوگۆی نێوانیاندا بەکاری دەهێنن، هەروەها پێشکەشکارانیش زۆرجار بێلایەن نین و پشتگیری لایەنێک دەکەن یان پاڵپشتی دیدگەی گروپێک دەکات بەسەر گروپێکی تردا، بۆ ئەوەی گفتوگۆکە ناهاوسەنگ بکات و، کەناڵەکەش بە ئامانجەکەی بگات کە بریتییە لە دەربڕینی دیدگەی خۆی و دەستکاریکردنی بیرۆکەی بینەر و سەپاندنی دیدگە و بۆچوونێکی دیاریکراو (بۆردیۆ ٢٠٢٣). ئەم ڕۆشنبیرە تەلەڤزیۆنیانە بە بۆچوونی بۆردیۆ "ساختەن"، چونکە لە بری ئەوەی ڕاستییەکان ڕوون بکەنەوە، کاریان تەنها بریتییە لە ڕازاندنەوەی ئەو بۆچوونانەی کە خاوەندارانی کەناڵەکە دەیانەوێت بڵاوی بکەنەوە.

زمان و چەمکەکان: زمان لە کایەی میدیادا ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێت، چونکە پەیام لە قۆناغی یەکەمیدا بە زمان دروست دەکرێت. میدیا لە ڕێگەی هەڵبژاردنی وشە و زاراوەکانەوە دەتوانێت گێڕانەوەیەکی دیاریکراو بخاتەڕوو و تێگەیشتن لە واقیعێکی دیاریکراو بسەپێنێت (موسی ٢٠٢٣ ، یەکێک لە گرنگترین و لە مەترسیدارترین میکانیزمەکانی یاریکردن بەعەقڵەکان لە ڕێگەی تەلەڤزیۆنەوە بە بۆچوونی بۆردیۆ بریتیە لە دەستکاریکردنی زمان و چەمکەکان، بۆردیۆ پێی وایە ئەمەش یەکێکە لە میکانیزمەکانی دەسەڵات، کە لە ڕێگەی زمانی میدیاییەوە کار بۆ سەپاندنی تێگەیشتنێکی دیاریکراو لە واقیع دەکات (Bour-dieu ١٩٩١)، ئەو ئاماژە بە چۆنیەتی گۆڕینی زاراوەکان دەکات، وەک گۆڕینی "خاوەنی خاک" بۆ "تیرۆریست" و "داگیرکەر" بۆ "خاوەن ماف"، (سەفەر، ٢٠٢٤). بەکارهێنانی زاراوەکانی وەک

"شۆڕش" یان "کۆمەڵکوژی" بە شێوەیەکی زۆر گەورەتر لە پێویست، سەرنجی بینەر ڕادەکێشێت و هەستەکانی کۆنترۆڵ دەکات، بەمەش ڕووداوە کەم گرنگەکان دەکرێنە زۆر گرنگ بۆ گەیشتن بە ئامانجە شاراوەکانی پشت ئەم دەستکاریکردنە (بۆردیۆ، ٢٠٢٣). ئەم دەستکاریکردنەی زمان یارمەتیدەرە بۆ دروستکردنی "ڕاستییەکی ساختە"، کە لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی دەسەڵاتدا دەگونجێت.

کاریگەریی تەلەڤزیۆن لەسەر میدیای نووسراو: هەژموونی تەلەڤزیۆن قەیرانێکی لە بواری ڕۆژنامەنووسی نووسراودا دروست کردووە و قۆرخکاری هەواڵەکانی لێ سەندووەتەوە (لعیاضي، ٢٠١٩)، بۆ نموونە بەردەوام ژمارەی بینەرانی بڵاوکراوە هەواڵییەکانی تەلەڤزیۆن زۆر زیاترە لە کۆی خوێنەرانی هەموو ڕۆژنامەکان، ئەمەش وای کردووە ڕۆژنامەکان هەوڵ بدەن "ڕوون" بن، واتە بابەتە گشتییەکان بگرنە خۆیان کە هیچ کێشەیەک دروست ناکەن بۆ ئەوەی زۆرترین خوێنەر بەدەست بهێنن. ئەمەش دیسان پرۆسەی دروستکردنی هاوشێوەیی، بەرهەمهێنانی بێمانایی و نا-سیاسیکردن لە ڕۆژنامەوانیدا پەرە پێدەدات (لعیاضي ٢٠١٩). بۆردیۆ پێی وایە تەلەڤزیۆن نەک تەنها ڕۆژنامەی کاغەزی لاواز کردووە، بەڵکو سیمای ڕۆژنامەگەری گۆڕیوە و لە قووڵاییەوە گواستوویەتەوە بۆ سەر ڕووکەش و بینراو، جگە لەوەش بۆردیۆ پێی وایە ئەم دۆخە ڕێگەی بۆ میدیاکارانی تەلەڤزیۆن خۆش کردوە تا دەرفەتی زیاتریان بۆ پۆستی گرنگ لە ڕۆژنامەکاندا هەبێت، چونکە لەو دۆخەدا گرنگی بە ناوبانگ دەدرێت نەک ئەزموون (بۆردیۆ ٢٠٢٣).

دژبەرایەتی نێوان واقیعی هزری و واقیعی ڕاگەیاندن: بۆردیۆ پەیوەندی نێوان واقیعی هزری و واقیعی ڕاگەیاندن بە پەیوەندییەکی دژبە یەک دەزانێت، چونکە واقیعی هزری پێویستی بە هێمنی، کات و تێبینی قووڵ هەیە، بەڵام واقیعی میدیا لە ڕێگەی کۆمەڵێک فیڵی وەک شێوازی هەڵبژاردنی وشە و چەمکەکان و، چوارچێوەی سیاسەتی میدیایی بۆ هەواڵەکان و تەنانەت لە تەرخانکردنی کات بۆ بابەتێکی دیاریکراودا خۆیان دەبیننەوە. ئامانجی ئەم میکانیزمانە ئەوەیە کۆنترۆڵی سەرچاوەی زانیارییەکان بکرێت و ڕێگە نەدرێت بە خوێنەر یان بینەر بەشێوەیەکی سەربەخۆ بیرکردنەوەیەکی قوڵ بکات. بۆردیۆ پێی وایە کە ئەمەش دەبێتە هۆی دروستکردنی جۆرێک لە "واقیعی دووەم" کە لە ڕێگەی میدیاوە شێوەی پێدەدرێت . (Bour-dieu ١٩٩٨)، بۆیە لە واقیعی ڕاگەیاندن خێرایی و کەمتر وردبینی پێویستە، سەرەڕای ئەم دژایەتییە، تەلەڤزیۆن بیرۆکەی "بیرمەندی خێرا"شی دروست کردووە کە لەسەر بابەتێکی دیاریکراو قسە دەکات و بڕیاری پێشوەختەی لەسەر هەیە و، خەڵکیش ئەم بڕیارانە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ وەردەگرن و بە ژەمێکی کەلتووری دادەنێن (بۆردیۆ، ٢٠٢٣)، بەڵام ئەم خێراییە قووڵایی و توانای شیکردنەوەی لە بینەران سەندووەتەوە، بۆردیۆ هۆشداری دەدات لەوەی ئەم میکانیزمانە دەبنە هۆی دروستبوونی کەلێنێکی قووڵ لە نێوان ئەو توێژانەی کە توانای دروستکردنی کەلتووری سیاسییان لە کتێب و ڕۆژنامەکانەوە هەیە، لەگەڵ توێژە جەماوەرییەکان کە تەنها بە هەواڵی تەلەڤزیۆن خۆیان سەرقاڵ دەکەن (لعیاضي، ٢٠١٩). ئەمەش دەبێتە هۆی دروستبوونی کۆمەڵگەیەکی دابەشبوو کە تێیدا تێگەیشتن لە واقیع جیاوازە.

ڕۆڵی ڕۆشنبیران لە کایەی میدیادا: بۆردیۆ لە کتێبەکەی "تەلەڤزیۆن و میکانیزمەکانی یاریکردنی

بەعەقڵ"، ڕەخنە لە ڕۆڵی شارەزایان و پسپۆڕە زانکۆییەکان لە کایەی میدیادا دەگرێت، ئەو پێی وایە کاتێک ڕۆشنبیران بەشداری لە پرۆگرامە میدیاییەکاندا دەکەن، ناچار دەبن خۆیان لەگەڵ "خێرایی" و سەرپێیبوونەکەی میدیادا بگونجێنن، ئەمەش ڕێگە نادات بە شیکردنەوەی قووڵ و ڕەخنەگرانە. بۆردیۆ تەنانەت پێشنیازی بایکۆتکردنی میدیای لەلایەن ڕۆشنبیران و مامۆستایانی زانکۆوە کردوە، چونکە پێی وایە میدیا لە توانایدایە هەموو شتێک بکاتە شتێکی گشتی و ڕووکەش و ناچار بە گفتوگۆیەکی نالۆژیکی بکات (Bourdieu ١٩٩٨)، ئەمەش نیشانەی باوەڕی بۆردیۆیە بەوەی کایەی میدیا توانای هەیە لۆژیکی بوارەکانی دیکەش بشێوێنێت.

تەلەڤزیۆن وەک میکانیزمی توندوتیژی هێمایی: بۆردیۆ پێی وایە تەلەڤزیۆن یەکێکە لە ئامرازەکانی توندوتیژی هێمایی (اسماعیل ٢٠٢٢)، چونکە لە ڕێگەی دروستکردنی گێڕانەوەی دیاریکراو و بەکارهێنانی زمانی میدیایی، دەتوانێت نۆرم و بەها کەلتوورییەکان و سەلیقە و شێوازی ژیان و تێگەیشتن و جیهانبینییەکانی چینی باڵادەست لە واقیع بچەسپێنێت، ئەمەش بە نائاگاییەوە لەلایەن وەرگرەوە قبوڵ دەکرێت. لەسەر ئاستی پەروەردەشدا، ئەم بابەتە دەتوانێت کاریگەری لەسەر ئەدای ئەکادیمی و یەکگرتنی کۆمەڵایەتیان هەبێت، بۆ نموونە تەلەڤزیۆن دەتوانێت درێژە بە نایەکسانی کۆمەڵایەتی بدات بە بەشداریکردن لە بەرهەمهێنانەوەی پلەبەندییە کەلتوورییەکان (قراینیة ٢٠٢٣ :٦٤). بۆردیۆ پێشنیاز دەکات کە پەروەردە دەبێت ڕۆڵێکی چالاک لە فێرکردنی تاکەکان بگێڕێت، کە چۆن بە شێوەیەکی ڕەخنەیی لە تەلەڤزیۆن بڕوانن و پەیامەکانی شیبکەنەوە، بەڵام لە وڵاتانی گەشەسەندوودا کە ڕێژەی خوێندەواری کەمە، بە تەواوی پشت بە تەلەڤزیۆن وەک تاکە سەرچاوەی زانیاری دەبەستن (خومەیسی ٢٠٢١)، وا دەکات تەلەڤزیۆن ببێتە ئامرازێکی سەرەکی بۆ گواستنەوەی کەلتوور بە گشتی و سەپاندنی کۆنترۆڵی دەسەڵاتی سیاسی بەسەر ڕای گشتی و کۆمەڵگادا (بۆردیۆ ٢٠٢٣). بۆردیۆ دژی ئەم جیهانگیری و ناوەندگەراییە وەستاوەتەوە و بە بوێرییەوە ڕەخنەی لە هەموو ئەو لایەنانە گرتووە کە دژی بیرۆکەکانی بوون .

کەواتە ڕوانگەی پییەر بۆردیۆ بۆ کۆمەڵناسی میدیایی دیدگایەکی قووڵ و ڕەخنەگرانەیە سەبارەت بە ڕۆڵی میدیا لە کۆمەڵگەدا، چەمک و بیرۆکەکانی وەک (خێرایی)، (دەستکاریکردنی ڕای گشتی) و، (لێکچوونی میدیاکان) لە شیکردنەوەی ئالۆزییەکانی میدیای هاوچەرخ هێشتا نوێ و کاریگەرن، بەتایبەتی لە کاتی قەیرانەکان و شەڕ و ململانیەکاندا، میدیا لە ڕێگەی زمان و چوارچێوەبەندییەوە دەتوانێت ڕای گشتی شێوە پێبدات و تەنانەت واقیعێکی دروستکراو بسەپێنێت، هەرچەندە بۆردیۆ ڕەشبین بووە سەبارەت بە توانای میدیا بۆ گەیاندنی ڕاستی، بەڵام تیۆر و هزر و بۆچونەکانی دەتوانن وەک ڕێبەرێک خزمەت بکەن بۆ پەرەپێدانی هۆشیارییەکی میدیایی بەهێز و توانایەکی ڕەخنەگرانە لەلایەن خوێنەران و بینەرانەوە، چونکە لە جیهانێکی پڕ لە زانیاریی ناکۆکدا، تێگەیشتن لە میکانیزمەکانی دەستکاریکردنی میدیایی زۆر گرنگە بۆ پاراستنی بیرکردنەوەی سەربەخۆ و بەدەستهێنانی تێگەیشتنێکی ڕاستەقینە لە واقیع.

تیۆری و بۆچونەکانی بۆردیۆ لە چوارچێوەی میدیای هاوچەرخدا

تیۆر و بۆچونەکانی بۆردیۆ، کە لە بەرهەمە زانستیەکانیدا بەتایبەت لە کتێبی (تەلەڤزیۆن و

میکانیزمەکانی یاریکردنی بەعەقڵ) سەبارەت بە میدیا پێشکەشی کردوە، هەرچەندە لە سەردەمێکی پێش ئینتەرنێت و سۆشیال میدیادا داڕێژراون، بەڵام هێشتا لێکدانەوەیەکی قووڵ و گونجاو بۆ تێگەیشتن لە میدیای نوێ و هاوچەرخ پێشکەش دەکەن، هەرچەندە هزر و بۆچوونەکانی بۆردیۆ لەسەر تەلەڤزیۆن بووە، بەڵام ئەو میکانیزمانەی پێشتر ئاماژەی پێداون، بە شێوەیەکی بەرچاو لە پلاتفۆرمە دیجیتاڵییەکانیشدا بەدی دەکرێن، بۆ نموونە:

لە سەردەمی "شەڕی زانیارییەکان" و بڵاوبوونەوەی خێرای میدیای دیجیتاڵیدا، تیۆرەکانی پییەر بۆردیۆ سەبارەت بە خێرایی و لێکچوونی میدیاکان گرنگییەکی زۆریان هەیە. بۆ نموونە، لە کاتی ململانێکاندا شەڕەکە لە سەر زەوی و لە زماندا بەردەوامە و، جیاوازییەکی زۆر هەیە لە نێوان واقیعی ڕووداوەکانی کوشتن و ئاوارەیی و توندوتیژی، لەگەڵ ئەو زمانەی لایەنێکی داگیرکاری وەک تورکیا بەرامبەر بە گەلی کورد بەکاری دەهێنێت بۆ پێشکەشکردنی گێڕانەوەیەک لەسەر بنەمای چەمکی قوربانیبوون." ، ئەمەش بە تەواوی لەگەڵ تێڕوانینی بۆردیۆدا دەگونجێت کە چۆن میدیا دەتوانێت واقیعێکی دیکە دروست بکات کە ڕەنگە لە واقیعی ئەسڵی دوور بێت" (خومەیسی ٢٠٢١) سەرنجڕاکێشانی خەڵک بۆ شتێکی تر جگە لەوەی بەڕاستی دەیکەن" بنەمای کاری فێڵ و خوڵ لەچاوکردنە، کە میدیا بە شێوەیەک لە شێوەکان بۆ ساختەکردنی واقیع بەکاری دەهێنێت و، لە کاتی شەڕ و ململانێ و قەیرانەکاندا زیاتر بەرجەستە دەبێت، ئەمەش دەبێتە هۆی سەرلێشێواندنی ڕای گشتی.

لەلایەکی دیکەوە بۆردیۆ تەلەڤزیۆن وەک "جادووگەرێک" وەسف دەکات کە سەرنجی بینەران بۆ شتێکی کەم بایەخ ڕادەکێشێت تا شتێکی دیکەی گرنگتر بشارێتەوە (لعیاضي، ٢٠١٩). ئەم بیرۆکەیە بە تەواوی لە میدیای نوێدا ڕەنگدانەوەی هەیە. لە پلاتفۆرمەکانی وەک فەیسبووک، تویتەر (X)، ئینستاگرام، و تیکتۆک، زۆرجار ناوەڕۆکی سەرنجڕاکێش، وێنە و ڤیدیۆی زۆر ورووژێنەر یان گاڵتەجارانە بڵاو دەکرێتەوە و، سەرنجی ملیۆنەها بەکارهێنەر ڕادەکێشن. لەم کاتەدا، هەواڵ یان بابەتە سیاسی و کۆمەڵایەتییە قووڵەکان پشتگوێ دەخرێن یان بە شێوەیەکی کەم ڕووماڵ دەکرێن. زۆرجار، ئەم ناوەڕۆکە "کەم گرنگانە" لەلایەن ئەلگۆریتمەکانەوە بە بەکارهێنەران پیشان دەدرێن بۆ ئەوەی زیاتر لە پلاتفۆرمەکەدا بمێننەوە، ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی هاوڵاتیان لە ڕووداوە بنەڕەتییەکان داببڕێن و نەتوانن بە شێوەیەکی دروست بیر لە کێشەکانی کۆمەڵگەکانیان بکەنەوە.

هەروەها سەبارەت بە پرسیارەکەی بۆردیۆ، کە دەپرسێ "کێ خاوەنی زانیارییە؟" (خومەیسی، ٢٠٢١)، ئەوە لە سەردەمی میدیای نوێدا وەڵامی پرسیارەکە ئاڵۆزتر بووە. لە کاتێکدا تەلەڤزیۆن خاوەندارێتییەکەی ڕەنگە لە دەستی دەوڵەت یان سەرمایەدارە گەورەکاندا بێت، بەڵام لە میدیای نوێدا، کۆمپانیا زەبەلاحەکانی تەکنۆلۆژیا وەک مێتا (فەیسبووک و ئینستاگرام)، گووگڵ (یوتیووب) و تیکتۆک...هتد خاوەنی پلاتفۆرمەکانن. ئەم کۆمپانیایانە لە ڕێگەی ئەلگۆریتمەکانیانەوە، دەتوانن دیاری بکەن کە چ زانیارییەک بە بەکارهێنەر بگات و و چ زانیارییەک نەگات. ئەمەش وای کردووە دەستکاریکردنی ڕای گشتی ئاسانتر بێت، چونکە ئەلگۆریتمەکان تەنیا ئەو زانیارییانە بە بەکارهێنەر دەدات، کە لەگەڵ بیروباوەڕەکانی خۆیدا دەگونجێن، بەمەش ئاراستەیەکی دیاریکراوی فیکری بەسەریدا

دەسەپێنن، جگە لەوەش بونی هەزاران لاپەڕەی خاوەن نادیار و سێبەری پارت و گروپ و کەسایەتی و لایەنە سیاسی و ئابوری و...هتد دۆخەکەی زیاتر ئاڵۆز کردوە.

بۆردیۆ خێرایی و پەلەپەلی وەک لایەنێکی لاوازی تەلەڤزیۆن دەبینێ، کە دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی وردبینی و بڵاوکردنەوەی زانیاری نادروست (لعياضي، ٢٠١٩)، بەڵام ئەم دیاردەیە لە میدیای نوێدا بە شێوەیەکی زۆر مەترسیدارتر بەدی دەکرێت. لەگەڵ بڵاوبوونەوەی خێرای هەواڵ و ڤیدیۆ لە ڕێگەی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانەوە، چانسی پشکنین و پشتڕاستکردنەوەی زانیارییەکان زۆر کەم بۆتەوە. هەواڵی ساختە (Fake News)، بڵاوکردنەوەی زانیاری چەواشەکارانە (Misinformation) و، پروپاگەندە بە خێراییەکی سەرسوڕهێنەر بڵاو دەبنەوە و کاریگەرییەکی گەورە لەسەر ڕای گشتی دروست دەکەن پێش ئەوەی بتوانرێت ڕاستییەکان ڕوون بکرێنەوە. ئەمەش بووتە هۆی دروستبوونی "بیرمەندە پەلەکان"ی سەردەمی دیجیتاڵی کە بێ پشکنین و وردبینی، بیرۆکەکانیان بڵاو دەکەنەوە.

دەستکاریکردنی زمان و چەمکەکان، کە بۆردیۆ ئاماژەی پێداوە وەک گۆڕینی "خاوەنی خاک" بۆ "تیرۆریست" (سەفەر ٢٠٢٤)، لە میدیای نوێدا بووەتە ئامرازێکی کاریگەرتر. هاشتاگەکان (Hashtags)، میمەکان (Memes) و، دەستەواژە کورتکراوەکان دەتوانن بە خێرایی مانای چەمکەکان بگۆڕن و کاریگەری لەسەر شێوازی بیرکردنەوەی خەڵک دروست بکەن. بۆ نموونە، لە کاتی ململانێ سیاسییەکاندا، لایەنەکان زاراوەی دیاریکراو بەکار دەهێنن بۆ جەمسەرگیری و دروستکردنی وێنەیەکی نەرێنی لەسەر نەیارەکانیان. ئەمەش شێوازی تێگەیشتنی خەڵک لە ڕووداوەکان دەشێوێنێت و دەبێتە هۆی دابەشبوونی کۆمەڵایەتی.

بەهەمان شێوە دیاردەی "هاوشێوەیی" کە بۆردیۆ لە چوارچێوەی بیروبۆچوونەکانیدا لەسەر میدیای کلاسیک خستویەتەڕوو، لە میدیای نوێشدا پەرەی سەندووە. ئەلگۆریتمەکانی پلاتفۆرمە کۆمەڵایەتییەکان زۆرجار تەنیا ئەو جۆرە ناوەڕۆکە پیشانی بەکارهێنەران دەدەن، کە پێشتر حەزیان لێبووە یان کارلێکیان لەگەڵ کردووە. ئەمەش دەبێتە هۆی بەهێزکردنی بیروباوەڕەکانی خۆیان و دوورخستنەوەیان لە دیدگا جیاوازەکان. گرووپە میدیاییە دیجیتاڵییە گەورەکان و ئینفلوێنسەرەکان (Influencers) زۆرجار هەمان جۆرە ناوەڕۆک و هەواڵ بڵاو دەکەنەوە، بەتایبەتی لە کاتی ڕووداوە گەرمەکاندا، ئەمەش دەبێتە هۆی دروستبوونی گێڕانەوەیەکی باو و سنووردارکردنی فرەیی دیدگا و بۆچوونەکان.

بە گشتی، تێڕوانینەکانی بۆردیۆ سەبارەت بە تەلەڤزیۆن وەک ئامرازێکی یاریکردن بەعەقڵ، نەک هەر دروستن، بەڵکو لەگەڵ سەرهەڵدانی میدیای نوێدا قووڵتر و ئاڵۆزتر بوون. میدیای نوێ، سەرەڕای ئاسانکارییەکانی بۆ دەستڕاگەیشتن بە زانیاری، لە هەمان کاتدا دەرفەتی زیاتری بۆ دەستکاریکردنی ڕای گشتی و بڵاوکردنەوەی زانیاری چەواشەکارانە ڕەخساندووە. ئەمەش پێویستی بە هۆشیارییەکی زیاتر لەلایەن بەکارهێنەرانەوە هەیە بۆ پشکنینی ڕاستگۆیی و بێلایەنی سەرچاوەی زانیارییەکان.

بەگشتی لە ڕوانگەی بۆردیۆوە، پرۆسەی شێواندنی "واقیعی کۆمەڵایەتی" لەلایەن میدیاوە تەنها گۆڕینی ڕووداوەکان نییە، بەڵکو ڕێک ئەو میکانیزمەیە کە لە ڕێگەیەوە "وێنەی کۆمەڵایەتی" (Social Image) دروست دەکرێت و دەسەپێنرێت. (بۆ نموونە گۆڕینی وێنای خاوەن خاک بۆ

تیرۆریست)، مەبەست لێی ئەوەیە کە میدیا خەریکی بنیاتنانی وێنەیەکی کۆمەڵایەتیی دەستکردە (Con-structed Image) کە جێگەی ڕەوشە ڕاستەقینەکە دەگرێتەوە. واتە شێواندنی واقیع ئامرازەکەیە، بەڵام چەسپاندنی ئەو "وێنە کۆمەڵایەتییە" لە زهنییەت و (هابیتوس)ی تاکەکاندا، دەرەنجامە سەرەکییەکەیە کە وا دەکات تاکەکان ناسنامە و پێگەی خۆیان و ئەوانی دیکە بەو شێوەیە ببینن کە میدیا وێنای کردووە، نەک وەک ئەوەی لە واقیعدا هەیە.

لەو چوارچێوەیەدا، میدیا لە ڕێگەی دابەشکردنی "سەرمایەی ڕەمزی" (وەک پێدانی شکۆ بە هەندێک کەسایەتی و ستایلی ژیان و پەراوێزخستنی هەندێکی تر) وێنەی کۆمەڵایەتی چین و توێژەکان دیاری دەکات. وێنەی کۆمەڵایەتی لای بۆردیۆ بریتییە لەو تێڕوانینە باوەی کە میدیا دەیسەپێنێت و دەبێتە پێوەر بۆ قبوڵکردن یان ڕەتکردنەوەی کۆمەڵایەتی. بۆیە میدیا نەک تەنها زانیاری دەشێوێنێت، بەڵکو "ناسنامە" و "وێنەی کۆمەڵایەتی" تاک و گرووپەکان لە قاڵب دەدات، بەجۆرێک کە وێنە میدیاییەکە (The mediated image) زاڵ دەبێت و دەبێتە ئەو بەها کۆمەڵایەتییەی خەڵک مامەڵەی لەگەڵ دەکەن، ئەمەش کرۆکی کاریگەریی هەژموونی سیمبولییە لە جیاکردنەوەی وێنەی دروستکراو لە ڕەوشە واقیعییەکە.

ئەنجام

لێرەدا پوختەی گرنگترین ئەنجامەکان و پێشنیازەکان بۆ لایەنی پەیوەندیدار و ڕاسپاردەکان بۆ توێژەرانی داهاتوو دەخەینەڕوو:

گرنگترین ئەنجامەکان

بۆردیۆ میدیا وەک کایەیەکی سەرەکی دەسەڵات و ئامرازێک بۆ بڵاوکردنەوەی هەژموونی سیاسی و هزری سەرمایەداری بۆ ململانێی بەدەستهێنانی هەژموونی سیمبولی دەبینێت، نەک تەنها وەک سەرچاوەیەکی بێلایەنانەی گواستنەوەی زانیاری.

چەمکەکانی هابیتوس (Habitus) و جۆرەکانی سەرمایە (Economic, Social, Cultural, Symbolic Capital) کاریگەرییان لەسەر چۆنیەتی لێکدانەوە و بەکارهێنانی میدیا لەلایەن تاکەکانەوە هەیە، ئەمەش یارمەتیدەرە بۆ تێگەیشتن لە چۆنیەتی دروستبوونی جیاوازییە کۆمەڵایەتییەکان و شێوەگرتنی وێنەی کۆمەڵایەتی لە ڕێگەی کارلێکی نێوان پاشخانی کۆمەڵایەتی تاکەکان و پەیامە میدیاییەکان.

تەلەڤزیۆن وەک "میکانیزمەکانی یاریکردنی بە عەقڵ" کار دەکات، بەتایبەتی لە ڕێگەی "شاردنەوەی زانیاری لە ڕێگەی دەرخستنەوە"، "کۆنترۆڵی خاوەنداریتی و ئاراستەکردنی زانیاری"، "خێرایی و کاریگەری لەسەر وردبینی"، "دیاردەی هاوشێوەیی" و "دەستکاریکردنی زمان و چەمکەکان"، ئەم میکانیزمانەش واقیعێکی دروستکراو دەسەپێنن کە ڕەنگە لە واقیعی ڕاستی دوور بێت.

تەلەڤزیۆن و میدیا ڕۆڵیان لە سەپاندنی توندوتیژی سیمبولی (Symbolic Violence) هەیە، کە نۆرم و بەها و جیهانبینی چینی باڵادەست بە شێوەیەکی نائاگایانە بەسەر کۆمەڵگەدا دەسەپێنێت و دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانەوەی پلەبەندییە کەلتوورییەکان

و نایەکسانی کۆمەڵایەتی، قوربانییەکانیش بە شێوەیەکی سروشتی وەریدەگرن.

پێشبڕکێی نێوان دامەزراوە میدیاییەکان بۆ بەدەستهێنانی بینەر و قازانج، دەبێتە هۆی دیاردەی "هاوشێوەیی" لە ناوەڕۆک و شێوازی پێشکەشکردندا. ئەمەش لەگەڵ "خێرایی" لە گواستنەوەی زانیاری، وردبینی کەم دەکاتەوە و دەبێتە هۆی بڵاوکردنەوەی زانیاری نادروست و ڕووکەش.

میدیا، بەتایبەت تەلەڤزیۆن، توانای دەستکاریکردنی زمان و چەمکەکانی هەیە، بە جۆرێک کە گێڕانەوەیەکی دیاریکراو دەسەپێنێت و تێگەیشتنێکی تایبەت لە واقیع دروست دەکات، ئەمە بە یەکێک لە مەترسیدارترین میکانیزمەکانی یاریکردن بە عەقڵەکان دادەنرێت.

دژبەرایەتییەکی زۆر لە نێوان بیرکردنەوەی قووڵی هزری و واقیعی ڕاگەیاندنی خێرا و ڕووکەشدا هەیە، ئەمەش دەبێتە هۆی دروستبوونی "واقیعی دووەم"، کە لە ڕێگەی میدیاوە شێوەی پێدەدرێت و کاریگەری لەسەر توانای تاکەکان بۆ بیرکردنەوەی سەربەخۆ دادەنێت.

هەژموونی تەلەڤزیۆن قەیرانێکی لە بواری ڕۆژنامەوانی نووسراودا دروست کردووە، وای کردووە ڕۆژنامەکان هەوڵ بدەن ڕووکەش بن و بەدوای ناوبانگدا بگەڕێن، نەک قووڵایی و وردبینی.

ڕەخنەکانی بۆردیۆ لەسەر ڕۆڵی شارەزایان و پسپۆڕانی زانکۆ لەبواری میدیادا ئەوە نیشان دەدات، کە ناچار دەکرێن خۆیان لەگەڵ "خێرایی" و سەرپێییبوونی میدیادا بگونجێنن، ئەمەش ڕێگە نادات بە شیکردنەوەی قووڵ و ڕەخنەگرانە و دەبێتە هۆی دروستبوونی "بیرمەندە ساختەکان" کە تەنها بیرۆکە باوەکان پێشکەش دەکەن.

سەرەڕای ئەوەی بیرۆکەکانی بۆردیۆ لە سەردەمی تەلەڤزیۆندا داڕێژراون، بەڵام بە تەواوی گونجاون بۆ شیکردنەوەی دیاردەکانی میدیای دیجیتاڵی و سۆشیال میدیای هاوچەرخ. ئەم گونجاندنە لە "شەڕی زانیارییەکان"، کاریگەری ئەلگۆریتمەکان و بڵاوبوونەوەی هەواڵی ساختەدا (Fake News) بە ڕوونی دەردەکەوێت، کە وەک ئامرازی نوێ بۆ دەستکاریکردنی عەقڵ و داڕشتنی واقیع کار دەکەن.

توێژینەوەکە جەخت لە پێویستی بە پەرەپێدانی هۆشیارییەکی میدیایی بەهێز و توانایەکی ڕەخنەگرانە لەلایەن وەرگر دەکاتەوە، بۆ ئەوەی بتوانێت بەرەنگاری دەستکاریکردن و گومڕاکردن ببێتەوە لە جیهانێکی پڕ لە زانیاریی ناکۆکدا.

بۆ ڕێکخراوەکانی کۆمەڵی مەدەنی توێژینەوەکە پێشنیاز دەکات هەڵمەتی هۆشیارکردنەوەی گشتی لەسەر کاریگەرییە نەرێنییەکانی میدیای چەواشەکارانە و هەژموونی سیمبولی میدیا ئەنجام بدەن، بۆ هۆشیارکردنەوەی تاکەکانی کۆمەڵگە لە کاریگەری ئەو دامەزراوە میدیایی و تەلەڤیزیۆنانەی بەشێوەیەکی ناپیشەیی کار دەکەن.

لیستی سەرچاوەکان

به کوردی

–ئەحمەد، شوان (٢٠٠٦) چەند بابەتێکی فیکری، سلێمانی: لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیر و هۆشیاری (ی.ن.ک).

–بۆردیۆ، پییێر (٢٠٢٣) سەبارەت بە تەلەڤزیۆن و دەسەڵاتی ژوورنالیزم، وەرگێرانی: مەنسوور تەیفووری، سلێمانی: چاپخانەی سەردەم.

–زێباری، تاهیر حەسۆ (٢٠١٧) تیوری هاوچەرخ لە کۆمەڵناسیدا، هەولێر: لە بڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی کۆمەڵناسان و دەروونناسانی کوردستان.

–سیوەیلی، ڕێبوار (٢٠١٠) پییەر بۆردیۆ کۆمەڵناسی فەرەنسی، هەولێر: چاپخانەی موکریانی.

– هەمەوەند، حەیدەر (٢٠١٧) پییێر بۆردیۆ، لەم بەستەرە بەردەستە: Bourdieu, Pierre پییێر بۆردیۆ ... نووسینی : حەیدەر هەمەوەند – Denegkan ، ڕێکەوتی سەردان: ٢٠٢٥/٨/٢٥.

به عەرەبی

–أرنتروبوس (٢٠١٠) بيير بورديو، متاح في هذا الرابط: بيير بورديو (aranthropos.com)، تاريخ الزيارة: ٢٠٢٥/٨/٣٠.

–إسماعيل، ع. (٢٠٢٢) قراءة ومستخلص في كتاب التلفزيون وآليات التلاعب بالعقول، للكاتب الفرنسي (بيير بورديو) متاح في: قراءة ومستخلص في كتاب التلفزيون وآليات التلاعب بالعقول، للكاتب الفرنسي (بيير بورديو) – Sudan Liberation Movement/Army – Broad People's Alliance، تاريخ الزيارة: ٢٠٢٥/٧/١٥

–بورديو، بيير (٢٠٠٤) التلفزيون وآليات التلاعب بالعقول (ترجمة: درويش الحلوجي) دمشق: دار كنعان للدراسات و النشر و الخدمات الإعلامية.

–بورديو، بيير (٢٠١٣) قواعد الفن (الترجمة: ابراهيم فتحي) القاهرة: الهيئة المصرية العامة.

الخميسي، أ. (٢٠٢١) بيير بورديو.. آليات التلاعب بالعقول. متاح في: أحمد الخميسي – بيير بوردو .. آليات التلاعب بالعقول، تاريخ الزيارة: ٢٠٢٥/٨/٤.

سفر، م. (٢٠٢٤) التلاعب بالعقول. متاح في : التلاعب بالعقول » جريدة الصباح ، تاريخ الزيارة: ٢٠٢٥/٧/١٣

قرانية، س. (٢٠٢٣) التلفزيون وآليات التلاعب بالعقول في ضوء سوسيولوجيا بيير بورديو. جامعة البويرة، الجزائر.

لعياضي، ن. (٢٠١٩) التلفزيون وآليات التلاعب بالعقول لـ بيير بورديو. متاح في: https://nlayadi.com/٢٠١٩/٠٩/١٦/التلفزيون–وآليات–التلاعب–بالعقول P. Bourdieu زتاريخ الزيارة: ٢٠٢٥/٧/١٥

موسى، أ. (٢٠٢٣) التلفزيونات وآليات التلاعب بالعقول. الشرق الأوسط. متاح في: https://aawsat.com/الرأي/٤٦٣٠٩٦٦–التلفزيونات–وآليات–التلاعب–بالعقول ، تاريخ الزيارة: ٢٠٢٥/٧/١٥

به ئینگلیزی

Abbas, K. F. (2021) "The Impact of Television on Humans Pierre Bourdieu and Regis Dupre: - A Comparative Study-", *Al-Adab Journal*, 1(137), pp. 627–648. DOI: https://doi.org/10.31973/aj.v1i137.1113

Ball, S. J. (2003) *Class Strategies and the Education Market: The Middle Classes and Social Advantage*. London: Routledge.

Benson, R., & Neveu, É. (Eds.) (2005) *Bourdieu and the Journalistic Field*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, P. & Passeron, J.-C. (1990)

Reproduction in Education, Society and Culture. 2nd edition. London: Sage Publications.

Bourdieu, P. (1977) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, P. (1986) “The Forms of Capital” in J.G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258). New York: Greenwood Press.

Bourdieu, P. (1990) *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, P. (1991) *Language and Symbolic Power*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bourdieu, P. (1996) *On Television*. New York: The New Press.

Couldry, N. & Hepp, A. (2017) *The Mediated Construction of Reality*. Cambridge: Polity Press.

Robbins, D. (2002) “Bourdieu, Pierre (1930-2002)”, Available at this link: https//:www.researchgate.net/publication_47529216/Bourdieu_Pierre2002-1930_ , Date of visit (28/8/2025).

The Editors of Encyclopedia Britannica (2023) "Pierre Bourdieu", Available at this link: https://www.britannica.com/biography/Pierre-Bourdieu, Date of visit (15/8/2025).

ملخص

في المجتمع المعاصر، يلعب الإعلام دورا حاسما في تشكيل إدراكنا للعالم والهوية الاجتماعية. يتناول هذا البحث بشكل معمق منظور عالم الاجتماع الفرنسي بيير بورديو حول سوسيولوجيا الإعلام وكيفية تأثير الهيمنة الرمزية في صياغة الصورة الاجتماعية، لا سيما من خلال التلفزيون. يهدف البحث بشكل أساسي إلى تحليل المفاهيم المحورية لبورديو المتعلقة بالإعلام، مثل "السرعة"، "العنف الرمزي"، "تجانس وسائل الإعلام"، "التلاعب باللغة والمفاهيم"، و"إخفاء المعلومات". كما يسلط الضوء على انتقادات بورديو لدور الإعلام في خلق التضليل، خاصة عبر التلفزيون. اعتمد البحث على المنهج التحليلي النظري (Theoretical Analysis)، حيث حلل بعمق الأعمال الرئيسية لبورديو، خصوصا كتابه (على التلفزيون: آليات اللعب بالعقول)، وقيم وجهات نظره بشكل عام في سياق الإعلام المعاصر. خلص البحث إلى مجموعة من النتائج الهامة، أبرزها: يعمل الإعلام كمجال قوة ويفرض هيمنته الرمزية؛ تلعب مفاهيم الحقل (Habitus) ورأس المال أدوارا محورية في تشكيل الصورة الاجتماعية وإعادة إنتاج اللامساواة؛ يستخدم التلفزيون كآلية فعالة للتلاعب بالآراء وتشويه الواقع؛ تؤدي السرعة والمنافسة في الإعلام إلى تقليل الدقة ونشر معلومات سطحية وغير صحيحة. علاوة على ذلك، لا تزال آراء بورديو مناسبة ومفيدة جدا لفهم تأثيرات الإعلام الرقمي وحرب المعلومات، مما يستدعي وعيا إعلاميا قويا للحفاظ على التفكير المستقل.

الكلمات المفتاحية: بيير بورديو، سوسيولوجيا الإعلام، التلفزيون، العنف الرمزي، رأس المال الرمزي.

Abstract

In contemporary society, media plays a decisive role in shaping our understanding of the world and our sense of social identity. It not only reflects cultural and political realities but also actively constructs them, influencing the way individuals and groups perceive themselves and others. This study focuses on the perspective of French sociologist Pierre Bourdieu on media sociology and examines how symbolic hegemony operates through media institutions to influence the construction of social imagery, with particular attention to the power of television as a dominant medium. The primary objective of this research is to analyze Bourdieu's major concepts related to media, including celerity**,** symbolic violence**,** and media homogenization**,** manipulation of language and concepts**, and** concealment of information**.** Each of these concepts' sheds light on the subtle yet powerful mechanisms through which media influences thought and behavior. Furthermore, the study aims to clarify Bourdieu's critique of the media's role, especially television, in creating illusions that mislead the public by presenting partial realities as complete truths Methodologically, the study adopts a theoretical analysis of Bourdieu's seminal works, with particular emphasis on *Television*, and evaluates his broader arguments within the contemporary context of modern media practices. Findings reveal that media functions as a field of power, imposing symbolic hegemony on audiences. Habitus and capital play central roles in shaping social imagery and reproducing social inequality. Television emerges as a particularly effective mechanism for manipulating opinions and distorting reality. Moreover, the speed and competitiveness of media production limit opportunities for critical scrutiny, resulting in the circulation of superficial, sensational, and sometimes inaccurate information. Ultimately, Bourdieu's insights remain highly relevant in the digital era, offering tools to understand online platforms, digital propaganda, and information warfare. This underscores the importance of media literacy and critical awareness as safeguards for independent thought and democratic engagement.

Keywords: Pierre Bourdieu, Media Sociology, Television, Symbolic Violence, Symbolic Capital

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٦ – ٢٠٢٦

گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار

حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر

پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین

د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:

پ. د. قەیس کاکل تۆفیق

پ. د. بەختیار سەجادی

پ. د. فەرهاد قادر کەریم

پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان

پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف

پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد

د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:

پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ

پ. د. مارتن ڤان برونسن

پ. د. جەلیلی جەلیل

پ. د. ساڵح ئاکین

پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی

پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک

پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

Web: journal.ka.gov.krd ISSN: 2520- 4106 هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd
* ئیمێل: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن ٢٠٢٥/٩/٢٨
پەسەندکردن ٢٠٢٦/١/٤

ڕەهەندی پراگماتیکی لە فێرکردنی زماندا (یاریی زمانی) بە نموونە.

فؤاد صالح رشيد
وەزارەتی پەروەردە، بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی هەولێر
fuadsalhrasheed@gmail.com

پوختە

زمانەوانیی پەروەردەیی وەکو زانستێکی نوێی تایبەت بە بواری فێرکردنی زمان، بە جۆرێک گرنگی بە هەڵبژاردنی پرۆگرامەکانی فێرکردنی زمان داوە، کە بتوانێت توانستی بەکارهێنانی زمان بۆ فێرخواز فەراهەمبکات. ئەم گرنگیدانەش وای کردووە، بیر لە پیادەکردنی ڕێبازی پراگماتیکی لە بەدەستهێنانی زمانی دایک، یان فێربوونی زمانی بێگانەدا بکرێتەوە، لەم ڕووەوە ناوەڕۆکی ئەم توێژینەوەیە: ڕەهەندی پراگماتیکی لە فێرکردنی زماندا (یاریی زمانی) بە نموونە، بۆ توێژینەوە لەسەر چەند تەوەرێکی ئەم بابەتە تەرخانکراوە. لە تەوەری یەکەمدا، باس لە پەیوەندیی زمانەوانیی پەروەردەیی بە پراگماتیک و میکانزمەکانی زمانەوانیی پەروەردەیی لە پرۆسەی فێرکردنی زماندا کراوە. لە تەوەرێ دووەمدا باس لە سودەکانی پراگماتیک و گرنگی توانستی پراگماتیکی و تەکنیکەکانی بەرهەمهێنانی ئەم توانستە لەپۆلدا کراوە. لە کۆتا تەوەریشدا لێکدانەوە بۆ ڕەهەندە پراگماتیکییەکان لە بونیادی یارییە زمانییەکان و ئامانج و سود و پێوەرەکانی هەڵبژاردنی ئەم یارییانە و ڕۆڵیان لە گەشەدان بە کارامەییە سەرەکییەکانی زمان کراوە، لەکۆتاییشدا ئەو ئەنجامانە خراونەتەڕوو، کە لە توێژینەوەکەدا بەدەستهاتوون.

کلیلەوشە: زمانەوانیی پەروەردەیی، یاریی زمانی، توانستی پراگماتیکی، کارامەییەکانی زمان، ڕەهەندی پراگماتیکی.

پێشەكی

ئـەم تـوێـژینـەوەیـە لـەلایـەكـەوە هـەوڵێكـە بۆ دەستنیشانكردن ئەو یارییە زمانییانەی بۆ فێركردنی زمـان بـەكـاردێن، لەلایەكی تریشەوە هەوڵێكە بۆ دیاریكردن و لێكدانەوەی ئەو تەكنیك و ستراتیژانەی توانستی پراگماتیكییان لێبەرهەمدێت. لە زمانەكانی تردا ڕێبازی پراگماتیكی لە پرۆسەی فێركردنی زماندا سـودی زۆری لێوەرگیراوە، كەچی لە زمانەوانیی كوردیدا بەپێی پێویست گرنگی بە ڕۆڵی ئەم ڕێبازە لەم پرۆسەیەدا نەدراوە، بۆیە دەكرێ ئەم توێژینەوەیە وەكـو هـەوڵێك بـۆ زیـاتر دەرخستنی ڕەهـەنـدی پراگماتیكی لەم بوارەدا لێكبدرێتەوە ئەم توێژینەوەكە بەپێی ڕێبازی وەسفی، شیكاری، لێكدانەوەی بۆ ڕۆڵی یارییە زمانییەكان لە گەشەدان بەكارامەییەكانی زمـان كـردووە. كەرستەی توێژینەوەكە خۆی لەو یارییە زمانییانە دەبینێتەوە، كە لە زمانەكانی تردا سـودیـان لێوەگیراوە، یاخود لـەلایـەن توێـژەرەوە بەپێی پێویست بۆ گەشەدان بە هەر چوار كارامەییە سەرەكییەكانی زمان داڕێژراون، بۆیە بەپێی پێویست بۆ ڕوونكردنەوەی ناوەڕۆكی توێژینەوەكە ئاماژە بەم یارییانە كراوە. ئامانجی توێژینەوەكە ئەوەیە، ئەو ڕەهەندە پراگماتیكییانە دەستنیشانبكات، كە لە بونیادی یارییە زمانییەكاندا ڕەنگدەدەنەوە، هاوكات ڕۆڵ و چۆنیەتی ڕەنگدانەوەكەشیان ڕوونبكاتەوە. ئامانجی ئەم توێژینەوەیە ئەوەیە وەڵامی ئەم پرسیارانە بداتەوە: یاریی زمانی چییە؟ بۆ چ مەبەستێك بەكاردێت؟ بۆچی لە پرۆسەی فێركردنی زماندا پەنا بۆ پەیڕەوكردنی ڕێبازی پراگماتیكی دەبرێت؟ توانستی پراگماتیكی چۆن بەرهەمدێت؟ لەڕێگەی چ جۆرە تەكنیك لە پۆلدا بەرهەمدێت؟ بۆچی كۆمەڵێك ڕەهەندی پراگماتیكی لە بونیادی یارییە زمانییەكاندا خۆیان حەشارداوە؟ چۆن ئەو ڕەهەندانە دەستنیشاندەكرێن؟

١-پەیوەندیی زمانەوانیی پـەروەردەیـی بە پراگماتیك

پەیوەندییەكی بەهێز لە نێوان زمانەوانیی پەروەردەیی و پراگماتیكدا هەیە و تـەواوكـەری یەكترن، زمانەوانیی پەروەردەیی پشت بە پراگماتیك دەبەستێت لە فێركردنی زمان بە شێوەیەكی كاریگەر و باشتركردنی پرۆسەی پەروەردەیی.

١-١- زمانەوانیی پەروەردەیی و پرۆگرامی فێركردنی زمان:

زمـانـەوانـیی پـەروەردەیـی وەكـو بـوارێـك لە بوارەكانی زمانەوانیی كارەكی، ((زانستێكە لێكۆڵینەوە لە شێوازەكانی فێركردنی زمـان و تەكنیكەكانی و شێوازەكانی ڕێكخستنی بـارودۆخـی فێربوون دەكات، زمانەوانیی پەروەردەیی بە بوارێكی نێوان زانستەكان دادەنرێت، كە كار لـەسـەر ئاوێتەكردنی زانیاریی نێوان زانستەكانی زمـان و پـەروەردە دەكات، ڕۆنان و پەیوەندیكردن بەیەكەوە گرێدەدات و فێركردن لـەسـەر بنەمای توانستەكان بە یەكێك لە گرنگترین بنەماكانی ئەم زانستە دادەنـرێـت)). (الـشـمـس،٢٠٢١: ٢٩) زمـانـەوانـیی پـەروەردەیـی بەشێوەیەكی سەرەكی توێژینەوە لەو كێشە و بابەتە پەروەردەییانە دەكات، كە ڕاستەوخۆ پەیوەندییان بە زمـانـەوە هـەیە، بۆیە لەڕێگەی پەیڕەوكردنی شـێـوازی جیـاواز لـە وانـەوتـنـەوەدا، كـار لـەسـەر چۆنیەتی فێربوونی زمان و كوالیتییەكەی دەكات، هەموو هەوڵێكی ئەم زانستە بۆ ئەوەیە، كە جگە لە كەرستەكانی زمان، فێرخواز فێری كارامەییەكانی زمانیش بكرێت.

زمانەوانیی پەروەردەیی كار لـەسـەر پەرەپێدانی پرۆگرامی فێربوون و فێركردن و بەرزكردنەوەی كوالیتییەكەی دەكات، بەگرتنەبەری ئەم ڕێكارانە:

١- لەسەر بنەمای وانەوتنەوە بەپێی کارامەییەکان، شێکاری زمانەوانی بۆ بابەتەکانی دەرەوە و ناوەوەی زمان بکرێ.

٢- لە هەڵبژاردنی ناوەڕۆکی پرۆگرامی فێرکردندا تەمەن، قۆناغی خوێندن، کاتی تەرخانکراو و ئامانجی پەروەردەیی لەبەرچاوبگیرێت. (الشمس،٢٠٢١: ٣٥) لەوەدەچێت زمانەوانیی پەروەردەیی لە دەستنیشانکردنی ئەم ڕێکارانە سودی لە ڕێبازی پراگماتیکی وەرگرتبێت، چونکە پەیڕەوکردنی ڕێبازی پراگماتیکی، لە فێرکردنی زماندا، ((بۆتە پێویستییەکی هەنووکەیی و بەو ڕێکارە جێگرەوەیە دادەنرێت، کە گەرەنتی بەرەوپێشچوونی ئاستی فێرخوازانی زمان دەکات و جەخت لەسەر فێرکردنی زمان بەشێوازێکی پراکتیکی دەکاتەوە)). (بوفناز و بوکلوة، ٢٠٢٣:١٢٠) ئەمەش پێچەوانەی ڕێبازەکانی پێشووە، کە فێرکردنی زمانیان لە فێرکردنی یاساکانی زمانەوانی و پێکهاتە ڕێزمانییە دیاریکراوەکان چڕکردۆتەوە، کەواتە لەسایەی ئەم ڕێبازەوە ئامانجی فێرکردنی زمان لە تەنیا گرنگیدان بە فێرکردنی یاساکانی زمان، گۆڕاوە بۆ گرنگیدان بە فێرکردنی یاسا و کارامەییەکانی بەکارهێنانی زمان بە لەبەرچاوگرتنی تەمەن و ئاستی زانستی فێرخوازان.

١-٢- میکانزمەکانی زمانەوانیی پەروەردەیی لە فێرکردنی زماندا:

زمانەوانیی پەروەردەیی وەکو بوارێکی تایبەت بە فێرکردنی زمان، لە پرۆسەی فێرکردنی زماندا جەخت لەسەر ئەم میکانزمانە دەکاتەوە:

١-هەڵبژاردنی ستراتیژێکی باش و کاریگەر لە وانەوتنەوەدا.

٢-گرنگیدان بە چەمکە گرنگەکانی لە پرۆگرامی خوێندن، بەتایبەتی ئەو چەمکانەی ئامانجی وانەکەن.

٣- پشت بەستن بە زمانێکی سەرنجڕاکێش و شێوازێکی ڕوون، کە واقیعی فێرکردنەکە دەیسەپێنێت، (الشمس،٢٠٢١: ٣٥) کە مەست لێی ئەو زمان و شێوازەیە فێرخواز ڕۆژانە پێویستی پێدەبێت، بەڵام دەبێ ئەم میکانزمانە لەڕێگەی پەیڕەوکردنی شێواز و تەکنیک و ڕێگا تازەکانی وانەوتنەوەی وەک: (گرووپات، یاریکردن، وروژاندنی مێشک، چارەسەرکردنی کێشە، دیالۆگی سوکراتی...) لە فێرکردنی زماندا جێبەجێبکرێت کە فێرخواز تێیدا سەنتەربێت و فێرکردنی زمان بەدەوروبەرەوە ببەستێتەوە.

١-٣-پراگماتیک:

پراگماتیک زانستی بەکارهێنانی زمانە، کە هەوڵدەدەین لە ڕێگەیەوە بەو واتایە دروستە بگەین، کە لەگەڵ دەوروبەرەکەدا دەگونجێت. (تۆماس) پراگماتیکی بە زانینی سیستەمی پراگماتیک و توانای بەکارهێنانی سیستەمەکە و توانای تێگەیشتنی مەبەستی قسەکەر و توانای بەرهەمهێنانی گوتارێکی گونجاو پێناسەکردووە. (حمو الحاج، ٢٠١٥: ٦٤) پراگماتیک بە یەکێک لە تیۆرە کاریگەرەکانی بواری شیکردنەوەی زمانەوانی دادەنرێت، چونکە جگە لە لێکۆڵینەوە لە فۆرمی زمان، بەرەو واتا یان ناوەڕۆکیش هەنگاودەنێت، تەنانەت واتای سیمانتیکیش تێدەپەڕێنێت، لە پەیوەندیی نێوان هێما زمانیەکان و وەرگر، یان وەرگر و ئەو دیاردە دەروونی و ژیاریی و کۆمەڵایەتییانەی کە هاوڕێی بەکارهێنانی ئەو هێمایانەن دەکۆڵێتەوە، بەدەر لەمانە پراگماتیک جەخت لەسەر لێکۆڵینەوە لە هۆکارەکانی پەیوەندیکردن و شێوازی پەیوەندیکردنەکە و پەیوەندیی نێوان قسەکەر و گوێگر و ڕۆڵی ئەو

پەیوەندییە لە پرۆسەی پەیوەندیکردندا دەکاتەوە. (عبدالقادر ، ٢٠١٨: ١٦٩- ١٧٠) پراگماتیک کە بە دەرەنجامی ڕەوتە زمانەوانی و فەلسەفییەکانی پێش خۆی دادەنرێت، بەوە ناسراوە، کە تایبەتە بە توێژینەوە لە بەکارهێنانی زمان لە پەیوەندیکردن و بەدەسهێنانی مەعریفەدا، بۆیە لە چوارچێوەی هەر کردەیەکی پەیوەندیکردندا گرنگی بە لەیەکترگەیشتن و ئەو دیاردانە دەدات، کە کاریگەری لەسەر پەیوەندیکردنەکە دروستدەکەن.

١-٣-١-سودەکانی ڕێبازی پراگماتیکی لە فێرکردنی زماندا:

توێژینەوەکانی پێشوو ئەوەیان سەلماندووە، کە پەیڕەوکردنی ڕێبازی پراگماتیکی لە فێرکردنی زماندا، ئەم سودانەی لێکەوتۆتەوە:

١-کات و ماندوبوونی کەمتری پێویستە. ٢-دەبێتە هۆی جێبەجێکردنی بنەماکانی هاریکاری و یاساکانی گوتار. ٣-لە ڕێگەی کارلێکەوە سەرکەوتنی پرۆسەی پەیوەندیکردنی نێوان مامۆستا و فێرخواز مسۆگەردەکات. ٤- فێرخواز لەڕێگەی شێواز و تەکنیکە تازەکانی وانەوتنەوە توخمە ڕێزمانییەکان بەباشی فێردەبێت. ٥- گێڕانەوەی سەرنجی فێرخوازان بۆ سەر بابەتە ڕەوانبێژییەکان، لەڕێگەی لێکدانەوەی بابەتەکان لەچوارچێوەی دەوروبەردا. (بوفناز و بوکلوة، ٢٠٢٣: ١٢١) ئەم سودانە وایکردووە، بڵێین پەنا بردن بۆ ڕێبازی پراگماتیکی لە فێرکردنی زماندا، هەوڵێک بووە بۆ چارەسەری ئەو کەموکوڕییانەی لە ڕێبازی بونیادگەری و ڕێزمانی گوێزانەوەدا هەبوون، کە زیاتر فێرخوازیان بە فێرکردنی ڕێزمان و لێکدانەوەی فۆرمی زمانەوە دوور لە دەوروبەر سەرقاڵکردووە، کەچی لەڕوانگەی پراگماتیکەوە زمان دەربڕینی هەست و کردەیەکی پەیوەندیکردنە، بەڵام لەژێر کاریگەری دەوروبەردایە، بۆیە دەبێ توانستی بەکارهێنانی زمان لای فێرخواز لە دەوروبەردا گرنگی پێبدرێت، کە دواتر بەنموونەوە ڕوونیدەکەینەوە.

١-٣-٢-توانستی پراگماتیکی :

داوی ئەوەی(هایمز) لە ساڵی (١٩٧٢) توانستی پەیوەندیکردنی وەکو مۆدێلێکی زمانەوانیی ئەرکی پێشنیارکردووە، دواتریش لە ساڵی(١٩٩٠) چەمکی توانستی پراگماتیکی لەلایەن (باگمان)ەوە پێشنیارکراوە، توانستی پراگماتیکی جگە لە زانیاری بەکارهێنانی زمان، زانیاری دەربارەی زمان و دیاردە پراگماتیکییەکان دەگرێتەوە. (حمو الحاج، ٢٠١٥: ٦٤) بەبڕوای (تۆماس) توانستی پراگماتیکی، توانای بەکارهێنانی زمانە بە شێوەیەکی کاریگەر، لە پێناو گەیشتن بە ئامانجێکی دیاریکراو و تێگەیشتن لە زمان بەپێی دەوروبەر. (القحطانی، ٢٠١٧: ٢٥-٢٦) لەم بارەوە (هایمز) جەختی لەوە کردۆتەوە، کە هەبوونی توانستی پراگماتیکی، گوزارشتە لەوەی کە فێرخواز توانای دەربڕینی شێوازی ڕێزمانی دروست و شێوازی گونجاو لەگەڵ دەوروبەرەکەی هەبێت. (حمو الحاج، ٢٠١٥: ٦٧) سەبارەت بەوەش کە توانستی پراگماتیکی لە چەند جۆرە توانست پێکدێت، بە بڕوای (بیالیستۆک) و (تۆماس) لە دوو جۆر توانست پێکدێت:

١-توانستی پراگماتیکیی کۆمەڵایەتی: بریتییە لە زانیاری بەکارهێنانی زمان لە دەوروبەری جیاوازدا.

٢- توانستی زمانەوانیی پراگماتیکی: بریتییە لە زانینی دیاردە زمانەوانییەکان و ئامرازە جیاوازەکانی بەکارهێنانی ئەم دیاردانە. (سەرچاوەی پێشوو ٢٠١٥: ٦٤) بەگوێرەی ئەم دابەشکردنە توانستی پراگماتیکی دەبێتە یەکێک لە پێکهاتە گرنگەکانی

توانستی پەیوەندیکردن. (القحطانی ٢٠١٧: ٢٣) ئەم بۆچوونانە بەڵگەن لەسەر ئەوەی بەدەستهێنانی توانستی پراگماتیکی لەلایەن فێرخوازانی زمانەوە، پێویستییەکی حەتمییە و بەمانای ئەوە دێت، کە فێرخواز شارەزایی تەواوی دەربارەی بەکارهێنانی زمان و ڕەهەندە پراگماتیکییەکان و لێکدانەوەی ئەم ڕەهەندانەی لە دەق و گوتاردا بەدروستی هەبێت.

١-٣-٣- ئامانجی فێربوونی توانستی پراگماتیکی لەپۆلدا:

بەبڕوای توێژەرانی ئەو بوارە گرنگیدانی زمانەوانیی پەروەردەیی بە ئاراستەیەکی پراگماتیکی لە فێرکردنی زماندا، چەندین ئامانجی لە دواوەیە، کە سەرەکیترینیان بریتییە لە: ((چاندنی یاساکانی زمان لە مێشکی فێرخوازدا، لەڕێگەی بەکارهێنانی ڕاستەوخۆی دەربڕینەکانی زمانەکە لە دۆخێکی ڕاستەقینەدا))، (بصول٢٠٢٣: ١٤٠) لەم ڕوانگەیەوە ئامانجی فێربوونی توانستی پراگماتیکی لە پۆلدا، بریتیدەبێت ((لە بەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیاری توانستی پراگماتیکی فێرخوازان لەلایەک، لەلایەکی تریشەوە دابینکردنی بژاردەی گونجاو، تا لە کاتی بەشداریکردنیان لە کارلێکە کۆمەڵایەتییەکاندا بەکاریبهێنن، نەوەک هەر پابەندبن بە هەندێ دەربڕینی تایبەتەوە، بۆ ئەم مەبەستەش پۆل بە شوێنێکی گونجاو دەزانرێت، بۆ ئەوەی فێرخوازان تێیدا فێری میکانزمەکانی پراگماتیک و جێبەجێکردنیان بن، بۆ نموونە دەتوانن لەناو پۆلدا فێری چەندان دەربڕینی وەک سڵاوکردن و چۆنیەتی دەستکردن و کۆتاییهێنان بە گفتوگۆ... بن)). (القحطانی ٢٠١٧: ٣١) بەپێی ئەم بۆچوونانە ئامانجی فێربوونی توانستی پراگماتیکی لە پۆلدا، خۆی لە کۆمەڵێک زانیاریی پراگماتیکی دەبینێتەوە، بەبێ ئەوەی فێرخواز ڕاستەوخۆ لەپۆلدا بیانخوێنێت، لەوانە: گەشەدان بە درککردن و ناسینەوەی ڕەهەندە پراگماتیکییەکان لە بەکارهێنانی زمان و بەرزکردنەوەی توانای فێرخواز لە هەڵبژاردنی دەربڕینێکی گونجاو بۆ هەر چالاکییەکی پەیوەندیکردن و لێکدانەوەی مەبەستی ئاخاوتن بەپێی دەورووبەر.

١-٣-٤-تەکنیکەکانی بەدەستهێنانی توانستی پراگماتیکی لەپۆلدا:

بۆ ئەوەی فێرخواز بتوانێت بە زمانی ئامانج و بە سەرکەوتوویی پەیوەندیکردن ئەنجامبدات، پێویستی بە بەدەستهێنانی توانستی پراگماتیکیی هەیە لەپۆلدا، ئەم تەکنیکانەشی کە یارمەتیدەرن لە بەدیهێنانی ئەم توانستە، بریتین لە:

١-گرنگی بە فێرخواز بدرێ و بکرێ بە سەنتەر و هاوبەش لە پرۆسەی فێرکردن-فێربووندا.

٢- ڕەخساندنی ژینگەیەکی زمانەوانی لەبار و ڕاستەقینە یان نیمچە ڕاستەقینە، کە تێیدا فێرخواز بەشێوەی (قسەکردن، نووسین، خوێندنەوە، گوێگرتن) کارلێک لەگەڵ زمانی ئامانجدا بکات، (مصلوحي ٢٠٢١: ٣٧٢) ئینجا ئەگەر ئەم دوو تەکنیکە لەڕێگەی ڕاهێنانی فێرخوازان لەسەر یارییە زمانییەکان جێبەجێبکرێت، بێگومان ئەوە چاوەڕوانی ئەنجامی باشتری لێدەکرێت.

١-٣-٥-کەی فێرخواز پێویستی بە گەشەدان بە توانستی پراگماتیکی دەبێت؟

توێژینەوەکانی پێشوو ئاماژەیان بەوە داوە، کە پشتبەستن تەنیا بە فێربوونی زمان، هۆکارە بۆ ئەوەی جیاوازییەکی بەرچاو لە نێوان توانستی پراگماتیکی فێرخوازانی زمانی دایک و زمانی دووەمدا دروستبێت، یاخود جیاوازی لە نێوان ئاستی توانستی

فێرخوازانی زمانی دووەمدا هەبێت، بوونی ئەم جیاوازیە، وادەکات فێرخواز پێویستی بە گەشەدان بە توانستی پراگماتیکی هەبێت، لە بوارەکانی: بەکارهێنانی زمان، بەرهەمهێنان و تێگەیشتن لە هەندێک کردەی قسەیی، جێبەجێکردنی ئەرکەکانی زمان، بەڕێوەبردنی گفتوگۆ. (القحطانی ٢٠١٧: ٢٩-٣٠) لەم ڕوانگەیەوە دەکرێ بڵێن، پێویستە فێرخواز لەکاتی ڕاهێنان لەسەر یارییە زمانییەکان لەپۆلدا گرنگی بەو زانیارییانە بدات، کە یارمەتیدەدەن، بۆ ئەوەی تێبگات، کە لە دەوروبەرێکی دیاریکراودا چی گونجاوە و چی نەگونجاوە بۆ گوتن.

٢-یارییە زمانییەکان و ڕۆڵیان لە فێرکردنی زماندا

یارییە زمانییەکان ڕۆڵێکی گرنگ لە فێرکردنی زماندا دەبینن، بۆیە هەوڵدەدەین لێرەدا باسی جۆر و چۆنیەتی داڕشتن و بەکارهێنانی یارییەکان بکەین.

٢-١-یارییە پەروەردەییەکان:

چەمکی یارییە پەروەردەییەکان وەکو ئامرازێکی بواری پەروەردە و فێرکردن کە کۆمەڵێک یاری جۆراوجۆری پەروەردەیی لەخۆدەگرێت، بەوە پێناسە کراوە، کە((چالاکییەکی ڕەفتارییە، پەرە بە توانا دەروونی و جەستەیی و ویژدانییەکانی فێرخواز دەدات، هاوکات تێکەڵ بەکۆمەڵگای دەکات و جگە لە کات بەسەربردن سودیشی پێدەبەخشێت)). (عبدالقادر ٢٠١٨: ٢٠٣) هەروەها سەبارەت بەو ڕۆڵەی یارییەکان لە پرۆسەی گەشەی دەروونی منداڵدا دەیبینن، دەروونناسی بەناوبانگ (ژان پیاژێ) دەڵێت: ((یاریکردن بە پلەی یەکەم ئامرازێکە بۆ فێربوون، دەروونی منداڵ گەشە ناکات، لەڕێگەی یاریکردنەوە نەبێت، لە کۆتاییشدا دەبێتە هۆی بەدەستهێنانی تواناکانی فێربوون)). (بوجمعة ،٢٠٢٣: ٩٤) بەدەر لەوەی یاریکردن ئامرازێکی پەروەردەییە و کار لەسەر بەدەستهێنانی زانیاری دەکات، ئامرازێکی کۆمەڵایەتیشە، بەشدارە لە بونیادی کەسایەتی منداڵ و یارمەتیدەدات لەگەڵ ژینگەی دەوروبەریدا کارلێکبکات و خۆی بگونجێنێت.

٢-٢-چەمک و پێناسەی یارییە زمانییەکان:

یارییە زمانییەکان کە بەشێکن لە یارییە پەروەردەییەکان و تایبەتن بە فێرکردنی کارامەییەکان زمان، لەلایەن توێژەرانەوە پێناسەی جیاوازی بۆ کراوە:

١-یارییە زمانییەکان بریتین لەو چالاکییانەی ناو پۆل، کە لە کاتی فێربوونی کەرستەکانی زمان (دەنگەکان، وشە، پێکهاتەکان) چێژ و جۆشوخرۆش بە فێرخواز دەبەخشن و لە چوارچێوەی ئەو یاسانەی کە بۆیان دیاریکراوە، لە ژێر چاودێری مامۆستادا ئەنجامدەدرێن. (Öğr. 2020:89)

٢- بەبۆچوونی (فلۆوەر -Flower)، یارییە زمانییەکان جۆرێکن لە یاریکردن، لە دەربڕینیاندا هێما و دەنگ و وشە بەکاردەهێنرێن، لەسەر بنەمای یاریکردن بە وشەکان و چۆنیەتی بەرهەمهێنانی دەنگ و داڕشتنی ڕستە بونیاددەنرێن. (الصویرکي،٢٠٠٥: ٢٧)

٣-یارییە زمانییەکان چالاکیەکی پەروەردەیی ڕێکخراوە، کە تیایدا فێرخوازان بۆ گەیشتن بە ئامانجە پەروەردەییەکان کارلێک لەگەڵ یەکتردا دەکەن، کێبڕکێ بە گرنگترین هۆکاری ئەم کارلێکە دادەنرێت. (عبدالقادر٢٠١٨: ٢٠٣)

لە ئەنجامی خوێندنەوەیەکی وردی ئەم پێناسانەی سەرەوە، دەکرێ بڵێین، یارییە زمانییەکان کۆمەڵێک چالاکیی زمانەوانی چێژبەخش و ڕێکخراون، کە مامۆستا لەسەر بنەمای کێبڕکێ ئامادەیان دەکات،

لە لایەن فێرخوازانیشەوە بە ئامانجی گەشەدان بە کارامەییەکانی زمان بە شێوازێکی پەروەردەیی سەرنجڕاکێش ئەنجامدەدرێن، ئەم یارییانە تێکەڵ بە پرۆسەی فێربوونی زمان دەکرێن و ژینگەیەکی فێرکردنی نزیک لە واقیعی ژیانی ڕۆژانە بۆ فێرخواز دەڕەخسێنن، بۆیە ڕۆڵێکی کاریگەر لە فێرکردنی کەرستەکانی زمان و کارلێکی فێرخواز لەگەڵ ناوەڕۆکی وانەکە و ژینگەی دەوروبەردا دەبینن، بڕوانە:(٢-١) و (٣-٢).

٢-٣-پێوەرەکانی هەڵبژاردنی یارییە زمانییەکان:

بۆ ئەوەی یارییە زمانییەکان کاریگەری لەسەر فێرخواز دروستبکەن، پێویستە مامۆستا لە کاتی هەڵبژاردنی هەر یارییەکدا ئەو پێوەر و تایبەتمەندییانە لەبەرچاو بگرێت:

١-لەگەڵ ئاستی زانستی فێرخوازاندا بگونجێت. ٢- زۆرترین ژمارەی فێرخواز بەشداری تێدابکات.٣- گەشەی زیاتر بە کارامەییەکانی زمان بدات. ٤- لەگەڵ نارەڕۆکی وانەکەدا بگونجێت. ٥- ورووژێنەر و چێژبەخش و کاریگەربێت. ٦-کێبڕکێ دروستبکات. (عبدالعزیز،١٩٨٣: ١٧-١٨) ٧- پەیوەندی بە ئامانجە پەروەردەییەکەوە هەبێت. ٨- ئامانجی یارییەکە ڕوون و دیاریکراوبێت. (الصویرکي،٢٠٠٥: ٢٩) ٩- یاساکانی جێبەجێکردنی یارییەکە سادە و ڕوونبن. ١٠-لەگەڵ ژمارەی فێرخوازان و ژینگەی پۆلدا بگونجێت. (Hanifah 2012:286)

٢-٤-گرنگی یارییە زمانییەکان لە فێرکردنی زماندا:

هەستکردن بە گرنگی یارییە زمانییەکان لە فێرکردنی زماندا، وای لە توێژەران کردووە، کە چەندان توێژینەوە لەسەر ڕۆڵی ئەم یارییانە لە بەدەستهێنانی زمانی عەرەبی یان ئینگلیزی وەکو زمانی یەکەم یان فێربوونی زمانی دووەم ئەنجامبدەن. (الصویرکي،٢٠٠٥ :٣٥-٤١) زۆرێک لەو توێژەرانە پێیانوایە، یارییە زمانییەکان لە فێربوونی زماندا ڕۆڵی گرنگ دەبینن، لەوانە:

١-فێرخواز دەکەن بەسەنتەر و مامۆستاش بە سەرپەرشت. ٢- فێرکردن بە ژینگەی دەوروبەرەوە گرێدەدەن. ٣-گرنگی بە کاری گروپات و بەشداریکردنی فێرخواز و فێرکردنی کارامەییەکانی زمان بەشێوازێکی پراکتیکی دەدەن.(البري ،٢٠١١: ٣) ٤-لەڕێگەی چالاکی هەمەجۆر فێربوون ئاسان و جێگیردەکەن. ٥-توانای هزری و بەهرەی داهێنانی فێرخواز چالاکدەکەن. ٦-گەشە بە لایەنی کۆمەڵایەتی و جوڵەیی دەدەن. ١٠- زمان لە پەیوەندیکردنە جۆراوجۆرەکاندا چالاکدەکەن. ١١- وشکی بابەتەکە و بێزاری فێرخواز کەمدەکەنەوە. (Öğr.2020:90)

٢-٥-سودی یارییە زمانییەکان:

ئەگەرچی فێربوونی زمان کارێکی ئاسان نییە، کەچی توێژینەوەکان ئاماژەیان بە چەندان سودی ئەم یارییانە لە فیرکردنی زمان داوە، کە بریتین لە:

١-توانای پەیوەندیکردن و داهێنان و سەرنجدانی فێرخواز بەهێز دەکەن. ٢- ئارەزوی بەشداریکردن و پاڵنەرەکانی فێربون لای فێرخواز زیاددەکەن. ٣-کارامەییەکانی زمان تێکەڵ بەیەکتر دەکەن. ٤- ژینگەیەکی فێرکاری هەرەوەزی دروستدەکەن. (بوجمعة،٢٠٢٣: ٩٦-٩٧) ٥-هەردوو کردەی فێربوونی زمان و کات بەسەربردن بەیەکەوە گرێدەدەن. ٦-پەرە بە توانا معریفی و کارامەییە زمانییەکانی فێرخواز دەدەن. ٧-هەر پێنج هەستەکە لە پرۆسەی فێرکردندا بەشداری پێدەکەن. ٨- توانا

و بەهرە کەسییەکان ئاشکرادەکەن. ٩- ئارەزوی فێرخواز بۆ کارلێک لەگەڵ هاورێکانی زیاددەکەن. (عبدالعزین،١٩٨٣: ٧٣) ١٠- شەرم و دڵەڕاوکێ و گۆشەگیری فێرخواز دەرەوێننەوە.

٢-٦-قۆناغەکانی جێبەجێکردنی یارییە زمانییەکان لە پۆلدا:

١-قۆناغی دیاریکردنی ئامانج: واتە دیاریکردنی ئەو کارامەییانەی، کە مامۆستا هەوڵدەدات، فێرخوازانی فێربکات.

٢-قۆناغی هەڵبژاردن و دیزاین کردنی یارییەکە: مامۆستا ئەو یارییانە هەڵدەبژێرێت، کە بۆ فێرکردنی ناوەڕۆکی وانەکە گونجاون.

٣- قۆناغی ئامادەکردنی یارییەکان: لەم قۆناغەدا مامۆستا بەپێی یارییەکە پۆلەکە ڕێکدەخات و ئامراز و کەرستەکانی یارییەکەش ئامادەدەکات.

٤- قۆناغی وتنەوەی وانەکە: لەم قۆناغەدا مامۆستا ڕۆڵی سەرپەرشتیکردن دەبینێت، بەڵام لەکاتی پێویستدا دەستوەردان دەکات.

٥- قۆناغی هەڵسەنگاندن: ئەم هەڵسەنگاندنە بە دوو هەنگاو ئەنجامدەدرێت:

یەکەم- هەڵسەنگاندنی سەرەتایی: لە کاتی یاریکردندا مامۆستا تێبینی و هەڵەکانی فێرخوازان تۆمار دەکات و ڕێنماییان دەکات.

دووەم- هەڵسەنگاندنی کۆتایی: دوای تەواوبوونی یارییەکە مامۆستا دەگاتە ئەنجامی کۆتایی و بڕیارێکی یەکلاکەرەوە لەسەر ئاستی فێربوون و بەکارهێنانەوەی ئەو زانیارییانە لە دەوروبەری تردا دەدات. (Öğr. 2020:92)

٢-٧-ئەرکی مامۆستا لە جێبەجێکردنی یارییە زمانییەکاندا:

بەدەر لەوەی مامۆستا ڕۆڵی سەرەکی لە بەڕێوەبردنی پۆل و ئامادەکردنی یارییە زمانییەکان بەپێی پێداویستی فێرخواز دەبینێت، کۆمەڵێک ئەرکی تریشی هەیە، لەوانە:

١-پلانێکی تێروتەسەل بۆ ئەنجامدانی یارییەکە دابنێت. ٢-یاساکانی ئەنجامدانی یارییەکە بۆ فێرخوازان ڕوونبکاتەوە. ٣- شارەزایی تەواوی لەسەر ئەنجامدانی یارییەکە هەبێت. ٤-لەکاتی پێویستدا دەستوەردان بکات و هاوکاری فێرخوازان بکات. ٥-هەڵسەنگاندن بۆ ئاستی فێربوونی فێروخوازان و کاریگەریی یارییەکان بکات. ٦-هەڵبژاردنی یارییەک لەگەڵ ئاستی فێرخوازان و ژینگەی پۆل و ئامانجی وانەکە بگونجێت. ٧-ناوی براوە و کاتی دەستپێکردن و کۆتایی بۆ هەر یارییەک دیاریبکات. ٨-فێرخوازان بۆ یارییەکە ئامادەبکات و بەشداری بە سەرجەمیان بکات. ٩-یارییەکان بە ژینگەی فێرخوازەوە ببەستێتەوە. ١٠-فێرخوازان هانبدات، تا متمانەیان بەخۆیان بێت. (عبدالعزیز١٩٨٣: ٣٥) ١١- دەتوانێت بەپێی پێویستی فێرخوازان دەستکاری یارییەکان و یاسای یارییەکان بکات، یان یاری نوێ دابڕێژێت. ١٢- بەپێی یارییەکە پۆلەکە ڕێکبخات.

٢-٨-ئەرکی فێرخواز لە ئەنجامدانی یارییە زمانییەکاندا:

لەم پرۆسەیەدا فێرخواز ئامانجە و ئەم ئەرکانە دەبینێت:

١-بەرپرسە لە فێربوونی خۆی. ٢- کارەکتەری سەرکییە لە ئەنجامدانی یارییەکاندا. ٣-توانا و بەهرەی خۆی بۆ دەردەکەوێت. ٤-بە یاساکانەوە پابەندبێت. ٥- ڕۆڵی فێرخواز لە هەڵگرتنی زمانەوە، دەگۆڕێت بۆ بەکارهێنەری زمان . ٦- باشتر فێری زمانەکە دەبێت، چونکە بە کرداری فێریبووە، نەوەک بە تیۆری.

٢-٩-ڕەهەندی پراگماتیکی لە یارییە زمانییەکاندا

یارییە زمانییەکان سروشتێکی پراگماتیکییان هەیە و لە پشتیانەوە چەندین ڕەهەندی پراگماتیکی جیاواز خۆیان حەشارداوە، لەوانە:

٢-٩-١-تیـۆری کردە قسـەییەکان(Speech acts):

تیۆری کردە قسەییەکان بە کرۆکی پراگماتیک دادەنرێت، دەشێ کردەی قسەیی بەو کردارە پێناسە بکەین، کە قسەکەرێک بە گوتن ئەنجامی دەدات. (Yule,2010:130) کردە قسەیی پرۆسەی گۆڕینی گوتەی زمانیە لە دەوروبـەری جیاواز بۆ کـردەی جیاواز، جەخت لە مەبەستی قسەکەر و ئەنجامدانی کردەکە دەکات.بەپێی تیۆری کردە قسەییەکان ئەرکی ڕستەکانی هـەواڵدان و زانیاری تەنیا هەواڵدان نییە، بەڵکو دەشێ بەپێی دەوروبـەر و مەبەستی قسـەکەر جگە لە هەواڵدان بۆ راپەڕاندنی کردەی جیاواز لە شێوەی فەرماندان، نارەزایی، هەڕەشەکردن... بەکاربهێنرێن.

ئۆسـتـن چـەنـد جـۆرێـک کـردەی قسـەیی دەستنیشانکردووە، لەم دابەشکردنەیدا هەمیشە کرداری کردووە بەسەرچاوە، کردەکانیش ئەمانەن:

١-کـردەی قسەیی ڕاپـەڕانـدن: ئەو جۆرە وتنانە دەگرێتەوە، کە خودی وتنەکە بریتی دەبێت لە ئەنجامدانی و ڕاپەڕاندنی کردەیێک، کە زیاتر کردەی(بەڵێن، پەیمان، سوێندخوارن، سوپاسکردن، بڕیاردان...)دەگرێتەوە، وەک: بەڵێندەدەم، هەرگیز لەبیرت نەکەم.

٢-کـردەی قسـەیی ڕانـەپـەڕانـدن: لـە کـرداری ڕانـەپـەڕانـدنـدا قسـەکـەر ڕاسـتـەوخـۆ کـردەکـە ئەنجامنادات، ئەم جۆرە کردانە زیاتر مەبەستەکانی (سزادان، هیوا و کۆشش و هەواڵدان...)دەگەیەنن، (محـمد،٢٠١٢: ٦٧-٧١) وەک: هـیـوادارم، بەئاوات بگەیت.

٣- کردەی قسەیی ڕاستەوخۆ:

لەم جۆرە کردەیەدا مەبەستی کردەکە و مەبەستی قسـەکـەر هـەمـان شـتـن، وەک: پەرتووکەکانتان دەربهێنن.

٤- کردەی قسەیی ناڕاستەوخۆ:

لـەم جـۆرە کـردەیـەدا مـەبـەسـتـی کـردەکـە و مەبەستی قسەکەر یەکناگرنەوە، دەکرێ گوێگر لەڕێگەی بنەماکانی هاریکارییەوە بە مەبەستی قسەکەر بگات. (نحلة،٢٠٠٢: ٥٠-٥١) واتە جیاوازی هەیە لەنێوان جۆری ڕستەکە و مەبەستی ڕستەکە، مەبەستەکە بەپێی دەوروبەر دەگۆڕێت، بۆ نموونە ڕستەی(کێشەکەی تۆ هەر تەواونەبوو؟) ڕستەیەکی پرسە، بەڵام مەبەستی قسەکەر پرسیار نییە، بەڵکو نارەزایەتی دەربرینە.

دەکرێ بە لەبەرچاوگرتنی ئەم جۆرە کردانە، لێکدانەوە بۆ ئەم یارییە زمانییانەی خـوارەوە و سودی یارییەکان بۆ فێرخواز بکەین:

١-ئـەم ڕستانەی خـوارەوە بخوێنەوە، پاشان بیانگۆڕە بۆ شێوازی داخوازی و فەرماندان.

-بەیانیان زوو وەرزش دەکەین.

-ئەوان ڕێز لە دایک و باوکیان دەگرن.

٢- یاریی دارشتنی وشە و ڕستە: بۆ هەر یەک لەم پیتانە(ڕ، ش، د) وشەیەک دابڕێژە، بەمەرجێک پیتەکان لەسەرەتای وشەکان بەکارهاتبن، دواتریش لە وشەکان ڕستەیەکی فەرماندان دابڕێژە، بەڵام مەبەستی هەڕەشەکردن بگەیەنێت، بۆ نموونە:

-ق ، ز ، م ← قسەی زیاد مەکە.

٣-مەبەستی ئەم پەند و ئیدیۆمانە لێکبدەرەوە:

-دەستی ماندوو لەسەر سکی تێرە.

- ئاسنی سارد دەکوتێت.

٤-ئـەم دەقـە بـخـوێـنـەوە، پـاشـان وەڵامـی داواکارییەکانی خوارەوە بدەرەوە:

(کاتێ ڕژێمی بەعسی ڕوخاو شاری هەڵەبجە و دێهاتەکانی کوردستانی کیمیاباران کرد، هەر بەتەنها گەلەکەی کۆمەڵکوژ نەکرد، بەڵکو شار و دێهاتەکان ئەو ناوچانەشی وێرانکرد و دابونەریت و کلتوری دانیشتوانەکەشی لەناوبرد...).

١-ناونیشانێک بۆ دەقەکە پێشنیاربکە. ٢-ناوەڕۆکی دەقەکە بەکورتی باسبکە. ٣-بەکورتی مەبەستی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی دەقەکە دەستنیشانبکە. ٤- لەڕوانگەی دەوروبەرەوە واتای کەرستەکەکانی ناو دەقەکە لێکبدەرەوە...

٥- ئەم ڕستانە بخوێنەوە، پاشان ئەم وەڵامانە دیاریبکە، کە لەگەڵ ناوەڕۆکی ڕستەکەدا ناگونجێن:

-هەموو کارێکی گران بە........ ئاساندەبێت.
(دووبەرەکی، هەرەوەزی، هەوڵدان، نووستن)

٦-ئەم دەربڕینانەی خوارەوە بۆ چ مەبەستێک بەکاردێن:

ئاساییە کەمێک لەکاتت بگرم؟ چۆن یارمەتیت بدەم؟ دەتوانم پەیوەندیتان پێوە بکەمەوە؟

لە ڕوانگەی کردە قسەییەکانەوە بەگشتی ناونیشانی یارییەکان کردەیەکی قسەیی ڕاستەوخۆن و لەشێوەی فەرمانداندان، بۆیە هەر دوای خوێندنەوەی ناونیشانەکان ڕاستەوخۆ یارییەکان لەلایەن فێرخوازانەوە جێبەجێدەکرێن، بەڵام ناوەڕۆکی یارییەکان لە پاڵ مەبەستە ڕاستەوخۆکەیان هەندێجار مەبەستێکی ناڕاستەوخۆ لە شێوەی (ئاگادارکردنەوە، بەبیرهێنانەوە، درککردن و ناسینەوەی زانیارییەکان) لەخۆدەگرن، چونکە مەبەستی سەرەکی یارییەکان تەنیا فێرکردنی کارامەییەکانی زمان نییە، بەڵکو فێرکردنی بەکارهێنانی کارامەییەکانی زمانە، وەک ئەوەی لەم نموونانەی سەرەوە بەدیدەکرێت، لە نموونەی یەکەم و دووەمدا فێرخواز فێری ناسینەوە و جیاکردنەوە شێوازەکانی دەربڕین، چۆنیەتی داڕشتنی وشە لە پیتەکان و لێکدانی وشەکان لە داڕشتنی ڕستەدا بۆ دەربڕینی مەبەستی جیاواز بەپێی دەوروبەر. لە نموونەی سێیەمدا فێری لێکدانەوەی ئەو مەبەستە شاراوانە دەبێت، کە لەپشت پەند و ئیدیۆمەکانەوە بە ناڕاستەوخۆ دەربڕاون. لە نموونەی چوارەمدا بەگەڕانەوە بۆ دەوروبەر، فێری هەڵێنجانی واتا و مەبەستی دەق و کەرستەکانی دەبێت. لە نموونەی پێنجەم و شەشەمیشدا فێری درککردن بە گونجانی نێوان کەرستەکانی زمان و مەبەستی بەکارهێنانی کەرستەکان دەبێت، دواجار هەموو ئەو زانیارییانەی فێرخواز دەربارەی کردە قسەییەکان بەدەستیاندەهێنێت، ڕاستەوخۆ ڕەنگدانەوەیان لەسەر گەشەدان بە توانستی پراگماتیکی فێرخواز دەبێت.

٢-٩-٢-تیۆری پێشگریمانە (presupposition):

پێشگریمانەی پراگماتیکی کە یەکێکە لە جۆرەکانی پێشگریمانە، پشت بە زانیاریی هاوبەشی نێوان قسەکەر و گوێگر دەبەستێت. (Levin-son,1997:204) قسەکەر لەکاتی ئاڕاستەکردنی قسەکانیدا گریمانەی ئەوە دەکات، کە ئەو زانیارییانە لای وەرگر هەیە، بۆیە پێشگریمانە لای ئاخێوەرانە، نەک لە ڕستەکاندا. (Yule ,2000:25) کەواتە پێشگریمانەی پراگماتیکی ئەو زانیارییانە دەگریتەوە، کە لەنێوان قسەکەر و گوێگردا هاوبەشن و دەبنە هۆی لەیەکترگەیشتن، ئەو زانیارییانە لە دەوروبەری قسەکردن، یان لە پێکهاتەی قسەکردن هەڵدەهێنجرێن، لەگەڵ گۆڕانی دەوروبەریشدا دەگۆڕێن.

لەبواری فێرکردنیشدا ئەگەر زانیاریی پێشینەی فێرخواز نەکرێت بە بنەما، ناتوانرێت فێری زانیاریی

نوێ بکرێت. (صـحـراوي،٢٠٠٥:٣٢) جگە لەمانە دەکرێ بڵێین بڕیاری هەڵبژاردنی یارییە زمانییەکان بۆ فێرکردنی زمان لەسەر بنەمای پێشگریمانە دراوە، چونکە وا پێشبینی کراوە، کە ئەم یارییانە وەکو میکانزمێکی جێگرەوە فێربوونی زمان لای فێرخواز ئاساندەکەن، هەروەها هەڵبژاردنی جۆری یارییەکان و ناوەڕۆکەکانیان و گونجانی یارییەکان لەگەڵ تەمەن و ئاستی تێگەیشتنی فێرخوازان دیسان بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە لە ئەنجامی ئەو هەڵسەنگاندنەی مامۆستا ڕۆژانە بۆ فێرخوازان دەیکات، گریمانە دەکات فێرخوازان پێویستیان بە ڕاهێنان لەسەر ئەم جۆرە یارییانە هەبێت، بۆیە مامۆستا لە هەڵبژاردن و داڕشتنی ئەم یارییانەی خوارەوەدا گریمانەی ئەوەی کردووە، کە فێرخوازان زانیاریی سەرەتاییان لەسەر ناوەڕۆکی ئەو یارییانە هەیە، بەڵام دەبێ باشتر فێربکرێن:

١-ئەرکی ئەم ئامێرانە بڵێ: هەر یەک لەم ئامێرانە (پێنوس، فرۆکە، بەفرگر ...) بۆ چ مەبەستێک بەکاردێن، بە زارەکی ئەرکەکەیان بڵێ.

٢--یاریی کورتە چیرۆک: ئەم ڕستانە بخوێنەوە، پاشان بەشێوەیەکی لۆژیکی لە داڕشتنی چیرۆکێکی کورت ڕێکیانبخەرەوە.

(بۆیە خەڵکی لەم وەرزەدا ئارەزووی گەشتوگوزار دەکەن، لە بەهاردا سروشتی کوردستان زۆر جوان دەبێت، ئێوارەش جارێکی تر بەرەو ماڵ دەگەڕێنەوە، بۆ ئەم مەبەستەش ڕۆژانی پشوو ڕوو لە سەیرانگاکان دەکەن...).

٣-یاریی وشەی نامۆ: چ وشەیەکی نامۆ لەناو ئەم گروپە وشانەدا هەیە، دەستنیشانییکە، بۆ نموونە:

-مرۆڤ، کۆمەڵگا، شێر، منداڵ، بەڕێوەبەر.

٤-یاریی بە یەکگەیاندنی چەمک و پێناسەکان: هەر یەک لەم چەمک و پێناسانەی خوارەوە بەیەکتر بگەیەنە:

- ئەندازیار خزمەتی دار و درەخت دەکات.

- باخەوان سەرپەرشتی دروستکردنی خانووبەرە دەکات.

٥- یاریی پیت و وشە:

بۆ هەر یەک لەم پیتانەی ناو خشتەکە پێنج ناو بنووسە، بەمەرجێک ناوەکان بەهەمان پیت دەستپێبکەن:

پیتەکان	ناوی مرۆڤ	ناوی میوە	ناوی ئاژەڵ	ناوی شار
ک				
د				

٦- زۆرترین ژمارەی ئاوەڵناو بنووسە، کە وەسفی هەر یەک لەم ناوانە (زەوی، نەخۆشخانە، منداڵ، میوە، باڵندە) بکەن، بۆ نموونە:

زەوی← خڕە، پانە، گەورەیە، ڕەقە...

٢-٩-٣-لێکەوتەی ئاخاوتەیی(implicature):

لێکەوتەی ئاخاوتەیی بریتییە لە شرۆڤەکردن و لێکدانەوەی ئاخاوتن، بەتایبەتی ئەو زانیارییانەی بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لە ئاخاوتنەکە دەردەکەون.(فاخوري،١٩٨٩: ١٤٦) واتە گوێگر لە ئەنجامی لێکدانەوەی ئاخاوتنەکان بەهۆی گەڕانەوە بۆ دەوروبەر، لێکەوتە هەڵدەهێنجێت، بۆیە ((لەگەڵ گۆڕانی دەوروبەر مەبەستی قسەکەر دەگۆڕێ و لێکەوتەی ئاخاوتنەکەش دەگۆڕێت)).(عکاشة٢٠١٣: ٩٠) خاڵی دەستپێکی لێکەوتەی ئاخاوتەیی لای گرایس ئەوەیە، کە ئاخێوەران لە گفتوگۆکانیاندا ئەوە دەڵێن، کە مەبەستیانە، لەوانەیە مەبەستیان زیاتربێت لەوەی کە دەیڵێن، لەوانەشە مەبەستیان پێچەوانەی ئەوەبێت، کە دەیڵێن، بۆیە هەموو هەوڵێکی بۆ ڕوونکردنەوەی جیاوازی نێوان گوتن

و مەبەستی گوتنەکە بووە، بۆ چارەسەری ئەم جۆرە گرفتەش، بیرۆکەی بنەمای هاریکاری لا دروستبوو. (نحلة ،٢٠٠٢: ٣٣) بنەمای هاریکاری بە پرەنسیپێکی کۆمەڵایەتی و ئەخلاقی بەڕێوەبردنی گفتوگۆی نێوان ئاخێوەران دادەنرێت.(عكاشة٢٠١٣: ٩٠) بۆ بەڕێوەچوونی پرۆسەی پەیوەندیکردن بە شێوەیەکی ئاسایی، گرایس چەمکی بنەمای هاریکاری لە چوار بنەمادا دیاریکردووە، کە بریتین لە بنەمای:(چەندێتی، چۆنیەتی، پەیوەندی، شێواز). (Grice,1975:45) بنەمای چەندێتی، واتە بەپێی پێویست بەشداری لە زانیارییەکاندا بکە. بنەمای چۆنیەتی: ئەوە مەڵێ، کە پێتوایە ڕاستنییە، یان ناتوانی بیسەلمێنیت. بنەمای پەیوەندی، بەشداریکردنەکەت پەیوەندی بە ناوەڕۆکی گوتارەکەوە هەبێت. بنەمای شێواز، پەیامەکەت ڕوون و ڕێکخراوبێت. (صحراوي،٢٠٠٥: ٣٣-٣٤) بێگومان جێبەجیکردنی ئەم بنەمایانە پەیوەندیکردن چالاکتر دەکات و یارمەتی وەرگر دەدات، تا ئاسانتر لەواتای مەبەست تێبگات، بەپێچەوانەشەوە لە ئەنجامی بەزاندنی یەکێک، یان زیاتر لە بنەمایەکی هاریکاری لێکەوتەی ئاخەوتەیی دێتەئاراوە.

ئەگەر لە ڕوانگەی بنەماکانی هاریکارییەوە سەیری یارییە زمانییەکان و پرۆسەی وانەگوتنەوە بکەین، ئەوا بەگشتی بنەماکانی هاریکاری لە کاتی وانەگوتنەوەدا جێبەجێدەکرێت، چونکە مامۆستا لە قۆناغەکانی خوێندنی پێش زانکۆ، بەتایبەتیش قۆناغی سەرەتایی ڕەچاوی ئەوە دەکات، کە ناوەڕۆکی ئەو بابەتەی ئاڕاستەی فێرخوازانی دەکات، شێوازەکەی ڕوون و ڕێکخراوبێت، بڕی پێویست زانیاری لەخۆبگرێت و پەیوەندی بە ناوەڕۆکی وانەکەوە هەبێت، هەروەها یارییەکە لەگەڵ تەمەن، قۆناغی خوێندن، ئاستی زانستی، باری کۆمەڵایەتی و کلتوری و دەروونی فێرخوازان بگونجێت، تاوەکو سەرنجیان ڕابکێشێت و بەئاسانی لە بابەتەکە تێبگەن، دواتر فێرخوازانیش بتوانن لەکاتی پەیوەندیکردندا ئەو بنەمایانە بەدروستی جێبەجێبکەن، داڕشتنی ئەم یارییانەی خوارەوەش بەشێوازێکی سادە و ڕوون و ڕەوان سەلمێنەری ئەو ڕاستییەن:

١-ئەم ڕستانە بخوێنەوە، پاشان وەڵامێکی گونجاو بۆ ئەم پرسیارانە دیارییبکە:

-ساڵ چەند وەرزە؟ (یەک، دوو، سێ، چوار)

-مانگ چەند ڕۆژە؟ (حەوت، پازدە، سی، چل)

٢-یاریی لە تەنیشت هاوڕێکەت ڕابوەستە: ئەم وشانە بخوێنەوە، پاشان ئەو وشانەی دژواتان بەیەکتریان بگەیەنە: (بەرز، بچووک، نزم، تەڕ، ئاسودە، جوان، گەورە، خەمبار، وشک).

٣-یاریی وروژاندنی مێشک لەگەڵ وشەکان: زۆرترین ژمارەی وشە بنووسە، کە پەیوەندییان بە هەریەک لەم بوارانە(وەرزش، کشتوکاڵ...)هەبێت، بۆ نموونە:

وەرزش ← یاریگا، تۆپ، یاریزان، هاندەر...

٤-یارییە دەنگییەکان: بەرامبەر وشەی(کانی) پێنج وشەی تر بنووسە، کە وەکو ئەم وشەیە کۆتاییان بە پیتی (ی) هاتبێت، بۆ نموونە:

-کانی: شایی، جوانی، دیاری، یاری...

٥-یاریی ڕێکخستنەوەی ڕستە: ئەم وشە پەرشوبڵاوانە لە داڕشتنی ڕستەدا ڕێکبخەرەوە:

-بینی، زانام، لە سەیران، من .

٦-یاریی جیاکردنەوەی دەنگەکان: گوێ لەم دەنگانەی خوارەوە بگرە، کە مامۆستا دەیانخوێنێتەوە، کامە دەنگت لابوو، دووبارەی بکەرەوە: (ب، پ، چ، ح، خ، د...).

بەدەر لەم بنەمایانەی سەرەوە بنەمای ڕێزگرتنێش هەیە لە قسەکردندا، مەبەستی ئەم

بنەمایە ئەوەیە، کە دەبێت ئاخێوەران لەکاتی گفتوگۆدا ڕێز لەیەکتر بگرن و بەئەدەبەوە قسە لەگەڵ یەکتردا بکەن. (لیتش٢٠١٣: ١٤٧) ئەم بنەمایە بە فراوانکردنی چوارچێوەی بنەماکانی هاریکاری دادەنرێت، بەڵام دەبێت ئاگاداری ئەوەبین بەپێی دەوروبەر، واتە بەپێی کۆمەڵگا گۆڕانی بەسەردا دێت، گرنگی ئەم بنەمایە بۆتە هۆی ئەوەی فێرخواز لەناو ئەم یارییانەی خوارەوەدا ڕاهێنان لەسەر چۆنیەتی جێبەجێکردنی ئەم بنەمایە لە گفتوگۆدا بکات:

١-هەر فێرخوازێک ناوی کێشەیەک بنووسێت، دواتر بەیەکەوە لەگەڵ مامۆستا گفتوگۆ لەسەر کێشەکان بکەن.

٢-یاریی بە هاوڕێکەت بڵێ: لەگەڵ هاوڕێکەت ئەم پرسیارانە ئاڕاستەی یەکتر بکەن: (ناوی سیانیت چییە؟ ساڵی چەند لەدایکبوویت؟ لەچ گەڕەکێک دادەنیشن؟ ژمارەی مۆبایلت چەندە؟...).

٣- یاریی چی دەکەیت؟ یان چی دەڵێیت؟: بەزارەکی وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەرەوە:

-ئەگەر کەمئەندامێک داوای یارمەتیکرد، چی دەکەیت؟

-ئەگەر برادەرێکت یارمەتیدایت، چی پێدەڵێیت؟

٤-یاریی گفتوگۆ: مامۆستا بابەتێک بۆ گفتوگۆ پێشنیاردەکات، پاشان فێرخوازەکان لەگەڵ مامۆستا بیروڕا لەسەر بابەتەکە ئاڵوگۆڕدەکەن، بۆ نموونە: (پاکوخاوێنی، وەرزی بەهار...).

٢-٩-٤-ئەرگۆمێنت:

لەهەر شوێنێک پەیوەندیکردن هەبێ، ئەرگۆمێنت هەیە، ئەمەش ئەوە دەسەلمێنت، کە ئەرگۆمێنت لە هەموو جۆرە دەق و گوتارێکدا هەیە، بەڵام دەرکەوتن و سروشت و پلەکەی لە دەقێکەوە بۆ دەقێکی تر، یان لە گوتارێکەوە بۆ گوتارێکی تر دەگۆڕێت. (العزاوي،٢٠١٠: ١١-١٢) لێرەدا مەبەست لە پەیوەندیکردن تەنها گواستنەوەی زانیاریی نییە، بەڵکو ئەو پەیوەندیکردنەیە، کە ڕەهەندێکی ئەرگۆمێنتی هەیە. بە بڕوای شارەزایان بابەتی ئەرگۆمێنت و مەبەستەکەی بریتییە لە: ((توێژینەوە لەو تەکنیکانەی گوتار، کە وا لە وەرگر دەکەن، ڕازی ببێت بەو بۆچوونانەی پێشکەشیدەکرێت)). (صولة،٢٠١١: ١٣) بەپێی ئەم بۆچونە ئەرگۆمێنت خۆی لە ژمارەیەک تەکنیکی کارلێکردن لە گوتار، یان نووسیندا دەبینێتەوە، کە نێرەر هەوڵدەدات لەڕێگەیانەوە ڕەزامەندی وەرگر بەدەستبهێنێت، لەسەر ئەو پەیامەی کە پێشکەشیدەکات.

پێشکەشکردنی ئەرگۆمێنت لە پرۆسەی فێرکردنی زماندا زۆر گرنگە، چونکە مامۆستا بۆ ئەوەی فێرخواز ڕازیبکات گوێ لە وانەکە بگرێت و گرنگی بە زانیارییەکان بدات، لەڕێگەی کۆمەڵێک ستراتیژەوە کار لەسەر دواندنی هزر و وروژاندنی پێداویستییە دەروونی و کۆمەڵایەتییەکانی دەکات، بەڵام لە پرۆسەی فێرکردنی زماندا مامۆستا ئەرگۆمێنت بۆ مەستی گفتوگۆ و مشتومڕ پێشکەش ناکات، بەڵکو وەکو ئەرگۆمێنتێکی پێداگۆجی یان فێرکاری بە ئامانجی ڕازیکردنی فێرخواز بە ڕاستی و دروستی یاسایەک، یان گۆڕینی ڕەفتاری زمانی، یان هاندانی لەسەر فێربوون پێشکەشدەکات، ئەو ئەرگۆمێنتانەش کۆمەڵێک ستراتیژن و بەسەر چوار جۆردا پۆلێن دەکرێن:

١-ئەرگۆمێنتی دەسەڵات: چونکە مامۆستا سەرچاوەی زانیارییە، کەواتە فێرخواز متمانەی بە بیروڕاکانی هەیە، بێئەوەی داوای بەڵگەی لۆژیکی لێبکات.

٢- ئەرگۆمێنتی لۆژیکی: ئەم شێوازە لەلایەن

مامۆستایانەوە لە کاتی فێرکردنی وشەسازی یان ڕستەسازی پێشکەشدەکرێ لەڕێگەی: لێکچوون، کە بریتییە بەراوردکردنی ڕستەیەک لەگەڵ ڕستەیەکی تر، کە فێرخواز پێشتر دەیزانێت، یان لەڕێگەی هەڵێنجان، کە بریتییە لە خستنەڕوو و لێکدانەوەی کۆمەڵێک نموونە بەمەبەستی هەڵێنجانی یاسایەکی گشتی، یان لەڕێگەی ڕاڤەکردن، کە بریتییە لە هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی هۆکارێکی لۆژیکی بۆ دیاردەیەکی زمانەوانی.

٣-ئەرگۆمێنتی سودمەندی: واتە تیشکخستنەسەر سود و ئەنجامەکان، بۆ ئەوەی فێرخواز ئەوەی لا گرنگبێت کە فێرییبووە.

٤-ئەرگۆمێنت بە بەڵگە و نموونە هێنانەوە: واتە ڕازیکردنی فێرخواز بە وەرگرتنی بەڵگە لەسەرچاوەی باوەڕپێکراوەوە بۆ سەلماندنی دروستی بەکارهێنانەکانی زمان، یان هێنانەوەی نموونەی زیندوو لەسەر چۆنیەتی گۆکردنی وشەیەک، یان بەکارهێنانی دەربڕینێک بۆ ئەوەی فێرخوازیش ئەنجامی بدات.

سەبارەت بە کردە قسەییەکانیش، لە کاتی خوێندنی کردە قسەییەکاندا، مامۆستا ئەرگۆمێنت بۆ مەبەستی گواستنەوەی سەرنجی فێرخواز لەسەر پێکهاتەی ڕستە بۆ سەر ئەرکی ڕستە بەکاردەهێنێت، بۆ ئەوەی گرنگی بدات بە دەوروبەر و مەبەستی قسەکەر لە ڕستەکەدا، نەک پێکهاتەی ڕستەکە. هاوکات مامۆستا هەوڵدەدات لەڕێگەی کۆمەڵێک تەکنیکی وەک: گونجاندنی ناوەڕۆکی وانەکە لەگەڵ ئاست و خواست و پێداویستی فێرخواز، بەستنەوەی وانەکان بە دەوروبەر، ڕیزکردنی زانیارییەکان لەئاسانەوە بۆ گران، ڕوونکردنەوەی ئامانجی وانەکە، شێوازی وانەوتنەوە و بەڕێوەبردنی پۆل، بەکارهێنانی ڕێگا تازەکانی وانەوتنەوە، بەتایبەتی ڕێگای: (یاریکردن، گروپات، وروژاندنی مێشک، دیالۆگی سوکراتی...) سەرنجی فێرخواز بۆ بەشداریکردن لە چالاکییەکانی ناو پۆل ڕابکێشێت، بەمەش هەم ناوەڕۆکی بابەتەکە لای فێرخواز ئاساندەکات، هەمیش چێژی پێدەبەخشێت و ئارەزووی بۆ فێربوون زیاتر دەکات. بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی ئەم بۆچوونانەی سەرەوەش دەکرێ سود لەم نموونانەی خوارەوە وەربگیرێت:

١-یاریی بەبیرهاتنەوە: بەگروپ گوێ لەم وشە و دەستەواژانە (منداڵ، ئەستێرە، ڕۆژی هەینی، کۆتر، کۆلێژی زمان، سەمونخانە...) بگرن، کە مامۆستا دەیانخوێنێتەوە، پاشان چەند لەو کەرستانەتان لەبیرمابوو لەسەر کاغەزێک بیاننووسنەوە.

٢- یاریی داڕشتنی وشە: بە گروپ لەم پیتانە: (ڕ، ف، ڵ، ە، ی، ێ، و، ۆ، ب، د، خ) زۆرترین وشە دابڕێژن.

٣-یاریی ڕۆڵبینین: لەچوارچێوەی ئەو ڕۆڵەی کە مامۆستا لە شانۆگەرییەکە بۆت دیاریدەکات، لەگەڵ فێرخوازانی هاوڕێت گفتوگۆ لەسەر بابەتی جۆراوجۆر لەگەڵ یەکتردا بکەن، بۆ نموونە شانۆگەری: (ڕێزگرتن لە یاسا، بازاڕکردن...).

٤-یاریی پرسیار و وەڵام: بەگفتوگۆ لەگەڵ مامۆستا (سود یان زیان یان هۆکاری) ڕوودانی ڕووداوێکی دیاریکراو شرۆڤەبکەن، بۆ نموونە:(زیانەکانی زۆر سەیرکردنی شاشەی زیرەک چیین؟)

٥-یاریی ئەوە چییە؟: بە گروپ پرسیاری جۆراوجۆر ئاراستەی یەکتر بکەن، بۆ نموونە:

گروپی ١: ئەوە شتە چییە، کە چوار پێچکەی هەیە و لەسەری دادەنیشین؟

گروپی٢: ئەمە کورسییە.

گروپی ٢: ئەوە شتە چییە، کە باری لێباردەکرێ و بە ئاسمانیشدا دەفڕێت؟

گرووپی١: ئەمە فرۆکەیە.

٦-یاریی بەبیرهێنانەوەی سەربەست: بە گروپ زۆرترین ناو بنووسن، ئەم سیفاتانەیان: (خڕ، گەرم، دڵسۆز، شیرین) تێدابێت، بۆ نموونە:

خڕ←تۆپ، گندۆرە، سێو، زەوی، مانگ، ڕۆژ...

٢-١٠-پۆلێنکردنی یارییە زمانییەکان:

بەگشتی یارییە زمانییەکان لەو توێژینەوانەی لەو بوارەدا ئەنجامدراون، لەسەر چەند بنەمایەک پۆلێنکراون، لەوانە: بەپێی تەمەن و قۆناغی خوێندن، یان بەپێی ئاستەکانی زمان...، بەڵام ((باوترین پۆلێنکردن، پۆلێنکردنی یارییەکانە بەپێی چوار کارمەییە سەرەکییەکەی زمان، کە یارییەکانی(گوێگرتن، قسەکردن، خوێندنەوە، نووسین) دەگرێتەوە)). (عبدالعزیز،١٩٨٣: ٣٣) لەم توێژینەوەیەشدا سود لەم جۆرە پۆلێنە وەرگیراوە، بەڵام مامۆستا دەتوانێ دەستکاری شێواز و ناوەڕۆکی یارییەکان بکات، بۆئەوەی لەگەڵ ئاستی زانستی و تەمەن و قۆناغی خوێندنی فێرخوازدا بیانگونجێنێت.

٣-کارامەییەکانی زمان

کارامەییەکانی زمان بەکارهێنانی زمانە بە وردی، لێهاتوویی، خێرایی و تێگەیشتنەوە بە لەبەرچاوگرتنی یاسا زمانەوانییەکانی قسەکردن و نووسین. (بوغرارة و موسی ،٢٠١٨: ٢٠٥) ئامانجی سەرەکی لە فێربوونی زماندا، فێربوونی کارامەییەکانی زمانە، چونکە ئەم کارامەییانە بە پایە سەرەکییەکانی زمان دادەنرێن، بەبێ فێربوونی ئەو چوار کارامەییە، نە فێربوونی زمان و نە توانستی پراگماتیکی بەدەستناهێت.

٣-١-پەیوەندیی کارامەییەکانی زمان بە توانستی پراگماتیکییەوە:

گرنگیدانی پراگماتیک بە هەڵێنجانی واتا لە دەق دەبێتە هۆی گەڵاڵەبوونی چەندین واتا لای فێرخواز، ئەمەش خۆی لەخۆیدا پەرەپێدانی کارامەییەکانی زمان پاراوییە. (عبدالقادر، ٢٠١٨: ٢١٨) سەبارەت بە ڕوونکردنەوەی ئەو پەیوەندییەی کە لە نێوان توانستی پراگماتیکی و کارامەییەکانی زماندا هەیە، توێژەرانی ئەو بوارە پێیانوایە، ((توانستی پراگماتیکی بەتوندی وابەستەیە بە هونەری وەرگرتنی زمان (گوێگرتن و خوێندنەوە)و هونەری ناردنی هێمای زمانی (قسەکردن و نووسین)، چونکە لەم چوارچێوەیەدا گوێگر پێویستی بەوەیە لە مەبەستی ئەو گوتارە تێبگات، کە ئاراستەی دەکرێت، خوێنەریش پێویستی بە لێکدانەوەی ئەو پەیامانە هەیە، کە بۆی نووسراوە)). (القحطانی ٢٠١٧: ٢٥-٢٦) لەم ڕووەوە دەکرێ بڵێین هەموو ئەو چالاکییە هزری و زمانەوانییانەی لە پرۆسەی فێربوونی زماندا ڕوودەدەن، ڕەهەندێکی پراگماتیکییان هەیە، چونکە هەموویان پەیوەستن بە بەکارهێنانی زمانەوە لە دەوروبەرە جیاوازەکاندا، لەم نێوەندەشدا توانستی پراگماتیکی پەیوەندیەکی پتەوی بە کارامەییە سەرەکییەکانی زمانەوە هەیە، چونکە هەردووکیان یەک مەبەستیان هەیە، ئەویش ئەوەیە کار لەسەر سەرکەوتنی پەیوەندیکردن و ڕوونکردنەوەی مەبەستی قسەکەر لای گوێگر و دروستکردنی کارلێک لەنێوانیاندا دەکەنەوە، بەڵام یەکەمیان لە ئەنجامی کارابوونی دووەمیانەوە بەرهەمدێت، چونکە هەر گەشەسەندنێک لە کارامەییەکانی زمانی فێرخوازدا ڕوودەدات، لە ئەنجامی ڕاهێنانی فێرخواز لەسەر یارییە زمانەوانییەکان، ڕاستەوخۆ ڕەنگدانەوەی لەسەر گەشەسەندنی توانستی پراگماتیکی دەبێت.

٣-٢-جۆرەکانی کارامەییەکانی زمان:

بەگشتی کارامەییەکانی زمان دابەشی سەر چوار جۆری سەرەکی کراون، کە بریتین لە:

٣-٢-١-کارامەیی قسەکردن:

قسـەکردن، یـان دەربڕینـی زارەکـی، بریتییە لە پرۆسەی بەرهەمهێنانی پەیامێکی زارەکی بە بەکارهێنانی هێما دەنگییەکان، یاخود بە توانای قسەکردن و گۆکردنی وشـەکان و بڕگەکان بە شێوەیەکی دروست و ڕەوان دادەنرێت. (بوغرارة و موسی،٢٠١٨: ٢٠٨) سەرەتای فێربوونی زمان بە قسەکردن دەستپێدەکات، بەهۆیەوە فێرخواز دەتوانێت بیروبۆچوونەکانی بە کەسانی تر بگەیەنێت. قسەکردن بۆ چارەسەری ئەم کێشانەی فێرخواز بەکاردێت:

١- گۆکردنی دەنگەکانی زمان بەدروستی. ٢- بەکارهێنانی زمان بە خێرایی و بە متمانەوە. ٣- هەڵبژاردنی ئەو دەربڕینانەی لەگەڵ دەوروبەرەکە دەگونجێن. ٤- ڕیزکردنی بیرۆکەکان بە بەشێوەیەکی واتادار. ٥- لەبەرچاوگرتن و بەکارهێنانی هێز و ئاوازە لە قسەکردندا. (سەرچاوەی پێشوو،٢٠١٨: ٢٠٩)

٣-٢-١-١-یارییەکانی قسەکردن:

کارامەییی قسەکردن لەڕێگەی ئەو تەکنیکانەی خوارەوە فەراهەمدەبێت :

١-یاریـی نـواندن بـەزمانی جەسـتە: هـەر فێرخوازێک ناوەڕۆکی یەکێک لەم ڕستانە(من مـانـدووم، مامۆستا هــات...) بـە زمـانی جەستە بۆ فێرخوازەکانی گروپەکەی بنوێنێ، ئەوانیش نوواندنەکە بگۆڕن بۆ قسەکردن.

٢-یاریی ڕوونکردنەوە بە پرسیارکردن: پرسیار لە مامۆستا بکە، تا مەبەستەکەی ڕووندەبێتەوە، (عبد العزیز١٩٨٣: ٨٥) بۆ نموونە:

مامۆستا: من پەرتووک دەخوێنمەوە.

فێرخوازی١: پەرتووکەکان دەربارەی مێژوون؟

مامۆستا: ببورە، نەخێر.

فێرخوازی٢: ئەی چیرۆک و ڕۆمان دەخوێنیتەوە؟

مامۆستا: بەڵێ، ڕاستەدەکەیت.

٣-یاریی شتە بزربووەکان: بە بەکارهێنانی ئەم ئاوەڵکارە شوێنیانە (لەسەر، لەژێر، لەناو...)پرسیار لە شوێنی بزربوونی ئەو شتە بکەن، کە فێرخوازەکە بزریکردووە، بۆ نموونە:

فێرخوازی١: پێنووسێکم بزرکردووە.

فێرخوازی٢: لەناو پەرتووکەکانت نەبوو؟

فێرخوازی١: نەخێر.

٤- بە بەکارهێنانی ئەم وشە پرسانە: (کام، چی، چۆن، لەبەرچی...)، زۆرترین ڕستەی پرسیار لەسەر ئەم وێنەیە بە زارەکی دروستبکە.

٥-یـاریـی چیت لـەسـەر ئـەم شتانە لەبیرە؟: سەیری وێنەی شتەکان بکە، بۆ نموونە:مامۆستا وێنەی (گۆی زەوی) پێشانی فێرخوازان دەدات و ئەم پرسیارانەیان لێدەکات: (عبد العزیز،١٩٨٣: ٩٥)

-ئـەمـە وێـنـەی چییە؟ بۆچی بـەکـاردێت؟ کێ بەکاریدەهێنێت؟ ...

٦-یاریی زنجیرەی وشە: بە وشەیەک بەشداریبکە، بەمەرجێک وشەکەت پەیوەندی بەو وشەیەوە هەبێت، کە فێرخوازەکەی پێش تۆ دەیڵێت.

فێرخوازی١: گوڵ

فێرخوازی٢: باخچە

فێرخوازی٣: رواندن

مامۆستا: بۆ دەڵێیت ڕواندن؟

فێرخوازی٣: چونکە گوڵ لە باخچە دەڕوێنرێت.

٣-٢-٢- کارامەیی خوێندنەوە:

خوێندنەوە بە پرۆسەی ناسینەوەی پیتەکان و لێکدانیان لە وشەی نووسراو و تێگەیشتن لێیان و بەستنەوەیان بە قسەکردنەوە دادەنرێت. (بوغرارة و موسی ،٢٠١٨: ٢٠٨) خوێندنەوە بە یەکێک لە گرنگترین کارامەییەکانی زمان دادەنرێت، چونکە بە ئامرازی فێربوونی زانیاری و ڕۆشنبیری دادەنرێت.

یارییەکانی خوێندنەوە چەندین ئامانجیان هەیە:

١-راهێنانی فێرخواز لەسەر گۆکردنی کەرستەکانی زمان. ٢-ئاسانکاریکردن بۆ فێربوونی خوێندنەوە و نووسین. ٣- ڕەخساندنی کەشێکی باش بۆ گەشەدان بە خود. ٤-پەرەدان بە توانای خوێندنەوە و ناسینەوەی کەرستەکانی زمان لای منداڵ.(الصویرکي،٢٠٠٥: ٥٣)

٣-٢-٢-١-یارییەکانی خوێندنەوە :

کارامەیی خوێندنەوە لەرێگەی ئەو تەکنیکانەی خوارەوە فەراهەمدەبێت :

١- یاریی لەگەڵ گروپەکەتدا ڕابوەستە: ئەم وشانە (ژیر، زۆر، زیرەک، ژەنگ، درێژ، ئاواز...) بخوێنەوە، پاشان ئەو وشانەی پیتی (ز)یان تێدایە، جیایانبکەرەوە لەو وشانەی پیتی (ژ)یان تێدایە.

٢-ئەو وشانە بەیەکتر بگەیەنە، کە واتایان لەیەکتر نزیکە: (ئاسودە، زیرەک، بەپیت، ژیر، دڵخۆش، بەسود...). (الصویرکی ٢٠٠٥: ٥٤)

٣-یاریی ڕستەی نووسراو لەسەر کارت: ڕستەی سەر ئەو کارتە بخوێنەوە، کە مامۆستا پێتدەدات، پاشان ئەو کردارە ئەنجامبدە، کە لەسەر کارتەکە نووسراوە، بۆ نموونە:

- ئازاد تەختەکە بکوژێنەوە. - ئازاد هەڵدەستێت تەختەکە دەکوژێنێتەوە.

٤-ئەو وشانە بەیەکتر بگەیەنە، کە بە لێکدانیان وشەیەکی لێکدراو دروستدەکەن:

(سەرۆک، چاو، هەنار، پەرلەمان، دار، بەرز، شین...)

٥-یاریی هاوتاکردن: ئەو وشانە بەیەکتر بگەیەنە، کە پیتە دیارییکراوەکەیان لە نووسین و خوێندنەوەدا لەیەکتر نزیکن، بۆ نموونە:(هەژار، مل، یاری، هەزار، گرێ، ڕەنگ، دیار، دڵ...).

٦- ئەم دەقە بخوێنەوە، پاشان نیشانەی ڕاست(√) و چەوت (X) بەرامبەر ڕستەکانی خوارەوە دابنێ، هەڵەکانیش ڕاستبکەرەوە:

(لە وەرزی بەهاردا سروشتی کوردستان زۆر جوان دەبێت، ئەمەش وادەکات خەڵکی کوردستان بە گەورەوە و بچووکەوە ئارەزوی گەشتوگوزار بکەن...).

- لە وەرزی پایزدا سروشتی کوردستان زۆر جوان دەبێت.

٧-لە ناو ئەم وشانەدا (ئەوان، ئێواران، گەورە، ژیان، زیرەک، ئێستا، تۆ) ناو و ئاوەڵناو و جێناو و ئاوەڵکار لەیەکتری جیابکەرەوە.

٨-یاریی کار و ئاوەڵکار: ئەم ڕستانەی خوارەوە بخوێنەوە، پاشان یەکێک لەم ئاوەڵکارانە (دوێنێ، ساڵێکی تر)بۆ ڕوودانی کاری ڕستەکان هەڵبژێرە: (Hanifah 2012:298)

- شەماڵ.......هات.

-لاڤە........ دەچێت بۆ زانکۆ.

٣-٢-٣-کارامەیی گوێگرتن:

گوێگرتن پرۆسەیەکی هزریی هۆشیاریی بە مەبەستە، بریتییە لە وەرگرتنی دەنگ و گەیشتنی بە گوێچکە بە مەبەستی سەرنجلێدان.(علیان١٩٩٢: ٤٩) گوێگرتن توانای بیرهێنانەوە و لێکدانەوەی ناوەڕۆکی کەرستە بیستراوەکانە، هۆکارێکە بۆ بەدەستهێنانی کارامەییەکانی تر، بەو پێیەی گوێگرێکی باش، قسەکەرێکی ڕەوان و خوێنەرێکی بەسەلیقە و نووسەرێکی بەتوانای لێبەرهەمدێت، سودەکانیشی بریتین لە:

١-سەرنجدان و جەختکردنەوە لەسەر بابەتە بیستراوەکان زیاتر دەکات. ٢-گەشە بە سەلیقەی گوێگرتن و تێگەیشتن و بیرکردنەوەی خێرا و خوێندنەوە دەدات. ٣-ئارەزوی خوێندنەوە و فێربوون زیاتر دەکات. ٤-دەنگ و پیت لەیەکتری جیادەکاتەوە .(عبدالقادر٢٠١٨: ١٨٦).

٣-٢-٣-١-یارییەکانی گوێگرتن:

کارامەیی گوێگرتن لەڕێگەی ئەو یارییە زمانەوانییانە فەراهەمدەبێت :

١-یاریی کارتەکەت بەرزبکەرەوە: گوێ لەم دەنگانە(ی، ڤ، س، گ، م، ڕ...) بگرە، ئەگەر وشەکەی سەر کارتەکەی لای تۆ ئەو دەنگەی تێدابوو، کارتەکەت بەرزبکەرەوە، وشەکانیش ئەمانەن:

(گەلا، هەست، مرۆڤ، ڕاهێنان، یانە...)

٢-مامۆستا بەچەند ڕستەیەک وەسفی ئەم وێنەیەی خوارەوە دەکات، تۆش گوێ لە ڕستەکان بگرە، ئەگەر وەسفەکە ڕاستبوو، بڵێ، بەڵێ، ئەگەر ڕاستنەبوو، بڵێ نەخێر، بۆ نموونە:

-ئەو مرۆڤەی کەوتۆتە ناو ئاوەکە گۆرانی دەڵێت.

-مرۆڤەکانی تر یارمەتی ئەو کەسە دەدەن، کە کەوتۆتە ناو ئاوەکە.

٣- یاریی ئاگاداری هەڵەکان بن: گوێ لەو ڕستانە بگرە، کە مامۆستا دەیانخوێنێتەوە، ئەگەر هەڵە لە زانیاری ناو ڕستەکاندا هەبوو، چاکیبکەرەوە، (عبد العزیز،١٩٨٣: ٧١)بۆ نموونە:

-مامۆستا: کەرکوک پایتەختی هەرێمی کوردستانە.

-فێرخوازی١: ببورە، هەولێر پایتەختی هەرێمی کوردستانە.

٤-یاریی ئەوەی بیستت لەبیرتبێت: گوێ لەم دەقە بگرە، کە مامۆستا دەیخوێنێتەوە، پاشان وەڵامی پرسیارەکانی خوارەوە بدەرەوە. (الصویرکی ٢٠٠٥: ٩٢)

(هێمن شاخەوان فێرخوازێکی زیرەکی پۆلەکەیەتی، کە ژمارەیان ٣٥ فێرخوازە لە پۆلەکەدا، ساڵی ڕابردوو بەشداری تاقیکردنەوەی بەهرەدارانی کردووە ...).

-باوکی هێمن ناوی چییوو؟

-فێرخوازانی پۆلەکە ژمارەیان چەندبوو؟ ...

٥- یاریی مامۆستا چی گوت ئەنجامیبدن: گوێ لە مامۆستا بگرن، داوای چی لێکردن ئەنجامیبدەن، بۆ نموونە:

(دەستی ڕاستتان بەرزبکەنەوە، پەرتووکی زانست دەربهێنن...).

٦-گوێ لەم ڕستە و پەندانە بگرن، کە مامۆستا دەیخوێنێتەوە، پاشان هەریەکەتان هەوڵبدەن، لەبەر بیانڵێنەوە.

-پارکی شارکەیان نۆژەندەکەنەوە.

-نان بۆ نانەواو، گۆشت بۆ قەساب.

٣-٢-٤-کارامەیی نووسین:

نووسین بریتییە لە توانای نووسینی بیرۆکەکان و وێناکردنیان بە پیت و وشە و پێکهاتەی ڕێزمانی دروســـت، یاخـود تـۆمـارکـردنی بـیـرکـردنـەوە و قسەکانی مرۆڤە بە هێمای نووسراو. (بوغرارة و موسی ٢٠١٨: ٢٠٨-٢٠٩)

نووسین ئەم پرسانەی خوارەوە لای فێرخواز چارەسەردەکات:

١-کۆنترۆڵکردنی جوڵەی دەست. ٢- دیاریکردنی ئاڕاستەی نووسین. ٣- ڕەچاوکردنی یاساکانی ڕێـنـووس و هێماکانی خـاڵـبەندی، (لطمن و بن عمیور،٢٠٢٢: ٦٧) ٤-چۆنیەتی نووسینی پیتەکان و لێکدانیان لە داڕشتنی وشە و بەستنەوەیان بەو کەرستانەی کە لە دوایانەوە دێن. (عبدالعزیز١٩٨٣: ٢٥)

نووسین بۆ دەربڕینی بیرکردنەوە و هەستەکانی مرۆڤ بەکاردێت، نووسین چوارەم و کۆتا کارامەیی زمانە، چونکە تێگەیشتن و گۆکردن و خوێندنەوە لە پێش نووسین دێن.

٣-٢-٤-١-یارییەکانی نووسین:

کارامەیی نووسین لەڕێگەی ئەم یارییانەی خوارەوە بەرهەمدێت:

١- یـاریی تـەواوکـردنـی وشـەکـان: ئـەم وشە ناتەواوانەی خوارەوە بەیەکێک لەم پیتانە (ر، ڵ، و، ش) تەواوبکە: دا_، شۆڕ_ ، هە_اڵ، مندا_

٢-یاریی داڕشتنی وشـە: لەم پیتانە زۆرترین وشە دابڕێژە: (ڕ، د، ە، م، ێ، س، ۆ...).

٣-یاریی شوێنەکەت بـدۆزەرەوە: لەم کەرستە زمانیانە زۆرترین ڕستە دابڕێژە.

(هێنا، وەرگـرت، لـە، خـەڵاتـەکـەی، ئەکتەرەکە، سەرۆکی حکومەت، بۆ، ئاهەنگەکە، هات)

٤-یاریی چیرۆکی ناو وێنەکە: بە گروپ چیرۆکی ناو ئەم وێنەیە بنووسنەوە.

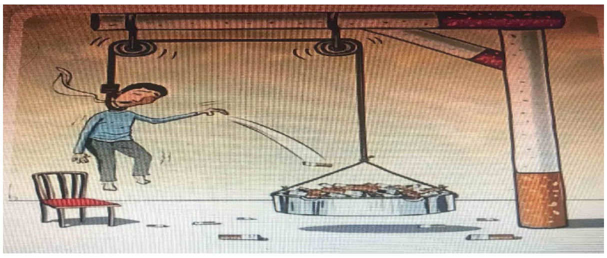

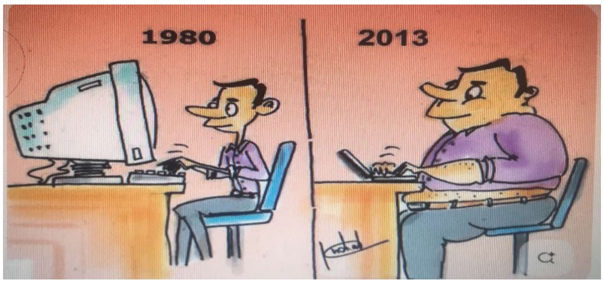

٦- ئەو پیتانە بنووسە، کە خاڵەکانیان لەسەریان دادەنرێت، هـەر پیتێکیش لە داڕشتنی دوو وشە بەکاربهێنە.

٧-لەم وشانەی خوارەوە هەر پیتێک پێویستی بە خاڵ یان هێما هەبێت بۆی دابنێ:

(حـزمەتکردن، پـیـسدەکەوێت، گـولـدان، باخچـە،دەفروسێت...)

٨-بـۆ هـەر پیتێک لە وشـەی(کـوڕ)، ڕستەیەک دابڕێژە، بەمەرجێک پیتەکە لەسەرەتای ڕستەکە

بەکارهاتبێت (Öğr. 2020:95) بۆ نموونە:

(ک) ←کۆترەکە نیشتەوە. (و) ← وەرە ژوورەوە. (ڕ) ← ڕزگار هات.

٩-یاریی زیادکردنی ئاوەڵکار بۆ ڕستەکە:

لەبری ئەم ئاوەڵکارەی هێڵی بەژێردا هاتووە، ژمارەیەک ئاوەڵکاری تر بنووسە، کە وەسفی هەمان کار بکەن:

- گەشتیارەکان لە کەنار دەریا دانیشتوون.

١٠-بەکورتی باسی ڕووداوێک بکە، کە لە ڕابردوودا بیستوتە یان بینیوتە ڕوویداوە.

١١-ئەم پێشگر و پاشگرانە لە دارشتنی زۆرترین وشەی داڕێژراو بەکاربهێنە: (دەر، هەڵ، ڕا، دا، ەوە، وەر...)

١٢-پیتە بزوێنە درێژەکان و کورتەکان بەجیا بنووسە و هەر یەکەشیان لەداڕشتنی وشەیەکدا بەکاربهێنە.

١٣-ئەم کاتانە بنووسەوە: AM 20 :7 11:45 AM PM 5:30

١٤- یاریی درککردن بە پەیوەندییەکان: هەریەک لەم کردارانە (ڕاکردن، چارەسەرکردن، کارکردن) پەیوەندی بەکام لەم ناوانەی خوارەوە هەیە، لە تەنیشتی بینووسە: -کرێکار............ -یاریزان.......... -پزیشک ....

٤- ئەنجام:

یاریی زمانی کۆمەڵێک چالاکی جۆراوجۆری زمانەوانیی چێژبەخش و ڕێکخراوە، کە مامۆستا لەسەر بنەمای کێبڕکێ ئامادەیدەکات و وەکو میکانزمێک بۆ ئاسانکردنی پرۆسەی فێرکردنی زمان و ڕاکێشانی سەرنجی فێرخواز بۆ ناوەڕۆکی وانەکە بەکاریدەهێنێت. بەپێی ڕێبازی پراگماتیکی فێرخواز لە پۆلدا هەر تەنها فێری یاساکانی دارشتنی ڕستە ناکرێت، بەڵکو فێری توانستی پراگماتیکی دەکرێت، کە خۆی لە هۆشیاری بەکارهێنانی زمان بەشێوەکی دروست و کاریگەر بەپێی دەوروبەر و درککردن بە ڕەهەندە پراگماتیکییەکان لە دەق و گوتاردا دەبینێتەوە. ڕاهێنانی فێرخواز لەسەر یارییە زمانییەکان دەبێتە هۆی گەشەدان بە کارامەییەکانی زمان، هەر گەشەسەندنێکیش لە کارامەییەکانی زماندا ڕوودەدات، ڕاستەوخۆ توانستی پراگماتیکی لێبەرهەمدێت. توانستی پراگماتیکی لەڕێگەی تەکنیکی بە سەنتەرکردنی فێرخواز لە پۆل و ڕەخساندنی ژینگەیەکی لەبار، کە تێیدا ڕێگا بە فێرخواز بدات بەشێوەی (قسەکردن، نووسین، خوێندنەوە، گوێگرتن) کارلێک لەگەڵ دەوروبەرەکەیدا بکات، بەرهەمدێت. هەڵبژاردنی یارییە زمانییەکان بۆ فێرکردنی زمان بەڕێکەوت نەبووە، بەڵکو پلان بۆ داڕێژراوبووە، ئەم یارییانە بەکارهێنانی زمانە بەشێوازی جۆراوجۆر، بۆیە سروشتێکی پراگماتیکییان هەیە و لە بونیادیاندا چەندین ڕەهەندی پراگماتیکی جیاواز خۆیان حەشارداوە، لەوانە:

ئا- کردە قسەییەکان: بەگشتی ناونیشانی یارییە زمانییەکان کردەیەکی قسەیی ڕاستەوخۆن لەشێوەی فەرماندان، بەڵام ناوەڕۆکی یارییەکان لە پاڵ مەبەستە ڕاستەوخۆکەیان هەندێجار مەبەستێکی ناڕاستەوخۆش دەگەیەنن، چونکە مەبەستی سەرەکی یارییەکان تەنیا فێرکردنی کارامەییەکانی زمان نییە، بەڵکو فێرکردنی بەکارهێنانی کارامەییەکانی زمانە.

ب-بنەمای هاریکاری: بۆ ئەوەی فێرخواز بەئاسانی لە ناوەڕۆکی یارییە زمانییەکان تێبگات، مامۆستا بەپێی پێویست لە کاتی داڕشتنیان و ڕاهێنانی فێرخوازان لەسەریان بنەماکانی هاریکاری و بنەمای ڕێزگرتن جێبەجێدەکات.

پ-پێشگریمانە: بڕیاری هەڵبژاردنی یارییە

زمانییەکان و جۆرەکانیان و داڕشتنی ناوەڕۆکەکەیان لەسەر بنەمای پێشگریمانە دەدرێت، چونکە مامۆستا گریمانە دەکات، فێرخواز پێویستی بە فێربوونی ئەو جۆرە زانیارییانە هەبێت.

ت-ئەرگۆمێنت: لە پرۆسەی فێرکردنی زماندا مامۆستا ئەرگۆمێنتی پێداگۆجی بە ئامانجی ڕازیکردنی فێرخواز بە ڕاستی و دروستی یاسایەک، یان گۆڕینی ڕەفتاری زمانی، یان هاندانی لەسەر فێربوون دەهێنێتەوە، نەوەک بۆ مشتومڕ و گفتوگۆکردن ، بۆ ئەم مەبەستەش لەڕێگەی کۆمەڵێک ستراتیژی ئەرگۆمێنتی وەک: ئەرگۆمێنتی (دەسەڵات، لۆژیکی، سودمەندی، بەڵگە و نموونەهێنانەوە) کار لەسەر دواندنی هزر فێرخواز دەکات.

سەرچاوەکان

بە کوردی

-محمد، دارا حمید،(٢٠١٢)، شیکاری ڕستەی ئاڵۆز لە ڕوانگەی پراگماتیکەوە، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی- سکوڵی زمان و زانستە مرۆڤایەتییەکان

بە عەرەبی

-البري، قاسم، (٢٠١١)، أثر استخدام الألعاب اللغوية في مناهج اللغة العربية في تنمية الأنماط اللغوية لدى الطلبة المرحلة ألأساسية، المجلة الأردنية في العلوم التربوية، مجلد ٧، عدد١ (٢٠١١) ص٢٣-٣٤.

- بوجمعة، علجية أيت، (٢٠٢٣)، اهميه الالعاب اللغويه في تعليم اللغات، المجلة الممارسات اللغويه ،المجلد ١٤- العدد ٢، ٢٠٢٣،ص٩٣-١٠٢.

- بصول، خديجة، (٢٠٢٣)، الاتجاه التداولي في تعليمية النحو العربي في المرحلة الابتدائية وفق طريقة حل المشكلات، مجلة الأداب والعلوم الأنسانية، المجلد ٦-العدد١-مارس٢٠٢٣، ص١٣٩-١٥٧.

-بوغرارة، عزيزة و موسى، جمال،(٢٠١٨)، المنهج التداولي في تعليمية اللغة العربية، مجلة الحكمة للدراسات الأدبية واللغوية، المجلد٦ ، العدد ١٦، (٢٠١٨)، ص٢٠٢- ٢١٨ .

- بوفناز، حسين و بوكلوة، مراد، (٢٠٢٣)، استثمار الاستراتيجيه التداويه في تعليم اللغات وتعلمها نحو (مقاربه تداولية)، مجلة الاداب واللغات والعلوم الانسانيه، المجلد ٦، العدد ١، ٢٠٢٣.

-حمو الحاج، ذهبية، (٢٠١٥)، إشكالية تعليم اللغة العربية لغير الناطقين بها في اللسانيات التداولية، مجلة كلية التربية، جامعة واسط، العدد العشرون، (٢٠١٥)، ص٤٣-٧٧.

-الشمس، خالد حوير، (٢٠٢١)، اللسانيات التعليمية: دراسة في المفهوم والتصورات،المجلة الدولية للعلوم الأنسانية والأجتماعية، العدد(٢٦)، اوكتوبر ٢٠٢١،ص٢٩-٤٤.

- صحراوي، مسعود، (٢٠٠٥)، التداوليه عند العلماء العرب- دراسه تداوليه لظاهره الافعال الكلاميه في تراث اللساني العربي، دار الطليعه، بيروت لبنان، ط ١.

- صولة، عبدالله، (٢٠١١)، فى نظرية الحجاج (دراسات والتطبيقات)،مسكيلانى للنشر والتوزيع ،تونس.

- الصويركى، محمد علي حسن، (٢٠٠٥)، الالعاب اللغويه ودورها في تنميه مهارات اللغه العربيه، دار الكندي للنشر والتوزيع، عمان.

-عبدالقادر، محمود هلال عبد الباسط، (٢٠١٨)، نموذج تدريسي قائم على النظريه التداوليه في تدريس اللغه العربيه للتنميه مهارات الاستقبال اللغوي والطلاقه اللغويه لدى تلاميذ المرحله اعداديه، مجله كليه التربيه- جامعه عين شمس، العدد الثاني والاربعون، الجزء الثالث-٢٠١٨، ص١٥٩-٢٣٢.

-عبدالعزيز، ناصف مصطفى، (١٩٨٣)، الالعاب اللغويه في تعليم اللغات الاجنبيه، دار المريخ، الرياض المملكه العربيه السعوديه.

- العزاوي، أبوبكر، (٢٠١٠)، الخطاب والحجاج، مؤسسة الرحاب الحديثة، بيروت-لبنان، ط١.

- عكاشه، محمود، (٢٠١٣)، النظرية البراجماتية اللسانية(التداولية)، ط١، مكتبة الاداب-القاهرة.

-عليان، احمد فؤاد، (١٩٩٢)، المهارات اللغويه ماهيتها وطريقه تدريسها، دار المسلم.

- فاخوري، عادل، (١٩٨٩)، الاقتضاء في التداول اللساني، مجلة عالم الفكرة، العدد الثالث، المجلد الثاني، ص١٤١-١٥٦.

-القحطاني، سعد بن محمد، (٢٠١٧)، نحو تدريس الكفاية التداولية في برامج تعليم اللغة الثانية: دراسة تحليلية، مجلة الدراسات اللغوية والآدبية، العدد الثاني، السنة التاسعة،(٢٠١٧)، ص٢٢-٥٥.

- لطمن، احمد و بن عميور، خالد، (٢٠٢٢)، اهميه الالعاب اللغويه في تنميه مهارتي القراءه والكتابه لدى تلاميذ السنه الاولى ابتدائي، مجله اشكالات في اللغه والادب، مجلد١١،عدد ١، (٢٠٢٢)، ص٥٧-٧٤. EISSN: 2600-6634 / ISSN:2335-1586

-ليتش، جيوفري، (٢٠١٣)، مبادىء التداولية، ت: عبدالقادر قينيني، الطبعة الاولى، أفريقيا الشرق، الدار البيضاء، المغرب.

- مصلوحي، سميره ابراهيم، (٢٠٢١)، اكتساب اللغه الثانيه من منظور وظيفي، السنه الخامسه، المجلد العاشر، العددان التاسع عشر والعشرون، ٣٥٣-٣٧٩.

- مقران، يوسف، (٢٠١٣)، مدخل في اللسانيات التعليميه، دار كنوز الحكمه، الجزائر .

- نحلة، محمود أحمد، (٢٠٠٢)، آفاق جديدة في البحث اللغوي المعاصر، دار المعرفة الجامعية.

-Hanifah, Umi ، (٢٠١٢) ، أهمية اللعاب اللغوية في تعليم اللغة العربية، -Jurnal Ilmu Tarbiyah "At-Tajdid", Vol. 1, No. 2, Juli 2012-p279-305

-(Öğr, Üyesi Mariam TEKELİ،(٢٠٢٠) ، مدى أهمية أللعاب اللغوية في زيادة تحصيل المفردات لدى لالاب اللغة العربية للناطقين بغيرها، -Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 102, Mart (2020) .86-96

ئینگلیزی:

GRICE, H. P, (1975), Logic and conversa-- tion, in pater Cole and Jerry Morgan(eds) Syn-New York;) ,tax and Semantics, 3: Speech acts .pp:41-68 ,(academic press

Pragmatics. ,(1997) ,LEVINSON, S. C- .Cambridge University Press, London

The Study of Language, ,(2010) ,YULE, G - .Fourth edition, Cambridge University Press

YULE, G, (2000), Pragmatics, Oxford uni-- .versity press

الملخص

لقد اهتمت اللغويات التعليمية،
باعتباره علما جديدا في مجال تعليم اللغات، باختيار برامج تعليم اللغات، التي يمكن أن توفر الكفاءة على استخدام اللغة للمتعلمين، وقد أدى هذا الاهتمام إلى التفكير في تطبيق المناهج التداولية في تعليم اللغات، وفي هذا الصدد، خصص محتوى هذا البحث ((البعد التداولي في تعليم اللغة (الألعاب اللغوية) أنموذجا)) لمناقشة هذا الموضوع، لذا نوقشت في البداية العلاقة بين علم اللغة التعليمية و التداولية وآليات علم اللغة التعليمية في عملية تعليم اللغة، ثم في المحور آخر نوقشت فوائد التداولية وأهمية الكفاءة التداولية والتقنيات اللازمة لإنتاج هذه الكفاءة في الفصل الدراسي. في المحور الأخير، فسرت الأبعاد التداولية لبنية الألعاب اللغوية مع الاستشهاد ببعض الأمثلة، ثم سلطنا الضوء على الأهداف والفوائد ومعايير اختيار هذه الألعاب ودورها في تطوير مهارات اللغة الأساسية، وأخيرا استعرضنا النتائج التي توصلت إليها في الدراسة.

الكلمات المفتاحية: اللسانيات التعليمية، الألعاب اللغوية، االكفاءة التداولية، مهارات اللغة، البعد التداولي.

Abstract

Pragmatic Aspects in language Teaching (language Games) as a Sample Educational linguistics, as a new and specific field in language teaching, has focused on selecting language teaching programmers, which can provide learners with the competence to use language. This importance has led to thinking about applying pragmatic approaches in language teaching, In this regard, the content of this research ((Pragmatic Aspects in language Teaching (language Games) as a Sample)). was devoted to discussing this topic. Thus, the relationship between educational linguistics and pragmatics and the mechanisms of educational linguistics in the language teaching process were discussed at the beginning. Then, in the last section, the benefits of pragmatics, the importance of pragmatic competence, and the techniques necessary to produce this competence in the classroom were discussed. In the final section, the pragmatic Aspects of the structure of language games were explained, with examples. Then, we highlighted the goals, benefits, and criteria for selecting these games, as well as their role in developing basic language skills, and finally, the results obtained in the study were presented.

Key Words: Educational Linguistics, Language Games, Pragmatic Competency, Language Skills, Pragmatic Aspects.

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٦ – ٢٠٢٦

گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار

حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر

پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین

د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:

پ. د. قەیس کاکل تۆفیق

پ. د. بەختیار سەجادی

پ. د. فەرهاد قادر کەریم

پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان

پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف

پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد

د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:

پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ

پ. د. مارتن ڤان برونسن

پ. د. جەلیلی جەلیل

پ. د. سالْح ئاکین

پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی

پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک

پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

Web: journal.ka.gov.krd

ISSN: 2520- 4106

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd
* ئیمەیڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن ٢٠٢٥/١٠/١٥
پەسەندکردن ٢٠٢٥/١٢/٤

پاراتێکستی بەرۆکی دەق لە ڕۆمانەکانی(عەتا محەمەد)دا

پ.ی.م. ناهیدە حسێن عبدالرحمن
بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەت، زانکۆی ڕاپەڕین
nahida-barzinji@uor.edu.krd

پ.د. فوئاد ڕەشید احمد
بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەت، زانکۆی ڕاپەڕین
Fuad.mohammd@su.edu.krd

پوختە

پاراتێکست چەمکێکی ڕەخنەیە، لە لایەن نووسەر و ڕەخنەگری فەڕەنسییەوە(جیرار جینێت)، بەکارهاتووە و پەرەی پێدراوە. سەرجەم ئەو توخمانە دەگرێتەوە، کە دەوری دەقێک دەدەن و لە چوارچێوەی کتێبێکدا، پێشکەش بە خوێنەر دەکرێن. وەکو: ناوی نووسەر، ناونیشانی سەرەکی، ناونیشانی ناوخۆیی، بەرۆکی دەق، پێشەکی، پێشکەشکردن، پەراوێزەکان. بۆیە؛ توخمەکانی پاراتێکست ڕۆڵ و گرنگی خۆیان هەیە، لە ناساندن و ئاشنا بوونی خوێنەر بە دەقەوە و هیچ بەرهەمێک ناتوانێت بە بێ توخمەکانی پاراتێکست، ببێت بە کتێب و پێشکەش بە خوێنەر بکرێت. ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی: (پاراتێکستی بەرۆکی دەق لە ڕۆمانەکانی عەتا محەمەد)دا، هەوڵدانێکە بۆ ناساندنی بەرۆکی دەق و پراکتیزە کردنی، بە پێی تێڕوانینی (جیرار جینێت) بۆ چەمکی پاراتێکست، بە ئامانجی خستنە ڕووی ئەرک و گرنگی پاراتێکستی بەرۆکی دەق، کە هەر لە سەرەتاوە بیرۆکەیەک دەربارەی ناوەڕۆک و پەیامی دەق، بە خوێنەر دەبەخشێت.

کلیلە وشەکان: پاراتێکست، بەرۆکی دەق، ڕۆمان، ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر، عەتا محەمەد.

پێشەکی

لە توێژینەوە نوێیەکانی ڕەخنەی ئەدەبیدا، سەرنجەکان تەنیا لەسەر دەق نین، بەڵکو سەرباری دەق، گرنگییەکی زۆر بە دەوروبەری دەق دەدرێت، کە بە (پاراتێکست) ناسراوە. لێکۆڵینەوە ڕەخنەییەکان لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمدا، سەرنجیان خستە سەر پاراتێکستەکانی دەق و هەوڵی شیکردنەوەی توخمەکانیان داوە. ئەگەر بمانەوێت پێداچوونەوە بە مێژووی زاراوەی (پاراتێکست)دا بکەین، پێویستە بگەڕێینەوە بۆ نووسەرانی پێش (جیرار جینێت)، وەکو: (میشێل فۆکۆ، دۆشی، ج. دێریدا..) کە ئەم زاراوەیەیان بەکارهێناوە. ئەگەرچی کتێبێکی تەواویان بۆ تەرخان نەکردووە، یان بە شێوەیەکی ورد و تەواو ئاماژەیان پێ نەداوە و تایبەتمەندییەکانیان نەخستووەتە ڕوو، بەڵکو تەنیا لە چوارچێوەی وتار و لێرە و لەوێ بەکاریان هێناوە و قسەیان لە بارەوە کردووە. واتا ئاماژەکانی پێشوو، بریتی بوون لە بوونی چەند تێبینییەکی خێرا و ئاماژەدان بە بابەتەکە، بەڵام (جیرار جینێت) لە ساڵی ١٩٨٧ز کتێبی(Seuils) تایبەت کرد بە لێکۆڵینەوە لە پاراتێکست و زیاتر پەرەی بە چەمکەکە داوە و توخمەکانی ڕوون کردووەتەوە. لە ڕاستیدا ناتوانین دەق بناسینەوە و ناوی بنێین، ئەگەر پاراتێکستەکانی ئامادەییان نەبێت، بە دەگمەنیش دەقێک هەبێت، خاڵی بێت لە پاراتێکستی درکاو یان بینراو و دەربکەوێت، وەکو: ناوی نووسەر، ناونیشان، ناونیشانی لاوەکی، پیشکەشکردن، دەستپێکردن، بەرۆکی دەق، لاپەڕەی بەرگ. کەواتا پاراتێکست دالانێکە ڕێگە بە هەموومان دەدات لێیەوە بچینە ژوورەوە بۆ ناو دەق و لێیشی بێینە دەرەوە. ناونیشانی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لە (پاراتێکستی بەرۆکی دەق لە ڕۆمانەکانی عەتا محەمەد)دا، بە مەبەستی خستنە ڕووی گرنگی و ئەرکی پاراتێکستی بەرۆکی دەق لە چوارچێوەی ڕۆمانەکانی (عەتا محەمەد)دا. هەروەها بە گەڕان و سەرنجدان لە کارەکانی پێشوو، ئەوەندەی ئێمە ئاگادار بین هیچ توێژینەوەیەکی ئەکادیمی لەسەر (پاراتێکستی بەرۆکی دەق) بە زمانی کوردی نەکراوە، تەنیا (ملکۆ ئەحمەد)لە ژمارە(٢٨٣/ ٢٨٤)ی گۆڤاری (ڕامان ٢٠٢١)، لە ژێر ناونیشانی (پاراتێکست لە کۆشیعری سووتانی بەفر)دا توێژینەوەیەکی بڵاو کردووەتەوە، ئەمەش تایبەتە بە شیعر و تەنیا کار لەسەر توخمی (ناونیشان)کراوە. سنووری توێژینەوەکە: سنووری توێژینەوەکە، لە چوارچێوەی چەمکی پاراتێکستدایە، تەنیا لەو ڕۆمانانەی (عەتا محەمەد)دا، کە پاراتێکستی بەرۆکی دەقی تێدا ئامادەیە و تا ساڵی٢٠٢١ز چاپ و بڵاوکراونەتەوە، ئەوانیش لە کۆی دوازدە ڕۆمان، تەنیا چوار ڕۆمان دەگرێتەوە، کە بریتیین لەمانە: ١-خواجە نەسرەدین کە لە پێناو پێکەنینێکدا دەکوژرێت ٢- ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەک ٣-ڕێبەری کتێبسازە کوژراوەکان ٤- پاسەوانانی خودا. میتۆدی توێژینەوەکە، لە ناو بازنەی(شیعرییەتی دەق) دایە، بە تایبەتی بە پێی دیدو تێڕوانینی (جیرار جینێت) بۆ چەمکی پاراتێکست. لەم گۆشە نیگایەوە ئەرک و گرنگی توخمی (بەرۆکی دەق) وەرگیراوە و شیکردنەوەیان بۆ کراوە. ئەم توێژینەوەیە وەڵامی ئەو پرسیارە دەداتەوە، کە پاراتێکستی بەرۆکی دەق، تا چەند دەتوانێت ئەو ڕۆڵ و گرنگییە بگێڕێت، کە(جیررا جینێت) باسی کردووە؟ هاوکات پاراتێکستی بەرۆکی دەق لە ڕۆمانەکانی(عەتا محەمەد)دا، تا چەند توانیویەتی زانیارییەک لە سەر ناوەڕۆکی دەق ببەخشێت و ئاسۆی پێشبینی کردنی خوێنەر ئاراستە بکات؟ ئامانجی ئەم توێژینەوەیە، لەلایەک ناساندنی چەمکی پاراتێکستە، بە پێی تیۆری (جیرار جینێت) و

خستنە ڕووی ئەرک و گرنگی پاراتێکستی بەرۆکی دەقە، لە لایەکی دیکەوە دەرخستنی پەیوەندی نێوان دەق و پاراتێکستی بەرۆکی دەقە، لە چوارچێوەی ڕۆمانەکانی عەتا محەمەد دا. ئەم توێژینەوەیە پێکهاتووە لە دوو تەوەر، لە تەوەری یەکەمدا بە شێوەیەکی گشتی، پاراتێکست لە ڕووی زمانەوانیی و چەمکەوە خراوەتە ڕوو. لە تەوەری دووەمیشدا چەمکی پاراتێکستی بەرۆکی دەق، ڕوون کراوەتەوە، لەگەڵ پراکتیزە کردنی لەچوارچێوەی ڕۆمانەکانی عەتا محەمەد دا. لە کۆتایی توێژینەوەکەشدا چەند ئەنجامێک و پاشان لیستی ناوی سەرچاوەکان خراونەتە ڕوو.

تەوەری یەکەم: پاراتێکست، زاراوە و ناساندن.

١-١: پاراتێکست لە ڕووی زمانەوە

وشەی پاراتێکست(Paratexte) لەلایەن نوسەر و ڕەخنەگری فەرەنسییەوە)جیرار جینێت(بەکارهاتووە. ئەم زاراوەیە لە ڕووی پێکهاتنەوە، لە دوو بەش پێکهاتووە. پێشگری (para) لە بنەڕەتدا یۆنانییە، بە واتای ئەمانە دێت:)هاوتەریب، هاوشێوە، وەکو یەک، دەوروبەر، تەنیشت، هاوڕێ.. هتد((texte) یش واتا دەق، بە کۆکردنەوەی ئەم دوو وشەیە، چەمکی (Paratexte) پێکدێت. (زاوي٢٠٠٥: ٢٨-٢٩). لە هەندێک سەرچاوەدا هاتووە، پێشگری(para) ئەو شتانە دەگرێتەوە، کە لە هەمان کاتدا پێچەوانەی یەکترن. لەوانە بە بۆچوونی (ج. هێلیس میلەر(پێشگر (para)) هەڵگری واتای دژیەکە؛ چونکە لە هەمان کاتدا واتای نزیکی و دووریش دەبەخشێت، یان ناوخۆیی و دەرەکی، هەروەها لێکچوون و جیاوازیش، وەک ئەو ڕوو پۆشە تەنک و ڕوونە وایە، کە ناوەوە و دەرەوەی خۆی بەیەکەوە دەبەستێت و جۆرێک لە ئاوێتە بوون دروست دەکات، کە ڕێگە بە دەرەوە دەدات بچێتە ناوەوە، بە هەمان شێوە ناوەوەش بێتە دەرەوە، هەم سنووری جیاکەرەوەی نێوانیانە، هەمیش ئامرازی بەیەکەوە بەستنیان (بلعاد ٢٠٠٨: ٤٢).

لە ڕووی زمانەوانییەوە ڕەخنەگرانی عەرەب، لەسەر دانانی ناوێکی دیاریکراو بۆ ئەم زاراوەیە کۆک نین، بەڵکو چەندین وەرگێڕانی جیاوازیان بۆ زاراوەی (Paratexte)ی فەرەنسییەکە کردووە، وەکو: (عتبات النص، النصوص المصاحبة، المكملات، النصوص الموازية..) (زاوي ٢٠٠٥: ٢٤). (ئاستانەکانی دەق، هاوڕێی دەقی، تەواوکەر، دەقی هاوتەریب)، لە فەرهەنگی (معجم السرديات)ی عەرەبیدا بەرامبەر بە زاراوەی (paratexte= نص مصاحب، نص موازٍ) بەکارهاتووە. (القاضي :٢٠١٠، ٤٦١،٤٦٢)، بەڵام (محمد بنيس) تا ڕادەیەکی زۆر لە مەبەستی سەرەکی زاراوەکە نزیک بووەتەوە و بە(النص الموازي/ دەقی هاوتەریب) ناوی دەبات. (بنيس١٩٨٩: ٧٦). بەڵام ڕەخنەگرانی عەرەب هەموویان کۆکن لەسەر ئەوەی، کە زاراوەی (پاراتێکست)، ئەوەیە کاتێک بەرهەمێک دەنووسرێت، (کتێب، ڕۆمان، چیرۆک، کۆمەڵە شیعر، شانۆنامە..)، ئەم توخمانە دەبنە هاوتەریب یان هاوڕێی دەق و دەقەکە تەواو دەکەن، وەکو: (پێشەکی، ناونیشان، ناونیشانە ناوخۆییەکان، پێشکەشکردن، وێنەی بەرگ و چەند توخمێکی دیکە، کە لەسەر ئەم ناوچەیەی لاپەڕەکەدا بڵاو بونەتەوە، وەکو: ناوی نووسەر، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوە، ساڵی بڵاوکردنەوەو شێوە ئەندازەییەکانی دیکە وەکو وێنە، ڕەنگ و جۆرو قەبارەی فۆنتەکان) (زاوي :٢٠٠٥، ٣٣). لە زمانی تورکیداو لە توێژینەوە ڕەخنەییەکانیاندا زاراوەی (Yanmetin) واتا (نزیک لە دەق) بەکاردێت. (Ekinci 2023:5) لە زمانی

فارسیدا (پیرامتن) بەکاردێت. (مطلق ١٣٨٦: ٢٢)، کە (بریتییە لە سنوور، ناوچە یان ڕێڕەوێک، کە ئەگەری وەستان لە ناو دەق یان گەڕانەوە بۆ دەق و تێگەیشتن لێی و ناساندنی ئاسان دەکات، ئەم ناوچە شاراوە و پێناسە نەکراوەی لە نێوان ناوەوەی دەق و دەرەوەی دەق، ناوچەیەکی بێ سنورەو کاریگەری زۆری لەسەر پرۆسەی خوێندنەوە هەیە)(هەمان سەرچاوەی پێشوو). لە زمانی کوردیدا بە سەرنجدان لە چەند سەرچاوەیەک، دەبینن ئەم زاراوەیە بە ەەند فۆرم و واتایەک بەکار هاتووە، لەوانە: (-Pa ratexte = ئەوپەڕدەقی) (بابایی ٢٠٠٥: ٣٢٠). (paratexte = ئەودیو دەق، پەڕدەق) (سەجادی ٢٠٢٢: ٣٣٨) هەروەها (محەمەد مەنتک) پێشنیار دەکات، کە بۆ زاراوەی (paratexte)) (دەقە پێوەند دارەکان)ی بۆ بەکاربهێنرێت. (مەنتک ٢٠١٧:٤٥). لە ەەرهەنگی (کلیلدان)یش بەرامبەر بە زاراوەی (-pa ratext) وشەکانی (دەقی هاوتا، هاو دەق، ئاستانەی دەق، پاراتێکست) بەکارهاتووە، هاوکات لە هەمان فەرهەنگدا بەم شێوەیە ئاماژە بە واتای زاراوەی پاراتێکست کراوە، (کۆی ئەو دەرهاویشتانەن کە دەوری دەق دەدەن، ناوی دەنێن، دەیپارێزن، داکۆکیی لێ دەکەن، لە شتی تر جیای دەکەنەوە، پێگەی دیاری دەکەن، خوێنەر هان دەدەن لێی نزیک ببێتەوە.) (بەرزنجی ٢٠٢٤:١٧٧). هەروەها (حسێن لەتیف) لە کتێبی (تیۆری دەقئاوێزانی ئەدەبی)، زاراوەکانی (هاودەقی، هاوماڵیکردن)ی بەکارهێناوە. (لەتیف ٢٠١٦:٤١). هەر لەم بارەیەوە (سەرباز مەجید خۆشناو) دەڵێت: ((بێراییەکان بەرامبەر بە (عتبات)ی عەرەبی دێت، لە کوردیدا (دەرازینگ)یشی بۆ بەکارهاتووە، بەڵام ئێمە زاراوەی (بێرایی)مان پێ گونجاوتر بوو، چونکە مەودایەکی بەرفراوانتری هەیە، وەک چەمک هەموو ئەو دەقە هاوسەنگانە دەگریتەوە، کە جیرار جینێت ئاماژەیان پێدەکات لە دەرەوەی مەتن دان و دەق هاوسەنگ دەکەن، وەک ناونیشانەکان، پێشەکی، پەراوێز، بەرگ، دەروازە.)) (خۆشناو ٢٠١٩: ٤٤). هەروەها (ئەنوەر قادر محەمەد)، بەرامبەر بە زاراوەی (-Para texte)، (پێداویستییەکانی تێکست)ی بەکار هێناوە. (محەمەد :٢٠١٨، ٣٣٧). (سامان جەلال عەزیز)یش لە نامەی دکتۆراکەیدا، بە هەمان شێوە بەرامبەر بە زاراوەی Paratexte)، (پێداویستییەکانی دەق) ی بەکار هێناوە. (عەزیز ٢٠١٤:٨٠) (ملکۆ ئەحمەد) یش دەڵێت: ((ئێمە دەتوانین لە کوردیدا، یان هەر زاراوەکە وەک خۆی وەرگرین (پاراتێکست) یان ئەم زاراوانەی بۆ دابنێین: دەقی هاوتەریب، هاودەق، هاوتێکست، پشتدەق، پاشکۆدەق)) (ئەحمەد :٢٠٢١، ٨٣). ئەگەر سەرنج بدەین، دەبینین هەموو ئەو زاراوانە، لە ڕووی واتاسازییەوە تەواو نزیکن لە یەکترییەوە، لەگەڵ هەموو ئەم زاراوانەشدا لە زمانی کوردیدا، دەکرێت زاراوەکانی (هاوشانی تێکست، یاخود دەقهاوشانی) بەکاربهێنرێت. دواجار بە هۆی گرفتی وەرگێڕان و فرە زاراوەیی لە زمانی کوردیدا، ئێمە هەر زاراوەی (پاراتێکست) مان بەکارهێناوە، چونکە پێمان وایە هیچ یەکێک لەو زاراوانە نەیتوانیووە، وەکو چەمکێکی ڕەخنەیی هەموو توخمەکانی پاراتێکست لە ڕووی واتاوە لەخۆ بگرێت.

٢-١ پاراتێکست وەک زاراوەیەکی ڕەخنەیی

زاراوەی پارتێکست یەکێکە لەو چەمکە نوێیانەی، کە لە ناو دنیای ڕەخنەی ئەدەبی هاوچەرخدا بەکاردێت. هەندێک لە ڕەخنەگرانی ئەدەب بە چڕی باس لە گرنگی و ڕۆڵەکانی چەمکی پاراتێکست دەکەن لە شیکاری دەقی ئەدەبیدا،

بەو پێیەی بە گشت توخمەکانییەوە، ڕۆڵی گرنگیان هەیە لە تێگەیشتن لە دەقی ئەدەبیدا. ئەم گرنگیدانەش وای کرد، چەمکی (کارلێکی دەق) بووروژێنرێت، کە وەک فەزایەک لە دەق دەڕوانێت، دواتریش گرنگی بە توخمەکانی ئەو فەزایە درا، کە خۆی لە پاراتێکستدا دەبینێتەوە. لە ڕابردوودا بە هۆی لێکۆڵینەوە چڕەکانی هەندێک لە تیۆریست و ڕەخنەگرانی وەک (جیرار جینێت، کلود دوشی، ڕۆبێرت شۆلز، لیۆ هۆک) و ئەوانی تر بایەخ بە چەمکی پاراتێکست درا. بە تایبەتی (جیرار جینێت). لە کتێبی (پالیمپسێست: ئەدەب لە پلەی دووەمدا

Palimpsests: Literature in the Second Degree) دا، کە لە ساڵی (١٩٨٢) دا چاپ کراوە، لێکۆڵینەوەیەکی قوڵی دەربارەی پاراتێکست و توخمەکانی ئەنجامداوە ،کە تیایدا توانیویەتی ئەم چەمکە کۆنترۆڵ بکات و گرنگی تەواو بە دەق و پێکهاتەکانی بدات.

پاراتێکستەکانی دەقێک بە شێوەیەک کار دەکەن، کە ناتوانین بە وەرگرتنی تەنیا یەک توخم، هەموو کۆدەکانی دەقەکە بکەینەوە و بگەین بە ماهییەتی دەقەکە، هەروەک چۆن بۆ چوونە ناو ماڵێک، سەرەتا پێویستە بە دەروازەی سەرەکی چوونە ژوورەوەدا تێپەڕ ببین، پاشان دەتوانین بچینە سنوور و چوارچێوەی ماڵەکەوە، بێگومان بۆ هەر ژوورێک و بۆ بینینی کەلوپەلەکانی دیسان دەرگاو بەربەستی دیکە دێنە ڕێگەمان، کە پێویست دەکات هەموو ئەو دەرگاو بەربەستانە تێبپەڕێنین بۆ ئەوەی بگەین، بە هەموو بەشەکانی ماڵەکەو جوانی و ڕازاوەیی و سەلیقەی ڕێکخستنی ماڵەکە ببینین. بە هەمان شێوە بۆ ئەوەی دەقێک لە ڕووی پاشخانی ئەدەبی و مەعریفی و ئیستاتیکی و دەروونی و بنەماکانی دەقبوونەوە بپشکنین و کۆدەکانی شیی بکەینەوە، پێویستە بگەڕێینەوە بۆ خوێندنەوەو کردنەوەی هەموو ئەو توخمە پاراتێکستیانەی، کە نووسەر یان دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوە بەکاری هێناون.

لە بنەڕەتدا بەرهەمی ئەدەبی لە دەقێک پێکدێت، کە ئەم دەقە بە دەگمەن لە دۆخێک دایە، بتوانێت بەبێ هاوڕێیەتی و هاوپێچی لەگەڵ ژمارەیەکی دیاریکراو لە توخمەکانی پاراتێکستدا، ناسنامەی دەقبوونی هەبێت. ئەمەش بۆ بەهێزکردن و پاڵپشتی کردنی دەقەکەیە. وەکو ناوی نووسەر، ناونیشان، پێشەکی، پێشکەشکردن، پاشکۆکان.. هەرچەندە ئەم توخمانە نابن بە دەقەکە، بەڵام بە جۆرێک دەوری دەق دەدەن، کە یارمەتیدەرن بۆ تێگەیشتن لە ڕەهەندەکانی دەقەکە. بەم پێیە پاراتێکست ئەوەیە کە دەقێک بتوانێت ببێت بە کتێب و بەو شێوەیە پێشکەش بە خوێنەران بکرێت. بە پێی بۆچوونی (جیرار جینێت) پاراتێکست بریتییە لە: (ناونیشان، ناونیشانی بچووک،

ناونیشانە ناوخۆییەکان، دەروازە، پاشکۆ، پێشەکی، تێبینییەکانی خوارەوەی لاپەڕەکە یان لە کۆتاییدا، فۆنتەکان و وێنەکان،، شریتی نێوان لاپەڕە، کەڤەری دووەمی کتێب، جۆرەکانی تری ئاماژەی نووسراو، یان تەواوکەری دیکە، کە زەمینەیەکی لەبار بۆ دەقەکە دەڕەخسێنن) (البقاعي ١٩٩٨: 127). واتا پاراتێکست هەموو ئەو توخمە لاوەکییانە دەگرێتەوە، کە لەبارەی کتێبێکی چاپکراوەوە هەن و ناچنە ناو کرۆکی دەقەکەوە، بەڵکو سەربەخۆن و هاوکات تەواوکەری دەقە بنەڕەتییەکەن. پاراتێکست وەک چوارچێوەیەک و پەرژینێک دەوری دەقێک دەدات و درێژی دەکاتەوە و دەیخاتە بەردەم جیهانی خوێنەر، هاوکات ئەم توخمانەی پاراتێکست (یەکەم دەروازەن، کە ئارەزووی خوێنەر دەکەنەوە

بۆ ئەوەی بتوانێت بگات بە دەقەکە، لە زۆر حاڵەتدا بوونەتە پردێک کە خوێنەر بتوانێت بگات بە قوڵایی دەقەکەو لە نهێنی و ماناکانی تێ بگات) (بوعلاق ٢٠٢٠:١٥). پاراتێکستەکانی دەقێک دەتوانن یارمەتیدەر بن، بۆ دۆزینەوەی مەدلول و پەیامەکانی ناوەوەی دەق؛ چونکە گرنگیی ئەم توخمانە کەمتر نییە، لە جەستەی دەق و هەریەکەیان بە مەبەست و بە ئاگایی نووسەر یان دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوە بەکارهاتوون.

پاراتێکستەکان لەگەڵ پرسیارە گشتیەکانی ئەدەبدا، وەک دامەزراوەیەکی کولتوری کارلێک دەکەن و ڕێنمایی خوێنەر دەکەن، بۆ هەنگاو نان بەرەوە قوڵاییەکانی دەق و گەیشتن بە مەدلولەکانی دەق، هاوکات دەبنە هاوتەریبی دەق و بەشێک لە دەسپێک و دەروازەی دەق پێکدەهێنن. لێرەشەوە خوێنەر کەمەندکیش دەکەن، بۆ چوونە ناو جیهانی نادیاری دەقەوە. (ئاستانەکانی دەق بریتین لە پێکهاتەی زمانەوانی و ئایکۆنی، کە پێش دەقەکان و دوای دەقەکانن بۆ بەرهەمهێنانی گوتارگەلێک کە وەسفیان دەکەن، بە ناوەڕۆک و فۆرم و جۆرەکانی دەناسرێن و خوێنەران قەناعەت پێدەکەن بۆ بەدەستهێنانیان، لە دیارترین شتەکانی کە وەرگیراون، بریتین لە: ناوی نووسەر، ناونیشان، ئایکۆن، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوە، پێشکەشکردن، بەرۆکی دەق و پێشەکی...) (الادريسي ٢٠١٥: ٢١). ئەمانە بە هۆی پێگەکەیانەوە هاوتەریب دەبن، لەگەڵ سروشتی دەقەکەداو بەشدارن

لە خوێندنەوەی پەیامەکانی دەقەکەدا، بە جۆرێک دەقەکە بەڕێوە دەبەن و هەوڵی چالاککردنی مەیلی خوێنەر، بۆ گەڕان بەدوای لێکچوونێک، لە نێوان دال و مەدلولەکانیاندا دەدەن. پاراتێکست (واتە لە لێواری شتێکدا، لە سنورەکەیدا، لە هەنگاوی یەکەمدا، بە مانای نە لەوێ بوون و نە لە دیوەکەی تریدا، لە سنوری وردی دوو دیاردەدا. دەتوانرێت پاراتێکستەکان وەک توخمێک دەرببڕدرێت کە تەواوکەری دەقی سەرەکییە لە چوارچێوەی پەیوەندییە مانادارەکەیدا، لە سەرەتاوە تاکو کۆتایی. چونکە پاراتێکستەکان نە خودی دەقی سەرەکین و نە دەقێکی تەواو جیاوازن، بەڵکو پارچە نووسینێکی بچووکن لە چوارچێوەکەیدا کە هاوڕێی دەقی سەرەکین و دەوری دەدەن و پەیوەندییەکی نزیک هەیە لە نێوانیاندا)(Aksöz 2018:32) واتا ئەوان ئەو توخمانەن، کە لەسەر سنوری دەقەکەدان، لە ناوەوە و لە هەمان کاتدا لە دەرەوەی دەقەکەدا بوونیان هەیە و بە شێوەیەک پەیوەستن پێیەوە، کە مافی دەستوەردانیان هەیە لەگەڵ ناوەڕۆکی دەقەکەدا، تا ئەو ڕادەیەی کە دەگەنە پلەی دیاریکردنی سەربەخۆیی خۆیان و بە شێوەیەک لێی جیا دەبنەوە، کە ڕێگە نادەن بە بێ ئەم توخمانە خودی دەق، وەک پێکهاتەیەکی سەربەخۆ کار بکات و ماناکەی بەرهەم بهێنێت. واتا ئەم توخمانە دەبنە پاشکۆی دەق و بەشدارن لە بونیادنانی مەدلولە شاراوەکانی دەقدا. جگە لەم پاراتێکستە زارەکییانە (زۆرێک لە بڵاوکراوەکان پاراتێکسی نازارەکی لە شێوەی وێنەدا لەخۆ دەگرن، وەک وێنە، خشتە، هێڵکاری، دیزاینی بەرگ، هاوکات ئەم توخمانەش وەکو: فۆنت، پەرەگراف، و شێوازی داڕشتن، کەم و زۆر کاریگەرییان هەیە لەسەر خوێنەر) (Ekinci 2023: 48). هەریەکە لەمانە بەشێکن لە دەقەکەو بە جۆرێک لە جۆرەکان نوێنەرایەتی ناوەڕۆکەکەی دەکەن. پاراتێکست ((بە واتای دەقێک، کە پێوەنددارە بە دەقە بنەڕەتییەکەوە، وەکو: پێشەکی، ناونیشان، ئەو وتارانەی لە بارەی دەقەکەوە دەنووسرێن..)) (مەنتک ٢٠١٧: ٤٥). کەواتا پاراتێکستەکان کە

لە ناوچە پێناسە نەکراوەکاندا هەڵکەوتوون، دەرگایەکن ڕێگە بە خوێنەر دەدەن، هەنگاو بنێتە نێو جیهانی دەقەکەوە یاخود دەربچن لێی. دەتوانین بڵێین پاراتێکست لە پێناسە گشتییەکەیدا ئاماژەیە بۆ ئەو توخمانەی کە دەقێک بتوانێت ببێت بە کتێب و پێشکەشی خوێنەر بکرێت.

(بە بڕوای جینێت هەر توخمێکی پاراتێکست توانای تێگەیشتنێکی باشتر دەدات بە دەقەکە، کە دەوری دەقەکە دەدات و فراوانی دەکات، دەروازەیەکە بۆ ئاسان چوونە ژوورەوە بۆ ناو دەقەکە، یان ناوچەیەکی تایبەتە لە نێوان دەق و توخمەکانی دەرەوەی دەقدا) (Can 2023: 171). واتا یەکخستنی دوو پێکهاتەی جیاواز بە یەکەوە، کە بریتین لە (توخمەکانی پاراتێکست و دەق)، ئەمەش دەبێتە پاڵنەر بۆ پرسیارکردن و تێگەیشتن، لە سروشتی دەق و ڕەهەندە نادیارەکانی دەق لای خوێنەر. واتا پاراتێکست دەبێتە پردی پەیوەندی لە نێوان خوێنەر و دەقدا. لە لایەکی دیکەوە وامان لێ دەکەن، بە دوای ئەو پەیوەندیانەدا بگەڕێین، کە دەبن بە کلیل بۆ کردنەوەی کۆدەکانی دەق و تێگەیشتن لە ڕەهەندە جیاوازەکانی دەق. ئەمەش لە پشکنینی سەرەتای دەقەکەوە دەست پێدەکات تا کۆتایی. کەواتە پاراتێکست پڕۆسەکانی پێش دەق دەگرێتەوە، کە هۆکارێکی گرنگە بۆ خوێندنەوەی دەق؛ چونکە یەکەمجار سەرنجی خوێنەر دەکەوێتە سەر ناونیشانی دەق و ناوی نووسەر و دیزاینی بەرگ و وێنە و.. ئەمانە هەموو پێکەوە خوێنەر بەرەو ناوەوەی دەق دەبەن. (هەر توخمێکی پاراتێکست کە بە شێوەیەکی فیزیکی بە دەقەوە گرێدراوە، لێکدانەوەیەک بۆ دەقەکە لەخۆ دەگرێت، یان دەقەکە دەخاتە بەردەم خوێنەرو کاریگەری لەسەر چۆنیەتی هەستکردن بە دەقەکە دەبێت. کاتێک لەم ڕوانگەیەوە سەیری پاراتێکستەکان دەکەین و لێی نزیک دەبینەوە، دەبینین توخمەکانی پاراتێکست تەنیا تا ئەو ڕادەیە بەشێک لە پاراتێکستی دەقێک پێکدەهێنن، کە یەکێک لەو ئەرکانەی سەرەوە ئەنجام دەدەن، واتە سەرنج دەخەنە سەر دەقەکەو دەقەکە، دەخەنە بەردەم خوێنەرو کاریگەرییان هەیە لەسەر چۆنیەتی وەرگرتنی دەقەکە) (Ekinci 2023:48)).
ئەم توخمانە وەک تۆڕێکی دەرەکی دەوری دەق دەدەن و هاوڕێیەتی دەکەن، بە جۆرێک کە بتوانرێت بە پێی بۆچوونەکانی نووسەر یان بە پێی ڕێبازێکی دیاریکراو گفتوگۆ لەسەر مەدلولەکانی دەق بکرێت. بەم جۆرە دەبینین پاراتێکست ڕۆڵ و کاریگەرییەکی ئێجگار گەورەی هەیە،لە خوێندنەوەو ناساندن و دەوڵەمەند کردنی دەقەکاندا. پێویستە ئاماژە بۆ ئەوەش بکەین، کە ژمارە یان پێکهاتنی توخمە پاراتێکستییەکان لە دەقێکەوە بۆ دەقێکی دیکە، لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی دیکە جیاوازەو دەگۆڕێن.

٢-١ : پاراتێکستی بەرگی دەق

بەرگی دەق وتەیەکە یان وەرگیراوێکە، نووسەر لەسەر بەرهەمەکەی بەکاری دەهێنێت، لە سەرەتای کتێبەکە و لە دوای لاپەڕەی ناونیشان، واتا پێش ناوەڕۆک و جەستەی بەرهەمەکە دەردەکەوێت. بە گشتی بەرگی دەق وتەی نووسەر نییە، بەڵکو پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ دەقەکەدا هەیە و ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر ئاڕاستە دەکات، هاوتەرییە لەگەڵ ناوەڕۆکی دەقەکەدا. (جیرار جینێت) پێناسەی بەرگی دەق دەکات، بەوەی (وەرگیراوێکە بە گشتی لە سەر کتێبەکە یان لە بەشێکیدا (فەسڵ) دەردەکەوێت) (بلعاد ٢٠٠٨: 107). لە بنەڕەتدا جۆرێک لە ناسنامەی بەرهەمەکە دەردەخات، وەک نەخشی هەڵکۆڵراو، یان وەک ملوانکەیەک بە بەرگی

دەقەکەدا هەڵدەواسرێت. بەرۆکی دەق وەرگیراوێکی شایستە و گونجاوە، کە بیرۆکەیەک یان حیکمەتێک لە خۆ دەگرێت. بەو پێیەی ئەرکی پوختکردنی هەیە بۆیە؛ بە کورتی و لە یەک ڕستەدا ئاماژە بە کتێبەکە دەکات، (بە گشتی هەندێک لە نووسەران بەرۆکی دەق وەک پێشەکییەک بۆ دەق بەکاردەهێنن، کە ڕێگەیەکە بۆ خوێندنەوەی دەقەکان و تێگەیشتن لە کرۆکی دەقەکە و لەو بیرۆکەیەی، کە نووسەر ئاماژەی پێکردووە. دەشێت بەرۆکی دەق ئایکۆنێک بێت، یان وێنە و نەخشاندن و جۆرێک لە هەڵکۆڵین بێت) (بلعاد ٢٠٠٨:107).

پاراتێکستی بەرۆکی دەق لە چاپی یەکەمی بەرهەمەکەدا دەردەکەوێت، هەندێکجار لە چاپەکانی دواتردا، بە بڕیاری نووسەر، یان کەمتەرخەمی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوە نامێنن، یان دەگۆڕدرێن. شوێنی بنەڕەتی دەرکەوتنی بەرۆکی دەقیش بە زۆری لە لاپەڕەی یەکەمدا، دوای پێشکەشکردن و پێش پێشەکی دەردەکەوێت. لە شێوازی کۆندا بەرۆکی دەق لە لاپەڕەی ناونیشان و لەسەر بەرگ دەرکەوتووە، هەروەک (جینێت)یش ئاماژەی پێکردووە، بەڵام لە ئێستادا ئەم شێوازە زۆر کەم بەکاردێت. بە گشتی بەرۆکی دەق لە دوو شوێندا دەردەکەوێت:-

یەکەم: بەرۆکی سەرەتای دەق/ ئەم جۆرە لە سەرەتای بەرهەمەکەدا دەنووسرێت، بۆ چالاککردنی ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەرە، واتا یارمەتیدەری پرۆسەی تێگەیشتن و بەستنەوەی پەیوەندی نێوان بەرۆکی دەقە، بە ناوەڕۆکی ئەو بەرهەمەی کە خوێنەر خەریکی خوێندنەوەیەتی.

دووەم: بەرۆکی کۆتایی دەق/ کە لە کۆتاییدا و لە دوای خوێندنەوەی دەقەکە دەردەکەوێت، بۆ ئەوەی لێکدانەوە و واتایەکی دیاریکراو، لەسەر بنەمای خوێندنەوەی بەرهەمەکە پێشکەش بە خوێنەر بکات، ئەم جۆرە بەرۆکی دەقە، بە دوا وشە دادەنرێت بۆ دەرچوون لە دەقەکە و وەکو واژۆی نووسەر وایە بۆ کۆتایی بەرهەمەکە (بلعاد ٢٠٠٨: ١٠٨).

سەبارەت بە تەکنیکی نووسینی بەرۆکی دەقیش، پێویستە نووسەر ئاماژە بە ناوی نووسەر، یان ئەو سەرچاوەکەیە بکات، کە وتەکەی لێوەرگرتووە. هەروەها بەرۆکی دەق پێویستە لە نێوان کەوانەدا دابنرێت و بە فۆنتێکی جیاواز، لە فۆنتی بەرهەمەکە بنووسرێت، هەرچەندە تا ئێستا ئەم تەکنیکانە لە ڕێکەوتنەکانی نووسین و چاپکردندا، جێگیر نین و بە تەواوی پەیڕەو ناکرێن، بەڵام پەیڕەوکردنی کارێکی ئەکادیمی وهونەرییە.

- ئەرکەکانی بەرۆکی دەق: بەرۆکی دەق ساتێکی بێدەنگییە، تەنیا لێکدانەوە و ڕاڤەکردن دەتوانێت بیخاتە دۆخی خوێندنەوەوە، بۆ ئەوەی بێدەنگییەکی دەرببڕێت و چالاک بێت، (جیرار جینێت) چوار ئەرک بۆ بەرۆکی دەق دەستنیشان دەکات، دوو ئەرکی سەرەکییە و دووانەکەی دیکە ئەرکی لاوەکین، کە بریتین لەمانە:-

١- ئەرکی شرۆڤەکردنی ناونیشان(دەقی یەکەم): بەرۆکی دەق کاردەکات بۆ ڕوونکردنەوەی ناونیشان، ئەمەش لە کاتێکدایە، کە ناونیشانەکە لەسەر بنەمای گریمانە بێت و ڕوون نەبێت، واتا پێویستی بە ڕوونکردنەوەی هێما و ناڕوونییەکان هەبێت. لێرەدا بەرۆکی دەق ئەرکی شرۆڤەکردنی ناونیشانی هەیە، هەندێکجار ئەم شرۆڤەکردنە یەکلاکەرەوەیە، هەندێکجاریش ڕۆڵی ڕوونکردنەوە دەبینێت. ئەمەش ئەو ئەرکەیە، کە بەرۆکی دەق گرنگی پێ دەدات، ئەم ئەرکە لە شەستەکانی سەدەی ڕابردوودا زۆر بەکارهاتووە.

٢- ئەرکی شرۆڤەکردنی دەقەکە(دەقی دووەم): .ئەم ئەرکە زیاتر سیستەماتیک و ڕێکخراوە، بەو پێیەی لە چوارچێوەی واتا ڕاستەوخۆکانی دەقەکەدا، بیرۆکەیەک دەربـارەی دەقەکە و ناوەڕۆکەکەی دەخاتە ڕوو، بۆ ئـەوەی ڕوونتر بێت، ئەمەش لە ئەنجامی خوێندنەوەی ئەو پەیوەندییەیە، کە لە نێوان بەرۆکی دەق و ناوەڕۆکی بەرهەمەکەدا هەیە.

٣- ئەرکی گەرەنتیکردنی ناڕاستەوخۆ: جینێت پێی وایە ئەم ئەرکە لاوەکی و ناڕاستەوخۆیە، بەو پێیەی پەیوەندی نێوان وەرگیراوەکە و دەق، یان ناونیشانەکە ناڕاستەوخۆیە، لێرەدا بەرۆکی دەق بۆ ڕوونکردنەوە و لێکدانەوەی دەقەکە نایەت، بەڵکو نووسەر ئەو وەرگیراوەی نووسەرێکی بەناوبانگ بەکاردەهێنێت، بۆ ئەوەی بەرهەمەکەی خۆی پێ بەناوبانگ بکات. لە ئێستادا ئەم شێوازە وەکو پێشووتر بەکارنایەت، بە هۆی خراپیی هەڵبژاردنیانەوە، لە ڕووی واتاو ناوەڕۆکی بەرهەمەکەوە، ئەمەش بکوژی دەقەکەیە و ناتوانێت خوێنەر بکاتە ئامانج.

٤- ئـەرکی ئـامادەبوون یـان ئامادەنەبوونی بـەرۆکـی دەق: جینێت پـێی وایــە، ئـەم ئـەرکـە لاوەکییترینیانە، لێرەدا بەرۆکی دەق هیچ ئەرکێکی نییە، لە سادەترین ئەرک و پەیوەندیدا بەرۆکی دەق دەرخەری ناسنامەی ژانری ئەدەبی یان سەردەم، یان بیرو ئایدۆلۆژیای بەرهەمەکەیە، بەڵام لێرەدا جگە لە ئامادەبوونێکی سادە، کە هیچ پەیوەندییەکی بە ناونیشان یان ناوەڕۆکی دەقەکەوە نییە، بەڵکو تەنیا بۆ ئەوەی بڵێن؛ ئەم کتێبە مەدالیای ڕۆشنبیری و زانستی لەسەر سنگی هەڵگرتووە. لە کۆتاییدا جینێت هـۆشـداری دەدات، لـە دەرئەنجامەکانی بەکارهێنانی ئەم جۆرە بەرۆکی دەقانە، کە وەک ئامرازێکی ڕازاندنەوە و خۆ دزینەوە لەوەی، کە هیچ کاریگەرییەکی ڕۆشنبیری یان شارستانی نەبێت و بەکاربهێنرێت. چونکە هەڵبژاردن و ماناداری بەرۆکی دەق هەمیشە پلانێکی ئارەزوومەندانەو ڕێکەوت نییە، بەڵکو بەکارهێنانێکی ئەرکدارو خاوەن پەیامە. (بلعاد ٢٠٠٨: ١١١- ١١٢). بە گشتی ئەم چەند ئەرکەی (جیرار جینێت) دیاریکردووە، مەرج نییە لە چوارچێوەی بەرۆکی دەقێکدا، لە هەمان کاتدا هەر چوار ئەرکەکە ئامادەییان هەبێت، دەشێت یەک ئەرک یان دوو ئەرک ئامادەییان هەبێت.

٢-٢/ پاراتێکستی بەرۆکی دەق لە ڕۆمانەکانی (عەتا محەمەد)[١]دا

بە گشتی لە کۆی دوازدە ڕۆمانی (عەتا محەمەد) دا، پاراتێکستی بەرۆکی دەق تەنیا لە چوار ڕۆماندا ئـامـادەیـی هـەیـە و توانـیـوەیـتـی ئـامـانـجی خـۆی بپێکێت. واتا هەر لە سەرەتاوە توانیویەتی ئاسۆی چـاوەڕوانـی خوێنەر ئاڕاستە بکات و شتێک لە بـارەی ناوەڕۆکی دەقـەکـەوە، لە هـزری خوێنەردا گەڵاڵە بکات. لێرەدا هەوڵدەدەین بەرۆکی دەقەکان، لە چوارچێوەی ڕۆمانەکاندا بخەینە ڕوو، هاوکات شرۆڤەیان بکەین:-

- لە ڕۆمـانـی (خـواجـە نـەسـرەدیـن کـە لـە پێناو پێکەنینێکدا دەکوژرێت)، نووسەر فەرمودەیەکی پێغەمبەر (د.خ) هـێـنـاوەتـەوەو بـەم شـێـوەیـە دەیگێڕێتەوە: (لای موسڵمانان، وەک نووسەرەوانانی حەدیس دەیگێڕنەوە، خواوەند سێ جار پێدەکەنێت، یەکێک لەو جارانە ئەوەیە، کە بوخاری و موسلیم

---

١ : عەتا محەمەد لە دایکبووی ساڵی ١٩٧٠ز شاری سلێمانییە، نووسەر و وەرگێڕە، یەکەم بەرهەمی کۆمەڵە چیرۆکێکە، بە ناوی (پاشماوەی خێڵەکان)، کە لە ساڵی ١٩٩٩ لە لایەن دەزگای چاپ و پەخشی سەردەمەوە چاپ و بڵاو کراوەتەوە. تا ئێستا خاوەنی پازدە ڕۆمان و چەند کۆمەڵە چیرۆکێکە. عەتا محەمەد دانیشتووی سویدە، هەربۆیە کارەکتەری بەشێک لە ڕۆمانەکانی ئاوێتەیەکە، لە کەسایەتی بیانی و کەسایەتی کوردی، هاوکات ناوبراو خاوەنی شێوازێکی تایبەتی ژانری گێڕانەوەیەو لە بواری ڕۆمان و چیرۆکی کوردیدا جێ پەنجەی دیارە.

دەیگێڕنەوە... خودا بە دوو پیاو پێ دەکەنێت، کە یەکێکیان، یەکێکیان دەکوژێت، بەڵام هەردووکیان دەچنە بەهەشت. وتیان چۆن ئەی پەیامبەر؟ ئەویش وتی، یەکێکیان لە پێناوی خوادا دەجەنگێت و شەهید دەبێت، دواتر بکوژەکە ئیمان دەهێنێت و ئەویش لە پێناو خودادا دەجەنگێت و شەهید دەبێت) (محەمەد ٢٠١٦: ١). لەگەڵ خوێندنەوەی ئەم فەرمودەیەدا، خوێنەر بۆی دەردەکەوێت لە بەردەم دەقێکدایە، کە تیایدا (چەمکی پێکەنین) مەبەست و تێمای دەقەکەیە. لێرەدا بەرۆکی دەق ئەرکی شرۆڤەکردنی دەقەکە دەبینێت، بە هۆی ئەو پەیوەندییە، کە لە نێوان بەرۆکی دەق و ناوەڕۆکی ڕۆمانەکەدا هەیە و بیرۆکەیەک دەربارەی ناوەڕۆکی دەقەکە دەخاتە ڕوو. واتا چەمکی پێکەنین بووە بە پردی پەیوەندی، لە نێوان بەرۆکی دەق و ناوەڕۆکی ڕۆمانەکەدا، هاوکات لەم ڕۆمانەدا پێکەنین ئامرازێکە، بۆ گەیاندنی پەیامە ڕەخنەییەکانی نووسەر، بە شێوەیەکی ناڕاستەخۆ و بەرجەستەکردنی هۆشیاری لای خوێنەر و دروستکردنی ڕای گشتی، لەسەر ئەو بابەتە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانەی، کە نووسەر درکی پێکردووە.

– لە ڕۆمانی (ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەک)دا، نووسەر چەند دەقێکی هەمە جۆری، بۆ بەرۆکی دەق بەکارهێناوە، کە بریتین لە (ئایەتێکی قورئانی پیرۆز، فەرمودەیەک، وتەیەکی شێخ جونەیدی بەغدادی[2]، وتەیەکی حەلاج، چوارینەیەکی خەیام، وتەیەکی دۆن کیشۆت[3]). هەموو ئەمانەش جگە لە (وتەکەی شێخ جونەیدی بەغدادی و وتەکەی حەلاج)، گوزارشت لە یەک شت دەکەن، ئەویش دیاریکردنی قەدەری مرۆڤە لە ژیاندا، واتا مرۆڤ دەستەوەستانە لە بەردەم گۆڕینی قەدەریدا و پێشتر هەمووی لە چارەنووسیدا نووسراوە، ئەمەش لە ناوەڕۆکی ڕۆمانەکەدا ڕەنگی داوەتەوە، کە لە چەندین شوێندا و لە زاری کەسێتییەکانەوە باسی دیاریکردنی قەدەری مرۆڤ دەکات، لەوانە: (ئەو شەوە سلیمان ئەوەندە تێگەیشت، هەموو دەیانوت، "چارە نیە... قەدەرە و لە چارەمان نووسراوە") (محەمەد٢٠١٦ :١١٠). لە شوێنێکی تردا، نووسەر لە زاری سلێمانەوە دەڵێت: (میرم، ئەوەی من دەیزانم، هیچ بەهایەکی نیە بۆ ئێوە، چونکە چارەنووسەکان لە پێش منەوە دیاریکراون. لەبەر ئەوە، هەوڵ مەدە لێی هەڵبێیت)(محەمەد ٢٠١٦ : ٩٧). ئەمانە و چەندانی دیکە، کە ئاماژە بە چارەنووس دەکات و ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە بەرۆکی دەقەوە هەیە. کەواتا لێرەدا پاراتێکستی بەرۆکی دەق نوێنەرایەتی ناوەڕۆکی ڕۆمانەکە دەکات و ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر ئاراستە دەکات. پاراتێکستی بەرۆکی دەق ئەرکی ڕوونکردنەوەی ناونیشانی سەرەکیی دەبینێت؛ چونکە ناونیشانی سەرەکی لەسەر بنەمای گرمانەیە و نا ڕوونییەکی تێدایە، بەڵام بەرۆکی دەق (ئایەتەکە، فەرمودەکە، چوارینەکەی خەیام، وتەکەی دۆن کیشۆت) توانیویانە ئەرکی شرۆڤە کردنی دەق بگرنە ئەستۆ. هەرچی دوو وتەکەی (حەلاج) ە، کە دەڵێت: (ان الله تحت جبتي..)(رآيت ربي بعين قلب فقلت من انت قال انت) ئەمەش پێچەوانەی بیرو بۆچوونی زانایانی یەکتاپەرستە و پێمان وایە پەیوەندییەکی ئەوتۆی بە ناوەڕۆکی ڕۆمانەکەوە نیە، تەنیا گوزارشت لە نزیکایەتی و یەکێتی بوون

---

٢ : هەندێک لە شارەزایان پێیانوایە؛ ئەم وتەیە هی(حەلاجی مەنسور)ە و پەیوەندی بە(شێخ جونەید)ی بەغدادییەوە نیە، چونکە شێخ جونەید زانایەکی سونە مەزهەب و سۆفییەکی یەکتاپەرست بووە. (سەرچاوە: سایتی ئینتەرنێت).

٣ : دۆن کیشۆت، کەسێتی سەرەکییە لە ڕۆمانێکدا، بە ناوی(دۆن کیشۆت) کە بەرهەمی نووسەری ئیسپانی (سێرڤانتێس)ە، کە تیایدا دۆن کیشۆت دەیەوێت،ستەم و نادادی لەناوبەرێت و دادپەروەری بەرقەرار بکات. ڕۆمانەکە بەشی یەکەمی ساڵی ١٦٠٥ز بڵاوکراوەتەوە.

(سەرچاوە: سایتی ئینتەرنێت).

دەکات لەگەڵ خودادا، ئەمەش پێچەوانەی بیرو بۆچوونی زانایانی یەکتاپەرستە.

– لە هەمان ڕۆماندا و لە ژێر ناونیشانە ناوخۆییەکاندا، لە دوو شوێنی جیاوازدا بەرۆکی دەق ئامادەیی هەیە و توانیویەتی زانیارییەک، لە بارەی ئەو بەشەی ڕۆمانەکەوە، پێشکەش بە خوێنەر بکات. یەکەم: لە ژێر ناونیشانی ناوخۆیی، (بەرەو ڕابردوو)دا بەرۆکی دەق وتەیەکی (ولیام بلیک)[4]ە، کە دەڵێت: (شاری قابیل بە خوێنی مرۆڤ دروست کرا، نەک بە خوێنی گا و بزن)(محەمەد ٢٠١٦ : ٤٩). لەم بەشەی ڕۆمانەکەدا، بە شێوەی خەیاڵ و ڕیالیزمی سیحری، کەسێتی (سلێمان) دەگەڕێتەوە بۆ ڕابردووی شاری سلێمانی. لێرەدا نووسەر بە زمانێکی ناڕاستەوخۆی ئەدەبی، گوزارشت لە مێژووی پڕ لە ململانێ و شەڕی خێڵەکی و شەڕی براکان و دۆخی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی شاری سلێمانی دەکات: (چاوەڕوانی دەکرد، تا بەدەم ڕێگاوە بەسەرهاتی ئەو دوو خێڵەی بۆ بگێڕێتەوە، ساڵانێک لەوەوبەر لەسەر وەڕینی سەگێک تا یەکتر برانەوە، دەستەویەخە شەڕیان کردو ئەو ڕۆژەیان پڕ کرد لە هاواری ژن و کرووزانەوەی کچان و چەقینی خەنجەرەکان لەسەر دڵ و ناڵەی بریندارن.)(محەمەد ٢٠١٦: ٥٤). کەواتا پاراتێکستی بەرۆکی دەق، توانیویەتی هاوتەریب لەگەڵ ناونیشانە ناوخۆییەکەدا، نوێنەرایەتی ئەو بەشەی ڕۆمانەکە بکەن و ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر ئاراستە بکەن. دووەمیش لە ژێر ناونیشانی ناوخۆیی (ئەفسانەی براکان)دا، هەروەک نووسەر ئاماژەی پێکردووە، وتەیەکی لە (گەشتەکەی ڕیچ)ەوە وەرگرتووە و کردوویەتی بە بەرۆکی ئەو ناونیشانە ناوخۆییەدا: (سەرانی میرنشینی بابان لە بەردەم مەولانا خالیددا بە "قورئان و تەلاق و شمشێر" سوێندیان خوارد، کە خیانەت لە یەکتر نەکەن....)(محەمەد٢٠١٦: ٩٧). لێرەدا بەرۆکی دەق لەگەڵ ناونیشانە ناوخۆییەکەدا، شتێک لە بارەی ئەو بەشەی ڕۆمانەکەوە بە خوێنەر دەڵێن، ئەویش پەیمان شکاندنی سەرانی میرنشینەکە و شەڕی براکان و نەبوونی تەبایی و یەک ڕیزییە، کە ئەمەش لەو بەشەی ڕۆمانەکەدا ڕەنگی داوەتەوە. نووسەر لە ڕێگەی شەجەرە نامەیەکەوە، بە شێوازی ئەندێشەیی و ڕیالیزمی سیحریی بنەچەی بنەماڵەی بابانەکان دەخاتە ڕوو، لەگەڵ مێژووی پڕ لە کێشەو ململانێی ئەم بنەماڵەیەدا، پاشان لەم شەڕانەدا ئاماژە بە شەڕی لە مێژینەی نێوان میرنشینە کوردییەکان و ڕۆڵی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و سەفەویش دەکات. بە گشتی لێرەدا پاراتێکستی بەرۆکی دەق ڕۆڵی شرۆڤە کردنی ئەو بەشەی ڕۆمانەکە دەبینێت و ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر ئاراستە دەکات.

– لە ڕۆمانی (ڕێبەری کتێبسازە کوژراوەکان)دا، نووسەر کۆپلە شیعرێکی (ئازاد صوبحی) کردووە بە بەرۆکی دەق، کە گوزارشت لە ئازادبوونی مرۆڤ و داماڵینی لە ناوەکەی دەکات و دەڵێت:

ئەمەوێ یاری بەم قورە بکەم
چی لەم قورە بکەم
کە ناومی لەسەر نووسراوە
ئەمەوێ ناوی خۆم ورد و خاش بکەم)
ئازاد صوبحی درەختێک لە بەرد)

خودی ڕۆمانەکە دەرخستنی چالاکییە ئەدەبی و فەرهەنگییەکانی، کۆمەڵێک نووسەر و ڕۆشنبیرە، کە هەوڵدەدەن میراتی ئەدەبی وڵاتەکەیان بپارێزن و بیگوێزنەوە بۆ نەوەکانی ئاییندە. ئەم کەسانە بیر لە ناوبانگ ناکەنەوە، بەڵکو تەنیا دەیانەوێت شوناسی نەتەوەیی و نیشتمانیی خۆیان، لە

٤ : ولیام بلیک(١٧٥٧– ١٨٢٧ز)، شاعیر و وێنەکێشێکی سەردەمی ڕۆمانتیکی ئینگلیزە و خاوەنی چەندین بەرهەمی ئەدەبیی و وێنەی هونەرییە. سەرچاوە ئینتەرنێت.

ترسی (نازی) یەکان و هاوشێوەکانیان بپارێزن. لە بەشێک لە ڕۆمانەکەدا دەکەوینە بەردەم ئەو نووسەرانەی، کە لە دوای نووسینی یەکەم کتێبیان لە لایەن دەزگا سیخورییەکانەوە، کە نووسەر بە (چەتەکانی خەیاڵ) ناوزەدیان دەکات دەکوژرێن، لەگەڵ ناوهێنانی نمونەی چەند نووسەرێکی جیهانی، نووسەر نمونەی (جەمال عیرفان[5] و عەبدولخالق مەعرووف[٦])یش دەهێنێتەوە. هەروەها نووسەر لە بەشێکی ڕۆمانەکەدا لە ژێر ناونیشانی ناوخۆیی: (منیش دڵنیانیم ئەوەی دەژی، منم یاخود ناوەکەمە؟) دا، لە زاری کەسێتی (شێرکۆ)وە، کە باسی نازناوی شاعیرانی کورد بۆ هاوڕێکەی دەکات، کە چۆن لەبەر خۆپارێزی بە ناوی خوازراوەوە شیعرەکانیان بڵاو کردووەتەوە، نووسەر پێی وایە؛ ئەگەر (نالی) ئەو نووسەرە بێت کە (مەلا خدر) دروستی کردووە، ئەوا (مەلا محەمەدی بەڵخی) دوو جار نووسەرێکی لە ناخیدا هەڵگرتووە، چونکە ناوبراو یەکەم جار نازناوی (مەشوی) هەڵبژاردووە و دواتر بە نازناوی (مەحوی) خۆی ناساندووە. نووسەر پێی وایە ئەوەی دەمێنێتەوە، ناوەکانمانە نەک خۆمان، هەروەک لە زاری کەسێتی شێرکۆوە دەڵێت: (سەلاحەدینی ئەیوبی (١١٣٨ – ١١٩٣) ٥٥ ساڵ ژیاوە، بەڵام ناوەکەی، تا ئێستا نزیکەی ٨٢٠ ساڵە دەژی... ئەو کەسەی لە ساڵی ٣٩٩ی پێش زایینیدا ژەهرەکەی خواردەوە، بۆ هەتا هەتایە مرد، بەڵام تا ئێستا سوکرات لەگەڵماندا دەژی) (محەمەد ٢٠١٩: ٢٥). بە گشتی لە ڕۆمانەکەدا، ئەو پرسیارە فەلسەفییە قووڵە لای خوێنەر دەوروژێت، ئایا ئەوەی کە دەژی خۆمانین یان ناوەکانمان؟ تا کۆتایی ڕۆمانەکەش ئەم پرسیارە هاوتەریب لەگەڵ ڕووداوەکانی ڕۆمانەکەدا بەردەوام دەبێت. لە کۆتایی ڕۆمانەکەشدا نووسەر جیاواز لە هەموو ڕۆماننووسانی دیکە، دوو پەڕەی سپی بۆ خوێنەر بەجێدەهێڵێت، بۆ ئەوەی لە ژێر سێبەری ناوەکان، ڕۆڵ و بەردەوامی بە کارەکتەرەکانی ڕۆمانەکە ببەخشن و لەوێدا بینووسن، ئەمەش بەشداری پێکردنی خوێنەرە لە پڕ کردنەوەی بۆشاییەکانی دەقدا. بە گشتی پێمان وایە؛ لێرەدا بەرۆکی دەق توانیویەتی نوێنەرایەتی مەبەستی ڕۆمانەکە بکات، بەڵام لە بەر ئەوەی پاڕاتێکستی ناونیشانی سەرەکی ڕۆمانەکە، هاوتەریب نیە لەگەڵ کۆی ڕۆمانەکەدا، بۆیە پاڕاتێکستی بەرۆکی دەق بە تەنیا نەیتوانییوە کاریگەرییەکی ئەوتۆ لەسەر ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر بەرجەستە بکات.

– لە ڕۆمانی (پاسەوانانی خودا، مێژوویەکی تر

---

٥ : جەمال عیرفان لە ساڵی ١٨٨١ز لە شاری سلێمانی لە دایک بووە، سەرەتا لای باوکی دەستی بە خوێندن کردووە و پاشان چووەتە قوتابخانەی (ڕوشدیە)، دواتریش لە بەغدا ئامادەیی سەربازی تەواو کردووە. پاشان لە ئیستەمبوڵ کۆلێژی سەربازی تەواو کردووە. دواتر گەڕاوەتەوە سلێمانی و ئەفسەر بووە، هەروەها ئەندامی مەجلیسی ئیدارەی سلێمانی بووە، لە پاڵ کارە ئیدارییەکانیدا لە ڕۆژنامەی (پێشکەوتن) نووسینی بڵاوکردووتەوە. لە ڕۆژی ١٢/ ١٢/ ١٩٢٣ز تیرۆر کرا. هۆکاری تیرۆر کردنەکەشی ڕوون نییە، هەندێک پییان وابووە، لەبەر بیرە پێشکەوتنخوازییەکانی تیرۆر کراوە، ئەمەش بە یەکەم تیرۆری سیاسی کورد دادەنرێت.

٦ : عەبدولخالق مەعروف، لە ساڵی ١٩٣٥ز لە گوندی(سەید عوبێد)ی ناحیەی دیبەگەی سەر بە شاری هەولێر لە دایک بووە، خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەیی تەواو کردووە، دواتر لە ساڵی ١٩٥٤ز بە مەبەستی خوێندن دەچێتە زانکۆی (ئەزهەر) لە میصر، بەڵام لەبەر چەند هۆکارێکی تایبەتی خوێندن تەواو ناکات و دەگەڕێتەوە. پاشان لە بەغدا خوێندنی ئاینی تەواو کردووە. لە ساڵی ١٩٥٦ز بۆ ماوەیەک (ئیمام تابوور) بووە لە سوپای عێراق. لە هەمان ساڵدا چووەتە پاڵ ڕێکخستنەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان و هەر لەگەڵ شۆڕشدا ماوەتەوە. دوای بەیاننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ز دەگەڕێتەوە بۆ هەولێر. لە ساڵی ١٩٧١ز لەلایەن شۆڕشەوە نێردراوە بۆ (چیکسلۆفاکیا) بە مەبەستی تەواوکردنی خوێندنی دیبلۆم، لە بواری ئامێرو ئامرازە ئەلیکترۆنییەکاندا. دوای تەواو کردنی خوێندن ساڵی ١٩٧٥ دەگەڕێتەوە بۆ هەولێر و دوکانێک دادەنێت. لەو سەردەمەدا دوکانەکەی بووتە جێگای کۆبوونەوەی نووسەران و ڕۆشنبیران. پێش تیرۆرکردنی کتێبێک چاپ و بڵاو دەکاتەوە، بە ناوی (ئادەمیزاد لە کۆمەڵی کوردیدا)، ئەم کتێبە بووە مایەی نیگەرانی بەشێک لە مامۆستایانی ئاینی و خەڵکی، کە پێیان وابوو ناوبراو لە ئاین دەرچووە، هەندێک پێیان وایە هەر ئەم کتێبەش بووە هۆی ئەوەی، کە لە بەرواری ١٠/ ٤/ ١٩٨٥ز لە نزیک مەڵەکەی خۆی لە گەڕەکی ئازادی شاری هەولێر تیرۆر بکرێت.

بۆ بینینی خۆمان)، نووسەر کۆپلە شیعرێکی کورتی شاعیری ئیسپانی(فیرناندۆ ڤالڤێردە)ی کردووە بە بەرۆکی دەق. کە دەڵێت:

ئەمە جیهانی ئێمە نییە

لە تواناداا بوو خەون بە شوێنێکی ترەوە ببینین

نە شەهید و نە خواوەندی تیا بێت! (شاعیری ئیسپانی، فێرناندۆ ڤالڤێردە)

هـەروەک لە واتـای دێڕەکاندا دیـارە، شاعیرە ئیسپانییەکە ڕازی نییە بەم جیهانە واقیعییە و خەون و خۆزگە بە دنیایەکی دیکەوە دەبینێت، دنیایەک کە تیایدا (شەهید و خواوەند)، ئامادەییان نەبێت. بەسەرنجدان لە ناوەرکی ڕۆمانەکە، دەتوانین بڵێین بەرۆکی دەق تا ئاستێکی باش توانیویەتی نوێنەرایەتی ناوەڕۆکی ڕۆمانەکە بکات، چونکە نووسەر لە چەندین شوێنی ڕۆمانەکەدا، بە دیدێکی ڕەخنەییەوە پرسی بیری توندڕەوی ئاینی دەخاتە ڕوو، کە هەڵگرانی ئەم بیرە، هەوڵدەدەن بەناوی خودا و بەدەستهێنانی بەهەشت و شەهید بوونەوە، گەنجان فریو بدەن و کاری توندڕەوی ئەنجام بدەن. نووسەر لە گێڕانەوەی ڕووداوێکی خۆکوژیدا، لە فرۆکەخانەیەکی (برۆکسل)،بە سوود وەرگرتن لە ڕیالیزمی سیحری. دەڵێت: (دەنگی تەقینەوەیک هات و هۆڵەکە لە دووکەڵدا ون بوو... کۆمەڵێک کەسی خوێناوی لەسەر زەوی کەوتبوون و بریندارەکانیش بە ڕەنگی بزرکاوەوە دەیانناڵاند .... مردووەکان لەسەخۆ بۆ لای یـەک چـوون، ئـەوەش کە خۆی تەقاندبووەوە، بە دەم خۆ تەکاندنەوە بەرەو لایان هات...یەکێکی تر سەیری لەشی خوێناوی خۆی دەکرد، کە لەسەر زەوییەکە کەوتبوو. سەیری ئەو کەسەی کرد، کە خۆی تەقاندبووەوە و وتی، "تۆ بوویت؟" ئەویش بە هێواشی وتی، " دەبێت هەموو پاسەوانێکی خودا لە پێناو خودادا ئەو کارە بکات")

(محەمەد ٢٠١٩: ٢١١- ٢١٢). وەک لە ڕۆمانەکەدا ڕەنگی داوەتەوە، ئەوەی نووسەر مەبەستییەتی خودا نییە، بەڵکو ئەو ئایدۆلۆژیا توندڕەوییەیە، کە بارگاوییە بە بیری ئاینی و حوکمی تەکفیرکردنی خەڵک دەدات. لە لایەکی دیکەوە نووسەر بـەراوردی وێنەیەکی ڕۆژهەڵات دەکات، لە نێوان ئێستا و ڕابردوودا: (بە دەم سەیرکردنی دیمەنی پەنابەرەکانەوە، ڕێبوار بیری لە ڕۆژهەڵاتی ناو کتێبەکان، ڕۆژهەڵاتی ناو ئەندێشەی ڕۆژئاواییەکان دەکردەوە، ڕۆژهەڵاتی گەڕیدەکان، کە لە سەفەرەکانیاندا باسیان لە ڕۆژهەڵاتی ڕۆحانیەت و عەشق و بۆنی بخورد... دەکرد، کە ئێستا هەمووان لێی هەڵدێن. موسڵ لە پشت خۆیانەوە جێدەهێڵن، هەڵدێن و ئاوڕ لە بازاڕی فرۆشتنی کچان و ژنانی ئێزیدی لە شاری ڕەققە نادەنەوە) (محەمەد: ٢٠١٩، ٢٧). ئەمەش جەخت لەوە دەکاتەوە، کە مێژوو ڕۆڵ و کاریگەرییەکی زۆری هەیە لەسەر شوێنەکان. دەشێت لە سەردەمانێکدا شوێنێک جێگەی ژیان و لە سەردەمێکی دیکەدا مرۆڤ لێی هەڵبێت و نەتوانێت لێی بژی. ڕۆژهەڵات سەردەمانێک جیگای ڕۆحانییەت و عەشق بووە، خاوەنی یاساکانی حاموڕابی و عەشتار بووە، بەڵام ئێستا بووەتە جێگەی شەڕو ململانێی گروپ و تاقمە توندڕەوەکان. هەموو ئەمانەش بە سوود وەرگرتن لە چەمکی خوداو شەهیدەوە سەچاوەی گرتووە. بۆیە پێمانوایە پاراتێکستی بەرۆکی دەق، توانیویەتی هەر لە سەرەتاوە بیرۆکەیەکمان لەسەر ناوەڕۆکی دەقەکە لـەلا گەڵاڵە بکات. لە ڕووی ئەرکیشەوە پاراتێکستی بـەرۆکی دەق، توانیویەتی ئەرکی شرۆڤە کردنی دەقەکە بگرێتە ئەستۆ، ئەم ئەرکەش لە چوارچێوەی خوێندنەوەی ئەو پەیوەندییەدایە، کە لە نێوان بەرۆکی دەق و ناوەڕۆکی دەقەکەدا بەرجەستە بووە.

ئەنجام

عەتا محەمەد لە چەند ڕۆمانێکدا، پاراتێکستی بەرۆکی دەقی بەکارهێناوە و ئاماژەی بە ناوی نووسەر یان ئەو سەرچاوەیە کردووە، کە لێوەی وەریگرتووە. بە گشتی لەو ڕۆمانانەی(عەتا محەمەد) دا، کە پاراتێکستی بەرۆکی دەقی تێدا بەکارهێناوە، بەرۆکی دەق توانیویەتی ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر ئاڕاستە بکات و ڕوونکردنەوەیەک لەسەر ناوەڕۆکی دەقەکە ببەخشێت. وەکو لە ڕۆمانەکانی (خواجە نەسرەدین کە لە پێناو پێکەنینێکدا دەکوژرێت، ڕێبەری کتێبسازە کوژراوەکان، پاسەوانانی خودا) دەبینرێت. لە ڕۆمانی(ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەک) دا، نووسەر شەش بەرۆکی دەقی بەکارهێناوە، لە ئایەت و فەرموودە و وتەی زانایان و چوارینە، لەوانە دوانیان نەیانتوانییوە گوزارشت لە ناوەڕۆکی دەقەکە بکەن و ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر ئاڕاستە بکەن. بەرۆکی دەق لە ڕۆمانەکانی (عەتا محەمەد) دا لەو جۆرەیە، کە لە سەرەتای بەرهەمەکەدا، واتا پێش پێڕست و دوای پێشکەشکردن دەنووسرێت، ئەمەش بۆ چالاککردنی ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر و بەستنەوەی پەیوەندی نێوان بەرۆکی دەقە، بە ناوەڕۆکی بەرهەمەکەوە، بەڵام لە ڕۆمانی (خواجە نەسرەدین کە لە پێناو پێکەنینێکدا دەکوژرێت)، بەرۆکی دەق فەرموودەیەکی درێژی پێغەمبەرە (د.خ)، کەوتووەتە دوای (پێشکەش کردن و پێڕست) ەوە.ئەمەش هیچ لە بابەتەکە ناگۆڕێت. پاراتێکستی بەرۆکی دەق لە ڕۆمانەکانی (عەتا محەمەد)دا، لە پاڵ ئەرکەکانی خۆیدا توانیویەتی بەهای ئیستاتیکی و مەعریفی و خۆی دەربخات و پردێکی پەیوەندی بێت، لە نێوان دەق و خوێنەردا، بە جۆرێک هەر لە سەرەتاوە خوێنەر.

سەرچاوەکان:

بە زمانی کوردی- ئەحمە، ملکۆ (٢٠٢١)، پاراتێکست لە کۆشیعری (سووتانی بەفر)) ڕامان، ژ.(٢٨٣/ ٢٨٤)، هەولێر.

– ئەحمەدی، بابەک (٢٠٠٥)، پێکهاتەو ڕاڤەی دەق، کتێبی دووەم، و: بابایی مەسعود.. هەولێر: ، چاپی یەکەم، هەولێر، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکریی و ئەدەبی نما.

– بەرزنجی، عەبدوڵڵا تاهیر- بەرزنجی- د. عەلی تاهیر (٢٠٢٤)، کلیلدان فەرهەنگی ئەدەب و ڕەخنە. چاپی یەکەم، سلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم .

– خۆشناو، سەرباز مەجید (٢٠١٩)، سیمۆلۆژیای ناونیشان لە شیعرەکانی (نەوزاد ڕەفعە)دا، چاپی یەکەم، هەولێر، نووسینگەی تەفسیر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە .

– سەجادی، د. بەختیار (٢٠٢٢)، فەرهەنگی زاراوەی ڕەخنەیی، چاپی سێیەم، هەولێر، لە بڵاوکراوەکانی ماڵی وەفایی .

– لەتیف، حسێن (٢٠١٦)، تیۆری دەقئاوێزانی ئەدەبی ڕۆمانی (گرەوی بەختی هەڵاڵە و چامەی کۆچ) بە نمونە، چاپی یەکەم، هەولێر، چاپخانەی کارۆ .

– محەمەد، ئەنوەر قادر (٢٠١٨)، لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی، بەرگی یەکەم و دووەم، سلێمانی، ناوەندی ڕۆشنبیری و هونەریی ئەندێشە .

– محەمەد، عەتا (٢٠١٦)، خواجە نەسرەدین کە لە پێناو پێکەنینێکدا دەکوژرێت (چیرۆکی ئەو کوژراوەی لە هەموومان دەچێت)، چاپی دووەم، سلێمانی، ناوەندی ڕۆشنبیری و هونەری ئەندێشە .

– محەمەد، عەتا (٢٠١٦)، ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەک (لە بەشە نادیارەکانی سەفەری دوایەمین نەوەی ئەفسانە)،چاپی دووەم، سلێمانی، ناوەندی ڕۆشنبیری و هونەری ئەندێشە.

- محەمەد، عەتا (٢٠١٩)، پاسەوانانی خودا (مێژوویەکی تر بۆ بینینی خۆمان)، چاپی دووەم، سلێمانی، ناوەندی ڕۆشنبیری و هونەری ئەندێشە.

- محەمەد، عەتا(٢٠١٩)، ڕێبەری کتێبسازە کوژراوەکان(عەبدولخالق خەونی بە کتێبێکی ترەوە دەبینی) چاپی دووەم، سلێمانی، ناوەندی ڕۆشنبیری و هونەری ئەندێشە.

- مەنتک, محەمەد (٢٠١٧)، سیمۆلۆژیای ناونیشان، ناونیشانی ڕۆمانی کوردی بە نمونە. چاپی یەکەم، هەولێر، چاپخانەی ڕۆشنبیری .

- عەزیز، سامان جەلال (٢٠١٤)، دەقئاوێزانی شیعری گۆران لە شیعری (هەردی، دیلان، ع.ح. ب، کامەران)، تێزی دکتۆرا: بەشی کوردی، سکوڵی زمان، زانکۆی سلێمان.

بە عەرەبی

- الادريس، يوسف (٢٠١٥)، عتبات النص في التراث العربي والخطاب النقدي المعاصر، الطبعة الاولى، بيروت، الدار العربية للعلوم ناشرون .

- البقاعى، د. محمد خير(١٩٩٨)، دراسات في النص والتناصية، الطبعة الاولى، حلب، مركز الانماء الحضاري

- بلعاد، عبد الحق (٢٠٠٨)، عتبات (جيرار جينيت من النص الى المناص) الطبعة الاولى، الجزائر: الدار العربية للعلوم ناشرون.

- بنيس، د. محمد (١٩٨٩)، الشعر العربي الحديث، بنيايه وابدالاتها التقليدية، ط١، الدار البيضاء دار توبقال للنشر،

- القاضي، اشراف محمد(٢٠١٠)، معجم السرديات. الطبعة الاولى، لبنان، دار محمد على للنشر.

- بوعلاق، يونس ميلودي (٢٠٢٠)سيميائية العتبات النصية في الرواية النسوية العربية/ روايتي" بغداد وقد انتصف الليل فيها لحياة الرايس" و "كذبة ابريل لسمر المقرن" انموذجا. رسالة ماجستير، الجزائر: قسم الادب واللغة العربية، كلية الاداب واللغات، جامعة الشهيد حمه لخضر- الوادي.

البقاعي، محمد خير(١٩٩٦)، أزمة المصطلح في النقد الروائي العربي، مجلة الفكر العربي، السنة ١٧، العدد ٨٣، بيروت.

زاوي, آ/ لعموري(٢٠٠٥)، في تلقي المصطلح النقدي الاجرائي، مجلة الاثر، عدد ٩، الجزائر.

به فارسى

مطلق, بهمن نامور(١٣٨٦)، ترامتنيت." پژوهشنامه، علوم انسان، شماره ٥٦ (پژوهشنامه علوم انسانى، شماره ٥٦).

٤- بە زمانی تورکی:

- Aksöz, Munise.(2018) "YANMATiN(PARATEXTE) NE-DiR? METiN ÇEVRESiNDEKi YAZILI ÖĞELER(PERITEXTE)NELEDiR." Turkish Studies, Ankara

- Can, Dr. Sağlam. (2023)"PARATEXT VE ROMAN: HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR'IN KOKOTLAR MEKTEBİ ÖN SÖZÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME,." Türkbilig

- Ekinci, Mehtap.(2023) Mark Twaının tom Sawyerın Maceraları ROmanının Türkçeye ilk ve Yeniden Çevirilerinde Yanmetinsellik Eşiği. Ankara, :

ملخص:

الباراتكست مفهوم نقدي استخدمه وطوره الكاتب والناقد الفرنسي (جيرار جينيت). ويشمل جميع العناصر التي تحيط بالنص وتقدم للقارئ في إطار كتاب، مثل: اسم المؤلف، العنوان الرئيسي، العنوان الداخلي، التصدير، المقدمة، الإهداء، الهوامش. لذا؛ فإن عناصر الباراتكست لها دورها وأهميتها في تعريف القارئ بالنص وإلمامه به، ولا يمكن لأي عمل أن يصبح كتابا ويقدم للقارئ بدون عناصر الباراتكست. هذه الدراسة بعنوان: (باراتكست عتبة النص في روايات عطا محمد)، هي محاولة لتعريف التصدير وتطبيقها، وفقا لرؤية (جيرار جينيت) لمفهوم الباراتكست، بهدف إبراز وظيفة وأهمية باراتكست التصدير، الذي يقدم للقارئ فكرة أولية عن محتوى النص ورسالته منذ البداية.
الكلمات المفتاحية: باراتكست، التصدير، روايـة، أفق توقعات القارئ، عطا محمد.

Abstract:

Para text is a critical concept coined and developed by the French author and critic Gérard Genette. It encompasses all the elements surrounding a text that are presented to the reader within the framework of a book, such as: the author's name, main title, internal titles, epigraphs, forewords, dedications, and footnotes. Therefore, paratextual elements play a significant role in introducing and familiarizing the reader with the text, and no work can become a book and be presented to the reader without paratextual elements. This research, titled "The Para text of Epigraphs in Ata Mohammad's Novels," is an attempt to introduce and practically apply the concept of epigraphs according to Gérard Genette's view of Para text. The aim is to highlight the function and importance of the Para text of epigraphs, which, from the outset, provides the reader with an idea about the content and message of the text.

Keywords: Para text, Epigraph, Novel, Reader's Horizon of Expectation, Ata Mohammad

گۆڤاری
ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٦ – ٢٠٢٦
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە   ISSN: 2520- 4106   Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن ٢٠٢٥/١٠/٨
پەسەندکردن ٢٠٢٥/١٢/٨

ڕۆڵی شێخ نووری شێخساڵح لە پەرەپێدانی بیری نەتەوەیی شیکردنەوەی ناوەڕۆکی سەروتارەکانی "ڕۆژی کوردستان" (١٥ تشرینی یەکەم ١٩٢٢-٣ مارتی ١٩٢٣)

د. مەجید ساڵح عەزیز
m.salihaziz@gmail.com

پوختەی توێژینەوە

ئەم توێژینەوەیە باس لە ڕۆڵی شێخ نووری شێخ ساڵح لە ڕۆژنامەگەریی کوردی و گەشەپێدانی بیری نەتەوەیی کوردی لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا دەکات. تیشک دەخاتە سەر ناوەڕۆکی ئەو سەروتارانەی کە لە ڕۆژنامەی "ڕۆژی کوردستان" دا نووسیونی، توێژینەوەکە دەریدەخات کە شێخ نووری ڕۆژنامەگەریی وەک پلاتفۆرمێک بەکارهێناوە بۆ بڵاوکردنەوەی بیری نەتەوەیی. توێژینەوەکە لەسێ تەوەرەدا هزری شێخ نووری شیکردۆتەوە: نەتەوەیی ڕۆمانسی، داروینیزمی کۆمەڵایەتی و پەیوەندییەکانی لەگەڵ حکومەت و خەڵک. لە تەوەری یەکەمدا تیشک دەخرێتە سەر گرنگدانی شێخ نووری بە زمان، مێژوو و میراتی هاوبەش لە بنیاتنانی ناسنامەی نەتەوەیی. لە تەوەری دووەمدا ئەوە خراوەتەڕوو کە چۆن ئەو لەڕێگەی تیۆری داروینیزمی کۆمەڵایەتیەوە خەباتی بۆ مانەوەی کورد کردووە لەسەر گۆڕەپانی ململانێکاندا، لە تەوەری سێیەمدا شێخ نووری باس لە پەیوەندی نێوان حکومەت و گەل دەکات. توێژینەوەکە جەخت لەوە دەکاتەوە کە ئەو سەروتارانەی شێخ نووری نووسیونی وەک بەڵگەنامەیەکی مێژوویی گرنگ تەماشا بکرێن کە ڕەنگدانەوەی گەشەسەندنی بیری نەتەوەیی کورد لەو ماوەیەدا و دیدگای پێشکەوتنخوازانەی ئەو بۆ داهاتووی نەتەوەی کورد دەردەخات.

کلیلەوشە: بیری نەتەوەیی، ڕۆژی کوردستان، نەتەوەسازی، داروینزمی کۆمەڵایەتی، سەربەخۆیی.

پێشەکی

بەشێکی زۆر لە توێژەران و پسپۆرانی بواری مێژوو و بیری نەتەوەیی کوردی، کاتێک لە توێژینەوەکانیاندا بەدوای بەڵگە لەسەر سەرهەڵدانی بیری نەتەوەیی کوردی دەگەڕێن، بە زۆری پشت بە دیوانی شیعری شاعیرەکانی کورد دەبەستن. کەچی ئەو وتارە سیاسیانەی کە سیاسەتمەدار و شاعیر و نووسەرانی سیاسیی کورد لە قۆناغە جیاجیاکاندا لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی سەردەمی خۆیاندا نووسیویانە، پشتگوێ دەخەن. بەڵام ئەم مەسەلەیە لە لای نەوشیروان مستەفا پێچەوانە دەبێتەوە، زۆرجار لە لێکۆڵینەوە مێژووییەکانیدا وەک سەرچاوەیەکی سەرەکی پشتی بەو ڕۆژنامە و بڵاوکراوانە بەستووە کە هاوکات بوون لەگەڵ ڕووداوەکاندا.

لە پێشەکی کتێبی "سەردەمی قەڵەم و موراجەعات"دا سەبارەت بە گرنگی ئەو بابەت و هەواڵانەی کە لە ڕۆژنامەکاندا بڵاوبوونەتەوە، نەوشیروان مستەفا نووسیویەتی: "ڕۆژنامە کوردییەکانی ساڵی ١٩٢٠–١٩٣١ کە لە سلێمانی دەرچوون، سەرچاوەیەکی گرنگ و پڕ بایەخن بۆ لێکۆڵینەوەی ڕووداوەکانی سەردەمی ئینگلیز لە عێراق و کوردستان. هەواڵ، سەروتار، وتار، لێدوان تەنانەت هەندێ شیعریان تێدایە کە سەرچاوەی بەنرخن بۆ زانینی دەنگوباس و بیروڕای گشتی ئەوکاتە." (ئەمین، ٢٠١٣: ١٧)

لەنێو ئەو قەڵەمە بەرچاوانەدا کە شوێنەوارێکی ئاشکرایان لەم بوارەدا لە ڕۆژنامەکانی ئەو سەردەمەدا بەجێهێشتووە، ناوی شێخ نووری شێخ ساڵح وەک یەکێک لە ستوونەکانی بیری نەتەوەیی کوردی و دەنگێکی نیشتیمانی ئاشکرا لە بەرەنگاربوونەوەی سیاسەتەکانی پەراوێز خستن و نکوڵی کردن دەرکەوێت. شێخ نووری لە سەروتارەکانی کە لە ڕۆژنامەی "ڕۆژی کوردستان"دا – لە قۆناغێکی هەستیار لە مێژووی کوردایەتیدا نووسینونی – هەوڵی بڵاوکردنەوەی نیشتمانپەروەری، یەکڕیزی کورد، پاراستنی زمان و مێژوو، و داواکردنی مافە سیاسییەکانی نەتەوەیی کورد دەدات. ئامانجی ئەم توێژینەوەیە ئەوەیە بیری نەتەوەیی لای شێخ نووری لە ڕێگەی شیکاری ناوەڕۆک بۆ ئەو سەروتارانەی کە لە ڕۆژنامەی ڕۆژی کوردستاندا نووسیونی دەربخات و پەیوەندی ئەوان بە کۆتەکستی مێژوویی و کۆمەڵایەتیی ئەوەی تێیدا نووسراون بخاتەڕوو.

بەکورتی پێشتر هیچ توێژینەوەیەکی سەربەخۆ لەسەر ئەم بابەتە نەکراوە. تەنیا لە دیوانەکەی شێخ نووری شێخ ساڵحدا کە ئازاد عەبدولواحید ئامادەی کردووە، هەندێک لێکدانەوەی سەرەتایی بۆ شیعرە سیاسییەکانی کراوە، بەڵام بەبێ بەکارهێنان و ئاماژەدان بە مێتودی لێکۆڵینەوەی زانستی. لەگەڵ گرنگیی ڕۆڵی بەرچاوی شێخ نووری شێخ ساڵح لە ڕۆژنامەوانی کوردییە سەرەتاییەکاندا، بەڵام ئەو توێژینەوە ئەکادیمییانەی کە بیرکردنەوەی نەتەوەیی و شێوازی ڕۆژنامەوانی ئەویان تاوتوێ کردووە هێشتا زۆر سنووردارە، و تا ئێستا توێژینەوەیەکی شیکاری تەواو نەکراوە، کە ڕاستەوخۆ پشت بە ئەرشیڤی وتارەکانی ئەو لە "ڕۆژی کوردستان"دا ببەستێت.

ئەو پرسیارانەی لەم توێژینەوەیە دەبێ وەڵام بدرێنەوە بریتین لە: ئاستی بیرکردنەوەی نەتەوەیی کوردی چین لە نووسراوەکانی شێخ نووری شێخ ساڵحدا؟ چۆنێتی دەربڕی ناسنامەی نەتەوەیی لە ڕێڕەوی قۆناغی ١٩٢٢-١٩٢٣دا؟ کێشە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان چین کە لە وتارەکانیدا تیشک خراوەتە سەریان؟ چۆن وتارەکانی کارلێکیان

کردوە لەگەڵ ڕووداوە هەرێمی و نێودەوڵەتییەکانی دەوروبـەری کێشەی کوردایەتی لـەو ماوەیەدا؟ ئامانجەکانی ئەم توێژینەوەش ئەمانەن: دۆکیمێنت کردنی وتـارەکـانی شێخ نـووری لـە ڕۆژنـامـەی "ڕۆژی کوردستان"دا لە ماوەی ١٩٢٢-١٩٢٣دا. شیکردنی ناوەڕۆکی ئەم وتارانە بۆ ئاشکراکردنی بنەماکانی بیری نەتەوەیی کوردی لەو سەردەمەدا. خوێندنەوەی پەیوەندی نێوان نووسراوەکانی و ڕێڕەوی مێژوویی و سیاسی ئەو قۆناغە. بەشداری کردن لە پڕکردنەوەی بۆشایی توێژینەوە لەسەر ڕۆژنامەوانی کوردی سەرەتایی. لە ڕووی گرنگیی زانستییەوە بایەخدان بە دەوڵەمەندکردنی توێژینەوە مێژوویی و ڕاگەیاندنەکان سەبارەت بە ڕۆژنامەوانی کـوردی و بیرکردنەوەی نـەتـەوەیی. لە ڕووی کردەکییەوە: گرنکی بابەتەکە لە ڕوونکردنەوەی ڕۆڵی ڕاگەیاندن لە شێوەپێدانی هۆشیاری نەتەوەیی کوردی و ڕاستاندن ئامادەیی ناسنامەی کوردی لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا دەردەکەوێ ئەم توێژینەوەیە لە ڕوانگەی ڕێبازی تیۆری مێژوویی و شیکاری گوتارەوە نووسراوە، لەگەڵ بەکارهێنانی شیکاری جۆری لە ناوەڕۆک.

سـەرچـاوەکـانی زانـیـاری ئـەم تـوێژینـەوەیـە بریتین لە : ژمارە ڕەسەنەکانی ڕۆژنامەی "ڕۆژی کوردستان" (١٩٢٢-١٩٢٣). کتێب و یادداشتەکان کە مێژووی ڕۆژنامەوانی کوردییان تاوتوێ کردووە. توێژینەوە مێژووییەکان سەبارەت بە جووڵانەوەی نەتەوەیی کوردی لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا.

یـەکـەم: ژیـانی شێخ نـووری شێخ سـاڵح و بایوگرافیای تێکۆشانی.

شێخ نـووری، 'مـحـەمـەد نـووری' کـوڕی شێخ ساڵح کوڕی شێخ غەنی کوڕی سەید عەبدولقادر کوڕی سەید حەسەن، کوڕی سەید عەلی کوڕی سەید محەمەد کوڕی سەید مستەفا کوڕی سەید ئیسحاق کوڕی بابا ڕەسوڵی گەورە، ساڵی ١٨٩٦ لە گەڕەکی دەرگەزێن لە سلێمانی لە دایک بووە. لە منداڵی لە حوجرە لای خواجە ئەفەندی و مەلا سەعیدی زەڵزەڵەیی و شێخ بابا عەلی شێخ عەبدوڵڵا، نەحو و صەرف و بەلاغەی خوێندوە و تا قۆناغی موستەعیدی بڕیوە. پاشان قووتابخانەی سەرەتایی تـەواو کـردووە و چووەتە ڕوشدیەی عەسکەری سلێمانی و دواتر وازی لێهێناوە. (عەبدولواحید، ٢٠٠٨:٨٠-٨١).

شێخ غەنی باپیری بە کاروباری بازرگانییەوە خەریکبووە، ماڵاتی هەبووە و خەریکی سەلەم و تووتن کڕین و فرۆشتن بووە. ژنی بۆ هەرسێ کوڕەکەی هێناوە و هەریەکێکیانی لە خانووێکی سەربەخۆدا نیشتەجێ کردووە. شێخ ساڵحی باوکی شێخ نووری، بە پیشەی بازرگانییەوە خەریک بووە. یەکەم جار لە وڵاتی ئێرانەوە کەلوپەلی دەهێنا و لە سلێمانیەوە کەلوپەلی دەبردەوە ئەوێ. لە ساڵی ١٩١٢ وازی لە هاتوچۆی دەرەوەی عێراق هێناوە.. شێخ نووری لە تەمەنی ١٦ ساڵییەوە دەکەوێتە بەر زەحمەتی پەیداکردنی نان، بەڵام لەم کارەیدا زۆر سەرکەوتوونەبووە و وازی لێهێناوە. (عەبدولواحید، هەمان:٨٢)

شێخ نـووری زمانەکانی تورکی و عـەرەبی و فارسی بە باشی زانیوە پێی نووسیون و ماوەیەکیش بەرپرسی بەشی فارسی ڕۆژنامەی بانگی کوردستان بووە. خاوەنی کەسایەتییەکی پاک و ڕەوشت بەرزو ڕاستگۆ و کوردپەروەربووە و بەهرەی گەورەی لە شیعر و وتاری سیاسی و وەرگێران و نووسینی ئۆپەرێت و لێکۆڵینەوەی ئەدەبیدا هەبووە.

شـێـخ نـــووری چـالاکـوانـێـکی ڕۆشـنـبـیـری و

ڕۆژنامەوانی دیار بووە، ڕۆژنامەوانیی و شیعر و ئەدەبی وەک ئامرازێک بۆ دەربڕینی بیروڕا نەتەوەییەکانی و پشتگیری دۆزی کورد بەکارهێناوە.

دوای دەرچوونی ڕۆژنامەی (پێشکەوتن)، لە سلێمانی یەکێک لە نووسەرە دیارەکانی بووە، جگە شیعر، چەندین بابەتی جۆراوجۆری تێدا نووسیوە. هەروەها یەکێک بووە لە نووسەرە پێشەنگەکان بابەتی ئابووری نووسیوە و جەختی لەسەر گرنگی پەرەپێدانی ئابووری ناوخۆیی بۆ بەهێزکردنی سەربەخۆیی کوردستان کردووەتەوە. ساڵی ١٩٢٢ بەرپرسی بەشی فارسی بووە لە ڕۆژنامەی (بانگی کوردستان) کە لەلایەن جەمعییەتی کوردستانەوە دەرچووە و مستەفا پاشا یاموڵکی سەرنووسەری بووە، لەو ڕۆژنامەیەدا چەندین وتاری بە زمانی فارسی نووسیوە.

شێخ نووری لە سەردەمی گۆڕانکارییە گەورەکانی کوردستاندا ژیاوە، هەر بۆیە لە زۆربەی قۆناغەکاندا چی بە وتار و چی بەکردار بەشداری تێدا کردوە و لە دژی ڕژێمە سەرکوتکارەکان تێکۆشاوە. لە ڕووی شێوە و باوەڕۆکەوە ڕەوتە ئەدەبیە جیهانییەکانی وەک ڕەمزی و واقیعی کاریگەری هەبووە لەسەری. بەداخەوە پێش تەواوکردنی پرۆژەکانی لە٢٠\ ١٢\ ١٩٥٨ بە نەخۆشی کۆچی دوایی کردووە.

بەشی دووەم: سەرچاوەکانی هۆشیاری نەتەوەیی لای شێخ نووری شێخساڵح

شێخ نووری شێخ ساڵح، بەڕێکەوت نەهاتووەتە ناو جیهانی ئەدەب وخوێندنەوە، خۆی دەڵێ سەرەتاکانی ئاشنابوونی بە شیعر و ئەدەب دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی منداڵی و بەردەوام چاودێری کردووە: "لە منداڵیمەوە فکرم ئیشتغاڵی لەگەڵ ئەدەبیاتابووە، بە تەتەبوعات شارەزایم هەیە..." (م.نوری، ١٩٢٦، ژ ٢٠، ١:) لە پێش یەکەمین جەنگی جیهانیدا بەهۆی بازرگانیکردنەوە سەردانی ئێران و ڕۆژهەڵاتی کوردستان و بەغدادی کردووە، ە هۆی زانینی زمانی تورکی و فارسییەوە ئاگاداری لە ئەدەبیاتی نووسراوی تورک و فارس هەبووە. ئەوانەش زەمینەیەکی گونجاویان بۆ بەرزی ئاستی هۆشیاری ڕەخساندوە.

خوێنەری وتار و شیعرەکانی هەست بەوە دەکات لە نووسینەکانییەوە مەعریفەیەکی قووڵی سیاسی و ئەدەبی هەیە، دەزانێ ئەدەب دەکرێ سیاسی بێت و لە هۆشیاری نەتەوەیدا ڕۆڵی کاریگەر ببینێ، هەر ئەوەش وایکردووە هاوتەریب لەگەڵ ڕووداوە سیاسییە گرنگەکانی سەردەمی خۆیدا، بەرەوپێش بچێت و زۆر ڕاستگۆیانە وەک دیکۆمێنتێکی مێژوویی، ڕاستییەکانی ئەو قۆناغەی تێدا ژیاوە تۆماربکات.

دووەم: ڕۆژنامەی "ڕۆژی کوردستان" و بارودۆخی دەرچوونی

پاش گەڕانەوەی شێخ مەحمود لە مەنفا و دامەزراندنی کابینەی دووەم لە ساڵی ١٩٢٢، مستەفا پاشا یاموڵکی، کە خاوەنی ئیمتیاز و سەرنووسەری (بانگی کوردستان) بوو، بوو بە وەزیری موعاریف، ڕۆژنامەکەی داخرا و شێخ مەحمود لە ١٥ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٢٢ بڕیاریدا ڕۆژنامەیەکی فەرمی بەناوی (ڕۆژی کوردستان) لە شاری سلێمانی بڵاوبکاتەوە و جێگەی بانگی کوردستان بگرێتەوە..

ئەم ڕۆژنامەیە زمانی حاڵی حکومەتەکەی شێخ مەحمود بوو، ڕۆژنامەی ڕۆژی کوردستان بابەتە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئەدەبییەکانی بڵاودەکردەوە، ژمارە یەکی ڕۆژنامەکە لە ١٥ تشرینی دووەمی ١٩٢٢ دەرچوو، دواژمارەشی کە ژمارە ١٥یە لە ٣

مارسی ١٩٢٣ دەرچوو.

شێخ نووری شێخ ساڵح، کە پێشتر قوودەرت و توانا ڕۆژنامەنووسییەکەی بەتەواوەتی دەرکەوتبوو، لەلایەن شێخ مەحمودەوە بە فەرمانێکی شاهانە کرا بەخاوەن ئیمتیاز و سەرنووسەری ڕۆژنامەی ڕۆژی کوردستان. شاعیر عەلی کەمال باپیر وەک موحەڕیر نووسەر لەگەڵیدا دەست بەکاربوو. لەژێر ناوی ڕۆژنامەکەدا نووسرابوو (سیاسی، ئەدەبی، ئیجتیماعی)یە، هەفتەی جارێک دەردەچێ.

ئـەم پۆستـە نوێیـەی شـێخ نـووری هـاوکات بـوو لـەگەڵ ئـەو دابـەشبـوونە قـوورسـەی کـە لە کوردستاندا لە نێوان لایەنگرانی ئینگلیز و تورکەکان "جلخوارەکان"دا دروست بوو، دەوروبەرەکەی شێخ مەحمودیشی گرتبووەوە. بەڵام گەر تەماشایەکی ئـەو نووسینانە بکەین کـە خـودی شێخ نـووری نووسیونی، بۆمان دەردەکەوێت هەم ڕۆژنامەی ڕۆژی کـوردسـتـان هـەم سـەرنـووسـەرەکـەشی بەرژەوەندی نەتەوەییان لاگرنگتربووە؛ بەلای هیچ بەرەیەکدا خۆیان ساغ نەکردووەتەوە، هەوڵەکانی زیاتر بۆ سەربەخۆیی و بەئاگاهێنانەوە و پشت بەخۆبەستن بووە، کاری بۆ تێکشکاندنی نائومێدی کردووە. ئەو (١٥) ژمارەیە، جگە لە بڵاوکردنەوەی هەواڵ و بەیاننامە فەرمییەکانی مەلیک مەحمودی یەکەم، سەروتار و بابەتی سیاسی و دیپلۆماسی و کۆمەڵایەتیشی بڵاوکردووەتەوە، بەڵام هەر هەمووی بە تامی سیاسی. (خەزنەدار، ١٩٧٣: ١١)

بـەشـی زۆری نـووسـەر و شـاعـیـر و سیاسـەتمـەدارەکانی ئـەو سـەردەمـە لـە دەوری ڕۆژنـامـەی "ڕۆژی کـوردسـتـان"دا کـۆبـوونـەوە، مەیدانی نووسین بڵاوکردنەوە بەرفراوانتر بوو بۆیان تا لە ڕێگەیەوە بیر و بۆچوون و ئاراستە فیکرییەکانیان بابەتی کۆمەڵایەتی و سیاسی و کولتووری مێژوویی بخەنەڕوو. سەرچاوەی داهاتی ڕۆژنامەکە وەک نەوشیروان مستەفا دەڵێ جگە لە ئابوونە، بڵاوکردنەوەی ئیعلانات بووە و ئەوەش سەرچاوەیەکی گرنگی پارە پەیداکردنی بووە بۆی. (ئەمین، ٢٠١٣: ٢٧١)

ڕۆژنامەی "ڕۆژی کوردستان" ڕۆڵی سەرەکیی هـەبـوو لـە کـۆکـردنـەوەی پشتیوانی خـەڵـک بۆ حکومەتەکەی شێخ مەحمودی مەلیک و جۆشدانی گیانی نەتەوەیی و نیشتمانی، درێژەی بە پەیامی هۆشیاری و تەنویرکردنی خەڵک بۆ خوێندن و زانست و سەنعەت دەدا، کە ڕۆژنامەکانی پێش خۆی دەستیان پێکردبوو.

بەشێکی زۆر لەوانەی کە لە بارودۆخی لە نێوان ساڵانی ١٩١٩ - ١٩٢٥ی کوردستان کۆڵیوەتەوە، ڕۆژنامەی ڕۆژی کوردستان وەک سەرچاوەیەکی باوەڕپێکراوی نەتەوەخوازە کوردەکان و زمانحاڵی حکومەتەکەی شێخ مەحمود زانیوە، نووسەرەکانیشی بە تایبەت م. نووری یان بە هەڵگری بیری نەتەوەیی کوردی لە قەڵەم داوە. دەیڤید مەکدوڵ بە ئاماژە بەو سەروتارەی سەرەوە دەنووسێ "محەمەد نووری بەزمانێکی نەتەوەیی یەکلاکەرەوە دەنووسێت" (مک داول، ٢٠٠٥ : ٢٤٧) دواتریش برگەی کۆتایی سەروتارەکە لە کتێبەکەیدا بڵاودەکاتەوە. ئەدمۆنز، لە کتێبەکەیدا سەبارەت بەم ڕۆژنامەیە دەڵێ: "بۆ تێگەیشتن لـە کێشەی کـورد بـەو شـێوەیـەی کە نەتەوەخوازەکانی سلێمانی دەیانویست، باشترین سەرچاوە گواستنەوەی بەشێک لەو وتارانەیە کە لە ڕۆژنامەی ڕۆژی کوردستاندا بڵاو بووەتەوە." (ادمونز، ١٣٦٧ :٣٢٢)

عەبدولڕەحمان ئەلبەیاتی دەڵێ: "ڕۆژنامەی ڕۆژی کوردستان ئاوێنەی خستنەڕووی سیاسەتەکانی شێخ مەحمود و بیروڕا سیاسی و هزرییەکانی بووە

و ڕۆڵی هەبووە لەبەرزکردنەوەی ئاستی ورەی کورددا لە سلێمانی و تۆمارێکی بەڵگەنامەیی قۆناغی فەرمانڕەوایی شێخ مەحمودی حەفید بووە لە نێوان ١٩٢٢ – ١٩٢٣"دا. (البیاتی، ٢٠٠٧، :٢٤١)

بەشی دووەم: شیکاری ناوەڕۆک بۆ سەروتارەکانی شێخ نووری شێخ ساڵح

پسپۆرانی بواری ڕاگەیاندن پێیان وایە نووسەری وتاری ڕۆژنامەوانی دەبێ خاوەنی شێوازی تایبەتی خۆی بێت.

بە بەراورد کردنی تێکرای ئەو وتار و سەروتارانەی کە م. نووری نووسیونی، بۆمان دەردەکەوێت، سەرەڕای ئەو ئەزموونەکەمەی کە لە کاری ڕۆژنامەنوسیدا هەیبووە، بەڵام لە نووسینی وتاری ڕۆژنامەوانیدا خاوەن شێوازێکی تابیەت بەخۆی بووە.

خاڵێکی جیاکەرەوەی شێوازی تایبەتی شێخ نووری ئەوەیە کە هەمیشە بابەتەکانی بە گەشبینی کۆتاییان دێت، بە چاویلکەی تاریک نەیڕوانیوەتە ئایندە، بەڵام ئەو گەشبینییەی ئەو گەشبینیەکی ساختە نییە، بۆ گەیشتن پێی لەسێ ئاستدا ڕەخنە لە کۆمەڵگەی کوردی دەگرێت.

– ئاستی خەڵکی سادە بە هەموو چین و توێژەکانییەوە

– ئاستی (بەرپرسان) کە زیاتر مەبەستی لە مەلیک مەحمود بووە،

– ئاستی دەستەبژێری ڕووناکبیر و مونەوەرەکان.

شێخ نووری لەماوەی سەرنووسەرێتی ڕۆژنامەی ڕۆژی کوردستان، لە زۆربەی ژمارەکانیدا سەروتارێکی نووسیوە، ناوەڕۆکی سەروتارەکان قسەکردن بووە لەگەڵ بابەتە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی ڕۆژ. لەم چەپتەرەدا بەپێی مێژووی نووسینیان، شیکردنەوەی ناوەڕۆک دەکەین بۆ ئەو سەروتارانە.

یەکەم: نەتەوەیی ڕۆمانتیک و گوتاری نەتەوەیی کوردی

نەتەوەیی ڕۆمانتیک، وەک چەمکێکی فیکری و سیاسی، لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمدا سەریهەڵدا و کاریگەرییەکی بەرچاوی لەسەر دروستکردنی ناسنامەی نەتەوەیی لە زۆرێک لە کۆمەڵگەکاندا هەبوو. ئەم جۆرە نەتەوەییە جەخت لەسەر بنەماکانی زمان، ئایین، میرات، و کولتووری هاوبەش دەکاتەوە و بە بنەمایەکی سەرەکی بۆ یەکگرتنی نەتەوە و دروستکردنی دەوڵەتێکی نەتەوەیی دادەنرێت. لەم چوارچێوەیەدا، هەست و سۆزی نەتەوەیی وەک هێزێکی بزوێنەر بۆ کۆکردنەوەی تاکەکان و دروستکردنی یەکێتییەکی نەتەوەیی بەکاردەهێنرێت.

لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمدا، نەتەوەیی ڕۆمانتیک ڕێگەی خۆی بۆ ناو شیعری کوردی دۆزییەوە. شاعیرانی کورد لە کۆتایی سەدەی شانزدەیەم و سەدەی حەڤدەیەم و هەژدەیەم و نۆزدەیەم مەلای جزیری و ئەحمەدێ خانی دواتر حاجی قادری کۆیی، ئەم چەمکەیان وەک ئامرازێک بۆ بەرزکردنەوەی هەستی نەتەوەیی و هۆشیاریی نەتەوەیی لە بەرامبەر هێرشەکانی داگیرکەران بەکارهێنا. ئەم شاعیرانە لە ڕێگەی بەکارهێنانی زمانێکی پڕ لە سۆز و هەستەوە، مێژووی دێرینی کورد و خەباتەکانیان بۆ خوێنەران دەگێڕنەوە، بەمەش هەوڵ دەدەن هەستێکی هاوبەش لە نێوان کورددا دروست بکەن و یەکڕیزییان بۆ بەرەنگاربوونەوەی زوڵم و ستەم بەهێز بکەن.

لە سەرەتای سەدەی بیستەم شێخ نووری ڕۆڵێکی سەرەکی لە پەرەپێدانی بیری نەتەوەیی کورددا

گێڕاوە. وتارەکەی "ثبات و متانەت قوم کورد" کە لە ژمارە ٢ی ڕۆژنامەی (ڕۆژی کوردستان) دا بڵاوکراوەتەوە، وەرچەرخانێکی گرنگ بووە لە ڕۆژنامەگەری کوردیدا. لەم وتارەدا، شێخ نووری بە شێوازێکی حەماسی و پڕ لە سۆز، مێژووی دێرینی گەلی کورد و خۆڕاگرییەکانیان دەخاتە ڕوو. ئەم وتارە نەک تەنها لە ڕووی ناوەڕۆکەوە گرنگ بووە، بەڵکو لە ڕووی شێوازی نووسینیشەوە هەنگاوێکی نوێ بووە لە ڕۆژنامەگەری کوردیدا، چونکە بە زمانێکی ڕوون و کاریگەر نووسراوە کە توانای وروژاندنی هەستی نەتەوەیی خوێنەرانی هەبووە.

"قەومی کورد قەریبی چوار هەزارساڵ لەپێش میلاددا لە شەرقی دیجلە، یەعنی لە موقیعی حاضیرەدا هەر بووە و زۆر دەفعەش ئیثپاتی موجوودییەتی میللی خۆی کردووە. ١٨ عەسر لەپێش میلاددا بە موجوودیەتێکی زۆر و ئینتیظامێکی فەوقەلعادە کلدانستانی ئیشغال و چەند عەصرێک بە کەمالی دەبدەبە ئەو جێگایانەیان ئیدارە و لەوێدا ئاثاری مەدەنییەتیان تەئسیس کردووە، لەپاشا لە طەرەف ئاثورییەکانەوە بە هجومێکی ظاڵمانە ئەو جێگایانەیان لێ سندراوەتەوە و مەوقعی خۆشیان ئیشغال کراوە.

لەدوای ئەمە چەند عەصرێک لەژێر ئیدارەی موناوەبەی ئاثورییەکان و کلدانییەکانا ماوەتەوە و کەوتوەتە دەست ئێران و لەپاش چەند عەصرێکی تریش کەوتۆتە دەست یۆنان، یەعنی ئەسکەندەر واریثی لەپاشا، ڕۆما و لەدوای ئەو تیکرار ئێران و لە ظهوری ئیسلامییەتدا کەوتۆتە دەست ئیسلام و لە زەمانی عەباسییەکاندا هۆلاکۆ و قەرەقوویونلی و ئالی جەزایر و تورک. (م.نووری، ١٣٣٨، ر.ک ٢: ١)

وتارەکەی شێخ نووری خاوەنی پێکهاتەیەکی تیلۆلۆژیکییە، واتە ڕووداوە مێژووییەکان وەک پێشەکییەک بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی لە سەردەمی خۆیدا دەبینێت. ئەم شێوازە گێڕانەوەیە، مێژووی کورد بە شێوەیەک دەخاتە ڕوو کە هەنگاو بە هەنگاو بەرەو ئامانجێکی دیاریکراو دەڕوات، کە ئەویش دامەزراندنی قەوارەیەکی نەتەوەیی کوردییە. هەروەها، شێخ نووری بە بەردەوامی وشەکانی "مەللەت" (نەتەوە) و "قەوم" (گەل) بەکاردەهێنێت بۆ جەختکردنەوە لەسەر یەکێتی و یەکبوونی کورد. ئەمە لە کاتێکدایە کە کورد لەو سەردەمەدا لە ڕووی جوگرافی و کۆمەڵایەتییەوە دابەشبوو بوون، بەڵام شێخ نووری هەوڵی داوە لە ڕێگەی گوتارەکەیەوە هەستێکی هاوبەشی نەتەوەیی دروست بکات و خەڵک هان بدات بۆ یەکگرتن.

"لەگەڵ ئەم هەموو ئینقیلابە تەئریخییەدا کە لەژێر پێی ئۆردووی جیهانگیرانی شەرق و غەربدا پەرێشان بوون، کە ئەگەر ئەم موهاجەماتە دایمیە بەسەر حکومەتێکی موعەظەمەدا بهاتایە، وەکو ڕۆمای شەرق، نە لیسان و نە ناوی لە روی کائیناتدا نەئەما. قەومی نەجیبی کورد مەوجوودییەتی مادییە و لیسانی میللیەی خۆی موحافەظە کرد و لە هەموو فرصەتێک بیلا ئیستیفادە ئیدیعای حەقی ژیان و ئازادیی خۆی کردووە و قەهرەمانی زۆر ناودار و حوکمداری زۆر فەعال و عالیی جەنابیان بووە، وەکو صلاح الدین و کەریم خانی زەند و سائیرە.

عەلەل خوصوص ئەمە چەند ساڵێکە جەنابی حەضرەتی مەلیکی کوردستان، یەعنی مەلیک مەحمودی ئەوەڵ، بۆ سەعادەت و تەرەقیی ئەم میللەتە، هەموو نەوعە فیداکارییەکی ئیختیار کرد؛ تا ئەمجارە بە ئامالی خۆی کە سەعادەت و تەرەقیی ئەم وەطەن و میللەتەیە نائیل بوو و ئەم میللەتەش لە سایەی هیمەتی وەطەن پەروەرانەی موشارئیلەیهەوە، بە ڕۆژی سەعادەت و ئازادیی

خۆی گەیشت. هەر بمێنێ مەلیکی کوردستان." (م.نووری، هەمان: ١)

وتارەکە، لەگەڵ وتارەکانی تری نەتەوەیی گەلانی دیکە لەو سەردەمەدا هاوشێوەیی زۆری هەیە. بۆ نموونە، دەتوانرێت بەراورد بکرێت بە نووسینەکانی جۆرجی زەیدان (١٨٦١-١٩١٤) لە گۆڤاری "الهلال" کە بۆ دروستکردنی گوتاری نەتەوەیی عەرەبی بەکارهاتووە، یان نووسەرانی تورک وەک ضیا گۆک ئالپ (١٨٧٦-١٩٢٤) کە هەوڵیانداوە ناسنامەیەکی نەتەوەیی تورکی دروست بکەن. ئەم هاوشێوەییە نیشانەی ئەوەیە کە گوتاری نەتەوەیی کوردی هاوکات بووە لەگەڵ گوتارە نەتەوەییەکانی سەردەمەکەدا و گوتارێکی کوردانەی پەتی بووە، بەتایبەتی دوای ڕووخانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و سەرهەڵدانی دەوڵەتە نەتەوەییەکان.

وتارەکە لە ڕووی میتۆدۆلۆژی و مێژوونووسییەوە کەموکوڕی و بۆشایی تێدایە، بەڵام وەک دۆکیومێنتێکی مێژوویی سەردەمەکەی گرنگە بۆ پیشاندانی گوتاری نەتەوەیی کوردی لە سەرەتای سەدەی بیستەم. لە ناو ڕێڕەوی گشتی بزاڤی ڕۆشنبیری و ڕۆژنامەوانی کوردیدا، ئەم وتارە یەکێکە لە هەوڵە سەرەتایەکانی نوخبەی کورد بۆ دروستکردنی گێڕانەوەیەکی نەتەوەیی- مێژوویی کە لە ساڵانی دواتردا بە شێوەیەکی بەرفراوانتر لەلایەن محەمەد ئەمین زەکی بەگ و خەڵکانی ترەوە گەشەی پێدەرێ.

دووەم: داروینیزمی کۆمەڵایەتی و ململانێی مانەوە لە وتاری "مجادلەی حەیات"دا

وتاری "مجادلەی حەیات" کە لە ژمارە (٥)ی ڕۆژی کوردستان دا بڵاوبووتەوە، نموونەیەکی گرنگە لە ئەدەبیاتی فیکری کوردی لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا. شێخ نووری یەکەم کەس بووە کە داروینیزمی کۆمەڵایەتی لەگەڵ بیری ئایینی- ئیسلامی تێکەڵ کرد بۆ دروستکردنی گوتارێکی نەتەوەیی. ئەم وتارە لە ڕوانگەیەکی گرنگەوە نیشان دەدات کە نووسەر نەتەوە وەک بوونەوەرێکی زیندوو دەبینێت کە شایستەی مانەوەیە، و بەپێی یاسا سروشتییەکان و یاساکانی سروشت، ناتوانێت لەو یاسایە دەرباز بێت. خاڵی هەرە گرنگی وتارەکە لەوەدایە کە نووسەر چارەسەری نەتەوە و گۆڕینی کۆمەڵایەتی بە هەوڵ و کۆششی تاکەکانی کۆمەڵگە و گۆڕینی خۆیانەوە دەبەستێتەوە: "سیلسیلەی عوضوییات ئەگەر لە دونیادا تەدقیق و تەتەبوع بکرێ، ئەبینرێ کە هەموو حەیوانات، نەباتات تابیعی قانوونێکی (لا یتغیر)ن بەو قانوونە تەکامل و یا ڕوو ئەکەنە ئینقیراض. ئەجناس و ئەنواعی حەیوانییە و نەباتییە، هەر بەم قانونە فیطرییە ئەژی، هەر ئەم قانوونە سەوقی تەکامولی ئەکا و هەر بە ئیلجائات ئەم قانوونە ضەرورییە لە صەحنەی کائینات دەرئەهاوێژرێ......

ئەگەر لەو مقاوەمەتە عاجز بێ، حەقی ژیانی نامێنێ، خۆ ئەگەر زۆر زەعیف بوو، مەحکومی مەوتێکی ئەبەدەی ئەبێ. قانوونی خیلقەت بەم نەوعە دانراوە، هەرواش جەرەیانی کردووە، هیچ شتێک ئەم قانوونە تەعدیل و هیچ قووەتێ ئەم جەرەیانەی تەوقیف نەکردووە و نایکا..... بۆ ئەم خصوصەتە، تەئریخی تەکامول و ئینقراضی عضویات شاهیدێکی لایموتە. ئەگەر تەعمیق و تەتەبوع بکرێ، بۆ ثبوتی ئەم حەقیقەتە لا یەعود دەلائیل ئەهێنرێ. (م.نووری، ١٣٣٨، ر.ک٥: ١-٢)

شێخ نووری لە وتارەکەیدا چەند چەمکێکی داروینیزمی کۆمەڵایەتی بەکاردەهێنێت، لەوانە:

١. بەکارهێنانی دەستەواژەی "ململانێی ژیان" (struggle for existence).

٢. ئاماژەدان بە "یاسای گەشەکردن" کە یاسایەکی سروشتییە و حوکمی هەموو شتێک دەکات.

٣. پەیوەستکردنی مانەوەی نەتەوەکان بە هەمان یاسای سروشتییەوە، وەک لە دەستەواژەی "لە ململانێی ژیاندا مافی مانەوە و زاڵبوون هی ئەوانەیە کە شایستەن".

٤. بەراوردکردنی نەتەوەکان بە بوونەوەرە زیندووەکان کە دەبێت خۆیان لەگەڵ ژینگە بگونجێنن.

"هەتا ئێستا موعەرەضی هەر فەلاکەت بووین، سەیئات و عەطاڵەتی خۆمان بووە. ئەمجا لازمە لە پێش هەموو شتێکدا ئەم حەقیقەتانە بە تەواوی تێ بگەین، لە پاشا بە چ ڕێگایەکدا ڕۆیشتن ئێجاب ئەکا تەقدیری بکەین، چونکە زەمان زۆر نازکە، فورصەت لەبەردەستدایە، وەقت وا موساعەدەمان نییە کە بە تەرەدوود رای ببوێرین....

تا ئێستا خەطا وەکو لە خۆمانەوە بووە، تەعمیریش با لە خۆمانەوە بێ، خودای تەبارەکوتەعالا هادییەکی حەقیقییە، ئەفەرموێت (إن الله لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا ما بأنفسهم) یەعنی قەومێک خۆی سەجییەی خۆی تێکنەدا، خواش سەعادەتیان تێک نادا. فەرمویەتی (ان لیس للانسان الا ما سعی)، ئەمانە لێک بدەینەوە وا برۆین بەرێوە بە زویەتێکی زووەوە نائیلی ئامالی موقەدەسە ئەبین." (م.نووری، ١٣٣٨هەمان: ٢)

بەڵام، جیاوازییەکی گرنگ لە نێوان داروینیزمی کۆمەڵایەتی کلاسیک و وتارەکەی شێخ نووری هەیە. نووسەر تەنها لەسەر ململانێی مانەوەی کۆمەڵگەکان جەخت ناکاتەوە، بەڵکو لەگەڵ ڕەچاوکردنی واقیعی کۆمەڵایەتی کورد، یاسا سروشتییەکان لەگەڵ ئامۆژگارییە ئایینیە ئیسلامییەکان تێکەڵ دەکات بۆ مەبەستی چاکسازی و پێشکەوتن. ئەو پاساو بۆ هەژاری ناهێنێتەوە، بەڵکو جەخت لەسەر پێویستی "هەوڵ و کۆشش" دەکات بۆ سەرکەوتن و مانەوە، و دژی "تەمبەڵی" دەوەستێتەوە.

یەکێکی دیکە لە خاڵە گرنگەکانی ئەم وتارە، دوالیزمی (مانەوە/ قڕبوون) و (نەزانی/ زانست) ە. نووسەر هۆشداری دەداتە کورد کە جگە لە هەڵبژاردنی یەکێک لەو دووانە، ڕێگەیەکی سێیەم لەبەردەمیدا نییە: یان دەبێت پێشبکەوێت و نەزان نەبێت، یان لەناو دەچێت و نەزان دەمێنێتەوە.

لە وتارەکەدا، نووسەر بە بەکارهێنانی جێناوی "ئێمە" وەک بەشێک لە کۆمەڵگەی کوردی، خۆی لە پۆزیشنی ڕێنماییکارێکدا دەبینێتەوە کە ئەرکی هۆشیارکردنەوەی خەڵکەکەیەتی.

چوارەم: لە تاکەوە بۆ نەتەوە: فەلسەفەی کۆمەڵایەتی شێخ نووری شێخ ساڵح

م. نووری، لە هەموو ئەو وتارانەی کە لەو قۆناغەدا نووسیونی، پشتی بە زانست و مەعریفەت بەستووە، لەو سەروتارەی کە لە ژمارە ٤ ی "ڕۆژی کوردستان"دا بە ناوی (فەنی و ئیجتماعی – میللەت) نووسیویەتی، پشتی بە یاسای ماتماتیک بەستووە بۆ بەهێزکردنی بۆچوونەکانی و گرێی داوەتەوە ئامانجە سەرەکییەکەی کە یەکێتی و یەکڕیزیی کوردە؛ ئەم وتارە دەرهاویشتەی ئەو بارودۆخ و دابەشبوونە سیاسییە کە لەو سەردەمەدا لە ئەنجامی هاتنی 'ئوزدەمیر'ەوە خەریک بوو تۆی دووبەرەکی دەکەوتە نێوان دەوروبەری مەلیکی کوردستان. شێخ نووری بۆ ئەوەی ئەو دووبەرەکییە ڕوونەدات، ئەم سەروتارەی نووسیوە و تێیدا دەڵێ: "میللەت لە جەمعییەت و جەمعییەتیش لە ئیجتیماعی چەند فەردێک تەشەکولی کردووە. کە وابێ فەرد هەتا زیندوو و فەعال بێ، هەتا بە تەربیەتێکی ئەصیل تەربیە و پەروەردە کرابێ، ئەو جەمعییەتەی کە تەشکیلی ئەکا، ئەوەندە ڕەصین

و ئەوەندە پایەدار ئەبێ و لەو نسبەتەیشدا ئاثاری تەرەقی و تەکامول نیشان ئەدا.

ئەفرادی جوێ جوێ ئەگەر هەریەکێ بە قووەتێ تەلەقی بکرێت، ئاثاری و قووەت و عەظەمەتی ئەو هەیئەتە عمومییە کە نشانی ئەدا، بیلطەبع موتەناسیبە بەو مەحصەلەیە کە لە شیددەت و تەرکی ئەو قووەتانە هاتبێتە وجوود. " (م.نووری، ١٣٣٨، ر.ک٤: ١)

شێخ نووری لەم وتارەدا جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە نەتەوە لە کۆی دانیشتوانی کۆمەڵگەیەک پێکدێت، کۆمەڵگاش لە یەک بەیەکی تاکەکان پێکهاتووە. تاکەکان خشتی بنەڕەتی بیناکردنی کۆمەڵگان.

ئەو پێی وایە چۆنییەتی پەروەردەکردنی تاک کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر جۆری ئەو کۆمەڵگایە هەیە کە پێکی دەهێنن. پەروەردەی "ئەصیل" تاکێکی کاریگەر و بەسوود بەرهەم دەهێنێت کە بەشداری دەکات لە دروستکردنی کۆمەڵگایەکی "ڕەصین و پایەدار.

نووسەر بە شێوەیەکی داهێنەرانە یاسای میکانیک و بیرکاری بەکار دەهێنێت بۆ ڕوونکردنەوەی دینامیکیەتی کۆمەڵگە و سەلماندنی بیروبۆچوونەکانی و دەڵێ ئەگەر هێزی دوو تاک یەکسان بێت بە سفر، ئەنجامەکەشی سفر دەبێ، بەڵام ئەگەر چەند هێزێک یەکگرن و بە هەمان ئاراستەدا بڕۆن کۆی هێزەکان زیاد دەکات و کاریگەریان زۆر دەبێ. بەڵام ئەگەر هێزەکان لە ئاراستەی جیاوازدا بن یان پێچەوانەی یەکتر بن، ئەوا دەبێتە هۆی وەستانی کۆمەڵگە.

"فەنی میکانیک، حیکمەتی طەبیعیە بۆ ئیمە وای ئیثپات ئەکا کە شیددەتی دوو قووەت، ئەگەر لەگەڵ صفردا مساوی بێت، مەحصەلەش سفرە. وە ئەگەر چەند قووەتێک لە عەینی جیهەتا تەئثیر بکەنە نەقطەیەک شیددەتی مەحصلەکەی موساویی شیددەتی قووەتی مەجموعەکە ئەبێ. ئەم قانونە ریاضیەیەش لەگەڵ ئیجتیماعییدا تەطبیق بکرێ، عەینەن بەم نەوعە ئەبێ. ئەم قانونە ریاضیەش لەگەڵ ئیجتماعیاتدا تطبیق بکرێ عەینەن بەم نەوعە ئەبێ." (م.نووری، هەمان: ١)

هێنانەوەی ئەم نمونەیە بۆ ئەوە بڵێت حاڵەتی پێشکەوتنی کۆمەڵگا بەندە بە تاکەکانی کۆمەڵگەوە کاتێک تاکەکان "موتەوەجیهی غایەیەکی موعەییەن بن" (واتە ئاراستەیان یەک ئامانج بێت) بە دڵنیایەوە دەرئەنجامەکەی ئەوەیە "میللەت لە ساحەی تەرەقیاتدا بە هەنگاوی زۆر خێرا پێش ئەکەوێ." بەڵام کاتێک تاکەکان لە ئاراستەی جیاواز یان پێچەوانەی یەکتر کار بکەن و "هەریەکێ نەوعە ئامالێک طەرزە غایەیەک، تەعقیب بکەن" لە ئەنجامدا "ئەو میللەتە ئەکەوێتە حاڵی عەطالەتەوە و هیچ حەرەکەتێکی پێ ناکرێ." دەگاتە حاڵەتێک "زۆر زەحمەتە بەهیچ مەقصودێک بگات."

شێخ نووری بۆ زیاتر سەلماندنی بۆچوونەکەی هەوڵ دەدا ئۆرگانیکی کۆمەڵگە بە لەشی مرۆڤ دەشوبهێنێت کە لە ئەندامی جیاواز پێکهاتووە. دەڵێ هەروەک چۆن نەخۆشی یەک ئەندامی جەستە کاریگەری لەسەر تەواوی جەستە دەبێت، بەهەمان شێوە، ئەگەر تاکێک یان کۆمەڵێک لە کۆمەڵگەدا دژی بەرژەوەندی گشتی بجووڵێنەوە، کاریگەری خراپی لەسەر تەواوی کۆمەڵگە دەبێت. تەندروستی تاکەکان بۆ تەندروستی کۆمەڵگە گرنگە، ئەم نەخۆشییە بەرەبەرە بڵاو دەبێتەوە. مێژووی گەشەکردن و لەناوچوونی کۆمەڵگەکانی مرۆڤایەتی وانەی گرنگ بە مرۆڤایەتی دەبەخشێت، کۆمەڵگەکان لەبەر هەمان هۆکار لاواز دەبن یان پێش دەکەون.

میللەتێک کە فەعالیاتی ظاهیرەی ئیجتیماعی، ئەخلاقیی چەند فەردێک تەشکیلی بکا، قووەتێک،

مەحەصەلەیەک تەولید ئەکا، کە موساوی قوودرەتی فیکرییەو بەدەنییەی ئەو مەجموعە ئەبێ. ئەم فەردانە وەکو عەرضمان کردن، ئەگەر زیندوو لەحاڵ فەعالییەتدا موتەوەجیهی غایەیەکی موعەییەن بن و ئیبرازی فەعالیەت بکەن، میللەتیش بێ ئەوەی سڵ بکاتەوە لە ساحەی تەرەقیاتدا بە هەنگاوی زۆر خێرا پێش ئەکەوێ.

خۆ ئەگەر فەردەکان یەکێکی قووەتی موساویی صفربێ، یەکێکی تەئثیر بکاتە نقطەیەک یەکێکی عەکسی تەئثیربکا، یەعنی هەریەکێ نەوعە ئامالێک طەرزە غایەیەک، تەعقیب بکەن، ئەو میللەتە ئەکەوێتە حاڵی عەطالەتەوە و هیچ حەرەکەتێکی پێ ناکرێ. ئەو میللەتە خوانەخواستە نزول بکاتە ئەم دەرەجەیەوە زۆر زەحمەتە بەهیچ مەقصودێک بگات... لەسەر هەموو ئەفرادی ئەم قەومە نەجیبە فەرض و ئیلزامە کە بۆ مەنافعیی عومییە موتەحید غیرەت و هەموو بۆ ئەم رۆژەموقەدەسە بۆ ئەم غایە موعەیەنە سەعی بکەین“ (م.نووری، هەمان: ١)

ئامانجی کۆتایی شێخ نووری لەنووسینی ئەم بابەتە بانگەشەی یەکگرتن بۆ پێشکەوتنی کۆمەڵگەی کوردییە. ئەو دەڵێ پێویستە هەموو تاکەکانی نەتەوە بۆ بەرژەوەندی گشتی یەکبگرن. تەنها بە هەوڵی هاوبەش و لە یەک ئاراستەدا، نەتەوەی کورد دەتوانێت پێشکەوتن بەدەست بهێنێت و کاتێک ئامانجی تاکەکان جیاواز و لێک دوور بێت، نەتەوە دەکەوێتە دۆخی وەستانەوە.

پێنجەم: کێشەی موسڵ، ڕەخنە لە هەڵوێستی کورد بەرامبەر کێشەی موسڵ

دوای کۆتایی جەنگی جیهانی یەکەم، ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ڕووخا و هێزە رۆژئاواییەکان (بە تایبەت بەریتانیا و فەرەنسا) دەستیان کرد بە دووبارە نەخشەکێشانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست. پەیماننامەی سیڤر (١٩٢٠) بەڵێنی بە کورد دابوو کە ئەگەری دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ هەیە، بەڵام ئەم پەیماننامەیە هەرگیز نەچووە بواری جێبەجێکردنەوە.

کۆنفرانسی لۆزان (١٩٢٢-١٩٢٣) دەستی پێکرد بۆ دیاریکردنی چارەنووسی ویلایەتی موسڵ لایەنەکانی کۆنفرانسەکە بریتی بوون لە:

– تورکیای کەمالیی نوێ (کە بە بەشێک لە خاکی خۆی دادەنا)

– بەریتانیا (کە بە کردەوە کۆنترۆڵی کردبوو و دەیویست بیلکێنێت بە عێراقەوە لە ژێر ئینتدابی بەریتانی)

– عەرەب (کە بە بەشێک لە خاکی عێراقیان دەزانی)

لە ژمارە ٦ی "رۆژی کوردستان"دا، شێخ نووری سەروتارێکی بە ناوی (ویلایەتی موصل لە لۆزاندا) نووسیوە، ئەم سەروتارە بەڵگەنامەیەکی مێژوویی گرنگە، لە قۆناغێکی چارەنووسسازی مێژوویی ناوچەکەدا ڕوانگەی کورد سەبارەت بە ویلایەتی موسڵ دەخاتەڕوو، کە لەو سەردەمەدا بابەتی ناکۆکیی نێودەوڵەتی بوو لە نێوان تورکیا و ئینگلیز.

لەسەرەتای وتارەکەدا شێخ نووری ئاماژە بەوە دەکات کە لە لۆزان تورک و عەرەب، ئاشووری و نەستووری، لەسەر ولایەتی موسڵ کە کوردستانە شەڕیانە، لە کاتێکدا کورد کە خاوەن ماڵە پشتگوێ خراوە. ئەو کۆنفرانسەکە بە شەڕ لەسەر "ماڵێکی بێ خاوەن" وەسف دەکات.

وتارەکە بە نوێترین هەواڵ سەبارەت بە ویلایەتی موسڵ دەستپێدەکات: لەم رۆژانەدا لە بەینی مورەخەصی تورک و عەرەبدا لەسەر ویلایەتی موسڵ مونازەعە و موناقەشە جەریان ئەکا و دیسان لە مەجلسی لۆزاندا مومەثلێک بە ناوی ئاثوری و

نەستوری لە ویلایەتی موسڵ دا ئیدعای حکومەتێکی موستەقیلە ئەکا.

ویلایەتی موسڵ کە بە ئیعتباری عموم کوردن، بە ناوی میللەتەوە مودافەعە یا غەصبی ئەم ویلایەتە بۆچی لە طەرەف ئەقووام سائیرە طەڵەب ئەکرێ؟

ئێمەی غافڵ و عاطل و بە وەطەنی خۆمان بێگانە طەبیعیە عالەمیش چاوی لە وەطـەن و موڵکمان بڕیوە.

هەتا دوێنێ مەعذورەتێکی وەلەو نامەعقوولیش بێ بۆمان، فەقط ئەمڕۆ عەللمەلەئێ ئەلناس خەریکی تەئسیسی حکومەتین و خەریکین لە بەینی ئەقووامدا ئیثباتی موجوودیەت بکەین. نابێ گەورەو بچوک بەرامبەر حقووقی مەشروعەی خۆمان ئەوەندە لاقەیدبین".(م.نووری،١٣٣٨، ر.ک ٦: ١)

شێخ نـووری لـەسـەر غەفڵەت و بێ خەمییان بەرامبەر خاکەکەیان لۆمەی کورد خۆی دەکات، و پێی وایە ئەمەیە وایکردووە کەسانی تر چاویان بڕیبێتە نیشتمانەکەیان. ئـەوەش ئەسەلمێنێ کە داواکارییەکانی تورک و عەرەب و ئاشوورییەکان پشت بە ڕاستییە دیمۆگرافییەکان نابەستن، بەڵکو ئـەوان کەمینەیەکن ناوچـەکـەدا و خواستەکەیان نابەجێیە.

تـورک، عـەرەب یا ئاثوری حەقی دەعـوایـان لە ویلایەتی موسڵدا موجوودییەتێکی قەلیلی قەومییە، یەعنی نە تـورک، نە عـەرەب لە مـەدا مەدافەعەی نەفس وەطەنی خۆیان نییە، بیلعەکس حیرصی جاە وەیا وەفاە قیسمێکی قەلیلی جینسی خۆیان طەڵـەب ئـەکـەن، ئـەگـەر مەجلیسی ئـەقـووام ئەم نەوعە موطاڵەبانە مەشروع بزانێ، ئایا مودافعێکی حقووقی کورد لە طەرف ئێمەوە واقیع ببێ، چۆنی تەلەقی ئەکا؟ ئێمە ناتوانین جوابی ئەمە بدەینەوە، چونکە دەرحـەق بە مـوقـەڕەراتی کـوردسـتـان لە فیکر مەجلسی لـۆزان بێ خەبەرین، یەعنی ئەو حوکومەتانەی کە موڕەخەصیان ناردوەتە لۆزان، لە پرۆژەیاندا حکومەتەوە یا قەومییەتێکیان بۆ کورد تەصەور کـردووە یان نا؟ موحافەظەی ئەقەلیات تەشمیلی کورد ئەکا یا نا؟

ئەڵبەتە خەیر، چونکە ئەم موناقەشانە لە میللەت زیاتر لـەسـەر ئەراضیەکە کە لە بەینی تـورک و عەرەبدا تەرجیحەن لازمە بە کامیان تەسلیم بکرێ. (م.نووری، هەمان: ١)

سەرنووسـەری ڕۆژی کوردستان لە تارەکەیدا جەخت لـەسـەر ئـەوە دەکاتەوە کە داواکاریی کورد پاراستنی کەمینەکان نییە، چونکە کـورد کەمینە نییە، بەڵکو دانپێدانانە بە مافی گەلێکی گەورە بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ لە نێو سنوورێکی جوگرافی و سروشتی خۆیدا.

بـەحـتـی مـوحـافـەظـەی ئـەقـەلـیـاتـیش دائیر بەحکومەتێکی نەسطورییە نـاوی کـورد مەعەل تەئەسەف هـەر ئـەوە مەوضوعیی بەحث نییە.... طەڵەبی ئێمەش لە مەجلیسی لـۆزان موحافەظەی ئەقەلیات نییە، مودافەعەی حەقی حەیات میللەتێکی گەورەی سەربەخۆی صاحێب وەطەنە؛ ذاتەن دائیر بە تەشکیلی حکومەتێکی کوردییە، وەقتی خۆی لەسەر موذاکەرەیەک کە لە طـەرەف کورد عەلی پاشا زادە نامیق بەگەوە بە مەجلیسی سەن ریمۆ تەقدیم کرابوو، لەمەجلیسی مەذکوردا دوورو درێژ ئیستیقلالیەتی کوردستان مەوضوعی بەحث کرابوو. مەعلئەسەف لـەبـەرئـەوەی کـە طالیعی صوڵحی عمومی موساعیدەی نـەکـرد و لـەو مەجلیسەدا صوڵح تـەقـەڕوری نـەکـرد، لـەبـەرئـەوە مەسەلەی کوردستانیش مەسکوت عەنهو مایەوە، ئەمجارە لە مەجلیسی لۆزان ئومێد وا دەکەین کە کوردستانێکی موستەقیل لە داخلی حدودێکی جوغرافی و طەبیعیدا

بۆمان تەشکیل بکا و هەموو نەوعە حقووقی مەشروعە و حەقی حەیاتیمان بداتێ. (م.نووری، هەمان: ١)

سەرەڕای داواکارییەکانی شێخ نووری و بزووتنەوەی نەتەوەیی کوردی، کۆمەڵەی گەلان لە ساڵی ١٩٢٥ (دوو ساڵ دوای نووسینی ئەم وتارە) بڕیاری دا ویلایەتی موسڵ لە ژێر ئینتدابی بەریتانیدا بخاتە سەر عێراق، لەگەڵ بەڵێنێکی درۆینە بەوەی مافەکانی کورد دەپارێزرێ.

ئەم بڕیارە نسکۆیەکی گەورە بوو بۆ خواستە نەتەوەییەکانی کورد، و بوو بە بناغە بۆ ململانێی بەردەوام لەسەر خۆبەڕێوەبەری و سەربەخۆیی کوردی لە عێراق، تا ئەمڕۆش بەردەوامە.

ئەم وتارەی شێخ نووری لەو کاتەدا لە چەند رووبەکەوە گرنگە:

١. هەڵوێستی فەرمی کوردی لە قۆناغێکی چارەنووسسازی مێژووی ناوچەکە تۆمار دەکات.

٢. رەنگدانەوەی هۆشیارییەکی نەتەوەیی پێشکەوتووی کوردە لەو سەردەمەدا

٣. نائومێدی کورد دەخاتەڕوو لە پشتگوێخستنی مافە نەتەوەییەکانیان لە لایەن هێزە گەورەکانەوە

٤. بەڵگەنامەیەکە بۆ گفتوگۆ لەسەر داهاتووی ناوچەکە پێش نەخشەکێشانی سنووری کۆتایی دەوڵەتەکان لە ناوچەکەدا

شەشەم: داوای حقووقی مەشروعە

وتاری "داوای حقووقی مەشروعە"ی م. نووری کە لە ژمارە (٨)ی رۆژنامەی رۆژی کوردستان لە ١٠ کانونی دووەمی ١٩٢٣ بڵاوبووەتەوە، وەک زۆربەی وتارەکانی دیکەی پێویستە وەک دۆکیومێنتێکی دەگمەنی گوتاری سیاسی- نەتەوەیی کوردە لە سەرەتای سەدەی بیستەم تەماشا بکرێت، چونکە چەندین لایەنی گرنگی گوتاری سیاسی کوردی لەو قۆناغە هەستیارەدا لەخۆ دەگرێت.

وتارەکە ڕاستەوخۆ ڕووی لە خوێنەری کورد و بەتایبەت خوێندەوارانی کوردە، بەڵام هاوکات پەیامی بۆ دەسەڵاتدارانی کوردیش تێدایە: "ئیسترحامیش لە حکومەتی حاضیرە و زیمامدارانی ئموور ئەوەیە...".

هەروەها پەیام بۆ گەلانی دراوسێش دەنێرێت، بەتایبەت ئەوانەی کە دەڵێت "باوەڕ ناکەم دائیرەی طاپۆی ویجدانی هیچ دەوڵەتێکی دراوسێمان سەنەدی خاقانیی ئەم موڵکە بۆ خوی ببڕی.

تەئریخەن ثابیت و موستەغنی بەیانە، کە میللەتی کورد قەومێکی زور قەدیم و صاحێب عەنعەناتێکی میللی و موحیطێکی طەبیعیە. کوردستان- ئەم کەلیمەیە کە ئینسانی خوێندەوار تەلەفوظی ئەکا، بەس ئەم مەنطەقەی سلێمانییە تا موحیطێکی جوغرافی واسیع و میللەتێکی کوردی کومەڵ موتەحیدی دیتەبەرچاو، کە حدودی طەبیعیەی ئەم موڵکە و ناوی ئەم میللەتە لە جوغرافیادا دیار و لە خەریطەی کائیناتدا مەوقیعێکی موهیمی ئیشغال کردبێ." (م.نووری، ١٣٣٨، ر.ک ٨: ١)

جگە لەوانە شێخ نووری لە وتارەکەدا پشت بە بنەماکانی نەتەوەیی مۆدێرن دەبەستێت کە لەو سەردەمەدا بڵاو ببووەوە و بەتایبەت پاش بەیاننامەی سەرۆک ویلسۆن دەربارەی مافی نەتەوەکان بۆ دیاریکردنی چارەنووسی خۆیان. لە هەمانکاتدا نووسەر لە چوارچێوەی گوتاری لیبرالی داوای مافی کورد دەکات و جەخت لەسەر "ئەمڕۆ عەصر میللییەتە" دەکات. بەکارهێنانی چەمکەکانی یاسای موڵکایەتی وەک "طاپۆ"، "سەنەد"، "فەراغ"، "میرات" و هتد نیشانەی ئەوەیە کە نووسەر هەوڵ دەدات داواکارییەکەی لە چوارچێوەی یاسای خاوەندارێتی- دا پێشکەش بکات.

"ئامالی ئەم موحیطە لە بەرئەوەی کە دینەن،

عیرقەن، ئەخلاقەن ئیسلام و کوردن، هیچ فەردێ لە ئەفرادی ئەم قەومە ئارەزوی غەیری حورییەت و ئیستقلالیەتی خوی مەیلی، تەبەعییەت و حاکیمیەتی هیچ قەومێکی تر ناکا، ...

ئێمە ئەم ئارەزوە ئەم دعوایەی خومانمان بیلفیعل ئیثبات کردووە. قەومی کورد کە لە صەحنە کائیناتدا ١٨ عەصر پیش میلاد لە مەوقع حاضرەی خویدا ئیثبات مەوجوودییەتی لەژێر پێی میللەلی موتەعەددەدا ئینقلاب و موهاجەماتی ئەقووام شەرقییە و غەربییەدا تا ئەمرۆ موحافەظەی لیسانی و میللیەتی خۆی کردووە، لەم عەصری موحافەظەی میللیەت و حقووقی ئەقووامەدا حەقی مەشروعی چۆن غەصب بکرێ؟

بێخواهیش و رەضا مولکێک لە باو و باپیرمانەوە، نەسلەن بەعد نەسل بۆ بەطنی حاضیرە ئیرثەن ئینتیقالی کردبێ و ئەم موددەعایەش عیرق، جنسیەت، لیسان، موحیط، تەئریخ بە شەهاداتی موتەعەدیدە ئیثباتی بکا، باوەڕ ناکەم دائیرەی طاپۆی ویجدانی هیچ دەوڵەتێکی دراوسێمان سەنەدی خاقانیی ئەم مولکە بۆ خوی ببڕی و موعامەلەی فەراغییەی بە فضولی ئیجرا بکا، یا هیچ دەماغی ئەم خەوە ببینێ و بیهێنێتە دی." (م.نووری، هەمان: ١)

لە وتارەکەدا نووسەر چەند ستراتیژییەکی گرنگ بۆ دروستکردنی شوناسی ئێمە (کورد) و ئەوان (عەرەب، تورک و فارس) بەکار دەهێنێت:

– ئێمە و ئەوان (We and They): بەکارهێنانی "ئێمە" و "میللەتی کورد" و "قەومی کورد" وەک شوناسی خودی، و بەرامبەر بەوانە "هیچ قەومێکی تر" و "دەوڵەتێکی دراوسێمان".

– سازدانی دوژمنی نادیار (Constructing the Invisible Enemy): نووسەر بە وریایی ناوی دوژمن ناهێنێت، بەڵکو بە شێوەیەکی گشتی باسی "مودەعییەک" و "ئەقووام شەرقییە و غەربییە" دەکات، کە ئاماژەیە بۆ عەرەب و تورک و فارس بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ.

– تەوزیفی شوناسی ئایینی و نەتەوەیی: نووسەر هەوڵ دەدات میانگیری نێوان شوناسی ئایینی و نەتەوەیی بکات بە نووسینی "دینەن، عیرقەن، ئەخلاقەن ئیسلام و کوردن". ئەم میانگیرییە هەوڵێکە بۆ پاراستنی بنەما ئایینییەکان و گونجاندنیان لەگەڵ نەتەوەیی مۆدێرن.

هەر مودەعییەک کە لە شەخصێکی ئاخر ئیدیعایەکی ناحەق بکا، ئەگەر ئەو مودەعییە خۆی بە شکات لێکراوێکی گەڕ پێکراو فەرض و تەلەقی بکا، لەبەرئەوە کە دەرەجەی تەئثور و تەئەسوفی گەڕپێکراوی بە دەرەجەیەک لێ مەعلوم ئەبێ، باوەڕ ناکەم هیچ دڵیان بهێنێ بچنە سەر بەشی خەلقی تر و گەروگۆڕی ناحەق بەکەس بکەن، چونکە ئەمە بە کوردی ئاش بگیری پێ ئەڵێن، هەڵکوتانە سەر ماڵی خەڵق و تالان کردن چۆن ئەبێ؟!

شێخ نووری لە کۆتایی وتارەکەدا چوارچێوەی گوتاری بەرگری ڕەوا (legitimate defense) بەکاردەهێنێت بۆ پاساودانی هەڵوێستی کورد: "هەموو ئان و زەمانێ حاضری هەموو فیداکارییێکە" و بەکارهێنانی پرەنسیپی "من قتل قتل...

بنیائەنعەلیهی قەومی کورد بۆ موحافەظەی حقووقی مەشروعە و مودافعەی حدودی طەبیعیە و صیانەتی شەرفی موقدەسەی میللیەی خۆی، هەموو ئان و زەمانێ حاضری هەموو فیداکارییێکە و تا لە دەستی بێ، قصور ناکا.

هەر پایەدار بێ مودافیعی وەطەن. هەر بمینێ حەضرەتی مەلیکی کوردستان حەضرەتی مەلیک مەحمودی ئەوەل. (م.نووری، هەمان: ١)

یەکێک لە کێشە گرنگەکانی نەتەوەیی کوردی لەو

سەردەمەدا چۆنێتی پەیوەستکردنی ئایین و نەتەوە بوو. شێخ مەحمود خۆی کەسایەتییەکی ئایینی بوو و ئەو نووسینەش هەوڵی داوە گرنگی هەردوو ڕەهەندەکە بخاتەڕوو: "دینەن، عیرقەن، ئەخلاقەن ئیسلام و کوردن".

لە کۆتاییدا، ئەم وتارە بەڵگەیەکی گرنگە لەسەر ئاستی گەشەکردنی بیری نەتەوەیی کوردی و توانای ڕووناکبیرانی کورد لە فۆرمووڵەکردنی داواکارییەکانیان بە زمانێکی سەردەمیانە و لۆژیکی لەو قۆناغە هەستیارەی مێژووی گەلی کورددا.

حەوتەم: عیبرەت لە فەلاکەتەکان: مانیفێستۆی ئازادی گەلی کورد

وتاری لە فەلاکەت عیبرەت که لە ژمارە (١٤)ی رۆژی کوردستان لە ٢٤ شوباتی ١٩٢٣بڵاوبووتەوە لە قۆناغێکی هەستیاری مێژووی کورددا نووسراوەتەوە، شێخ مەحمودی حەفید دوای گەرانەوەی لە هیندستان لە ساڵی ١٩٢٢دا هەوڵی دەدا دەسەڵاتی خۆی لە بەرامبەر دەسەڵاتی بەریتانیدا لە کوردستان بسەپێنێت و خۆی وەک مەلیکی کوردستان ڕاگەیاندبوو، بەڵام لەبەر ئەوەی بریتانیا لە دژی ئەوە بوو، هانی سەرۆک خێڵەکانی دا لە دژی وەستانەوە پشتگیری تەواویان لێنەکرد و ناکۆکیی ناوخۆیی و دابەشبوونی وەلاکان لە نێوان عەشیرەت و سیاسەتدا دروست بوو. ئەم قۆناغە شایەدی گۆڕانکاری بنەڕەتی بوو دوای ڕووخانی دەوڵەتی عوسمانی، و بەرزبوونەوەی نەتەوەخوازی تورکی، و سەرلەنوێ دیاریکردنی سنووری رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەپێی پەیماننامەکانی سیڤەر (١٩٢٠) و لۆزان (١٩٢٣)، کە بووە هۆی ئەوەی دۆزی کورد لە ئاستی نێودەوڵەتیدا پشتگوێ خرا. شێخ نووری نووسیویەتی:

قەومێ، میللەتێ لە فەلاکەت ماضی مەتیەنە نەبێ، بۆ ئیستقبالی خۆی سەعی نەکا، یەعنی لە حاڵی عەطاڵتا بێ، ئەو قەومە ئەو میللەتە، وەکو ماضی خۆی بە ذللەت، بە ئەسارەت رابوارد، حال و ئیستقبالیش هەروا نا، بەڵکو زۆر خراپتر رائەبورێ، بەلام شەخصێ کە ئەمرۆ بۆ تەئمینی صوبحەینێ سەعی و ثەباتی کرد، بێ شوبە لە ئاتیا مەسعود و بەختیار ئەژیک: "قەومی کورد لە بیدایەتی حەربی عومومیەوە هەتا ئێستا، فەوقی تەصەور دووچاری ئەنواعی موشکیلاتی عەظیم و فەلاکەت بووە. ئەم فەلاکەتانەش هیچی خۆی بەسەر خۆیا نەیهێناوە، بیلعەکس ئیشتراکی فەلاکەتی ئەغیارمان کردووە و لە نەتیجەی ئەو فەلاکەتە، ئەبەدەن ئیستیفادەمان نەکردووە. دووبارە لەژێر ئیستبدادی ئەم و ئەودا بەشمان هەر پلیشانەوە بوو. بیلتەبع میللەت لەم مەحکوومیەتە ئەلبەتە ئینتباهی بۆ حاصل بووە، یەعنی میللەتی کورد تازە ئیشتراکی فەلاکەتی هیچ میللەتێکی تر ناکا. ئەگەر بیکا، بۆ سەعادەتی خۆی یەک وجوود و موتەحید بە هەموو قووەتیەوە سەعی و ئیقدام ئەکا و ئیتر غەیری حورییەت و ئازادی میللی خۆی نەبێ، ئیختیاری ذیللەت و مەسکەنەت و تەبەعیەتی هیچ قەومێکی تر ناکا." (م. نووری،١٣٣٨، ر.ک ١٤: ١)

ڕۆژی بڵاوبوونەوەی ڕۆژنامەکە، واتە ١٩٢٣/٢/٢٤ فڕۆکەکانی بەریتانیا بڵاوکراوەیەکیان بەسەر سلێمانیدا بەردایەوە و لەکارلادانی شێخ مەحمودیان ڕاگەیاند، بەڵام شێخ مەحمود ملکەچ نەبوو، فڕۆکەکانی ئینگلیزیش لە ٢ی ئازاری ١٩٢٣ دەستیان کرد بە بۆمبارانی سلێمانی، بۆ ئەوەی لەوە زیاتر زیان لە خەڵک نەکەوێت، شێخ مەحمود بە ناچاری لە ١٩٢٣/٣/٤ لە سلێمانی دەرچوو. م. نووری" لەم وتارەدا گوتارێکی دوولایەنە بەرهەم دەهێنێ لەلایەک کار بۆ وروژاندن و جۆشدانی ناوخۆ

دەکات، لەلایەکی دیکەشەوە و داوای هاوکاری و پشتیوانی لە هێزە دەرەکییەکان دەکات، ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێ ئەو نووسەرێکی ساکار نیە بەڵکو خاوەنی جیهانبینییەکی سیاسی ڕوونە و زۆر بە قوڵی لە دۆخی سیاسی ناوچەیی و نێودەوڵەتی ئەو کاتە تێگەیشتووە: "ئومێد ئەکەین زەمامدارانی کائیناتیش حەقی ژیانمان بدەنێ و مەیدان بە خوێن ڕشتنی ئەم قەومە مەظڵومە نەدەن، ئێمەش وەکو ئەملا و ئەولامان مەسروورر بکەن، چونکە ئێمەش وەکو میللەل سائیرە صاحێبی موحیط، زبان و تەریخین. ئێمەش عەنعەناتێکمان هەیە و بەشەرین. تەعەجوب لە ویجدانی ئەو گەورەیە ئەکەم کە لەسەری حەی ئێمە شەڕ ناکەن، بیلعەکس ئەیانەوێ هەر کەس بۆ خۆی ئەم میللەتە مەحکووم و زەبوونی ظوڵم و ئیستبدادی خۆی بکا. خۆ نازانن ئەم میللەتەش بۆ ئەوەی کە حورپیەت و ئیستقلالیەتی خۆی موحافەظە بکا، ئەنواعی فیداکاری ئیختیار و لە هیچ ئیقداماتێک دوا ناکەوێ، ئیمرار وەقت و زەمان بەسە...

ئێمە ذاتەن بۆ سەعادەتی نەسڵی ئاتی، حەیاتی حاضرەمان بە نەبووە داوەتە قەڵەم، کەوابوو بە ناوی بەشەریەتەوە رەجا ئەکەین ئەم میللەتە مەظڵومە سەوقی فەنا نەکرێ، حەقێکی ژیانیش بە ئێمەس بدەن- ئێمەش لازمەی دۆستایەتی چی بێ، مەعەل ئیفتیخار بە جێی ئەهێنین، لە ئاشنایەتیمان ئیستیفادە ئەکرێ." (م. نووری، هەمان: ١)

لە سەرەتای سەدەی بیستەم گوتاری کوردی لەسەر بنەمای وەلائی عەشیرەت و بەرژەوەندی ناوچەیی بنیات نرابوو، بەڵام دوای دامەزراندنی حکومەتی دووەمی شێخ مەحمود گۆڕانکاریی گرنگ لە گوتاری سیاسی کوردیدا دروست بوو. لەمەدا شێخ نووری شێخ ساڵح و ڕۆژنامەی ڕۆژی کوردستان ڕۆڵێکی گەورەیان بینی لە سەرهەڵدانی گوتارێکی نەتەوەیی ڕوونتر، کە بانگەشەی بۆ سەربەخۆیی بڕیاری کورد و خۆدوورگرتن لە تێوەگلان لە (ململانێی تورک- ئینگلیز) کە هیچ بەرژەوەندییەکی ڕاستەوخۆ بۆ کورد بەدی ناهێنێت. ئەم وتارە نمونەیەکی گرنگە بۆ سەلماندنی ئەو جۆرە ستایلە لە گوتاری سیاسی.

بەشی سێیەم: ئەنجام

شێخ نووری شێخ ساڵح لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا بەهۆی هۆشیاری فکری و سیاسی قووڵ و توانای شیکردنەوەی ڕووداوەکان و دەرەنجامگیری ڕاست و ڕەوانیی زمان و سادەیی ستایلی نووسینەکەی، بووە کەسایەتییەکی دیار و کاریگەر لەناو جووڵانەوەی فکری و سیاسی کوردیدا.

ئەو توانایەکی تایبەتی لە ڕەخنەگرتن و خستنەرووی ئازادانەی بیروڕاکانی هەبوو تەنانەت بۆ ژینگە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکەی خۆیشی ئەمەش سەربەخۆیی فکری و ئازایەتی دەردەخست هەستی نەتەوەیی کوردی بە ڕوونی لە هەموو نووسینەکانیدا ئامادە بوو و هەوڵی دەدا ناسنامەی نیشتیمانی کوردی بچەسپێنێت و هانی خەڵکی دەدا بۆ بەرگریکردن لە دۆزی کورد وتارەکانی بەڵگەنامەی گرنگن بۆ تێگەیشتن لە مێژووی سیاسی کورد بە تایبەتی لە پەیوەندی بە مەسەلە چارەنووسسازەکانەوە وەک کۆنفرانسی لۆزان و ویلایەتی موسڵ، چونکە شیکردنەوەی سیاسی قووڵ و پێشبینی داهاتووی دۆزی کوردییان تێدا بوو.

شیعر و نووسینەکانی ڕۆڵێکی گەورەیان لە هۆشیارکردنی کۆمەڵگای کوردی بە مافەکانی خۆیدا گێڕا و بەشدارییەکی کاریگەریان لە دروستکردنی گفتوگۆی سیاسی بونیاتنەردا هەبوو

كە وایكرد شێخ نووری ببێتە یەكێك لە ڕۆشنبیرە كاریگەرەكان لەسەر گۆڕەپانی سیاسی كوردستان، لەسەر ئاستی ستراتیژیش توانای خوێندنەوەی وردی واقیعی سیاسی و تێگەیشتن لە هاوسەنگی هێزە گەورەكانی هەبوو ئەمەش ئەو تواناییەی پێدا پێشنیاری ستراتیژیی بابەتییانە بخاتەڕوو بەم شێوەیە شیعر و نووسینەكانی تەنها دەربڕینی هەست و سۆی شاعیرانە و ڕۆژنامەوانی نەبوون بەڵكو بەشێك بوون لە پرۆژەی خەباتی نەتەوەیی و هاریكارییان كرد لە بنیاتنانی وتارێكی سیاسی كوردی كە لەسەر لۆژیك و هۆشیاری مێژوویی دامەزراوە.

سەرچاوەكان:

- ئەمین. نەوشیروان مستەفا (٢٠١٣) بەدەم ڕێگاوە كوڵچنین- چەند لاپەڕەیەك لە مێژوی ڕۆژنامەوانی كوردی، كتێبی دوەم- بەرگی یەكەم، الدار العربیە للعلوم ناشرون، بیروت- لبنان.

- ادمونز، سیسیل جی (١٣٦٧) كردها ترک ها عرب ها، ترجمە ابراهیم یونسی، چاپ اول ایران- تهران.

- عەبدولواحید، ئازاد (٢٠٠٨) دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح، بەگی یەكەم، دەزگای ئاراس، هەولێر- هەرێمی كوردستان.

- محمد، كمال رؤوف (٢٠٠٦) باقة دراسات كردیة، منشورات اراس، اربیل.

- مک داول، دیفید (٢٠٠٥) تاریخ الأكراد الحدیث، ترجمة راج آل محمد، دار الفارابی، بیروت لبنان.

- البیاتی، عبد الرحمن ادریس صالح (٢٠٠٧) الشیخ محمود الحفید البرزنجی و نفوذ البریطانی فی كردستان العراق حتی عام ١٩٢٥، بنكە ژین.

- خەزنەدار. جەمال (١٩٧٣) ڕۆژی كوردستان ١٩٢٢-١٩٢٣، وەزارتی ڕاگەیاندن كارگێری گشتی ڕۆشنبیری كوردی، بەغدا.

- م.نووری، (١٣٣٨) ثبات و متانەت قوم كورد، ڕۆژی كوردستان، ساڵی (١)، ژمارە٢، ٢٣ تشرین الثانی.

- م. نووری، (١٣٣٨) میللەت، ڕۆژی كوردستان ژمارە ٤، ساڵی ١

- م. نووری، (١٣٣٨) مجادلەی حەیات، ڕۆژی كوردستان ژمارە ٥، ساڵی ١.

- م. نووری، (١٣٣٨) ویلایەتی موصل لە لۆزاندا ڕۆژی كوردستان، ژ ٦.

- م.نووری، (١٣٣٨) داوای حقووقی مەشروعە، ڕۆژی كوردستان (ڕۆژنامە) ژمارە ٨ ، ١٠ كانونی دوەمی.

- م.نووری، (١٣٣٨) داوای حقووقی مەشروعە، ڕۆژی كوردستان (ڕۆژ نامە) ژمارە (٨) ١٠ی كانونی یەكەم.

- م.نووری، (١٣٣٨) قسەی حەق ڕەد ئەكرێتەوە، ڕۆژی كوردستان، ژمارە (١٠) ٢٤ كنونی دووەمی.

- م.نووری، (١٣٣٨) حكومەت، میللەت، ڕۆژی كوردستان (ڕۆژ نامە) ژمارە ١٢، ١٠ شباط.

- م.نووری، (١٣٣٨) فەلاكەت و مەحكومییەت چۆن تەعمیر ئەكرێ؟ ڕۆژی كوردستان ژمارە ١٣ ، ١٧ شباط.

- م. نووری، (١٣٣٨) لە فەلاكەت عیبرەت، ڕۆژی كوردستان، ژمارە (١٤)، ٢٤ شوباتی .

الملخص

يتناول هذا البحث دور الشيخ نوري الشيخ صالح في الصحافة الكردية وتطوير الفكر القومي الكردي في أوائل القرن العشرين، خاصة خلال فترة الانتداب البريطاني ومؤتمر لوزان. يتتبع البحث المسيرة المهنية للشيخ نوري ويسلط الضوء على محتوى المقالات التي كتبها في صحيفة "روژی کوردستان" (فجر كردستان). يكشف البحث أن الشيخ نوري استخدم الصحافة كمنصة لنشر الفكر القومي الكردي في تلك المرحلة. حلل البحث ثلاثة محاور رئيسية في فكر الشيخ نوري وهي: القومية الرومانسية، والداروينية الاجتماعية، والعلاقات مع الحكومة والشعب. في المحور الأول، يُسلط الضوء على اهتمام الشيخ نوري باللغة والتاريخ والتراث المشترك في بناء الهوية القومية الكردية. في المحور الثاني، يُظهر كيف برر الشيخ نوري النضال من أجل بقاء الأكراد على ساحة الصراعات من خلال نظرية الداروينية الاجتماعية. في المحور الثالث، يتحدث الشيخ نوري عن العلاقة بين الحكومة والشعب ويؤكد على مسؤولية الحكومة في حماية حقوق الشعب وتوفير الأمن والرفاهية. في خاتمة البحث، يُؤكد على أن المقالات التي كتبها الشيخ نوري يجب أن تُنظر إليها كوثيقة تاريخية مهمة تعكس تطور الفكر القومي الكردي في تلك الفترة ورؤيته التقدمية لمستقبل الشعب الكردي.

الكلمات المفتاحية: الفكر القومي، روژ كردستان، بناء الأمة، الاستقلال.

Abstract

This research examines the role of Sheikh Nouri Sheikh Saleh in Kurdish journalism and the development of Kurdish nationalist thought in the early 20th century, particularly during the period of the British Mandate and the Lausanne Conference. The research traces Sheikh Nouri's professional career and highlights the content of the articles he wrote in the newspaper "Rojî Kurdistan" (Dawn of Kurdistan). The research reveals that Sheikh Nouri used journalism as a platform for spreading Kurdish national thought during that period. The study analyzed three main axes of Sheikh Nouri's thought: romantic nationalism, social Darwinism, and relations between government and people. In the first axis, it highlights Sheikh Nouri's emphasis on language, history, and shared heritage in building Kurdish national identity. In the second axis, it demonstrates how Sheikh Nouri justified the struggle for Kurdish survival on the battlefield of conflicts through social Darwinist theory. In the third axis, Sheikh Nouri discusses the relationship between government and people, emphasizing that the government is responsible for protecting people's rights and providing security and welfare. The research concludes by emphasizing that the articles written by Sheikh Nouri should be viewed as an important historical document that reflects the development of Kurdish nationalist thought during that period and his progressive vision for the future of the Kurdish nation.

Keywords: National Thought, Rji Kurdistan, Nation-building, Independence.

گۆڤاری
ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٦ – ٢٠٢٦
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

Web: journal.ka.gov.krd
ISSN: 2520- 4106
هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمەیڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن ٢٠٢٥/٩/٢٨
پەسەندکردن ٢٠٢٦/١/١٩

سیمیۆلۆژیای وشە لە شیعرەکانی ئەحمەد محەمەد دا (ڕەنگ، ناو، سروشت)

زاراعەبدوڵڵا مەحمود
بەشی کوردی، کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی،
زانکۆی ڕاپەرین
zara.abdalla@uor.edu.krd

پ. صافیە محەمەد ئەحمەد
بەشی کوردی، کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی،
زانکۆی ڕاپەرین
Safya.Kurde@uor.edu.krd

پوختە

ئەم توێژینەوەیە لەژێر ناونیشانی (سیمیۆلۆژیای وشە لە شیعرەکانی ئەحمەد محەمەد دا ڕەنگ، کەسایەتی، سروشت) ئەنجامدراوە. هەوڵێکە بۆ دەرخستنی ڕەهەندی سیمیۆلۆژی لە شیعرەکانی شاعیردا و هەموو ئەو هێما و ڕەمز و دەلالەتانەی، لە چوارچێوەی وشە لە شیعرەکانیدا ڕەنگیانداوەتەوە. شاعیر چەندین وشەی لە دەقەکانیدا هێناون، کە مەدلوولی دووەمیان هەیە و کۆمەڵێک دەلالەتی واتایی لە پشتیانەوە شاردراوەتەوە، کە بەهۆی سیاق و ئەو شوێنەی وشەکەی تێدا هاتووە دەتوانین لێکدانەوەیان بۆ بکەین و واتای بارکراوی وشەکان بدۆزینەوە. لە توێژینەوەکەدا میتۆدی "وەسفی- شیکاری" بە پشت بەستن بە بۆچوونی سیمیۆلۆژی سۆسێر و جۆرج مۆنان. ئەو ئەنجامانەی لە توێژینەوەکەدا بە دەستهاتوون، بریتیین لە: دۆزینەوەی ڕەهەندی سیمۆلۆژی ئەو وشانەی کە واتای دووەمیان هەیە و واتای تریان لێ بارکراوە. کە ئەوانیش وشەکانی کێڵگەی (ڕەنگ و کەسایەتی و سروشت)ن، چونکە بە شێوەیەکی بڵاو و بەرچاو لە شیعرەکانی شاعیردا بەر چاو دەکەون، شاعیر بۆ مەبەستی تایبەتی خۆی بەکاریهێناون، کە لە گەیاندنی واتا و کێشانی وێنەی شیعری و ئیستاتیکا و تێمای دەقەکە گونجاوە.

کلیلەوشە: سیمیۆلۆژیا، وشە، ڕەنگ، ناو، سروشت.

١-پێشەکی

دیوانی تەمەن یەکێکە لە دیوانە بەناوبانگەکانی ئەحمەد محەمەد، ئەمەش لەوەوە سەرچاوەی گرتووە، کە لەکۆی دیوانەکە وشە بە هەموو جۆرەکانی (ڕەنگ، ناو، سروشت)، بەشێوەیەکی بەربڵاو بەکارهاتوون و لەڕووی سیمیۆلۆژیاوە کێڵگەیەکی واتایی فراوانیان داگیرکردووە، کە هەر وشەیەک لە بیری شاعیرەوە هاتووە و بۆ مەبەستی تایبەتی خۆی بەکاریهێناوە، هەریەک لەو وشانەش واتا و مەدلوولی تایبەتی خۆیان هەیە. ناسینی وشەش گرنگترین ڕۆڵی لە ناسین و شیکردنەوە و لێکدانەوەی دەقە شیعرییەکاندا هەیە. ناونیشانی توێژینەوەکەمان بریتییە لە(سیمیۆلۆژیای وشە لە شیعرەکانی ئەحمەد محەمەد دا ڕەنگ، ناو، سروشت). لە شیعرەکانی شاعیردا زۆر وشە هەن بەواتای فەرهەنگی خۆیان بەکارنەهاتوون و واتای تریان لێ بارکراوە؛ بۆیە خوێنەر بەئاسانی لێیان تێناگات و تێگەیشتن لە ناوەڕۆکی شیعرەکە قورس دەبێت بۆی. دیارترین ئەو وشانەی بەو شێوازە بەکارهاتوون لای شاعیر لە کێڵگەکانی (ناو، ڕەنگ، سروشت)ن. شاعیر خاوەن شێوازی زمانی شیعری تایبەت و جیاکراوەی خۆیەتی و توێژینەوە لەو لایەنەی شیعرەکانی نەکراوە. سنوری توێژینەوەکەمان، بریتییە لە سەرجەم دەقە شیعرییەکانی ناو دیوانی تەمەن. میتۆدی توێژینەوەکەمان، وەسفی شیکارییە بە پشت بەستن بە بۆچوونی سیمیۆلۆژی سۆسێر و پێرس و جۆرج مۆنان. توێژینەوەکە لە دوو تەوەر پێکهاتووە تەوەری یەکەم: تیۆرییە و تایبەتە بە چەمکی سیمیۆلۆژیا، تەوەری دووەم: پراکتیکییە و سیمیۆلۆژیای وشە لە کێڵگەکانی (ڕەنگ، ناو، سروشت) دەستنیشانکراون، لە کۆتایشدا ئەنجامەکان و لیستی سەرچاوەکان خراونەتەڕوو.

٢- تەوەرەی یەکەم: سیمیۆلۆژیا

سیمیۆلۆژیا ئەو زانستەیە، کە لە هێما و ئاماژەکان دەکۆڵێتەوە و واتا و دەلالەتی پشت وشەکان ئاشکرا دەکات. بەتایبەتی ئەو هێما و ئاماژانەی کە لە ژیانی ڕۆژانەدا بەکاردەهێنرێن، وەک هێمای زمانی و نازمانی و ئایکۆنی کۆمپانیا کان ...تاد. ئەگەر چی لە کۆندا ڕەگ و ڕیشەیەکی هەیە، بەڵام «وەکو زانستێک زانای ئەمریکی پێرس و ژمارەیەک زانا و ڕەخنەگر و فەیلەسوف بەشداریان لەبوونی ئەم زانستەدا کردووە، ئەگەر وەک زانستێکیش بەدوای نیشانەکاندا بگەڕێین دەبێ ئاماژە بە سۆسێر و شارل ساندریس پێرس بکەین» (قطوس، ٢٠٠٦: ١٨٧) چونکە سەرمەشقی یەکەمی زانستەکە (سۆسیر)ە لەگەڵ (شارل ساندریس پێرس)ی ئەمریکی، کەبە دامەزرێنەر و پێشەنگەکانی زانستی سیمیۆلۆژین دادەنرێن و لەدوای ئەوانیش قوتابییەکانیان زیاتر برەویان بەم زانستەداوە و بەرەو پێشەوەیان بردووە. سۆسێر لە وتارەکانیدا ئاماژە بەوە دەکات کە «دەبێ لە ئایندە دا زانستێک دروست ببێ، کە لە هێماکان بکۆڵێتەوە و ئەو کاتەش زمانەوانی دەبێتە لقێکی ئەو زانستە» (ئیبراهیم ٢٠٠٩: ٤٤) واتا سۆسێر هەر لە زووەوە پێشبینی ئەوەی کردووە، کە دەبێت زانستێک هەبێت لەو هێمایانە بکۆڵێتەوە.

زمانی دەق هەندێک جار کۆد و هێما لە خۆ دەگرێت، بۆ کردنەوەی ئەو کۆدانەش پێویستمان بە زانستی سیمیۆلۆژیا هەیە، سیمیۆلۆژیاش«میتۆدێکە لە نیشانە و هێما و ئاماژەکان دەکۆڵێتەوە کە مرۆڤ بۆ گوزارشتکردنی لە ناخی خۆی بە کاریاندەهێنێت بۆ ئەوەی پەیوەندی لەگەڵ کەسانی تردا دروست بکات» (کریم، ٢٠٢٣: ٧).واتە لەو هێما و نیشانانە دەکۆڵێتەوە، کە مرۆڤ بۆ گەیاندنی پەیامێک بە شێوازی نهێنی بەکاریاندەهێنێت. بەمەش دەوترێت

سیمیۆلۆژیای ئاخاوتن و دەربڕین. ئەوە بوو دواتر سیمیۆلۆژیا بۆ مەبەستی توێژینەوەی ئەو هێمایانە سەریهەڵدا.«سیمیۆلۆژیا ئەو زانستەیە، کە کار لەسەر هەڵوەشاندنەوە و بنیاتنانەوەی دەق دەکات، هەروەها لەگەڵ شیکردنەوە و شرۆڤەکردنی هێما و ئایکۆن و نیشانەکان لە پێناو گەیشتن بە واتایەکی قووڵتر و فراوانتر لە وەی کە وشەکان بە دەستەوەی دەدەن و دژی هەموو ئەو دەقانە دەوەستێتەوە، کە لە ناو خۆیاندا دەرگا لە سەر ئاماژەکان دادەخەن» (باپیر ٢٠٢٢ :١٠). واتا: لە ڕێگای بەکارهێنانی میتۆدی سیمیۆلۆژی شیکردنەوە بۆ ئاماژە و ئایکۆنەکان دەکات و واتای شاراوەی دەقەکان ئاشکرا دەکات و مەدلوولی نیشانەکان بەدەستەوە دەدات.

سیمیۆلۆژیا زانستێکە ڕایەڵ و پەیوەندی پتەوی لەگەڵ شێوازناسیدا هەیە و ڕێگا و یارمەتیدەرێکی باشی شێوازناسەکانە بۆ دەستنیشانکردنی هەندێ دیاردە و بنەمای شێوازی زمانی شاعیر و نووسەران لەوانە: دۆزینەوەی واتای دووەمی پێکهاتەکانی دەقی ئەدەبی بەگشتی و وشە بە تایبەتی، واتا ئەو دەلالەتە واتاییەی کە لە نێوان (دال و مەدلوول) دایە لای سۆسێر و لای پێرس ئەو پەیوەندییەی لە نێوان (دال و مەدلوول و لۆژیک و فەلسەفە)دایە، یارمەتی شێوازناسان دەدات بۆ دۆزینەوەی نیشانە و کۆدە خودی و تایبەتییەکانی شاعیر و نووسەران کە چۆن دەریاندەبڕن.

٢-١:زاراوە:

ڕەگ و ڕیشەی ئەم زاراوەیە بۆ یۆنانییەکان دەگەڕێتەوە«لە فکری یۆنانی کۆندا ئەفلاتون و ئەرستۆ باسی تیۆری مانا دەکەن، کە ئاماژەی جیاجیای لێ دەبێتەوە و ئەمە ناودەنێن semio، کە لە بنەڕەتدا وشەیەکی یۆنانییە و بە مانای ئاماژە دێت» (مەنتک، ٢٠١٨: ١١٢). کەواتا لە کۆنیشدا بە واتای ئاماژە هاتووە. دواتر زاراوەکە بە پێی قۆناغەکانی گەشەسەندنی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی، ئەویش گۆڕانی بەسەردا هاتووە و گۆڕاوە .

ئ ئینگلیزەکان بۆ زاراوەی سیمیۆلۆژیا «se-miology, semiotic, semeiotics بەکاردێنن . هەرسێ زاراوەکە واتای زانستی نیشانە، یان ئاماژە دەگەیەنن؛ بۆیەش لە زۆربەی زمانەکانی دنیادا پشت بە زاراوە ئینگلیزیەکە دەبەستریت» (مەنتک ٢٠١٨: ١١٢). لە فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و ڕەخنەیی دا هاتووە، کە عەرەبەکانیش بۆ زاراوەی سیمیۆلۆژیا زاراوەکانی « علم العلامات، علم الأشارات، علم الدلالة السیمیائیة...تاد» (ئەسوەد ٢٠١١: ٨٥). بەکاردەهێنن، واتا عەرەبەکانیش کۆمەڵێک زاراوەیان بۆ بەکارهێناوە، بەڵام لە زۆربەی لێکۆڵینەوە ئەدەبی و ڕەخنەییەکاندا (السیمیائیة، السیمائیة) بەکاردێت. لە زمانی فارسیش زاراوەی(نیشانەناسی، سیمیا، سیما. بەکاردێت) (مەنتک، ٢٠١٨: ١١٢).

کوردیش بۆ سیمیۆلۆژیا چەند زاراوەیەکی بەکارهێناوە وەک« سیمیۆلۆژیا، سیمیۆلۆجیا، نیشانەناسی، زانستی نیشانەکان، ئاماژەناسی، هێمالۆجی ...تاد» (خۆشناو ٢٠١٩: ٢٥). لەزمانی کوردیدا بە هۆی نەبوونی زمانی ستاندار و فەرهەنگێکی یەکگرتوو، زاراوەکان جیاوازن و لە ژێر کاریگەری ئەورووپییەکان و عەرەب و فارسەکانەوە ئەم زاراوانە بەکارهاتوون و ئێمەش لەوانمان وەرگرتووە، بەڵام لە زۆربەی توێژینەوە ئەکادیمییەکاندا زاراوەی سیمیۆلۆژیا بەکارهاتووە؛ بۆیە ئێمەش سیمیۆلۆژیا بە پەسەند دەزانین.

زاراوەی «سیمیۆلۆژیا (Semiologie) کە دی ۆوسێر دای هێناوە، زاراوەی سیمۆتیکا (Se-miotique)ش، کە لەلایەن پێرسەوە داهێنراوە،

هەمان واتادەگەیەنێت و هەردووکیشیان لەوشەی (semio)وەرگیراون کە بنچینەیان بۆ وشەی یۆنانی(semeion) دەگەڕێتەوە، بەڵام تەنها لە ڕووی (suffixe) پاشگرەکانیانەوە جیاوازن» (ڕەئوف، ٢٠١٧: ١٥). ئەمە پەیوەستە بە ئینگلیز و فەڕەنسییەکان، ئینگلیزەکان Semiologie بەکار دێنن و فەڕەنسییەکان Semiotique بەکار دێن، لەگەڵ ئەوەشدا سیمیۆلۆژیا لە زۆربەی نامە ئەکادیمییەکاندا ڕۆیشتووە و بەکاردەهێنرێت.

سەرەتا ئەم زاراوەیە لە بواری پزیشکیدا سوودی لێوەر گیراوە. ئەم زاراوەیە«ساڵی ١٧٥٢ لە بواری چارەسەری پزیشکی، یان پزیشکی دەروونیدا دەرکەوتووە، بریتییە لە لێکۆڵینەوەی نیشانەکانی نەخۆش دیاردە (اعراض) جەستەیی و گوتەییەکان» (مەنتک ٢٠١٨: ١١٣). واتا لەسەرەتادا ئەم زاراوەیە لە بواری پزیشکیدا دەرکەوتووە، کاتێک نەخۆش ئەوقسانەی کە دەریبڕیون، یان جووڵەی ئەندامەکانی جەستەی، بەهۆی سیمیۆلۆژیاوە، کە یارمەتی نەخۆشەکە دەدات بۆ کردنەوەی کۆدەکانی نەخۆشییەکەی. دواتر ئەم زاراوەیە خۆی خزاندۆتە ناو بواری ئەدەب و لە خوێندنەوەی دەقی ئەدەبی سوودی لێوەرگیرا، بۆ کردنەوەی کۆدەکانی پشت دەقەکە، بە هۆی سیمیۆلۆژیاوە خوێندنەوەی جیاوازی لێدەکەوێتەوە، بۆ ئەمەش دەبێ شارەزاییمان هەبێت لە بارەی ئەو نیشانانەوە، هەر کۆمەڵگایەک کۆمەڵێک نیشانە بەکاردەهێنێت، کە بە پێی ڕێککەوتنی کۆمەڵایەتی لەسەری ڕێککەوتوون و بۆتە موڵکی ئەو کۆمەڵگایە، یاخود بە هۆی کارەساتێکەوە کە بەسەر کۆمەڵگاکەیاندا هاتووە، کە هاوڵاتی ئەو کۆمەڵگایە نیشانەکان دەناسنەوە. بۆ نموونە: وەک (بۆنی سێو)، هەر هاوڵاتییەکی کورد لە هەر شوێنێک و هەر دەقێکی ئەدەبی ببینێت ڕاستەوخۆ کیمیابارانی هەڵەبجە و ناوچەکانی کوردستانی بیر دەکەوێتەوە و هەستێکی ناخۆش دایدەگریت، کە ئەمە بۆ هاوڵاتییەکی نا کورد شتێکی ئاساییە و نازانێت ئەمە ئاماژەیە و هێمایە بۆچی؟ هەموو داب و نەریتێکی کۆمەڵایەتی، ئەفسانەی کۆن، ئایین، چیرۆکی دڵداری...تاد، کە هەر کۆمەڵگایە و خاوەن کۆمەڵێک داب و نەریت و ئەفسانە و چیرۆکی قارەمانی و دڵدارییە و هاونیشتیمانی ئەو وڵاتە هێماکانیان دەناسنەوە، کەواتا نیشانەکان لە کۆمەڵگایەکەوە بۆ کۆمەڵگایەکی تر جیاوازیان هەیە و دەگۆڕێن.

٢-٢:پێناسە:

سیمیۆلۆژیا، زانستێکە بۆ کردنەوە و ڕاڤەکردنی واتای شاراوەی پشت یاخود ئەو دیو دەقە ئەدەبییەکان. واتا کار لەسەر مانای هێما و نیشانەکان دەکات. مەبەستی شاراوەی پشت دەقەکان ئاشکرادەکات و دەیاندۆزێتەوە، بەو مانایەی بە هۆی شیکردنەوەی نیشانەکانەوە واتای نهێنی دیوی ناوەوەی دەقەکان ئاشکرا دەبێت و دەدۆزرێتەوە. هەروەکو (سۆسێر) و (پێرس) لەسەر ئەوە کۆکن، کە سیمیۆلۆژیا «زانستێکە لێکۆڵینەوە لە ژیانی نیشانەکان دەکات» (خۆشناو ٢٠١٩ : ١٨). هەردووکیان جەخت لەسەر سیمیۆلۆژیا دەکەنەوە، کە هەم زانستە و هەم پەیوەستە بە نیشانەوە، ئەگەر چی لە ڕووی بیر کردنەوە جیاوازن (سۆسێر) زاراوەی سیمۆلۆژیا بەکاردەهێنێت و لە ڕووی زمانەوانییەوە شیکردنەوە بۆ چەمکی نیشانەکان دەکات بەڵام (پێرس) زاراوەی سیمۆتیکا بەکاردەهێنێت و لە ڕووی فەلسەفە و لۆژیکەوە شیکردنەوە بۆ شتەکان دەکات.

سیمیۆلۆژیا « سیمیۆلۆژیا وەک زانستێکی گشتی

پیشانەکان پێناسە دەکرێت» (Mounin Georg–1985: es 29). بەواتای ئەوەی نیشانەکان زمانی بن یان نازمانی وەک (هێماکانی هاتووچۆ، جل و بەرگ، خواردن، بۆن، دەنگ...تاد)، سیمیۆلۆژیا لێیان دەکۆڵێتەوە و واتای دیوی ناوەوەی هێماکان دەستنیشان دەکات. سۆسێر دەڵێت: واتاسازی : زمان« سیستەمێکە لە نیشانەکان کە گوزارشت لە بیرۆکەکان دەکات»(عیاشی، ٢٠٠٩: ١٧). مەبەستی سۆسێر ئەوەیە لە ڕووی نیشانەی زمانی لە ئایکۆنەکان بکۆڵێتەوە بە بێ گەڕانەوە بۆ فەلسەفە و لۆژیک. نیشانە لای سۆسێر«بریتییە لە سیستمێکی نیشانە و گوزارشت لە بیرێک دەکات، ئەم سیستەمەش وەک نوسینی کەڕولاڵەکان، ڕەمزەکان، ئاماژەی سەربازی...تاد » (ڕەئوف٢٠٢٢ : ٣١). بەو مانایەی هەر لە ڕێگای نیشانەکان و کردنەوەی کۆدەکانەوە مەبەستی سەرەکی دەقە ئەدەبییەکە ئاشکرا دەبێت یان سیمیۆلۆژیا لە ڕێگای ئاماژە و نیشانە نازمانییەکانەوە هەنگاو بەرەو ناوەوە و ناخی دەقە ئەدەبییەکە دەنێت و واتای دیوی ناوەوەی دەدۆزێنەوە .

نیشانە (العلامة) ناوەندی توێژینەوەی سیمیۆلۆژییە. بەڕای مۆنان «نیشانەکان بریتین لەو شتانەی، کە دەتوانین ڕاستەوخۆ بیان بینین و لێیان تێبگەین، بەڵام پەیوەندیان بە شتێکی نادیارەوە هەیە » (مونان، ت-بکوش، ١٩٨٦: ل٢٣ (واتا کاتێک نیشانەکانی ڕێگاوبان دەبینین بێ ئەوەی هیچ شتێکی تیادا نوسرابێت هەر لە ڕێگای نیشانەکەوە مەبەستەکەی دەزانین، کە بەهۆی ڕێککەوتنی کۆمەڵایەتیەوە لەسەری ڕێککەوتوین بێ ئەوەی ئاماژەی زمانی هاتبێت مانای دووەمی نیشانەکە دەزانین، کە هەندێک لەم نیشانانە جیهانین و تەواوی جیهان لەسەری کۆکن وەک: نیشانەکانی هاتووچۆ(سور و زەرد و سەوز) کە هەریەکەیان واتایەک دەگەیەنێت و هەموو جیهان لەسەری ڕێککەوتوون و بە بێ هاتنی نیشانەی زمانی واتاکانیان ئاشکرایە. « زۆربەی ئەو سەرچاوانەی کە تایبەتن بە سیمیۆلۆژیا داکۆکی دەکەنە سەر ئەوەی کە یەکێک لە مەرجەکانی نیشانە هەبوونی ڕێککەوتنێکی کۆمەڵایەتییە، واتە پێویستە کۆمەڵەکەسێک وا ڕاهاتبن، کە شتێک بە نیشانەی شتێکی تر بزانن»(مشەختی، ٢٠١١: ٤٥). واتا بەهۆی ڕێککەوتنی کۆمەڵایەتییەوە کۆمەڵگا هەمووی ئاشنای ئەو نیشانەیەن، یانیش دەشێت بوترێت« سیمیۆلۆژیا زانستێکە، کە لە تێکستی ئەدەبی و لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا ئاماژە و نیشانەکان دیاری دەکات»(ئەسوەد، ٢٠١٥: ٣٠٣). واتا سیمیۆلۆژیا هەم لە بواری ئەدەبیدا و هەم لە بواری کۆمەڵایەتیشدا دەور دەبینێت و ڕۆڵی هەیە و مانا و ئاماژەی نیشانەکان بە پێی کلتووری کۆمەڵگاکە دیاری دەکات.

لە کۆتاییدا دەڵێین: سیمیۆلۆژیا زانستێکە ئەرکی ئاشکراکردن و خوێندنەوەی نیشانەکانی ناو دەقە، واتا لە ڕێی شیکردنەوەی ئەو نیشانانەوە، خوێنەر شرۆڤەی دەقە ئەدەبییەکە دەکات و واتای بارکراو یاخود دووەمی پشت نیشانەکانی ناو دەقەکە دەدۆزێتەوە. بە پێی زانستی سیمیۆلۆژی خوێنەر دەبێتە نووسەری دووەمی دەقەکە و بە تێهزرین و تێگەیشتنی خۆی لە دەقەکە و بە هۆی نیشانەکانی ناو دەقەکەوە واتای دووەم بۆ دەقەکە دەستەبەر دەکات چونکە ئەو هۆکارانەی بوونەتە مایەی لە دایک بوونی دەقە ئەدەبییەکە دەدۆزێتەوە و ئاشکرایان دەکات بەڵام ئەو هۆکارە دەرەکیانەی، کە هانی نووسەریانداوە جارێکیتر نا گەڕێینەوە سەریان، واتە لای زانایانی سیمیۆلۆژی لە خودی

دەقەکەوەیە دەست پێدەکەن و دەق دەبێتە سەنتەری توێژینەوە و دەتوانین بڵێین (دەقسەنتەری)ییە.

٢-٣: ئاڕاستەکانی سیمیۆلۆژیا:

سیمیۆلۆژیا زانستێکی تازادەیەک ئاڵۆزە، چونکە پەیوەستە بە زمانەوانی و فەلسەفە و لۆژیک و تێکەڵ بە زانستەکانی کۆمەڵناسی و دەروونناسی و ماتماتیک و کیمیا ...تاد، بووە، لە سەرەتای سەرهەڵدانییەوە دوو سەرچاوەیی بووە، ئەوانیش (سۆسێر – پێرس)، بوون، بەڵام دواتر گەشەی کردووە و پێشکەوتووە و چەند قوتابخانە و ئاڕاستەی تر پەیدابوون، کە هەندێک وەک قوتابخانە و هەندێکی تر وەک ئاڕاستە بە ناوی ئەو وڵاتەوە ناوی دەبەن، کە ئاڕاستەی سیمیۆلۆژییەکەی تێدا دەرکەوتووە، بۆ نموونە« قوتابخانەی ئەمریکی، قوتابخانەی فەرەنسی، قوتابخانەی رووسی، هەیانە ئاڕاستەی سیمیۆلۆژی دەدەنە پاڵ داهێنەرەکانیان وەک سیمیۆلۆژیای دی سۆسێر، سیمۆتیکای پێرس-ئاڕاستەی بارت، هێماگەری کاسیر، یان هەیانە لەڕووی ڕۆشنبیرییەوە جیایان دەکەنەوە وەک سیمیۆلۆژیای زمان، سیمیۆلۆژیای جوانناسی لە (هونەر و ئەدەب)دا، سیمیۆلۆژیای سینەما، سیمیۆلۆژیای لۆژیکی و فەلسەفی، سیمیۆلۆژیای ڕۆشنبیری» (حمداوی :١٥). واتا پۆلێنکردنەکە بە شێوەیەکی ئاڵۆز و تێکچڕژاوە و هەر توێژەرە و بۆ جیا کردنەوەی سنوری لێکدانەوەی بۆچوونەکانیان چەند ئاڕاستە و قوتابخانەی جیاوازیان دەستنیشانکردووە بەڵام ئێمە بە هۆی سنوربەندی توێژینەوەکەمان تەنها ئاڕاستە سەرەتاییەکان باسدەکەین، چونکە ئەم ئاڕاستانە بوونەتە بنەما بۆ ئاڕاستەکانی دواتر، ئەوانیش:

٢-٣-١: ئاڕاستەی دی سۆسێر: (F-de Saussure ١٩٥٧-١٩١٣):

ئەم ئاڕاستەیە بە قوتابخانەی فەرەنسیش ناو دەبرێت، کە دامەزرێنەرەکەی دی سۆسێری زمانەوانی فەرەنسییە و بەرەگەز سویسرییە و کاریگەری دەروونناسی کۆمەڵایەتی بە تیۆرەکەیەوە دیارە، کە نیشانە کیانێکی دەروونییە؛ بۆیە سۆسێر دەنووسێت: «دەکرێ ئەندێشەی زانستێک بکەین، کە لە ژیانی ئاماژە و نیشانەکان بکۆڵێتەوە لەناو ژیانی کۆمەڵایەتیدا، کە بەشێک لە زانستی دەروونی کۆمەڵایەتی پێک دەهێنێت، کە ئەویش بە شێکە لە زانستی دەروونزانی گشتی؛ بۆیە ناوی دەنێت ییمیۆلۆجیا کە لە وشەی ئیغریقی سیمییۆن se-mio بە واتای نیشانە لە نووسینەکاندا ناونێکی ااڕەوانمان پێدەدات پێی دەوترێت سینۆلۆجیا signol-logie» (مونان و بنیس ٢٠١٥: ٤١). واتا: زانستی سیمیۆلۆژیا کار لەسەر نیشانە و دەلالەتەکانی ناو ژیانی کۆمەڵایەتی دەکات، کە کۆمەڵگا لەسەریان ڕێککەوتووە، بۆ ڕاڤەکردنی واتای ناوەوەی دەقی ئەدەبی، کە ئەمەش بەشێکی زانستی دەروونی گشتییە، بەو واتایەی هەر نیشانەیەک و هێمایەک ڕەهەندێکی کۆمەڵایەتی و دەروونی لە پشتیەوە هەیە و خۆی شاردۆتەوە« سۆسێر یەکەم کەسە مژدەی زانستێکی نوێ دەدات لە بارەی لێکۆڵینەوە لە ژیانی نیشانەکان لە ناو ژیانی کۆمەڵایەتیدا و ئەمەش لە ڕێگەی ئاشکرا کردنی یاسای نوێوە، کە دەتوانێت شوێنێکی گرنگ لە (مرۆیی، کۆمەڵایەتی) شرۆڤە بکەین لە ڕێگەی سەر لە نوێ دارشتنەوەی سنوری فۆرمی ئەم کۆنتێکستانەوە» (ڕەئوف ٢٠١٦: ٥٤).

سۆسێر بۆچوونی وایە سیمیۆلۆژیا دوانەییە وەک(دال=هێماو، مەدلوول=هێمابۆکراو)، کە

پەیوەندی نێوانیان پەیوەندییەکی لە خۆوەییە و تەنها ڕێککەوتنی کۆمەڵایەتییە، کەواتا بە پێی بۆچوونی سۆسیر هیچ پەیوەندییەک لە نێوان (دال =واتای ئاشکرا و دیار و مەدلول=واتای شاراوە و نادیار دەگەیەنێت) نییە، چونکە پەیوەندییەکی لە خۆوەییە و تەنها ڕێککەوتنی کۆمەڵایەتییە. بۆ نموونە وشەی (بەرد)، کە لە پیتەکانی (ب، ە، ر، د) پێکهاتووە هیچ پەیوەندی لە نێوان وێنەی دەنگی بەرد و وێنەی زەینی بەرد دا نییە تەنها ڕێککەوتنی کۆمەڵایەتییە. لای عەرەبەکان بۆ وشەی بەرد (الحجر)بەکاردەهێنن، ئەمەش ڕێککەوتنی کۆمەڵایەتی دەگەیەنێت و هیچ پەیوەندی بە وێنەی دەنگی وشەکە، لەگەڵ واتای وشەکەدا نییە، ئەگەر وانەبوایە دەبوو هەموو خەڵکی جیهان بە یەک زمان قسەیان کردبایە.

لای سۆسێر لەم هێڵکاریەدا ڕوونکراوەتەوە:

هێما (دال)————◄ هێما بۆ کراو(مەدلول).

٢-٣-٢: ئاڕاستەی شارلز پێرس-Chrles Peirce – (١٨٣٨-١٩١٤):

ئاڕاستەی سیمیۆلۆژیای پێرس بە قوتابخانەی (ئەمریکی)یش ناسراوە، چونکە دامەزرێنەرەکەی (شارلز پێرس)ی ئەمریکییە، ئەم زانایە بنەمای تیۆری سیمیۆلۆژی لەسەر نیشانە و دەلالەت و پەیوەندی نێوانیان داناوە، واتا لای پێرس سیمیۆلۆژیا لە نیشانە و مانا و ئەو پەیوەندییە دەکۆڵێتەوە، کە بە شێوەیەکی لۆژیکی لە نێوانیاندا هەیە. واتە پەیوەندییەکە لە خۆوە نییە و پەیوەندییەک لە نێوان ناو و ناولێنراودا هەیە، کەواتا سیمیۆلۆژیا لای پێرس سیانییە یاخود هێما دەکاتە سێ جۆر «جۆری یەکەم ئەو هێمایەیە کە تەواو بە هێمابۆکراو دەچێ، نموونەی ئەمەش وەک نەخشەی خانوو کە وێنەیەکی بچووککراوەی خانووەکەیە، ئەم جۆرەیان ناو دەنێ(ئایکۆنicon) . جۆری دووەم ئەو هێمایەیە کە بەکردار پەیوەندی بە هێمابۆکراوەوە هەیە وەک ئامێرەکانی دیاریکردنی ئاڕاستەی با، یان وەک میلی کاتژمێر، ئەو جۆرەشیان ناودەنێ (index)جۆری سێیەم ئەو هێمایانان کە هیچ پەیوەندیەکیان بە هێمابۆکراوەوە نیە و تەنیا خەڵکی وا ڕاهاتوون لەسەر پەیوەستکردنیان بە هێمابۆکراوەوە، ئەمانەش وەک وشەکانی قسە کردن و نیشانەکانی هاتووچۆ ئەو جۆرەشیان ناودەنێ (ڕەمزsymbol» (ئیبراهیم، ٢٠٠٩: ٤٥). واتا بەلای پێرسەوە سیمیۆلۆژیا سێ جۆری هێما و هێمابۆکراوی هەیە و لەڕووی فەلسەفە و لۆژیکەوە لێکدانەوە بۆ هێما و نیشانەکان دەکات و پەیوەندی نێوانیان دەدۆزێتەوە.

لای پێرس لەم هێڵکارییەدا ڕوونکراوەتەوە:

هـێـمـــا(دال) ----- پـەیـوەنـدی ------ هێمابۆکراو(مەدلول).

٢-٣-٣: ئاڕاستەی پەیوەندیکردن:

جـۆرج مـۆنان یەکێکە لـەو کـەسـانـەی بـەم ئاڕاستەیە کاریکردووە و ئاڕاستەکەش پێکدێت لە کۆمەڵێک کەسی وەک « پریتۆ PRIETO و مۆنان MOUNINو بویسنیسBUYSSENS و گـرایـس GRICEو ئۆگەستین AUSTINو ڤتگنشتاینWITTGENSTEIN و ئاندری مارتینی MARTINدەگـرێـتـەوە، ئـەم ئـاڕاسـتـەیـە پێیوایە نیشانە هۆکارە بۆ پەیوەندیکردن، واتا مەبەستی ئاگادارکردنەوەیە، ئەمەش واتا نیشانە لە سێ ڕەگـەزی سـەرەکی پێکهاتووە :(دال، مـەدلـول، کارنامە، یـان مەبەست)» (حـمـداوی ١٩٩٧: ٨٩). بەواتای ئەوەی هەر لەسەر بنەمای دال و مەدلوولی سۆسێر ئاڕاستەکەیان دامەزراندووە، بەڵام کارنامە-مەبەستیشیان بۆ زیاد کردووە، کە هەریەکە لە دال

و مەدلوول مەبەستێکیان لە پشتەوەیە، بەو مانایەی مەبەستی سەرەکی خۆی شاردۆتەوە و نادیارە بە پێی ئەم ئاڕاستەیە بەدواداچوون بۆ مەبەستی سەرەکی ئەو بابەتە دەکرێت، واتە ئەو نیشانانەی دەقەکەی لێبەرهەم هاتووە بەهۆی ئەم ئاڕاستەیەوە دەدۆزرێتەوە، کە هەمیشە نیشانەکان لای کەسانی ئەم ئاڕاستەیە دەبێت مەبەستێک بدەن بە دەستەوە، ئەگەر مەبەستەکەش دیار نەبێت، ئەوا ئاڕاستەی پەیوەندیکردنەکە سەرکەوتوو نابێت، کەواتا مۆنان لەسەر بنەمای ئاڕاستەی(دال و مەدلوول)ی مامۆستاکەی سۆسێر بووە، بەڵام مەبەستیشی بۆ زیاد کردووە.

دەبینین لای هەر یەک لە دی سۆسێر و پێرس هێما و هێما بۆکراو پەیوەندیان جیاوازە بە شێوەیەک « هێما لای (دی سۆسێر) پێکدێت لە دال، ئەویش وێنەی دەنگییە و مەدلوول چەمکە بەڵام لەلای (پێرس) ئەوا هێما شتێکە ئاماژە بە شتێکی تر دەکات ئینجا لەلای کەسێکەوە بێت لەلایەنێکەوە یان سیفەتێکی دیاریکراو پەیوەندی نێوانیان (الاحالة) یاخود مەرجەعیەتە» (گەردی ٢٠١٦: ١١٦).بەو مانایەی هەریەکە لە دی سۆسێر و پێرس باسی هێما و هێما بۆ کراو دەکەن، بەڵام لای پێرس پەیوەندییەکی لۆجیکی لە نێوانیاندا هەیە، نەک پەیوەندیی لە خۆوەیی وەک لای دی سۆسێر.

لە ئەنجامدا دەگەینە ئەو باوەڕەی، کە زانستی سیمیۆلۆژیا لای هەریەکە لەو زانایە، لێکۆڵینەوە لە نیشانەکان دەکات و واتای دیار و واتای حەشاردراوەی ناوەڕۆک ئاشکرا دەکات، بەو مانایەی هەردووکیان کار لەسەر نیشانە و پەیوەندی نێوانیان دەکەن، بەڵام پەیوەندییەکە لای سۆسێر دوانییە و لای پێرس سیانییە و لای مۆنانیش هەروەکو مامۆستاکەی (سۆسێر) پەیوەندییەکی دوانییە.

٣-تەوەری دووەم: سیمیۆلۆژیای وشە

وشە بچوکترین دانەی واتاداری زمانە، ئەمە پێناسەی وشەیە بە تەنها، بەڵام لەناو ڕستە و دەقی ئەدەبیدا و بەتایبەت لە ناو دەقی شیعریدا بە بێ زانینی سیاق و دەوروبەری وشەکە ناتوانین واتا و ڕەهەند و دەلالەتی سیمیۆلۆژی هەر وشەیەک دیاری بکەین؛ بۆیە پێویستە دەقە شیعرییەکە بخوێنینەوە و ڕاڤە و شیکردنەوەی بۆ بکەین و بە پێی ئەو سیاقەی وشەکەی تێدا هاتووە واتای دووەم یاخود بارکراوی پشتەوەی وشەکان بدۆزینەوە.

سیمیۆلۆژی چەند وشەیەک لە ناو شیعرەکانی شاعیر ئەحمەد محەمەد دا باس دەکەین لەوانەش: (ڕەنگ، ناو، سروشت)

٣-١:ڕەنگ

ڕەنگ بریتییە لە سیفەتی هەموو ئەو تەنانەی لە گەردووندا هەن و دەبێتە هۆی جیاکردنەوەی هەر یەکە لەو تەنانە، هەروەها وەکو ناسنامەیەکە بۆ جیاکردنەوەیان لە یەکتری. ڕەنگەکان دەبنە هۆکاری بەخشینی جوانی و سەرنجڕاکێشانی مرۆڤ بۆ ئەو تەنانەی کە دەورەیانداوە، بە پێی زانستی فیزیکی«ڕەنگ بریتییە لەو شەپۆلە ڕووناکییە جوڵاوانەی کە چاو هەستیان پێدەکات»(ڕەئوف ٢٠١٧: ٤٥٧). واتا تۆڕی چاو دەبێتە هۆی جیاکردنەوەی ڕەنگەکان و هەست پێکردنیان، کە لە ڕێگەی شەپۆلەکانی ڕووناکییەوە بەرهەم دێن. ڕەنگ«یەکێکە لە هۆیەکانی گەیاندنی پەیام لە نێوان مرۆڤەکان، هەروەها هۆیەکە بۆ ئاشنا بوون و نزیکبوونەوەی تاکەکان لە یەکتری لە ناو کۆمەڵگادا، دەبێتە مایەی پێکەوە ژیان لەگەڵ یەکتری»(کریم ٢٠٢٣: ١٠). چونکە ڕەنگەکان لە سروشتەوە سەرچاوەیان گرتووە، مرۆڤیش خولیای سروشتە

كە زۆر جۆر ڕەنگی ئاڵا و واڵای تێدایە و مرۆڤ زۆر جار هۆگری هەندێكیان دەبێت و پێی جوانە و هەندێكی تری پێ جوان نییە.

ڕەنگی ڕەش لە كۆمەڵگای ئێمەدا بۆ مەسەلەی پرسەدارییە و كاتێك كەسێك ڕەنگی ڕەش دەپۆشێت بە بێ هاتنی ئاماژەی زمانی، هەر بە بینینی ڕەنگەكە بۆمان دەردەكەوێت، كە ئەو كەسە پرسەدارە یان لە ناخەوە دا ڕووخاوە و نائومێد بووە لە ژیاندا؛ بۆیە ئـەو ڕەنگـەی پۆشیوە، بە بێ ئـەوەی هیچ ئاخاوتن و دەربڕینێك بڵێت. ڕەنگەكان ڕەهەندێكی دەروونـیـان لـە پشتە و بە پێی كۆمەڵگاكانیش دەگـۆڕێـن، وەك كۆمەڵگای كــوردەواری ڕەنگی ڕەش بۆ مەسـەلەی پـرسـەداری دەپۆشرێت. لای هیندییەكان بۆ پرسەگرتن ڕەنگی سپی دەپۆشن، كەچی ڕەنگی سپی لە كۆمەڵگای كوردیدا ڕەنگی ئاشتی و ئارامییە. دەروونی و پاكی و بێگەردی و ڕووناكی و هیوایە، كەواتا ڕەنگەكانیش پەیوەندی بە ڕێككەوتنی كۆمەڵایەتییەوە هەیە. وەك لە كۆمەڵگای كوردیدا ڕەنگی ڕەش زۆرجار واتای شومی هەیە وەك: قەلەڕەش، پشیلەی ڕەش، مریشكی ڕەش.... تاد، كە ئەمانە واتای ڕەشبینی دەگەیەنن و خەڵكی لێیان دەترسێت.

ڕەنـگ هەندێكجار دەتوانێت كەسایەتی مـرۆڤ پیشان بـدات و ئـاشكرای بـكات، چونكە ڕەنگەكـان واتـا و دەلالـەتـی جیـاوازیان هـەیـە و هەر ڕەنگە و دەلالەتێك دەگەیەنێت و بۆ واتا و مەبەستی تایبەتی بەكاردەهێنرێن، بـەو جۆرەی «ڕەنگەكان خاڵی نین لە دەلالەتە ئیستاتیكییەكان، هەندێ جاریش گوزارشتی ڕەمزین، لەبەر ئەوەی ڕەنگەكان وێنەیەكن گوزارشت لە بابەتی ژیان و هوڵچوونەكانی هونەرمەندان دەكـەن» (ڕەئـوف، ٢٠١٧: ٤٥٩). واتـا شاعیر و نووسـەران ڕەنگیان كـردووە بـە هـۆكـارێـك بـۆ دەربـڕیـنـی هـەستی تایبەتی خۆیان و یان بۆ واتا و دەلالەتی جیاواز بەكاریاندەهێنن، كە لەوانەیە مەدلوولەكەیان هەمان واتای ڕەنگەكە نەدات بەدەستەوە.

ڕەنگەكان كاریگەرییان لەسەر دەروونی شـاعیـران هـەیـە، چونكە كاتێك ئـەو ڕەنگـە «بە وزەیـەكی ڕووناكی كە دەچێتە نـاو جەستەوە و خانەكانی مێشك ئاگادار دەكاتەوە، ئەویش دەبێتە هۆی دەردانـی هەندێك هۆرمۆن، كە كۆمەڵێك لە پرۆسە فیسیۆلۆژوییەكان بەرهەم دەهێنن و بەم شێوەیە ڕاستەوخۆ كۆنترۆڵی بەسەر بیركردنەوە و میـزاج و ڕەفـتـارمـاندا دەكـەن» (ایـمـان ٢٠٢٠: ٧٣) واتا كاریگەری ڕەنگەكان دەبنە هۆی خۆشی و ناخۆشی، ئەمەش یـان بە هـۆی ڕەنگاوڕەنگی ڕەنگەكانەوە دەبێت یان بەهۆی تیشكی ڕووناكی ڕەنگەكانەوە دەبێت و مـرۆڤ بێئەوەی هەستی پێ بكات كاریگەرییان لەسەری دەبێت. «ڕەنگ توانای بەسەر هەستی مرۆڤدا هەیە؛ بۆیە ڕەنگ هەیە چەشـەی یەكێك تێك بداو بەڕەنگێكی تر دڵی بكرێتەوە» (عزیز و محەمەد ٢٠١٩: ١١٥). واتا ڕەنگ هەیە هەستی مرۆڤ تێك بدات هەندێك لە ڕەنگەكان وای لێدەكەن هەستێكی خۆشی لا دروست بێت، یان ڕەنگێك زاڵتر بێت لە ڕەنگێكی تر یان دڵخۆشی دەكەن بە تایبەتی ڕەنگی كراوەی وەك :سوور، زەرد، پرتەقاڵی....تاد، ئەمانە بە ڕەنگی گەرمیش ناسراون، چونكە كاریگەری هەڵچوون و سۆزداری و جۆش و خرۆش لای مرۆڤ دەوروژێنن، بە پێچەوانەی ڕەنگە داخراوەكانی وەك: ڕەش، سەوز، نیلی...تاد، ئەمانەش ڕەنگی تۆخن و زۆرجار كاریگەری نەرێنی لەسەرهەستی مرۆڤ دەكـەن و بەڕەنگی سارد ناسراون. بەهەمان شێوە ڕەنگەكان كار لە سەر دەروونی شاعیران دەكەن و لە ناو شیعرەكانیاندا

وەکو ڕەمزێک بۆ واتا و دەلالەتی تایبەتی خۆیان بە شێوەی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بەکاردەهێنن، وەک سووربوونەوەیان بەواتا و ڕەمزی نەخۆشی و تورەیی بەکارهێناوە، یاخود ڕەشمار وەک ڕەمزێک بۆ پرچی ئافرەت بەکاریانهێناوە، یان بەفریان بۆ پرچی سپی - پیری بەکارهێناوە. ئەم ڕەمزانە ڕاستەوخۆ واتاکانیان لە ڕواڵەتی وشەکانەوە دەست ناکەوێت، بەڵکو واتاکانیان لە دەرەوەی چەمکی وشەکە دایە، ئەمەش وادەکات، کە ڕەنگ وەکو ڕەمزێک و هێمایەکی ئەدەبی لە دەقی ئەدەبیدا بەکاربهێنرێت.

هێما و کۆد لە ئەدەبدا«یەکێکە لە سیما ناوازەکانی شیعری نوێ کە لە شیعری کۆن جیای دەکاتەوە، بەکارهێنانی خەیاڵ و ئەفسانەیە، لە شیعری شاعیرانی هاوچەرخدا؛ بۆیە شاعیران لە لایەک ئامادە بوونی کارا و کاریگەری ڕەنگەکان وەک ڕەمز و کۆد دەبینن و لە لایەکەی دیکەشەوە فرە جۆری لە دایک بوونیان و فراوانبوونی وێنە و هونەرە» (ئەحمەد ٢٠٢٠: ١١٧).ئەمەش وا لە شاعیر دەکات کە بیر و خەیاڵی بە هێز بێت و وێنەی ڕەنگین و ناوازە بەدەست بهێنێت، بە جۆرێک وەکو هۆکارێک بێت بۆ گواستنەوەی بیر و خەیاڵی شاعیر بۆ ناو شیعرەکانی هەروەکو لە پێشتریش ئاماژەمان پێداوە«ڕەنگ وەک چۆن ڕۆڵی پڕ بایەخی لە نیگار کێشاندا هەیە، بە هەمان شێوەش لە ئەدەب بە گشتی و لە شیعر بە تایبەتی کاریگەر و دیارە» (عەزیز و محەمەد، ٢٠١٩: ١١٧)، واتا بە پێی جیاوازی سەردەم و کەسەکان یاخود شاعیرەکان ڕەنگەکانیش جیاواز دەبن و دەگۆڕێن یان بە پێی تەمەن ڕەنگەکانیش دەگۆڕێن، واتا کاتێک کەسێک بە تەمەندا دەچێت لەوانەیە تەنها ڕەنگی تۆخ یان مات بپۆشێت، بە پێچەوانەی کەسێکی تری گەنجەوە، کە لەوانەیە تەنیا ڕەنگی کراوە بپۆشێت و لە کۆمەڵگاشدا ڕەخنەی لێنەگیرێت و ئاسایی بێت، لەگەڵ ئەوەی ئەمەش بە پێی ژینگە و کۆمەڵگاکانیش دەگۆڕێت و جیاوازە.

شاعیر ئەحمەد محەمەدیش یەکێکە لەو شاعیرانەی (ڕەنگی) بەواتای جیاواز بەکارهێناوە، کە هەر ڕەنگێک چەمک و دەلالەتێک دەگەیەنێت و لە دیوانەکەیدا ڕەنگ بە شێوەیەکی بەرفراوان دەبینرێت، هەر وەکو ئەم نموونانەی خوارەوەدا:

شاعیر لەدەقە شیعرێکی بە ناونیشانی (ئەمشەو)دا، ڕەنگی ڕەشی بەکارهێناوە، کە ڕەنگێکە بۆ تاریکی و تەنهایی و خامۆشی پرسەداری و دەڵێت:

ئەمشەو تاریکی پەست و ماندووە
بەرگی پرسەی خۆی لەبەر کردووە
ئەمشەو تەنیایی دڵم ئەشکێنێ
هەناسەی قوڵم پای ئەتاسێنێ
بەڕەنگی ڕەشی چلەی گرتووە
لەناو تاریکی دڵمی ناشتووە
ئەمشەو بارەش و ڕەهێڵەو زریان
هەورە بەسەریان کەو تۆتە گریان (محەمەد٢٠١٧: ٣١٨)

ڕەش

مەدلولی١: ڕەنگ، تاریکە، ترسناکە، ...تاد.

مەدلولی٢: لای شاعیرغەمباری، دڵتەنگی، پرسەداری...تاد.

بەکارهێنانی ڕەنگی ڕەش لای شاعیر واتای تایبەتی خۆی هەیە وەک هەر مرۆڤێکی ئاسایی کورد، کە ڕەنگی ڕەش کاریگەری نەرێنی هەیە و شاعیرش بەهۆی ئەم ڕەنگەوە هەستی ناخۆشی خۆی دەربڕیوە، چونکە ئەم ڕەنگە تایبەتە بە پرسەداران و غەمباری، ئەگەر چی هەندێک کەس

بۆ جوانیش دەپێۆشن، بەڵام ئەم ڕەنگە لە کۆمەڵگای کوردەواری و زۆرێک لە میللەتانی تریش بۆ پرسە دانان دەپۆشرێت، وەک عەرەبەکان و فارسەکان ...تاد.

ڕەنگی ڕەش و تاریکی شەو هەمان واتایان هەیە و واتای خامۆشی و تەنیایی و ...تاد، دەگەیەنێت و شاعیر دەیەوێت لە ڕێگای تاریکی شەوەوە هەستی دڵتەنگی خۆی دەرببرێت، کە ماندوو بووە لەو حاڵ و گوزەرانەی تێیدایە و گلەیی لە حاڵ و گوزەرانی خۆی دەکات و بە تاریکی شەوی دەچووێنێت.

شاعیر لە دەقە شیعرێکی تردا بەناو نیشانی (کینە) کە ڕەنگی زەردی بەکارهێناوە و دەڵێت:

لە پاییزا گەڵای ڕوحم زەرد ئەبێت و هەڵئاوەرێ
زۆر حەز دەکەم مەلی دڵم، لە سینەمدا بێتە دەرێ
(محەمەد ٢٠١٧: ٢٥٠)

زەرد

مەدلولی١: ڕەنگێکی گەرمە.

مەدلولی٢: نائومێدی و ڕەشبینی، نەخۆشی و ...تاد.

شاعیر ڕەنگی زەردی وەکو واتای فەرهەنگی ڕەنگەکە بەکارنەهێناوە، بەڵکو مەدلولی دووەمی زەرد هێمایە بۆ بێ تاقەتی شاعیر لە وەرزی پاییزدا و ئەم ڕەنگەی بە ناخی خۆی چواندووە، زۆرجار بە کەسێک دەڵێن ڕەنگی زەردە، کە نەخۆشی دەروونی یان جەستەیی هەبێت، یان کاتێک دڵی تەنگە و خەفەتبارە زەرد واتای لەناوچوون و زەبوون و هەڵوەرین و مردن دەگەیەنێت، بەڵام شاعیر بە واتا و مەدلولی ڕوحی خۆی بەکاریهێناوە، کە هێندە نائومێدە و هەست دەکات لە وەرزی پاییزدا لە مردن نزیکە، چونکە گەڵای ڕوحی زەرد ئەبێت، بەڵام هەڵئاوەرێت. واتا خەمەکانی ئەگەر چی هێندەش کۆنن، بەڵام بەشێوەیەک دڵ و دەروونیان داگیر کردووە، ناتوانێت هەرگیز لە سینەیدا بیانکاتە دەرێ و لەگەڵ تەمەنی خۆیدا گەورە دەبن و جێی ناهێڵن.

شاعیر لە شیعری (بێدەنگی شار)دا ڕەنگی سووری بەکارهێناوە دەڵێت:

کەی پەیامی بەهار وابوو گوڵاڵەی سوور هەڵوەرێنێ
بۆ سەر چۆپی ئەم نەورۆزە نێرگز لە خاک بتۆرێنێ
(محەمەد ٢٠١٧: ٣٨)

گوڵاڵەی سوور

مەدلولی ١: گوڵێکی سوورە لە مانگی چوار لە بەهاردا دەڕوێت، ڕنگێکی ناسک و سەرنج ڕاکێشی هەیە.

مەدلولی٢: لای شاعیر بۆشەهیدبوونی کۆمەڵێک کەس بەکاریهێناوە و ڕەمزە بۆ خوێنڕژان.

کاتێک دەقی شیعرەکە دەخوێنیتەوە، دەبینین شاعیر چەند وشەیەکی بەمەبەستی واتای خۆیان بەکار نەهێناون و واتا و دەلالەتی تری داونەتە پاڵ و وشەکانی لە واتای فەرهەنگی خۆیان داماڵیون و بۆ واتا و مەبەستی تایبەتی خۆی بەکاریهێناون، وەک ڕەنگی سوور بە واتای گشتی بۆ ڕەنگی خوێن و قوربانیدان بەکاردەهێنرێت و شاعیریش هەر بۆ هەمان مەبەست و دەربڕینی هەستی ناخۆشی خۆی بەکاریهێناوە.

شیعری (بەهار) ڕەنگی تێداهاتووە و شاعیر دەڵێت:

بەهاری من ڕوحی زیندووی ناو منالیم، دەوەرەوە
بە سەوزایی من داپۆشە، تۆ نیگای من شینکەرەوە
من چوار وەرزە چاوڕێی تۆم، لە نیشانەی تۆ ئەگەڕێم
کە تۆ دەڕۆی پیرم ئەکەی، لەگەڵ تۆدا هەمیشە نوێم
(محەمەد ٢٠١٧: ٢٨٩)

شین

مەدلولی ١: ڕەنگ

مەدلولی ٢: لای شاعیر بە واتای ژیانەوە و

نوێبوونەوەی نیگای چاوی بەکاریهێناوە.

لەم دەقەوە بۆمان دەردەکەوێت، کە شاعیر(وشە)ی ڕەنگی (شین)ی بۆ واتای خۆی بەکارنەهێناوە، کە ڕەنگێکە مرۆڤ بەبینینی دڵی دەکرێتەوە، بەڵکو وشەکەی لە واتای فەرهەنگی خۆی دووجار دووری خستۆتەوە، واتای یەکەم بەواتای ژیانەوە و شین بوونەوەی گژوگیا دێت و شاعیر وشەکەی لەو وەرگرتووە، واتای دووەمی بۆ ژیانەوەی نیگای چاوی بەکاریهێناوە، بەمەش شاعیر وشەکەی لەواتای فەرهەنگی خۆی داماڵیوە و بۆ واتا و مەبەستی خۆی بەکاریهێناوە، ئەمەش بە پێی سیاق و شوێنی وشەکە دەردەکەوێت و واتا و مەدلوولی دووەمی پشت وشەکە ئاشکرا دەبێت و دەدۆزرێتەوە.

٣-٢:ناو(کەسایەتی):

ناو، وشەیەکە بۆ ناو نانی مرۆڤ و گیانەوەر و تەنە بێ گیانەکانی دەوروبەرمان و ناسینەوە و جیاکردنەوەیان لە یەکتری بەکاردەهێنرێت. ناو: « وشەیەکە بۆ ناو نانی کەسێ یان شتێک بە کاردەهێنرێ، وەک: شاسوار، گەلاوێژ، هەڵۆژە، بەراز، دهۆک » (دزەیی ٢٠١٣: ٦٥) واتا ناو بۆ ناونان و ناسینەوەی کەسێک شتێک یان شوێنێک بەکار دەهێنرێت. کەسایەتی، بریتییە لە هەموو ئەو سیفاتانەی لەناخی کەسێکدا هەن و بەهۆی ناوێکەوە، کە بە پێی زانستی سیمیۆلۆژی نیشانە یان هێمایەکە و نیشانەکراویشی هەر بیرکردنەوە و سیفاتێکی دەگرێتەوە کە لە دەروونی ئەو کەسەدا هەبێت، وەک: ئازایەتی و ڕووخۆشی و زیرەکی و ئیرەیی و تورەیی و ...تاد، ئەمانە بە شێوەیەکی چڕکراوە لەو کەسایەتییەدا کۆدەبنەوە. دەشێ هەر مرۆڤێک کەسایەتی تایبەتی خۆی هەبێت و پێی بناسرێتەوە، ئەگەر یەک دوو دانەش لە و سیفەتانەی باسمانکردن تێیدا هەبێت.

کەسایەتی لە کاری ئەدەبیشدا زۆرجار وەکو هێما و ڕەمزێک دەردەکەون، کە ڕۆڵیان هەبووە لە کۆمەڵگادا، جا ئەو کەسایەتییە کەسایەتی ئاینی، کۆمەڵایەتی، ئەفسانەیی، قارەمانێتی و دڵداری... تاد، بن بە شێوەیەک بناسرێن کە بەپێی زانستی سیمیۆلۆژیا ناوەکەی کە بە دالی سیمیۆلۆژی دابنرێت و مەدلوولەکەشی هەموو ئەو سیفاتانەی دەگرێتەوە بە ناوهێنانی کەسایەتییەکە بە شێوەی نیشانە بۆکراو بەرجەستەن. ئەمەش ئاسانکاریمان بۆ دەکات لە کورتکردنەوە و چڕکردنەوەی هەموو ئەو سیفاتانە، کە لەو کەسەدا هەن هەروەکو .فلیپ هامون دەڵێت: «کەسایەتی یەکەیەکی دەلا لییە، بەو پێیەی مەدلولێکە و شیاوی لێکدانەوە و وەسفە، وا سەیری کەسایەتی دەکرێت، کە ناوێک بێت بەدوای مانادا بگەڕێت، یاخود دالێک بێت بە دوای مەدلولەکەیدا بگەڕێت» (ڕەئوف، ٢٠١٦: ٣٥٧) . واتا کەسایەتییەکە وەکو دالی سیمیۆلۆژیایە و مەدلوولەکەشی هەموو ئەو سیفات و واتایانە دەگرێتەوە، کە دەلالەت لە ناساندنی ئەو کەسایەتییە دەکەن .

کاتێک شاعیر لە دەقە شیعرییەکانیدا ناوی کەسایەتییەکان بەکاردەهێنێت، کاریگەری لەسەر دەقە شیعرییەکە دەبێت، چونکە لە دەقی شیعریدا ناوەکە وەک نیشانەیەکە، بۆ کەسایەتییەک، شوێنێک، ڕووداوێک، کە کۆمەڵێک مەدلوولی لە ناو خۆیدا هەڵگرتووە و بە پێی زانستی سیمیۆلۆژی لێکدانەوەی بۆ دەکرێت و هەموو ئەو واتا و دەلالەتانەی لەپشت ناوەکەوەن ئاشکرا دەکرێت. «جاری واش هەیە خودی ناوەکان دەبنە ناونیشانی دەقەکان، ئیدی شیعر بێت، یان چیرۆک و ڕۆمان،

لەگەڵ ئەمەشدا لێکۆڵینەوە لەسەر پەیوەندی نێوان ناوەکە و کەسایەتییەکە، ناو و ناونیشان دەکرێت» (ڕەئوف، ٢٠١٦: ٣٥٩). واتا ناونیشان دەکرێت هەر ناوی کەسایەتییەکە بێت.

ئەحمەد محەمەدیش یەکێکە لەو شاعیرانەی، کە لە دەقە شیعرییەکانیدا کەسایەتییەکانی وەکو ناونیشان و ڕەمز هەڵبژاردوون، کە کۆمەڵێک مەدلوول و دەلالەتی واتایی لە پشت ناوی کەسایەتییەکانەوە هەن بۆ نموونە:

شاعیر لە شیعرێکیدا بە ناونیشانی (وێنە)، باسی چەند کەسایەتییەکی قارەمانی شـاری سلێمانی دەکات و دەڵێت:

هەموو ڕۆژێ خۆرێکی گەش دەڕوانێتە سلێمانی
لەژێر سەر پۆشی هەورەوە، لەپزێرینە چیاکانی
سەرچاوەی شیعر و هونەرە دوا هەوار میری بابان
هێندە جوانە پاییزانیش شار دەبێتە بەهارستان
دوا ئەوینی عەولەسیس و لالەزاری مامەیارە
دەنگدانەوەی ڕاپەڕین و نەورۆزێکی نۆ بەهارە
بەخوێنی گەش ئاودراوە شار و لانەی مەلیک مەحمود
ناگەن بە جوانی ئەم شارە هەزار باخی لالە و نەمرود
(محەمەد، ٢٠١٧: ١٦٠).

عەولەسیس

مەدلوولی١: کەسێکی چاپچی بووە.

مەدلوولی٢: کەسایەتیەکی ئـازا و قارەمان و چاپووک بووە، دژی حکومەتی ئەوکات بەشداری خۆپیشاندانی کردووە.

مامەیارە

مەدلوولی١: ئەفسەربووە لە سوپای بابان.

مەدلوولی٢: سوارچاک، ئازا و چاونەترس، بوێر بووە.

مەلیک مەحمود

مەدلوولی١: مەلیکی سلێمانی بووە لە ساڵانی بیستەکانی سەدەی ڕابردوو.

مەدلوولی٢: شاری سلێمانی.

شـاعیر لـەم دەقـە شـیعرییەدا بـاسـی چەند کەسایەتییەکی شاری سلێمانی دەکات و ناوەکانیان وەکـو دالێکن، کە چەند مـەدلـوولی لـە نـاو خـۆدا شـاردۆتـەوە، وەکـو عـەولەسیس، کـە هێمایە بۆ کەسایەتییەکی چاپچی شـاری سلێمانی، کە ئەم پیاوە ئازا و قارەمانە بەشداری خۆپیشاندانەکانی ڕاپەڕینی بـەردەرکـی سـەرا دەکـات و هـەر لـەوێ لە سـاڵی ١٩٣٠ شـەهید دەکرێت و دەبێتە سمبولی ئازایەتی و جوانمێری.

مامەیارەش یەکێکە لە ئەفسەرەکانی میر نشینی بابانەکان و ئـەسپ سـوار و سوارچاکی ئەحمەد پاشای بابان بووە و کاتێک عوسمانییەکان هێرش دەکەنە سەر شاری سلێمانی و ئەحمەد پاشای میری بابان و سوپاکەی دەشکێن و هەڵدێن، بەڵام مامەیارە بەتەنها ڕوو بەڕوویان دەبێتەوە و تا تەقەمەنی و پێداویستی شەڕی لا دەمێنێت بەرگری دەکات. دواتر بە زامداری دەکەوێتە بەر دەستی عوسمانییەکان بەدیلی دەیگوازنەوە بۆ ئەستەمبوڵ بەڵام نایکوژن. ئەمەش ناوەکەی هێمایە بۆ چەند مەدلوولێکی ئەو کەسایەتییە وەکو ئازایەتی و چاونەترسی و شۆرە سـواری ئەو پیاوەمان بۆ دەردەخـات. لە تەمەنی پیریدا دێتەوە بۆ سلێمانی و دوای کۆچی دوای لە گردێک بە خاک دەسپێردرێت، ئەم گردەش بەناوی مامەیارە ناودەنێن و دەناسرێت.

شاعیر هەر لەم دەقە شیعرییەدا، ناوی کەسایەتی مەلیک مەحمودیش دێنێت، کە وەک دالێک، چەند واتا و دەلالەت لە پشت ناوی ئەم کەسایەتییەوە هەیە، کە کەسێکی یاخود سەرکردەیەکی ئازا و چاپووک و دلێر بووە و لە ساڵانی بیستەکانی سەدەی ڕابردوو، حکومەتی کـوردی لە ژێر چاودێری ئینگلیزەکان

ڕاگەیاندووە و فەرمانڕەوایی ناوچەی سلێمانی و کوردستانی کردووە، لە کۆتایدا لەگەڵ ئینگلیزەکان بەینی تێک دەچێت و لە شەڕێکدا لە دەربەندی بازیان دەکەوێتە بەردەستی ئینگلیزەکان و بەدیل دەیگرن.

٣-٣:سروشت:

سروشت هەموو ئەو دروستکراوانە دەگرێتەوە، کە لە دەوروبەرماندا هەن و دەیان بینین جگە لە مرۆڤ، جا ئەو دروستکراوانە لە زەوی بن یان لە ئاسمان. «ژینگەی سروشتی بریتییە لە هەموو بوونەوەرە زیندووەکان و تەنە مردووەکان، کە بە شێوەیەکی سروشتی لەسەر گۆی زەوی یان لەسەر هەندێک لە هەرێمەکان هەنە، ئەمە، واتە ژینگەی سروشتی ئەو ژینگەیە، کە کارلێکردنەکانی هەموو جۆرە بوونەوەرە زیندووەکان لە خۆ دەگرێت» (نەقشبەندی، ٢٠١٧: ١١).واتە ئەوەی لە ناو ژینگەدایە بە گیاندار و بێ گیانەوە ، جگە لە مرۆڤ دەگرێتەوە. د.فازیلیش ڕای وایە سروشت بە گشتی بۆ دوو بەشی سەرەکی دابەش دەبێت:

٣-٣-١: سروشتی بێ گیان(نازیندوو): ڕەگەز و دیاردەکانی زۆرن وەک زەوی و ئاسمان، ئەستێرە و دەریا، ڕووبار، دەشت شاخ و دۆڵ...هتد کە ئەمانە و هەموو جۆرەکانیان سروشتی ڕاستەقینەیان پێ دەوترێت، سروشتی دەستکردیش وەک خانو و کۆشک و دێهات و شوێنەوار و بەست...هتد دەچنە ڕیزی ئەم جۆرەوە.

٣-٣-٢:سروشتی زیندوو: هەموو باڵندە و ڕووەک و ئاژەڵ و گیان لە بەرێک دەگرێتەوە جگە لە مرۆڤ. (مەحمود، ٢٠٠٧: ١٥). واتا ئەم دروستکراوانە چ خۆڕسک بن یان دەستکردی مرۆڤ، بە دیاردەی سروشتی ناو دەبرێن .

ئەو دیمەنە سروشتیانەش زۆربەی کات دەبنە مایەی ئیلهام و هەوێنی شیعر لای شاعیران و بە بینینی ئەو سروشتە جوانانە هەستیان دەجووڵێت و ئیلهامی شیعریان بۆ دێت، چونکە ئەو دیمەنانە بەڕادەیەک دڵڕفێنن، کە هیچ مرۆڤێک نییە پێیان کاریگەر نەبێت و حەز بە بینینیان نەکات، تەنانەت کاتێک مرۆڤ بێتاقەت دەبێت حەز و خولیای چوونە دەرەوەی لا دروست دەبێت و بە بینینی دیمەنەکانی سروشت ئاسوودەیی و ئارامی بەسەر دڵ و دەروونیدا دێت، بەڵام هەندێک جار دیاردەی سروشتی ناخۆشیشمان هەن دەبنە مایەی کاریگەری نەرێنی و لای شاعیر هەستێکی ناخۆش دروست دەکات.

شاعیر ئەحمەد محەمەدیش یەکێکە لەو شاعیرانەی کە بێبەش نییە لەو کارتێکردنەی، کە لە دیمەنەکانی سروشتەوە بۆی دێت و لای شاعیر دەقێکی تر لە دایک دەبێت. لێرەدا دەمانەوێت چەند دەقێکی شیعری شاعیر بە پێی زانستی سیمیۆلۆژی لێک بدەینەوە و ڕاڤەیان بکەین، کە سەرچاوەکەیان دیاردەی سروشتین بۆ نموونە: شاعیر لە کۆپلەیەکی شیعرێکدا بە ناونیشانی (یاد) دا دەڵێت:

گەرچی سەرابە دڵی خامۆشم
بۆ دیداری تۆ پڕ گوڵی ئاڵە
من لە خەم زیاتر هیچ کەس ناناسم
هەناسە و ئاهم شنەی شەماڵە (محەمەد، ٢٠١٧: ١٢٧)

گوڵ

مەدلوولی١: جوانی، ناسکی، بۆنی خۆش، بەشێکە لە سروشت،...تاد.

مەدلوولی٢: سەرەتا وئەوپەڕی ژیانەوە و گەشە و زیندوێتی.

بەپێی لێکدانەوەی سیمیۆلۆژی لەم کۆپلە

شیعرییەدا شاعیر چەند وشەیەکی سروشتی بەکارهێناون، کە هەر یەکەیان جوانی و سروشتی تایبەتی خۆیان هەیە و شاعیر بۆ لێکچواندن بە ژیانی خۆی بە کاریهێناون، کە واتای دووەمیان یان مەدلوولی پشتەوەیان تایبەتە و مەبەستی تایبەتی و سەرەکی شاعیریان لە پشتە، کاتێک باسی دڵی بێدەنگی دەکات کە وەک سەراب گەرمە، بەڵام بۆ دیداری خۆشەویستەکەی پڕە لە گوڵی ئاڵ، واتا: دڵی بۆ ئەو زیندووە و لەو پەڕی باشی و خۆشی دایە، بەڵام بۆ خۆی بە پێچەوانەوە وەک سەرابە، کە دوورە لە ڕاستی واتا هەر بوونی نییە.

شنەی شەماڵ

مەدلوولی١: بایەکی فێنک و سارد و هێواشە، بەشێکە لە سروشت.

مەدلوولی٢: هەناسەی وەک شنەی شەماڵ هێواش و سارد و سرە.

شاعیر وشەی سروشتی شنەی شەماڵی بۆ واتای فەرهەنگی خۆی بەکارنەهێناوە، کە بایەکی فێنک و لەسەر خۆیە و کاتێک هەڵدەکات مرۆڤ پێی بێزار نابێت، بەڵکو بۆ مەبەستی تایبەتی خۆی باکاریهێناوە، کە هەناسە و ئاهی بەجۆرێک هێواشە کە نیشانەیە بۆ نەخۆشی و ساردە لەو بایە دەچێت.

شاعیر لە دەقە شیعرێکی تردا بە ناو نیشانی (بارەش)دا دەڵێت:

ئای لە <u>بارەشی</u> خەمبار، دیسان <u>گەڵای هەڵوەران</u>
<u>پاییزی</u> گرتە باوەش، سەراپا باخ و بێستان
فرمێسکی هەوری ئاسمان، دڵدانەوەی گوڵان بوو
لەگەڵ وەرینی گەڵا، تەمەنی دار بەسەر چوو
هەرگیز ناگەڕێنەوە، ڕۆژەکانی بەهاری
سێبەری مەستی داران، گشتی بوونە یادگاری
(محەمەد ٢٠١٧: ١٧٦)

بارەش

مەدلوولی١: ڕەشەبا، بایەکی بە قوەتە کاتێک هەڵدەکات تۆز و گەردەلوولی لەگەڵدایە، سەرچاوەشە بۆ گواستنەوەی تۆوی ڕووەک و پیتاندن.

مەدلوولی٢:لای شاعیر، بارەشی بۆ دەلالەت لە کارەساتێکی ناخۆش، خەماوی، دڵتەنگی، بێتاقەتی بەکارهێناوە، سەرچاوەیە بۆ کارەسات و کاولکاری.

گەڵای هەڵوەران

مەدلوولی١: ئەو گەڵایانەی لە دار دەبنەوە و دەکەونە سەر زەوی.

مەدلوولی ٢: لای شاعیر، کوژران، مردن، کۆچی بەکۆمەڵ....تاد.

پاییز

مەدلوولی١: پاییز وەرزی زەرد بوونی گەڵای دار و هاتنی سەرما و سۆڵەیە.

مەدلوولی٢: خەزان، هەڵوەرین، دڵتەنگی، لە ناو چوون و نەمان و وشک بوون ...تاد.

کاتێک دەقەکە دەخوێنیتەوە بە پێی سیمیۆلۆژیا، کە شاعیر هەر لە ناونیشانەکەیەوە بارەش، ناوێکی سروشتییە و دەلالەت لە هاتنی بایەکی بەهێز دەکات، کەلای زۆربەی مرۆڤەکان بایەکی ناخۆشە و تۆز و خۆڵاوییە، کە لەناو دەقەکەشدا دووبارە باسی ئەو بایەدەکات، کە واتا و مەدلوولی دووەمی پشت وشەکە کارەساتێکی ناخۆشە و بەسەر میللەتەکەماندا هاتووە. دواتر ناوی وەرزی پاییزی هێناوە، کە بەلای هەندێک لە مرۆڤەکانەوە وەرزێکی ناخۆشە، بە پێچەوانەشەوە، لای هەندێکی تر وەرزێکی خۆشە. وەرزی خەزان و هەڵوەرینە و شاعیریش بە واتای هەڵوەرینی ڕۆڵەکانی نیشتیمان بەکاریهێناوە، کە وەک گەڵای دار چۆن لەم وەرزەدا دەوەرێت هەڵیان دەوەراند و دەمرن و لەگەڵ هەڵوەرینیشیان تەمەنیان بەسەر چوو و نەمان. هەرگیز ناگەڕێتەوە ڕۆژەکانی بەهاری، شاعیر مەبەست و دەلالەتی لە

هێنانی ئەم وشەیە بۆ ئەو ڕۆژانەیە، لەسەرەتای تەمەنیدا بووە و لەوپەڕی هێز و توانای جەستەییدا بووە و بە خۆشی ڕۆژەکانی ژیانی بەڕێکردوون و بە ڕۆژگاری بەهاری چواندوون لە خۆشیدا. واتا شاعیر لەم دەقەیدا کۆمەڵێک وشەی سروشتی بۆ مەبەست و واتای تایبەتی خۆی بەکارهێناون، کە هەمان واتای فەرهەنگی وشەکان نادەن بە دەستەوە.

لە دەقێکی تردا بە ناونیشانی(دڵ وەرین)دا دەڵێت:

ئەی شنەی با لە من هەڵکە تا دڵ هەناسەی پێ ماوە
هەتا خەزان بەیەکجاری چۆکی بە گوڵ دانەداوە
تاکو بەفر نەیگۆڕیوە ڕەنگی قژ و سەر و سیمام
عەقڵم هێشتا کاڵ و فامە لە نێوانی هەردوو دنیام

(محەمەد ٢٠١٧: ٢٧١)

بەفر

مەدلوولی ١: سپییە، ساردە، لە وەرزی زستان و بەهاردا دەبارێت.

مەدلوولی٢: لای شا عیر سپی بوونی پرچی، بەسەرچوونی تەمەن و بە تەمەندا چوون.

وشەی بەفر لەم دەقە شیعرییەدا، کە دیاردەیەکی سروشتییە شاعیر بە واتای فەرهەنگی خۆی بەکارینەهێناوە، بەڵکو ڕەهەندێکی سیمیۆلۆژی تایبەتی هەیە و شاعیر بۆ مەبەستی خۆی بەکاریهێناوە، کە لە سیاقی دەوروبەری وشەکەوە دەردەکەوێت، کە شاعیر مەبەستی بەسەرچوون و ڕۆیشتنی تەمەنییەتی کاتێک پیر و لاواز و بێ دەسەڵات دەبێت و پرچی سپی دەبێت و تەمەنی بەرەو کۆتایی لە هەڵکشاندا دەبێت و تامی ژیانی لا نامێنێت و تەمەنی نائومێدی دەست پێدەکات.

ئەنجام

ئەحمەد محەمەد وشەی لە چەندین کێڵگەی واتایی جیاواز بە چەندین مەدلولی جیا بەکارهێناون لەوانە: ڕەنگ، سروشت، کەسایەتی. سیمیۆلۆژیای وشە لە دەقە شیعرییەکانی شاعیر بە پێی سیاق و ئەو شوێنەی وشەکەی تێدا هاتووە، کە وەک کۆد و هێما دەردەکەون دەدۆزینەوە، چونکە واتاکەیان جیاوازە لە واتای فەرهەنگی وشەکە. ڕەنگەکان لە ژیانی مرۆڤدا ئامادەبوونی چالاکیان هەیە و ڕۆڵی جۆراوجۆر دەگێڕن و شاعیر بەشێک لە واتای ویستراوی خۆی لە پشت ڕەنگەکان بە مەدلولی جیاواز دەربڕیون. ناو، وەک کەسایەتی مێژوویی دیاری ناو کورد لای شاعیرانی پێشووتریش بەکارهاتوون و لای شاعیریش بۆ مەدلولی دووەم بەکارهێنراون و ڕەهەندێکی سیمۆلۆژییان هەیە. سروشت، کە وەک سەرچاوەی هەوێن و ئیلهامی شیعری لای شاعیران ناسراوە و لای شاعیریش بۆ کۆمەڵێک واتای تایبەتی بەکارهاتووە و کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر هزر و بیری شاعیر هەیە؛ بۆیە چەندین وشەی لە سروشت وەرگرتووە و واتایەکی تری نوێ و جیاوازی لێبارکردوون.

لیستی سەرچاوەکان

بە کوردی

-ئەحمەد، کۆسار عومەر(٢٠٢٠)، (ڕەنگی سوور لە شیعری کلاسیکی کوردیدا)، گۆڤاری کورد نامی، لا١٠٩-١٢٦.

-ئەسوەد، نەوزاد ئەحمد(٢٠١٥)، (فەرهەنگی زاراوەکانی ئەدەب و زانستە مرۆڤایەتییەکان)، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران.

-ئەسوەد، نەوزاد ئەحمەد(٢٠١١)، (فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و ڕەخنەیی)، سلێمانی، چاپخانەی بینایی.

-باپیر، ئاڵا(٢٠٢٢)، (سیمیۆلۆژیای کەلتوور)، چاپخانەی تاران.

-دزەیی، عبدولواحید موشیر (د)، (٢٠١٣)، (وشەسازی زمانی کوردی)، هەولێر، چاپی دووەم.

- ئیبراهیم، محەمەد عبدلکریم(٢٠٠٩)، (زمانی شیعری و ڕەخنەی ئەدەبیی نوێ (ئەزموونی شاعیرانی هەشتاکانی هەولێر بە نموونە)، زانکۆی سەلاحەدین-کۆلێژی پەروەردە بۆ زانستە مرۆڤایەتییەکان، هەولێر.

-کریم، شاخەوان باوەدین (٢٠٢٣)، (سیمۆلۆژیای ڕەنگ لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا (کوردی ناوەڕاست)، فاکەڵتیی پەروەردە، زانکۆی کۆیە.

-ڕەئوف، لو قمان (د)، (٢٠٢٢)، (سیمیۆلۆژیای شوێن لە شیعرەکانی شێرکۆ بێکەسدا هەڵەبجە بە نموونە)، گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە، ژمارە(٧)، لا٢٧-٥٤.

- ڕەئوف، لوقمان (د)، (٢٠١٧)، (سیمیۆلۆژیای ڕەنگ لە شیعری شێرکۆ بێکەسدا: دیوانی ڕەنگدان بە نموونە)، مجلة جامعة التنمیة البشریة، ژمارە(٣)، لا٤٥٣-٤٨٢.

-خۆشناو، سەرباز مەجید(٢٠١٩)، (سیمیۆلۆژیای ناونیشان لە شیعرەکانی (نەوزاد ڕەفعەت)دا، هەولێر، چاپی یەکەم، نوسینگەی تەفسیر.

-محەمەد، ئەحمەد(٢٠١٧)، (دیوانی تەمەن)، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی.

-مەنتک، حەمە(٢٠١٨)، (میتۆدەکانی ڕەخنەی ئەدەبی(ڕەخنەی ئەدەبی لە ڕووی تیۆرییەوە)، چاپی یەکەم، نوسینگەی تەفسیر، هەولێر.

-مەحمود، فازیل مەجید(٢٠٠٧)، (سروشت لە شیعری گۆراندا)، سلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم.

- مشەختی، کامەران ئیبراهیم(٢٠١١)، (سیمیۆلۆژیای زمانی سۆفیگەری لە شیعرەکانی (مەلای جزیی)دا)، دهۆک چاپخانەیا خانی، چاپی یەکەم.

-فضل، صلاح (د)، (٢٠١٦)، (مێتۆدەکانی ڕەخنەی هاوچەرخ)، پ.د. سەردار ئەحمەد گەردی، هەولێر، ناوەندی ئاوێر، چاپی یەکەم.

-نەقشبەندی، ئازاد محەمەدئەمین کاکە شێخ (د)، (٢٠١٧)، (جوگرافیای ژینگە)، هەولێر، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین.

-عزیز، ژوان عبدالسلام و محمد، یوسف علی(٢٠١٩)، (دەلالەتەکانی ڕەنگ لە دەقە شیعرییەکانی مستەفا بەگی کوردیدا)، گۆڤاری زانستە مرۆڤایەتییەکانی زانکۆی گەرمیان لا١١٤-١٣٢.

بە عەرەبی

-حمداوی، جمیل(١٩٩٧)، (السیمیوطیقا والعنونة)، مجلة عالم الفكر مجلة، (٢٥) عدد٣، تصدر عن مجلس الوطنی للثقافة والفنون و الأدب-الكویت، ص٧٩-١١٠.

- قطوس، بسام(٢٠٠١)، (سیمیاء العنوان، وزارة الثقافة)، الأردن، ط١.

- قطوس، بسام(٢٠٠٦)، (المدخل الی مناهج النقد المعاصر)، اللأسكندریة، ط١.

-عیاشی، منذر(د)، (٢٠٠٩)، (العلاماتیة و علم النص)، حلب، مركز اللأنماء الحضاری.

-مونان، جورج (٢٠١٥)، (سوسیر أو أصول البنیویة)، ت: د.جواد بنیس، بیروت –لبنان، طبعة الاولی.

-مونان، جورج (١٩٨١)،)مفاتیح الأسنیة)، ت:الطیب

بكوش، الطبعة الأولى، منشورات الجديد، تونس.
- عبدالستار عطاالله، ايمان(٢٠٢٠) سيمياء اللون في العروض الفنتازية لمسرح للطفلز مجلة الأكاديمي،العدد٩٥، ص ٧١- ٨٦.
- حمداوی،جمیل(مدخل الى السيميائية) www. net.alukah
به ئینگلیزی
Mounin, Georges. Semiotic Praxis - 1985. Ais-Marrxilles, France.

الملخص

تم إجراء هذه الدراسة تحت عنوان: سيميائية كلمة في قصائد أحمد محمد اللون، الشخصية، الطبيعة. وهي محاولة لكشف البعد السيميائي في قصائد الشاعر، وجميع تلك الرموز والإشارات والدلالات التي انعكست في إطار الكلمات داخل قصائده، استعمل الشاعر العديد من الكلمات في نصوصه التي تحمل مدلولا ثانيا، حيث اختفت خلفها مجموعة من الدلالات المعنوية التي يمكننا تفسيرها، واستنباط المعنى المحمول للكلمات، وذلك في أثناء السياق والموضع الذي وردت فيه، وقد اعتمد في هذه الدراسة على المنهج (الوصفي - التحليلي) بالاستناد إلى رؤية علماء السيميائيات (سوسير، جورج مونان). وأهم النتائج التي تم التوصل إليها خلال الدراسة، فهي: اكتشاف البعد السيميائي لتلك الكلمات التي تحمل معنى ثانيا ومعنى آخر محم□لا عليها. وهي كلمات حقل (اللون، الشخصية، الطبيعة)؛ لأنها تظهر بشكل واسع في قصائد الشاعر، بحيث استعملها الشاعر لأغراضه الخاصة، وحاول توظيفها للمعنى المقصود الذي يتناسب مع إيصال المعنى وتشكيل الصورة الشعرية وجماليات النص.

Abstract

This study, titled "The Semiology of Words in the Poetry of Ahmed Mohammed (Colour, Personality, Nature)," was conducted to explore the semiological dimension within the poet's work. It examines the symbols, emblems, and connotations that are reflected in the words of his poems. The poet frequently uses words that carry a secondary, hidden meaning, along with a collection of semantic connotations. These loaded meanings can be interpreted and uncovered by analysing the context in which the words appear. This research utilizes a descriptive-analytical methodology, drawing on the semiological theories of Saussure and Georges Mounin. The findings reveal the semiological dimensions of words that possess a secondary or loaded meaning, particularly those related to the fields of colour, personality, and nature. These specific words are prominent and widely used throughout the poet's work. Ahmed Mohammed employs them purposefully, aiming to convey a desired meaning that is appropriate for creating poetic imagery, enhancing aesthetics, and aligning with the overall theme of the text.

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٦ – ٢٠٢٦
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە   ISSN: 2520- 4106   Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.

گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.

ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک

* دیزاین: هەرێم عوسمان

* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:

Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd

* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن ٢٠٢٥/٨/١
پەسەندکردن ٢٠٢٥/١٠/٨

تێمای عیشق لە شیعرە کوردییەکانی عەلی حەریریدا

د. سەیوان محەمەد تاهیر
کۆلیژی پەروەردە، بەشی کوردی، زانکۆی سەلاحەدین
Saewan.tahir@su.edu.krd

پوختە

یەکێک لە گرنگترین لێکۆڵینەوەکانی مێژووی ئەدەبیاتی جیهانی بابەتی عیشقە، چونکە لەگەڵ دەرکەوتنی ژیانی مرۆڤایەتی لە دایک بووە، هەندێکیان تا ئێستا لە هزری مرۆڤایەتی ماونەتەوە و بەردەوام لە ناو ئەدەبیاتدا دەنووسرێنەوە. دەکرێت بڵێین هیچ ئەدەبیاتێکی جیهانی بێبەش نەبووە لەبابەتی عیشق، ڕاستەقینە یا مەجازی بێت، عەلی حەریری وەکو شاعیرێکی کوردی لە مەبەستەکانی عیشقدا شوێنێکی گرنگی لە دیوانەکەیدا پڕکردۆتەوە، سەردەستەی شاعیران بووە، باسی دووری و سوتان لەناو عیشق دەکات. ئەم بابەتە گرنگی تایبەتی هەیە لە بواری گرێدانی ڕۆح بە جەستەوە، ئەمەش تێمەیەکی گرنگە لە ناو ئەدەب و عیشقدا، لەلایەکی دیکەوە گرنگی تێمای عیشق لە شیعرەکانی حەریری دەخاتە ڕوو، چونکە عیشق و شیعر دووهەستی لێک دانەبڕاون. قۆناغەکانی عیشق لە شیعرە کوردیەکانی "عەلی حەریری" دا لەچوارچێوەی دیوانەکەیدا دەخەینە ڕوو، کە شوێنی تایبەتی لە شیعری کوردیدا هەیە.

وشە کلیل: تێما، عیشق، دەروون ناسی، عیشقی مەجازی، عەلی حەریری.

پێشەکی

لە تێکستە شیعرییەکانی عەلی حەریریدا عیشقی مەجازی خۆشەویستییەکی لە ڕادەبەدەرە، پەیوەستە بە تاکەکەسێکی تایبەت، تەواوی نیگا و گرنگی پێدانی بۆ مەعشوقەکەیەتی، بەجۆرێکە جگە لە مەعشوق هیچ کەسێکی تر نابینێت و ئارەزوو و ئاواتی تەنها گەیشتنە بە یار، جگە لەوە بە هیچ شێکی تر ڕازی نابێت.عیشق لە شیعری کۆنی کوردیدا لەسەر بنەمای عیشقی سۆفیگەریانە و زیهنیدا خۆی دەنوێنێت، ئەم چوون و هاتنە بەردەوام لە ناو شیعردا دێت و دەچێت، بۆیە عیشق یەکێکە لە پێداویستییەکانی مرۆڤ و مرۆڤایەتی، کە دەبێتە هۆی بەخشینی واتا بە ژیانی تاکەکەسەکان. عیشق لە کۆنەوە تا ئێستا بۆتە جێگای بایەخی مرۆڤایەتی، ئەمەش بە هۆی ئەو کاریگەرییە دەروونیەی کە دەیکاتە سەر هەستەکانی مرۆڤ، لەلایەکی ترەوە زۆربەی ڕەفتارەکانی مرۆڤ دەگرێتە خۆی، بۆیە کاتێک کەخۆی دەنوێنێت کاریگەری بە دەردەکەوێت، ئەم کاریگەریەشە وادەکات شاعیر ئیلهامی شیعری بۆ بێت، یا نووسەر زۆر جار بە هۆی ئەو هەستەوە دەست دەکات بە نووسینی بابەتێکی هەست بزوێن، یا بە هۆی ئەو کاریگەرییە دەروونیەی کە بە هۆی عیشقەوە لەسەری دروستبوە، بێت ئەو بابەتە بنووسێت، دەکرێت سنوری عیشق لە چوارچێوەی ئافرەت یاخود عیشقی عیرفانییەوە بێت. سەبارەت بە(عەلی حەریری)بەشی هەرە زۆری شیعرەکانی خۆی لەبابەتی عیشقدا دەبینێتەوە، عیشقی حەقیقی و مەجازی، بۆیە دەکرێت بگوترێت عاشقترین شاعیری کوردە کە زۆربەی شیعرەکانی لە سنووری خۆشەویستی ئافرەت دایە.

ئەم توێژینەوەیە وەکو پێکهاتە خۆی دەبینێتەوە لە شیعرە کوردیەکانی(عەلی حەریری)، کە لە سەر بنەمای ڕێبازی(وەسفی- شیکاری)ە، بۆچوونی زانایان و لێکۆڵەرانمان سەبارەت بە چەمک و زاراوەی عیشق خستۆتە ڕوو، دواتر شیعرەکانمان بەپێی هەمان ڕێباز شیکردۆتەوە.

پرسیاری توێژینەوە: ئەم توێژینەوەیە وەڵامی ئەم پرسیارانە دەداتەوە:

١- تێڕوانینی حەریری بۆ عیشق چیە؟

٢-کاریگەری عیشق لەسەر دەروونی حەریری چۆن بووە؟

٣- حەریری وەکوو شاعیرێکی کۆن تێمای عیشق چۆن لە شیعرەکانیدا دەخاتە ڕوو؟

ئەم توێژینەوەیە بێجگە لە پوختە بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی و پێشەکی و ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان، لە دووبەشی سەرەکی پێکدێت، بەشی یەکەم خۆی دەبینێتەوە لە زاراوە و چەمکی عیشق، بەشی دووەم دوو تەوەرە، تەوەرەی یەکەم پیکدێت لە ئەزموونی شعری حەریری، تەوەرەی دووەم پێکدێت لە شیعری عەلی حەریری و عیشق.

پێشینەی توێژینەوە:

ئەم توێژینەوەیە بە تەواوکەری توێژینەوەکانی تر دادەندرێت. کە لەبارەی عیشقەوە نووسراون.

هەندێک لەو بابەتانەی کە باس کراون لە ((توێژینەوەکانی دووەمین کۆنفراسی نێودەوڵەتی، عەلی حەریری، زانکۆی سەلاحەددین- هەولێر- کۆلێژی پەروەردەی شەقڵاوە، چاپی یەکەم، هەولێر، چاپخانەی ڕۆژهەلات.))بریتیین لە:

–ڕەمەزان، وەحید نعمت(٢٠٢٥).سالوخەتێن لەشێ مەعشوقێ د شعرێن کوردی یێن(عەلی حەریری)دا، چاپی یەکەم، هەولێر، چاپخانەی ڕۆژهەلات. لەم توێژینەوەیەدا تەنها باس لە وەسفکردنی جەستەی مەعشوق دەکات لە

شیعرەکانی حەریریدا، باسی عیشقی نەکردووە، بەشەکانی جەستەی مەعشووقی بە پێی ناوهێنانیان لەلای حەریری لە شیعرەکاندا شیکردۆتەوە و چۆتە ناو لێکچواندن و هەندێک بواری سۆفیگەرییەوە، ئەمەش لەگەڵ ناونیشانی بابەتەکەی ئێمەدا یەک ناگرێتەوە.

– اسماعیل، ژینۆ، سلێمان، هەژار فەقێ(٢٠٢٥). هەماهەنگی ئیستاتیکی ل شیعری حەریری و مەحویدا،ئەم توێژینەوەیە کار لەسەر هاوسەنگکردنی هەردوو شاعیر دەکات لە ڕووی ئاستی ئیستاتیکی شیعری ئاستی دەرەوە و ناوەوە، دوورە لە بابەتی عیشق.

– عوسمان، شەرمین وەلی و حەسەن، رەوەند ساڵح.(٢٠٢٥).دیاردە و رەفتارە کۆمەڵایەتییەکان لە شیعرەکوردییەکانی عەلی حەریریدا، ئەم توێژینەوەیە لە روانگەی کۆمەڵایتییەوە دەڕوانێتە شیعرەکانی حەریری کە تا ڕادەیەک دوورە لە بنەمای شیعری حەریری.

– حەمەدئەمین، اسماعیل ،مەلا، مەهدی مەحەمەد، نەجمەددین،عەلی مستەفا(٢٠٢٥).رەنگدانەوەی هونەری لێکچواندن لە شیعرەکوردییەکانی عەلی حەریریدا، لێرەدا تەنها باس لە هونەرەکانی لێکچواندن کراوە.

– فایەق،دیار،عەبدوڵا،کاوە اسماعیل.(٢٠٢٥). نوستالیژیا لە شیعرە کوردییەکانی عەلی حەریریدا، لەم توێژینەوەیەدا باس لە مژاری نوستالیژیای شیعری حەریری کراوە.

– مەجید، پەخشان سابیر.(٢٠٢٥).ناسنامەی شیعری عەلی حەریری لە دووتوێی ڕەخنەی کوردیدا، باس لە شوێن و پێگەی حەریری کراوە لە ناو شیعری کورمانجیدا.

– خۆشناو،سەرباز.(٢٠٢٥).ڕۆڵی دەنگ لە بونیادی ئاوازی شیعرە کوردییەکانی عەلی حەریریدا،هەوڵدراوە چۆنیەتی دووبارە بوونەوەی دەنگی شیعری بە پێی قاڵبە شیعرییەکان بخاتە ڕووە.

بەشی یەکەم:

– زاراوە و چەمکی عیشق:

زاراوەی عیشق دیاردەیەکە تەواوی هەستەکان و ڕووداوەکانی ناو دەروونی عاشق دەگۆڕێت و کەسایەتییەکی نوێی لێ دروست دەکات.ڕێنوێنی ئەو دەگرێتە ئەستۆی خۆی و بە گوێرەی گونجانی هەر تاکێک و بە پێی ڕەنگدانەوەی هەمەجۆر دەردەکەوێت و پەیدا دەبێت.

لە تێمای عیشقدا ئەوەی کە بۆتە گرفت لەبەردەم بەکارهێنانی زاراوەکەدا ((بریتییە لە گواستنەوەی کێڵگە واتاییەکانی عیشقی مرۆڤی بۆ عیشقی خودایی و چۆنیەتی کارلێکردن و کارلێک نەکردنی ئەم دوو چەمکە لەگەڵ یەکتری، چونکە ئەگەر غەزەل وەکوو میراتێک بۆ شاعیرە سۆفییەکان مابێتەوە، ئەوا وەک چۆن پرسی خۆشەویستی ڕەگەزی هەرسەرەکی و بابەتی هەرە دیاری غەزەل بووە، سۆفییەکانیش ئەم بابەتەیان وەک خۆی لە ڕووکارەکەیەوە وەرگرت)) (عومەر ٢٠١٤: ٣٧)، بەڵام بە هۆی بیری تیۆری تەئویلەوە توانییان ئەم چەمکە لە چوارچێوە ئاینییەکەوە لە بنبەستووی دەربکەن و لەگەڵ بیرو هزری شاعیر و ناوەڕۆکی شیعرەکەدا بیگونجێنن، بەو پێیەی کە دەکرێت هەمان تێمای عیشقی دونیایی بە تێمای عیشقی خودایی گوزارشت بکرێت و دەرببڕدرێت.

لەکوردیدا عیشق بە واتای((ئەڤین، ئەوین، دڵداری، بەندەواری، حەزلێکردوویی، عەشق)) هاتووە.(موکریانی، ١٣٦٩ هـ ش ، ٥٠٩). عیشق

خۆشەویستی و مەیل و ئارەزوو دەگەیەنێت، لای فەیلەسووفەکانیش بە واتای((مەیلێک بۆ کەسانێک یان ئەو شتانەی کە بەنرخن و سەرنج ڕاکێشن یان بەسوودن))دێت.(مجمع اللغة العربیة ٢٠٠٤: ٥). لە ڕوانگەی زمانەوانیەوە عیشق بەم جۆرە پێناسە کراوە کە((خۆشەویستی ئارەزوو و مەیل و خۆشەویستیە، هەوەها خۆشەویستی واتە خۆشی ویستووە، ئەو خۆشەویستە، ئەو لە ڕادەبەدەر خۆشەویستە و دەگووترا خۆشەویستە بەڕادەی دیاریکراو، خۆشەویستی ناوێکە بۆ خۆشەویستی)) (ابن منظور٣٤٢-٣٤٣). خۆشەویستی بە واتایەکی تر عیشق لە ووشەی خۆشەویست وەرگیراوە، کۆکراوەی ناواخنی خۆشەویستییە، ئەمەش ئەسڵی ووشەکەیە، چونکە دڵ ئەسڵی مرۆڤە، کاریگەری تەواوی بەسەر تەواوی ئەندامانی جەستەوە هەیە، بە تایبەت لە ڕووی دەربڕینی هەست و سۆزەوە.

سەبارەت بە مێژووی عیشق لە شارستانیەتە کۆنەکاندا، لەوانەش سەردەمی فیرعەونەکان میسر، لێکۆڵینەوەیەکە"محمد الشیخ"بە پشت بەستن بە لێکۆڵینەوەیەکی زانستی کە فیرعەونەکان گرنگییان بە خۆشەویستی داوە و دەڵێت: ((شیعری خۆشەویستی بۆتە جێگای بایەخی زۆری شاعیرانی ئەمریکی لەسەدەی بیستەمی زایینیدا، ئەو کتێبانەی کە ببوونە مایەی سەرنجی بەهرەمەندانی ئەدەبی وەک"واڵت ویتمان"، عەزراپاوند" و کەسانی تر کە دووبارە شیعری خۆشەویستی هیرۆگلۆفی میسری کۆنییان بە ئینگلیزی و زمانە زیندووەکانی تر پێشکەش کردووە، ئەمەش بە هۆی کاریگەربوونییان بە ڕەوانبێژی بێسنوور، وەک ئەوەی خانمە شاعیر و لێکۆڵەری کەنەدی "سۆنیا دی بلاسیدۆ" لە لێکۆڵینەوەکەیدا بەناوی"شیعری خۆشەویستی لە میسری کۆندا" خستبوویە ڕوو)) (الشیخ ٢٠٩: ٤-١٣).

تێڕوانینی وابوو سەردەمی گەشەسەندنی ئەم جۆرە شیعرە دەگەڕێتەوە بۆ دەوڵەتی نوێی "میسر" لە ساڵی(١٥٧٠ -١٠٧٠پ.ز) کە پێشکەوتنی لە تەواوی سێکتەرەکانی ژیانەوە بەخۆیەوە دیتبوو، لەوانەش شیعری خۆشەویستی، بە تایبەت لە سەردەمی بنەماڵەی "ڕەمسیسەکان" لەوانەش(ڕەمسیسی یەکەم و دووەم و پێنجەم).

بۆ تێگەیشتن لە عیشق دەبێت بڕوانینە ئەو تێڕوانینەی لە تێمای عیشقدا هەیە، کە جیاوازە لە قسەی ئاسایی، چونکە ئەو ڕۆحیەتەی لە تێمای عیشقدا لە نێوان دوو کەسدا دەبیندرێت زۆر جیاوازە لەوەی کە کەسێک لە دوورەوە تەماشاچییە، چونکە تەنها ئەو دوو کەسەی کە لەناو پرۆسەکەدا دەژین لە ماهیەتی عیشق تێدەگەن.

سەرچاوەی عەشق ناکۆکی تێدایە، ئەوانەی کە بڕوایان بە عیشقی جەستەیی هەیە، دیتن و گوێ لێبوون و وەسفی جوانی جەستەی مەعشوق بە سەرچاوەی عیشق دادەنێن، بەڵام لایەنگرانی عیشقی ئاسمانی سەرچاوەی" پشت پەردە" و خوایی بۆ ئەم جۆرە عیشقە"قبوڵ" دەکەن. هەردوو جۆری عیشق بوونی هەیە، بەڵام زۆرترینی ئەوانە دەگرێتەوە کە جەستە و جوانی دەکەنە بنەمای عیشق، بە پێچەوانەی ئەوانەی عیشقی خوایی دەکەنە بنەمای عیشق.

لەگەڵ عیشقدا دان بە خۆداگرتن و ئارامگرتن زیاد دەکات،((ئەو دەمەی ئەویندای گەیشتە چڵە پۆپە، ترس ماڵ ئاوایی دەکات))(کارنگی، ١٩٩٩، ١٥). لە ناو تێمای عیشقدا سنوورێک بۆ جوگرافیا نامێنێت، ئەو سنوورەی کۆمەڵگە دروستی کردووە کۆتایی پێدێت.مانەوە لە پرۆسەکەدا پەیوەستە بە عیشقەوە، چونکە ئومێد بە ژیان دەبەخشێت و بەردەوامی دەکات، لەم بارەوە"تولستۆ" دەیووت: ((هیچ شتێک

نییە جگە لە خۆشەویستی کە وامان لێبکات ژیانمان ببەخشینە ئەوەی کە خۆشمان دەوێت))(شێخانی ٢٠٠٥: ٨).

ئەو مەودایەی کە عیشق لە دەروونی مرۆڤدا داگیری کردووە، بە ئارەزووی خۆی دێت و دەچێت، ئەمە وایکردووە کە تێمای عیشق لای نووسەران بە شێوەی جیاواز بخرێتەڕوو، هەر شاعیرێک جۆرێک لە تێما پێشەکەش بە خوێنەرانی دەکات کە خۆی ئەزموونی عیشقی تێدا هەبووە، یان ئەزموونی کەسێکی تر یا ئەفسانەیی یان فۆلکلۆر و میللی بێ، دەیکەنە شاکارێک و نموونەیەکی جوانی عیشق پێشکەش دەکەن. هەموو ئەم جیاوازیەش یەکە، هەموویان پێشەنگبوون دەدەنە ئەو بارە ناهەموارەی کە عاشق بەهۆی مەعشووقەوە بەسەریدا هاتووە. کەواتەعیشق((شۆڕشێکە، شۆڕشگێرەکانی لە دووکەس پێکاتوون)) (سیوەیلی٢٠٠٢ :٩٨). لە ڕێگەی ئەم پەیوەندییە تۆکمەیەوە عاشق دەگاتە پلەی کەماڵ.

عیشق لە دروستکردنی ئاکاری ئەدەبیدا ڕۆڵێکی کاریگەری هەبووە، لەم کارەدا کاریگەری جۆراو جۆری تێدا دۆزراوەتەوە، کاریگەری تەواوی لەسەر دەروونی مرۆڤەکان هەیە و هەبووە، وای لێدەکات هارمۆنیەتێکی تەواو لە هەست دا دروست بکات، هەروەها بە جۆرێک وادەکات کە دژبەری رق و کینە بوەستێت.وەک "عەتار" دەڵێت: ((عشق مغز کائنات آمده آم))(عەتار ١٣٨٣: ٢٨٠). واتە"عیشق عەقڵی گەردوونە"ئەم تێڕوانینە بۆ بیری زانایانی یۆنانی کۆن دەگەڕێتەوە،دەیان وت:((سەرچاوەی سروشتی جیهان فاکتەری یەکخستنی جیهانە لەم گەردوونەدا، دوو هێز هەیە، ئەوانیش ڕاکێشان و بەرپەرچ دانەوەیە))(راگمونت،١٣٨٥، ١٨٤٦). جگە لەم تێڕوانینە" ئەبوحەسەن دیلمی" لە کتێبەکەی خۆیدا کە سەبارەت بە عیشق نووسراوە بە ناوی(ئەلف و ئەلف و لام مەعتوف)، لە زاری زانایانی یۆنانی کۆن دەیگوازێتەوە و دەڵێت:((یەکەمین دروستکراوی نوور عەقڵە، ئەو یەکەمین شت کە بۆ ئەم جیهانەی دروست کرد، میهرەبانی بوو، پاشان لە موحیبەت جیهانی خوارەوەی دروست کرد))(دیلمی١٣٩٠ : ١٥١).

عیشق سۆزێکی مرۆڤانەیە، هەستێکە کە جێگای تێڕامان و گرنگی پێدانەکانی دەرون ناسانە، هەرچەندە چەندین نووسین سەبارەت بە عیشق نوسراوە، بەڵام تا ئێستا ڕازە شاراوەکانی ئاشکرانەکراوە، بۆیە ناسینی جەستە و دەروونی مرۆڤی عاشق دژوارە،((بە درێژایی مێژوو، بە پلەپلەیی و سەبارەت بە گۆڕانکاری مرۆڤەکان، عیشق ئاڵۆزتر بووە، نەخشی بابەتی دەروونی قورستر و گرنگتر بووە)) (لپ١٣٧٠: ٣٤).

لەڕوانگەی دەرونییەوە بڕوانینە عیشق ئەوا "فرۆید" سەرچاوەی عیشق بە غەریزەی جنسی و ناهۆشیاری تاکەکەس دەبەستێتەوە.لەبەرامبەر ئەمەدا عیشق لە دیدگای(فرۆید)دا جەستەیی و هەوەسبازیانەیە، لەگەڵ قۆناغەکانی گەشەسەندنی غەریزەی جنسی مرۆڤ گۆڕانکاری بەسەردا دێت و پێشوازی لێدەکات، بەڵام "یۆنگ"((سەرچاوەی عیشق لە نموونەی ڕەسەن[١] و ناهۆشیاری دەستە جەمعییەوە دەبینێت، لە ئەنجامدا عیشق لای "یۆنگ" واتای فراوانتر و سەرووتری لە بابەتی غەریزەی جنسی و هەوەسبازی تاکەکەسدا دەبینێتەوە)) (شمشیری١٣٨٥ : ١٠١).

تێڕوانینی ئەفسانەی"یۆنگ"بۆ سەرچاوەی عیشق وێنای سەرەتایی ئەو پەیوەندیەیە کە مرۆڤەکانی پێشین لەگەڵ یەکتری دروستییان کردبوو، ئێمەش

١ Archetype

ئەو وێنە ڕەسەنە لە باوباپیرانمانەوە بە میرات وەردەگرین. لەسەر بنەمای ئەم تیۆرە و بەسوود وەرگرتن لە چۆنیەتی وەرگرتنی تێڕوانینی دانایانی کۆن سەبارەت بە چۆنیەتی دروستبونی مرۆڤ "یۆنگ" ئەوە دەسەپێنێت کە((پیاوان عاشقی ژنانێک دەبن لەگەڵ(ئەنیما)[2]ی دەروونی ناهۆشیاری ئەواندا هاوئاهەنگی و هاوتەریبی هەیە، بە پێچەوانەوە ژنان ئەو پیاوانە سەرنجیان ڕادەکێشێت کە هاوتای ئەنیمای ناهۆشیارییان بێت))(شمشیری١٠١).

ئەم جۆرە عیشقە بە عیشقی"ئەفلاتوون"ی دەبەسترێتەوە، دەبێتە هۆی بەستنەوەی بە عیشقی عیرفانییەوە. ئەگەرچی زاروەی"ئەنیما"ناوێکە بەستراوەتەوە بە"یۆنگ"ەوە، بەڵام بوونیادی ئەم تیۆرە دەگەڕێتەوە بۆ باوەڕەکۆنەکانی یۆنان، کە لە نامەکانی ئەفلاتوون"دا ڕەنگی داوەتەوە، لەم نامەیەدا ئاماژەی بە دروستبوونی مرۆڤەکان کردووە، کە سەرەتا دوو ڕەگەزی (نێر-مێ)، دواتر دوو ڕەگەزی گۆڕاو دروست کراون، پاشان باس لەوە دەکات کە خاوەنی چوار دەست و پێ و یەک سەرو دوو دەمووچاو و دوو دەزگای زاوزێ بوونە، بەڵام مرۆڤەکان نیەتیان وابووە کە هێرشی سەر خواکانییان بکەن، بۆیە خواکان ئەوانیان کردووەتە دوو لەتەوە، تاوەکو بەندەکانییان زیاتربن و هەمیشە تامەزرۆی پارچەکەی تریان بن و بەخۆیانەوە مەشغوڵ ببن. هەمان ململانێ و ئاراستەی دوولەت بوون ئافرێندرای دوو ڕەگەزی لەگەڵ یەکتریدا بنەمای ئەفسانەی عیشق بووە.(ئەفلاتون ١٣٣٣ :٤٥-٢٤١).

[2] Animaبەرجستە کردنی هەموو مەیلە دەروونییەکانی مێینەیە لە ڕۆحی پیاودا، وەکوو هەستو سۆز و مەزاجێکی ناڕوون و ئاشکراکردنی نێردراو و هەستیاری ناعەقڵانی و توانای خۆشەویستی کەسی و هەستکردن بەرامبەر بە سرووشت و دواجار بوونی پەیوەندی لەگەڵ نائاگادا، بەزۆری ئەنیما لە ژێر کاریگەری کەسایەتیدا دروست دەبێت.

(یۆنگ) بە پشت بەستن بەم تیۆرەی ئەفسانەی نموونەی ڕەسەن و کۆن، توانی نموونەی "ئەنیما و ئەنیموس" دروستبکات و بیخاتە بەرباس. ئەمەش دڵنیایی ئەوە دەدات کە سەرەتای دەستپێکردنی هەر عیشقێک هەوڵ و کۆششی مەعشوق و عاشقە. عیشق هێزێکی کێشکردنی هەیە، بەردەوام هێرش دەکات.بە تەنهایی دروست نییە، چونکە عیشق لەگەڵ مەعشوق واتا دەبەخشێت و نرخی پێ دەدات.

ئەگەرچی عیشق جەبرە و ئیختیار نییە، بەڵام هەڵبژاردنی یەکێک لە نموونەکانی جەستەیی(ئەفلاتونی)و عیرفانی کەم و زۆر، ئاگایانە و بێ ئاگایانە بە شێوەیەکی گونجاو ڕوودەدات. یەکێک چێژ لەجەستە وەردەگرێت و یەکێکی تر دەیەوێت بگاتە فەزیلەت و عەقڵانیەت و مەعریفەت، هەروەها ئاشکراکردنی ڕاستی دەخوازێت، دژواری و نارەحەتی و سوتان و دروستکردن بە گیانی خۆی دەکرێتەوە.عیشق ئەگەر پەیوەست بوو بە ڕۆحەوە ئەوا خاوەنەکەی دەگەیەنێتە ڕادەی ئاسوودەیی ڕاستەقینە.

ئەریک فرۆم چەند شێوەیەکی بۆ عیشق دیاریکردوە، کە ناوی ناوە عیشقی درۆیینە، ئەم عیشقەش دابەشی سەر چەند بەشێک دەکات لەوانەش:(عیشقی گەورە) عیشقێکی کوێرانەیە ، لە کاتێدا تاکە کەس هەستی بەرپرسیارەتی خودی تێدا نییە، عیشقی(سۆزداری) مەعشوق لە پەیوەندییەکی خەیاڵیدا دەژیت، عیشقێکی تر باس دەکات کە قەتیس کردنی خۆشەویستییە لە چوارچێوەی زەمەندا، کە کاریگەرن بە ڕابردووی خۆشەویستییان.(فرۆم، ٢٠٠٠، ٨٩-٩٠). هەروەها دەڵێت: ((عیشق تەنها کاتێک مومکین دەبێت کە دوو کەس لە ناوەندی بوونەکەیانەوە بەیەکتریەوە ببەستێتەوە، دواتر ئەگەر هەردووکیان لە سەنتەری بوونی خۆیانەوە

ژییان، ئەوا لەم ژییانە ناوەندیەدا تەنها راستەقینەیی مرۆڤ دەگرێتە خۆ. ئا لێرەدا بە تەنها ژییان، تەنها بناغەی خۆشەویستی دەگرێتە خۆی، هەروەها لێرەدا یەک بەڵگە بۆ عیشق هەیە، ئەویش بریتییە لە قوڵای پەیوەندیەکە و زیندووی و هێز لە هەر یەکێک لە کەسایەتییەکاندا. ئەمەش ئەو بەرهەمەیە کە خۆشەویستی بەهۆیەوە بەدیدێت))(فرۆم ٢٠٠٠: ٩٢).

عیشق لە ئەنجامی پێویستی رۆحی جەستەیی هەردوو رەگەزەوە دروست دەبێت، کە بەرجستەکردنی مەیلە دەروونییەکانە. لە لایەکی ترەوە هەوڵدانە بۆ گەیشتن بە پلەی کۆتایی، بەڵام کاتێک عاشق دەگاتە پلەی کۆتایی کەئەمەش گەیشتنە بە مەعشووق، ئەوکاتە هێزی ناوەوەی تێکدەشکێنێ و دەبێتە کەسێکی دێوانە و گیانێکی سارد."پاولوکۆیلۆ"ی بەرازیلی دەڵێت:(هیچ کەسێک ناتوانێت پێناسەی عیشق و خۆشەویستی بکات، هیچ کەسێک ناتوانێت عیشق بنۆشێت، چونکە عیشق شتێک نییە پێناسە بکرێت، و شەرابێک نییە بنۆشرێت)(حامد٢٠٠٤: ٢-٩).

عیشق ئەمانەتێکە تەنها مرۆڤ دەتوانێت ئەو ئەمانەتە هەڵبگرێت، لە حاڵەتێکدا کە ((بە گشتی کاهینە بەرزەکان بە دوای خۆشەویستییدا نەدەگەڕان، چونکە توانای هەڵگرتنی ئەو ئەمانەتەیان نەبووە)) (رازی١٣٧١ : ٤٥). عیشق وەسیلەیەکی پەیوەندییە لەگەڵ خودادا، بە تێڕوانینی "نەجم رازی" تا ئەوکاتەی کە مرۆڤ ئاوێتەی رۆحی خودایە ئەوا((هەم ئامرازی موحیبەت و بەندەیی بە کاملی هەیە، هەروەها ئامرازی زانست و مەعریفەتی هەیە، تاوەکو باری ئەمانەتی پیاوانە وعاشقانە بە توندی و بەسیفەتی پیاوانە دەکێشن)) (رازی٤١). لەلایەکی ترەوە"عیزەددین نەسەفی"تێڕوانینی سەبارەت بە عیشق وەهایە، ئەگەر ڕازی عیشق تەنانەت دەروونی مرۆڤەکان بسووتێنێت نابێت ئاشکرا بکرێت((هەر کەسێک عاشق نەبووبێت، پاک نابێتەوە، و بە پاکی نەگەیشتووە، هەر کەسێکیش عاشق بووبێت و عیشقی خۆی ئاشکرا بکات ئەوا بەناشرینی دەمێنێتەوەو پاک نابێتەوە، لەولایەی کە ئاگرەکە لە ڕێگای چاوەکانییەوە بەدڵی گەیشتوە، لەڕێگای زمانەوە دەریدەبرێت، ئەو دڵە نیوە سووتاوە لە ناوەڕاستی ڕێگاکەدا دەمێنێتەوە، ئیتر هیچ لەو دڵەوە نایات، نە کار دونیایی، نە کاریی دوایی و نەکاری دارایی)) (نەسەفی ١٣٧٧ : ١٦٣).

عیشق پڕە لە دەرد و ئازار، بەهەشتی عاریفانە، چوونکە دەرد و ئازار بۆ عاریفان شیرین و چێژ بەخشە، ئەمەش لە شیعرەکانی حەریریدا رەنگی داوەتەوە، لە جیاتی ئەوەی بەدوای چارەدا بگەڕێت دێت ئازارەکانی فەرامۆش دەکات و چێژی لێدەبینێت.

-بەشی دووەم

-تەوەرەی یەکەم

١- ئەزموونی شیعری حەریری:

شیعری کوردی پڕە لە پێناسە و ئاماژە و چیرۆکەکانی عیشق.کەم و زۆرلە عیشقدا خاوەن ئەزمونێکی رەسەن، سەروی مرۆڤ، و جیهانی تایبەتن.عیشق بیانوویەک بووە لای شاعیرانی کۆن تاوەکوو بێ هیچ شاراوەییەک، دوور لە سیستەمی نیشانەناسی و ئەوەی کە زمان فەرزی کردووە بتوانن گوزارشت لە هەستەکانیان بکەن.

سەبارەت بە پێشینەی عیشق لە ئەدەبیاتی کورمانجیدا بۆ سەدەی پێنجەمی زایین دەگەڕێتەوە، کە"عەلی حەریری"وەک سەرەتایەک دادەندرێت بە هۆی ڕەنگدانەوەی عیشق لە شیعرەکانیدا(٤٧١م.). هەروەها لەشیعرەکانی مەلای باتەییدا(٨٩٦م) ئەم

ڕەگەزە ڕەنگی داوەتـەوە، دواتر مەلای (جزیری) دێت، لەدوای جزیری (ئەحمەدی خانی ١١١٩م) دێت، کە تێمای عیشق لە شیعرەکانیدا ڕەنگی داوەتەوە و بەرجستە بووە.ئاشنایی بۆ عیشق لەناو کورد دا لە بەرهەمە ئەدەبییەکاندا دەردەکەوێت، بە تایبەت لە شیعردا، لە شیعری کۆن تا دەگاتە شیعری هاوچەرخ.

”حەریری“ یەکێکە لە شاعیرەکانی نێو ئەدەبیاتی کوردی/کورمانجی. عیشق بابەتێکی گرنگی دیوانە شیعرییەکەی(عەلی حەریری)ە، بە ووتنی شیعری دڵداری مەجازی کە ناوەڕۆکێکی دوونیایی هەیە و لەلایەکی ترەوە شیعرەکانی کە عیشقی ڕاستەقینەن ناوەڕۆکێکی عارفانەیان هەیە، حەریری لە هەردوو بوارەکەدا هەنگاوی ناوەوە و کاری تێدا کردووە. لە شیعرەکانیدا غەزەلی عاشقانە دیاردەکەوێت، تامەزرۆیی دەروونی حەریری لە ئەنجامی ووتنی غەزەلەکانیدا بە دیاردەکەوێت.

لە شیعرەکانیدا تێمای جیاوازتری پێشکەش کردووە، کە نیشانەی چەشەی عارفانە و دونیایی ئەوە، نابێت ئەوەش فەرامۆش بکرێت بەشێک لە شیعرەکانی” حەریری“ ناوەڕۆکێکی سۆفیگەری هەیە، بە ڕوونـی پـەیـڕەوی عارفیەت دەکـات، لە لایەکی ترەوە پەیڕەوی عیشقی دونیایی کردووە کە گوزارشتە لە وەسفی مەعشوق.

عەلی حەریری بەشێکی زۆری شیعرەکانی خۆی لە بابەتی عیشقدا دەبینێتەوە، عیشقێک بۆ باڵای مەعشوق وتراون، باس لە جەستەیەکی تەواوی بێ کەم و کوڕی دەکات کە لە زەین و هزریدایە.باس لە وەسڵ و فیراق و ئازار و تامەزرۆیی دەکات،جیهانێکی باڵا بەرجستە دەکات، ئەو پەیوەندییەی دروستی کردووە پەیوەندییەکی من و تۆییە، من (حەریری) یە و (تۆ)مەعشووقە، لەئەنجامی ئەم پەیوەندییەوە ”حەریری“ بە شێوەی دیالۆگی هەستی خۆی بۆ خۆشەویستەکەی بە شیعر دەردەبڕێت و نایباتەوە سەر عیشقی مەجازی وەک چۆن شاعیرانی کلاسیک ئەنجامییان دەدا، جا لەبەر هۆکاری پلەی ئاینی یا کۆمەڵایەتی یا هۆکاری تر.

-تەوەرەی دووەم

-شیعری عەلی حەریری و عیشق

عەلی حەریری لەناو مێژووی ئەدەبیاتی کوردیدا شوێنێکی دیـاری هـەیـە، بۆتە جێگای گفتوگۆی زۆربـەی لێکۆڵەرانی ئەدەبی، چوونکە بە یەکێک لە شاعیرە پێشینەکان دادەندرێت، هەروەها لەناو کەلەپوری نووسراوی کوردیدا شوێنی دیاری هەیە و ناو و بانگی لەبەرهەمەکانی خۆی زیاتر خۆی پیشان داوە.

حەریری هاوچەرخی مـەلای جزیری و فەقێ تەیران بووە، واتە لە سەدەی ١٦ و سەرەتای سەدەی ١٧ی زایینی ژیاوە. لە شیعرەکانیدا چەند ناسناوێکی بەکار هێناوە، لەوانە((عەلی، عەلیۆ، حەریری، شێخ عەلی، عەلیێ صـادق، سەیدا، حوسێنی))(جەباری ٢٠٢٠: ٥٤).

لە ڕووی زمـانی شیعرییەوە زمـانی شیعری حـەریـری هـاوشـێـوەی شـێـوەزاری (سورچییە)، ئـەوانـەی کە لە نێوان قـەزای شـەقڵاوە و قـەزای حەریردا دەژین، هەروەها لە سنووری ئاکرێدا هەمان عەشیرەت بوونییان هـەیـە.(دێرەشـی٢٠٠٥: ٢٢٧). بەڵام (قەناتی کوردۆ) لە کتێبەکەی بە ناوی(تاریخ ادبیات کردی) کە بەزمانی فارسی نووسیویەتی دەڵێت:

(عەلی حەریری لە ساڵی ٤٠٠هیجری (١٠٠٩-١٠١٠م) لە گوندی حـەریـرەی سـەر بە ناوچەی شەمزینانی پـارێـزگـای هـەکـاری لـەدایـک بـووە.

لەساڵی چوارسەد و حەفتای هیجری(١٠٧٨م)لە حەریرە گیانی سپاردووە و لەوێ نێژراوە)(کوردۆ ١٣٩٤:٦٤).

شیعرەکانی "حەریری" دابەش دەبێتە سەر دوو جۆرە عیشق:

١- عیشقی حەقیقی:

لە ئەندێشەی عارفاندا، بە تایبەت دەستەی یەکەمی عارفان واتە پێشینەکان دژیەکی و کەلێنێکی قوڵ لە نێوان عیشقی حەقیقی و مەجازیدا بوونی هەیە، ئەوان وایان گومان دەبرد کە((عیشقی مەجازی بە تەواوی دژ یەکی عیشقی حەقیقییە، چونکە ئیرەیی لە تایبەتمەندیی عیشقە، مەعشوقی راستەقینەش ئیرەیی دەبات و بەرگەی ئەوە ناگرێت کە دڵی خۆشەویستەکەی لەسەر خۆشەویستی کەسێکی تردا جێگیر بێت)) (همدانی١٣٧٠ : ١٠-١١). ئەم جۆرە عیشقە وەکوو هاوبەشی دروستکردن و کوفر وایە، چونکە لە ناو عیشقی خوداییدا هەرگیز عیشقی مرۆڤ وەکوو باڵندە ناتوانێت هەڵبفرێت، چونکە ئەگەر عیشقی خودا هاوتاکرا بە عیشقی زەمینی ئەوکات هیچ واتایەک بۆ عیشقی حەقیقی نامێنێتەوە و گەیشتن بە پلەی کەماڵ ڕوو نادات.

حەریری عیشقی مەجازی بە هەمان واقیعیەتی خودایی دەبینێت، بە ڕەهایی باسیکردووە، تاوەکوو هاوتابێت لەگەڵ وێنەی عیشقی خودایی، لە ڕوانگە ئاینی و سۆفیگەریەکەیەوە باس لە عیشق و ئەو پەیوەندییە دەکات کە لە نێوان دوو کەسدا دروست دەبێت، ئەویش پەیوەندییەکی(من و ئەو)یە.

(حەریری) دوو شیعری هەیە گوزارشتە لە عیشقی حەقیقی، دەبێتە بەشێک لە عەقیدەی ئایینی، چونکە عاشق بوون و دەربڕینی هەستی خۆشەویستی بۆ پێغەمبەر سەلامی خوای لەسەر بێت ڕێگە پێدراوە، ئەمە وای کردووە ببێتە بابەتێکی گرنگ لە ناو شیعری کوردیدا، هەروەها ببێتە بەشێک لە کۆڕی زیکری دەروێشان و سۆفییەکان، ئەم عیشقەش لە تێمای شیعری(حەریری)دا ڕەنگی داوەتەوە و خۆشەویستییەکی بێ پایانی بۆی هەیە، هەروەها رەنگدانەوەی تەجەلیاتی سۆفیگەراییە بۆ خۆشەویستی پێغەمبەر سەلامی خوای لەسەربێت. چەمکی رەنگدانەوەی خۆشەویستی هەرەگەورە پەیوەستە بە عەقیدەی سۆفیگەراییەوە، کە هۆکارێکە بۆ نوری خودایی، دەڵێت:

مەحبوبێ دەستێ خالقی
سوڵطان موحەممەد موصطەفا
مەعشووقێ عشقێ عاشقی
سوڵطان موحەممەد موصطەفا. (قەرەداغی ٢٠٠٢ ٣٦٠-٣٦١).

لەم عیشقەدا "عاشق" "مەعشوق"ی لە پێناو خۆی و ئەودا خۆش دەوێت، بە پێچەوانەی عیشقی سروشتیە کەسی یەکەم تەنها داواکاری خۆی هەیە. لێرەدا عاشق دەزانێت عیشقی حەقیقی چییە، عاشق کێیە، مەعشوق کێیە و چی دەوێت، دەڵێت:

ئەی سوڵتان و سەروەری ئێمە تۆ"مەحبوبێکی"بە دەستی خودا ئافرێندراوی، تۆ ئەو مەحبووبەی کە هەر عاشقێک دەیەوێت عیشقی خۆی بۆت پێشکەش بکات.عیشق لێرەدا بێبەرامبەرە، راستەقینەیە، عیشقێکە مەعشووق ئامادەی هەموو قوربانییەکە بۆ مەعشوقەکەی.

بستە ژ حەق داخواز دکا
(از عشق او پرواز)دکا
گەهـ گەهـ نیاز گەهـ ناز دکا
سوڵطان موحەممەد موصطەفا.(قەرەداغی ٣٦٠-٣٦١).

لەم عیشقەدا جەستە هیچ رۆڵێکی نییە، بەڵکوو

لەسەر بنەمای گرینگی پێدانی نێوان عاشق` و مەعشوق دروست دەبێت.(حەریری)پەیوەندی نێوان خوای گەورە و پێغەمبەر سەلامی خوای لەسەر بێت دەخاتە ڕوو، کە خۆشەویستییەکی گەورە لە نێوانیاندا بوونی هەیە، هەرچی داوا بکات ڕەدبوونەوەی نییە. ئەم عیشقە بە جۆرێکە کە دەبێتە پەیوەندییەکی رۆحی لە نێوانیاندا، چونکە پەیوەندییەکە (من و ئەو) ییە، ئەویک مرۆڤێکی خاوەن پلەی تایبەتە.

یا وەک یەقین فرئاشێ تو
خوەش یار و خوەش ئۆلداشی تۆ
روحێ عەلی شاباشێ تو
سولطان موحەممەد موصطەفا. (قەرەداغی ٣٦٠-٣٦١).

عەلی حەریری لەبەر ئەو عیشقەی بۆ پێغەمبەری هەیە سەلامی خوای لەسەر بێت ئامادەیە رۆحی خۆی پێشکەشی بکات.وشەی(فرئاشێ تو)بە چەندین واتا دێت لەوانەش(گسکی دەستی، نۆکەر، بەندە، خزمەتکار) یاخود بە کەسێک دەڵێن کە نەسەبی فرئاشێ یە) جگە لەمە بە واتای(باوک) دێت، حەریری دەڵێت: من دڵنیام تۆ وەکو باوکێکی میهرەبان و دڵسۆزی بۆ ئێمە، چونکە سۆز و میهرەبانییەکی زۆرت هەیە، ڕۆحم شاباشت بێ و خەڵاتت بێت ئەی سوڵتانی من.

لە شیعری(ئەی عەلیۆ)بە جۆرێکی تر ئەو عیشقە دەخاتە ڕوو، چەند واتایەکی جیاوازی بۆ دەهێنێتەوە وەکو(سوتانی دڵ و جەرگ)کە بە هۆی عیشقەوە ئەم سوتانە ڕوویداوە.لەلایەکی دیکەوە لەبەرئەوەی نوری پێغەمبەر(مەحەممەد موستەفا) بەدەرکەوت بە خۆی دەڵێت: ((یالیتنی کنت تراب)).

ئەی عەلیۆ مالک خراب
جەرگ و دلم بونە کەباب
یا لیتنی کنت تراب
نورها موحمەد بو ئیجاب. (دێرەشی٢٠٠٢ : ٣٧٣).

عیشق مەقامێکی ئیلاهیە، هۆکاری بوونی جیهانە، بێ عیشق هیچ جوڵەیەک لە جیهان دروست نابێت، ئەمەش وای کردووە عەلی حەریری درک بە گرینگی عیشق بکات و بڵێت:

هەموو ڕووناکیەکان لە ئاست نوری پێغەمبەر سەلامی خوای لەسەر بێت کز و باش نین، ئەمەبۆتە هۆی ئەوەی کە پێی خۆش بووە مرۆڤ نەبوایە، تاوەکو ئازارەکانی عیشق دووچاری بەڵای نەکەن.

٢- عیشقی مەجازی:

عیشقی مەجازی لە ژیانی عیرفانیەتدا ڕوو دەدات و کاریگەریەکی تایبەتی هەیە، ئەم جۆرە عیشقە لە ژیانی هەندێک گەورە عارفاندا بونی هەبووە. نموونەی ئەم جۆرە عیشقە زولێخا و حەزرەتی یوسفە، شیفتەی حەزرەتی یوسف بوو. ئەنجامی ئەم جۆرە عیشقە دەکرێت وەها وەسف بکرێت کە((عیشقی مەجازی هۆکارەکەی عیشقی خوداییە))(مستملی بخاری ١٣٦٣: ٨٩-٩٠) یان دەکرێت بوترێت؛ سەرچاوەی عیشق دڵە نەک عەقڵ،((عیشق لەسەر سۆز و عاتیفە وەستاوە کە ئەوانیش دوو فرمانن لە دڵەوە دەردەچن و زۆرجار وا لە مرۆ دەکەن گەشبین بێت کاتێک بە ئامانجەکەی دەگات یا ڕەشبین بێت کاتێک لە عیشقدا شکست دەخوات))(جەباری، dengekan.info). لەلایەکی دیکەوە عیشقی مرۆڤانەیی هۆکارێکە بۆ چوونە ناو گۆڕەپانی عیرفانیەوە.

ئەم شێوە عیشقەش لەلای(حەریری)خۆی لە چەند بوارێکدا دەبینێتەوە، هەروەها تێمای جیاواز لە خۆی دەگرێت، ئەوانیش بریتیین لە:

١- ٢-خەیاڵ لای مەعشوق:

عیشق خۆی لە دوو ڕەگەزی وەسڵ و فیراقدا دەبینێتەوە، ئازاری ڕۆح و بەرەکەتی بەیەک گەیشتن وای کردووە(حەریری) هەموو کات فیکر و هۆشی لای مەعشوقەکەی بێت، بە جۆرێک چاوەڕێی دەکات کە هاتنی ئەو بە مێوانی دەبێتە کەفارەت بۆی، لێرەدا وشەی"کەفارەت"ی گوناهی بۆ کەفارەتی عیشق بەکار هێناوە.مزگێنی گەیشتنی هەواڵی عیشق ئەو خەیاڵەیە کە بەردەوام حەریری لە چاوەڕوانی ئەودا دەهێڵێتەوە، تا بە مەعشوقەکەی بگات.

دڵێ مەحزوون کەفارەت بیت
کە ئیمشەب تازە مهمان تیت
ب مزگینی بشارەت بیت
کە مهمان جانی جانان تیت.(دوسکی٢٠٢٠: ٣٧).

بە هاوسەنگیەکی تەواوەوە، دوور لە لەنگی بە ئاوازێکی تەواو لە پاڵ شێوە ڕەوانبێژیەکەوە، لەپاڵ سەنعەتێکی هونەری باڵادەستدا بە تایبەتمەندی کەسی(حەریری) تێمای عیشقی تێکەڵ بە گوتاری ئاینی کردووە، ووشەی (کەفارەت کە زاراوەیەکی شەرعییە بۆ لابردنی گوناە و تاوان بەکاردێت، بە جۆرێکی تر واتاکەی دەگۆڕێت و بۆ مەبەستێکی تر بەکاری دەهێنێت، ووشەی(بەشارەت)لە بەرامبەر(مزگێنی)بەکاردەهێنێت کە هاوواتای (مزگێنیە).

دڵی مەحزوون بە هاتنی یار کەفارەتی دەکەوێت و ئەو خەیاڵە بەردەوامەی کە هەیەتی بۆمەعشووق لە غەمبارییەوە دەگۆڕێت بۆ دڵخۆشی.

کە مهمان جانێ جانانە
ل سەر چەشمێ مە مهمانە
ب مالا جوملەئێ خانە
کە شاهێ جوملەئێ خان تێت. (دوسکی، ٣٧).

وشەی"مهمان"بەواتای مێوان دەدات،دەرخەری ئەوەیە کە(حەریری)هەموو کات چاوەڕوانی مەعشووقەکەیەتی، ئەم تامەزرۆییە وای لێدەکات بڵێت: ئەی یار لەسەر چاوی خۆمت دادەنێم. هاتنی یار وەکو ئەوەیە کە هەرچی خان و سوڵتانی دوونیایە لای ئەم مێوان بن.ئەم جۆرە دیالۆگە لەگەڵ "یار" لە ئەنجامی چاوەڕوانی زۆرەوە دروست دەبێت، بۆیە بە سوڵتان و خانی خانان دەیچوێنێت.

وەرە ئەی شاهیدی شیرین
ژ عیشقا تە دل ئێخسیرین
ب جان مەنزلگەهێ میرین
طەلەبکارن کە سوڵتان تێت. (دوسکی٣٧).

"شاهیدی شیرین" یارە، دڵی حەریری ئەسیری عیشقە، تێمای شیعرەکە بە جۆرێک دەگۆڕێت، کە ڕەنگاڵەیی دەبەخشێتە شیعرەکەی. حەریری لەسەر کلێشەی شیعری دەڕوات و بیر لە هاوسەنگی دەکاتەوە، بۆیە لێرەدا جگە لە سوڵتان و خان، مەعشوق دەکاتە میر، لە بری ئەوەی کە لەسەر چاوی دایبنێت، دەیخاتە ناو رۆحی، شوناسێکی تایبەتی پێ دەبەخشێت، دەڵێت: شوێنی تۆ لە ناو ڕۆحمدایە، کە پلەی لە دڵیدا بەرزتر دەبێتەوە.

٢- ٢-بێ قەراری لە عیشق:

لە بێقەراری عیشقدا "حەریری" زیاتر وشەی"سوتان"بەکاردەهێنێت،ئەم زاراوەیەش لە ناو ئەدەبیاتی عیرفانیدا زۆر بەربڵاوە. لە شیعری کلاسیکیدا بە تایبەت عیرفانیدا وشەی"سوتان" ئاماژەیە بۆ ئەو بارودۆخە سەختەی کە عاشق دەکەوێتە ناوی، دوای چوونە ناوەوەی عیشق بۆ ناو دڵی عاشق، ئەوا حاڵەتی دەروونی و رۆحی گۆڕانکاری بەسەردا دێت و سەرتاپای ژیانی ئاوەژوو دەبێتەوە.((کەسی ئەویندار گرتیبەربویەکی کڵپەدارە و تامەزرۆی ئاوێکی ڕەحمەتی دیدارە، لەفەرهەنگی

زاراوەی سۆفیزمدا ئاماژەیە بۆ تاوسەندنی ئەوینی خودایی، هەروەها گڕ و بڵێسەی خودایە لە دڵی سالیکدا))(کەسنەزانی و بەرزنجی ٢٠٢٤: ١١٦).لەم بارەوە(حەریری)ئەم جۆرە هەستە ئاشکرا دەکات و دەڵێت:

ئەز پێم نەما سەبر و قەرار
دیسان لە دەستافیرقەتێ
لۆمەم مەکەن ئەغیار و یار
سوتام بە ئالا غوربەتێ.(حەریری٢٠٢٥: ٤٧).

دەستەواژەکانی"سەبر، قەرار، فیرقەت، سوتان"هەموو ئاماژەن بۆ بێقەراری عیشق لای حەریری، کاریگەری جیاوازی لەسەر دەروونی هەبووە، ئارامی و ئاسوودەیی لێبریوە، ئەم دەستەواژانە لەسەر عیشقێکی فیکری خۆی دەخەملێنێت، لەم نێوەندەدا بەردەوام دەبێت و دەڵێت:

سوتان بە ئالا دووریێ
لە حەسرەتا وێ حۆریێ
قەد سووسنا بن گوریێ
لە بیرناچێ یەک ساعەتێ.(حەریری ٤٧).

عیشق لە دڵەوە پەیدا دەبێت، لەسەر هەست و سۆز وەستاوە، ئەم سەرو ئەوسەری دیار نییە، بۆیە عاشق لە ئەنجامی دابڕان لە مەعشووق و تامەزرۆیی و دیداری بۆی، بەردەوام شەیدای دیدارە، ئۆقرەی لەبەربڕاوە بۆ مەعشوق، خەیاڵی مەعشووق هەموو کات لەبەر چاویەتی و مۆڵەتی پێنادات دەروونی ئۆقرە بگرێت.

لە دووری و لە حەسرەتی مەعشوق (حەریری) بێقەراری باڵی بەسەر دەروونیدا کێشاوە، بەجۆرێک وای لێکردووە هیچ کات لەبیری نەکات.

سۆتیمە ئیرۆ برشتم
ئاگرێ عەشقاتە کوشتم
رەمز و نازان دام ژدل
جەرگ و دل ب کۆڤان و کول.(حەریری ٢٢).

حەریری عیشقی بە ئاگر چواندوە، وێنەیەکی رەوانبێژی دروستکردووە.گفتوگۆ لەگەڵ مەعشوق دەکات بە گشتی دەڵێت: ئەمڕۆ من سوتاوم و هێز و توانام نەماوە، چونکە ئەی دلبەر تۆ بە نازی خۆت دڵمت پێکاوە، هەروەها دەڵێت: ئاگری عەشقی تۆ کوشتومی و دڵ وجەرگم پڕبوونە لە خەم و خەفەت.

٣- ٢-گرنگی نەدان بە عاشق:

لەم جۆرە عیشقەدا مەعشووق زۆر گرنگی بە عاشق نادات و لە عیشقەکەی ناپرسێت، بە لایەوە گرنگ نییە کە لەچ بارودۆخێکدایە.پێویستی عاشق و مەعشووق بوونەتە دوو دژی بەرامبەر بەیەکتری، ئەمەش هۆکارەکەی یارە نەک شاعیر. هەرچەندە دەیەوێت ئەوە بڵێت کە چەند پێویستی پێەتی و چەندە بۆی پەرێشانە، بەڵام مەعشووق لای لێ ناکاتەوە و بە لایەوە گرنگ نییە، چونکە مەعشووق خاوەنی پلە و پایە، و عیزەتە، و پلەی بەرزە،لە رووی خۆبەگەورە زانینەوە مۆڵەتی ئەوە نادات کە گرنگی بە عاشق بدات و فەرامۆشی دەکات.

سیا زولفێ تو ناترسی
ژ ئەحوالێ مە ناپرسی
موبارەک بیت تە ئەو کورسی
تو رووني گوهـ دە عەبدالان. (ئامێدی،١٩٨: ٢٣٤-٢٣٥).

حەریری دیالۆگ لەگەڵ مەعشوقەکەی دەکات، پێی دەڵێت: چۆن لە خوای گەورە ناترسی؟ هیچ لە هەواڵی من ناپرسی؟ مەعشوق بە لایەوە گرنگ نییە کە حاڵی حەریری چۆنە و چی لێهاتووە. ئەم خۆ خۆشویستنە دەچێتە خانەی خۆویستیەوە. تەنانەت دەگاتە ئەو ڕادەیەی کە سوێند دەخوات

و لە مەعشوق جیانابێتەوە، خۆی تـەواو زەلیل دەکات و بە زەبوونی خۆی نیشان دەدات تەنها بۆ ئـەوەی ببێتە جێی سەرنجی مەعشووقەکەی ودەست بـەرداری نەبێت. کاتێک بە زوڵف ڕەش ناوی دەهێنێت، ڕەنگی ڕەش دەبەستێتەوە بە خەم و دڵتەنگی بۆ حەریری خۆی، دەکرێت بۆ مەعشوق بڕوا بەخۆبوون و حیساب بۆ نەکردن و کەشخەیی و توانا و دەسەڵات بێت.

وەکی قەقنەس بێ پەروا بم
دخۆم صەد سوند جودا نابم
حەزینم ئەز قەط تێر نابم
ژ دیدارا خەط و خالان.(ئامێدی، ٢٣٤-٢٣٥).

مەعشوق کەسێکە کە عەوداڵ و شیفتەی ئەوە، دڵی پێ دەبەخشێت،لە پێناو گەیشتن بە ئەو گیانی خۆی بەخت دەکات. لە ڕاستیدا ئەوە مەعشووقە کە دڵـی عـاشـق بۆ خـۆی دەبـا و هـۆگـری خۆی دەکات،وای لێدەکات هەموو کات بیری لای بێت و گرفتاری دەردی عیشقی بکات.

٤-٢-کۆتایی نەهاتنی سەختییەکانی عیشق:

کێشە و نەهامەتی عیشق هەرگیز کۆتایی نایات، لـەم ڕێگەیەدا سەختی زۆر دەچێژێ، دەروونـی دەشێوێنێ، ئەم تێکچوونە دەرونییە دەبێتە بەشێک لـە سـەختی عیشق کە ئـازارەکـەی "حـەریـری" دەیچێژێت و دەبێتە بەشێکی دانەبڕاوە لە ژیانی. ((ئەم سەختیانە بەشێکن لە ڕەفتاری عیشق، عاشق لەم ڕێگایەدا حەتمەن لەگەڵیاندا ڕووبەڕوو دەبێتەوە. عاشق لەم ڕێگەیەدا گرفتاری بارودۆخێکی سەخت دەبێتەوە،هیچ ئومێدێک و فریاد ڕەسێک ناتوانێت بە هانایەوە بێت)) (میر قادری ١٣٨٤ : ١٧٦).

حەریری دەڵێت:
گەلۆ دلبەر وەبیر نایێ
ئەسیرەک وێ د زندانێ
نزانی کەس ب وێ حالێ
ضەعیفم ئەزل هجرانێ.(دێرەشی ٢٠٠٥:٢٢٤-٢٣١).

حەریری ڕووبەڕووی باردۆخێکی سەختی دەروونـی بۆتەوە، لاواز، بێدەسەڵات، لار و وێڵ. لە لایەکی ترەوە خەم وەکو سەربازێک لە مەیدانی عیشقدا ڕووبەڕووی بۆتەوە ، لەوپەڕی بێدەسەڵاتیدا خۆی دەبینێتەوە و داوای دیداری یارەکەی دەکات.

٥-٢-بێدەسەڵاتی لە عیشق:

عاشق بـوون لە دەسـەڵاتی مرۆڤدا نییە، بێ ویستی خۆی دەچێتە ناو دڵ و دەروونیەوە، وای لێدەکات کە لە بەرامبەر عیشقدا بێدەسەڵات بێت. ئەمە((عیشقە کە وەک سوڵتانێکی داپلۆسێنەر دڵی عاشق داگیر دەکات، عاشقیش دەسەڵاتی هەڵبژاردن و قبوڵکردنی نییە، لەبەرامبەردا عیشق بە بابەتێکی سروشتی دادەندرێت کە پەیوەندی بە هەڵبژاردنی مرۆڤەکانەوە نییە))(بەختیاری ١٣٥٠ :١٧٣).

لەم بارەوە حەریری دەڵێت:
گەر هون ببینن نارێ عیشق
تێن و لەبۆم زاری دکەن
گەر کەشف ببی ئەحوالێ عیشق
بەخیل و دژواری دکەن.(خەزنەدار٢٠٠٢: ١٦٣).

مرۆڤ لەو حاڵەتەدا دەستە وەستانە لەبەرامبەر عیشقدا، جەبرە و بەسەریدا سەپێنراوە، هەرچەندە هەوڵی خۆی بدات و بیەوێت خۆی لێ بپارێزێت، لە فرسەتێکدا خۆی دەکات بە ناو دەروونی مرۆڤەکاندا و بەرەو لای خۆی پەل کێشی دەکات بە بێ ئەوەی دەسـەڵاتـی هەبێت و بیـەوێت کۆنترۆڵی بکات، چونکە بابەتەکە پەیوەندی بە ئەنیمای مرۆڤەوە هەیە،حاڵەتێکی دەروونییە، مرۆڤەکان پێویستییان بە نیوە بزرەکەیان هەیە کە تەواوکەری لایەنی ڕۆحی

و جەستەییانە.

هۆشم چوین مایم نە هۆش
ئەز دەم ب دەم لەو تێمە جۆش
میران قەوی ذەوق و خرۆش
پیشەنی خوندکاری دکەن .(خەزنەدار ١٦٣).

حەریری نە هۆشی ماوە نە ئارامی، لەبەر بێهۆشییە دڵ و دەروونی هاتۆتە جۆش، ئەم بێ دەسەڵاتییە بەجۆرێکە کە دڵ و دەروونی ئارامی لێبڕاوە و گەیشتۆتە ڕادەی کوڵان، عیشق بە جۆرێک دەروونی گەرم کردووە کە سات بەسات لە ناوەوە دەکوڵێت، لە ئاست عیشق مەعشوق دەستە وەستانە.

٦-٢-عیشق و ئارامی:

ئارامی بابەتێکی ڕەوشتی و ئاینییە، پەیوەستە بە خورەوشتی مرۆڤەکانەوە، بۆتە جێگەی بایەخی تاک و کۆمەڵگە، هەموو کات لە لایەنی خەڵکەوە پێشوازی لێوە دەکرێت و داوا دەکرێت، ئەمەش بە هۆی ئەو تایبەتمەندیانەی کە هەیەتی.عاشق کاتێک کە ئارامی لە مەعشووق دەگرێت، بەرگەی هەموو سەختییەکانیشی دەگرێت، پلەی زیاتر بەرزتر دەکاتەوە و خۆشەویستی بۆی چەندان دەبێتەوە. حەریری ئەم ئارام گرتنەی لە شیعرەکانیدا بەیان کردووە و بۆتە بەشێکی دانەبڕاوە لە تێکستە شیعریەکانیدا.

ئەی بولبولێ حەیران
ئەم هەردوو لێک عاشقترین
بانگا خودێ ڕۆژێ ئەلەست
هەردوو ل عشقێ ئافرین.(عبیداللە ١١٩٧: ٣٩).

ئەم ئارامییە بە ڕوونی لای ”حەریری“هەستی پێدەکرێت. کاتێک کە یار بە بولبول دەچوێنێ و دوو عاشق کە هەست بە ئارامی دەکەن لەپاڵ یەکتری ئەمە ئەوپەڕی ئارامییە لای شاعیر.یان کە دەڵێت:

لەو کاتەوەی کە خوای گەورە فەرمووی(الست بربکم) ئێمەی وەکو دوو عاشق خەڵق کرد.

ئەول کەس و کارێ من توی
یەقین فریاد رەسێ من توی
کەسێ من وبەسێ من توی
ل زێڕ و مال و پەرتالا.(ئامێدی،١٩٨: ٢٣٤-٢٣٥).

لێرەدا ئارامی لە عیشقدا بە واتـای گەیشتن بە حاڵەتی دڵنیابوونەوە و ئارام بوونەوە دێت لە ئەنجامی بوونی لەگەڵ مەعشووق یا بیرکردنەوە لە مەعشوق. ئەمەش دەبێتە هۆی هەستکردن بە ئاسایش و متمانە و ئاڵوگۆڕکردنی متمانە لەگەڵ یەکتریدا.ئارامی لە عیشقدا بە واتای نەبوونی کێشە نییە، بەڵکوو واتای مامەڵە کردنە لەگەڵ بارودۆخەکە بە عاقڵانە و خۆ گونجاندن لەگەڵیدا. ئەمەش ئەو هەستەیە کە کەسێک هەیە لێت تێدەگات و پاڵپشتیت دەکات بە بێ ئەوەی نواندن بکەیت.

٧- ٢-سوتان لە عیشقدا:

سوتان لەناو عیشقدا ئەزموونێکە کە جەستە و ڕۆح شەکەت دەکات، بەڵام لێرەدا سوتان تەنها ئازارێک نییە، بەڵکوو بریتییە لە حاڵەتی گواستنەوە، لە کاتێدا کە عیشق دەبێتە هێزێکی ئالوودە،ڕۆح پاک دەکاتەوە و مرۆڤ وا لێدەکات کە زیاتر لە واتای عیشق و بوونی تێبگات.

سوتان لە عیشقدا وشەیەکە بەشێوەی مەجازی لە ناو شیعردا بەکاردێت، بە مەبەستی گوزارشت کردن لە هەست و سۆز بۆ یەکتری."حەریری" بیرۆکەی "سوتان"ی بەکارهێناوە لە ئەنجامی شەوق و سوتانی دەروونییەوە بۆ مەعشووق، بە هۆکاری خۆشەویستیشەوە ئـەم وشـەیـەی بەکارهێناوە، لەسەر ئەم ئاستە لە نێوان هەست و سۆز و ئازاری سوتاندا خۆی ڕێک خستووە.

دیسا لە عیشقا دلبەرێ
سەرتا قەدەم سوتام بە نار
چاو مامزێ گەردەن زەرێ
ستاند لەمن سەبر و قەرار.(دزەیی ١٩٨٥: ٣٣).

حەریری لە عیشقی یاردا سەراتاپای سوتاوە لەئاگردا، گڕی عیشق ئەوەندە گەرمە ئارامی لێ نەهێشتووە، جەستەی شەکەت بووە، ماندووبووە بەهۆی گڕی عیشقەوە.

جەننەتو نەعیمیش بێتە جا
شوبهی سەعیرە پڕ لە نار.(دزەیی ٣٣).

"حەریری" هێندە ئازاری چەشتووە هاتووە "بەهەشتی بە جەهەنەم چواندووە. ئەگەر یار لە لای نەبێت ئەوا بەهەشتیش بۆ شاعیر جەهەنەمە.

لە عیشقدا ئەم وشەی"سوتان"ئاماژەیە بۆ جیابوونەوە، ململانێی ناوەخۆیی لەنێوان دوو مەعشووقدا، کە ئەمەش بەشێکە لە ئەزموونێکی قوڵ و ڕاستگۆیانە.ئەم تێمەی سوتانە وەکو زارەوەی(سوتان بە ئاگری عیشقە) کە حەریری بەکاری هێناوە.

جگە لەمە فیراق و دابڕان بەشێکن لە تێمای ناو شیعری کلاسیکی کوردی و بابەتی عیرفانیەت. ئەم دوو زاراوەیە بە ئاگر و دۆزەخ چوێندراوە، لە لایەکی ترەوە دابڕن و جیابوونەوە((لە عیرفاندا بە چەندین مەبەستی جیاواز هاتووە،یەکێک لە ماناکانی ئەوەیە کە ڕۆحی مرۆڤ بە هۆی چوونە جەستەی ئادەمەوە، لە زاتی خودای بەرزە جێ دابڕا، ئەو ڕۆحە دەمێن و نەفسی خودا بوو، بە چوونە ناو زیندانی جەستەوە لە ڕەچەڵەکی خۆی دابڕا)) (کەسنەزانی و بەرزنجی ٢٠٢٤: ٧٩٦).جیابوونەوە و دابڕان بە گشتی و ئەو کەسانەی هەموو ژیانیان بۆ خودا تەرخان کردووە هەستی پێدەکەن، هەوڵی ڕزگار بوون لە زیندانی جەستە دەدەن و هەموو هەوڵێک دەدەن دووبارە بگەڕێنەوە بۆ لای خوای گەورە، ئەمەش ئارامییەکیان پێ دەبەخشێتەوە.

حەریری لەم بارەوە دەڵێت:

شوبهی سەعیر پڕ ئاگرە
دۆزەخ گەلەک لەو چاترە
ناری فیراق دژوارترە
جان و جگەر یێک هاتنە خوار.(کەسنەزانی و بەرزنجی ٣٣).

واتە؛ دڵ و دەروونم و ڕۆحم وەکوو ئاگری دۆزەخ وایە، بەڵکوو زۆر جار دۆزەخ زۆر لەم ئاگرەی دەروونم باشترە.ئاگری فیراق کە جیابوونەوەیە زۆر لە ئاگری دۆزەخ دژوارترە،وایکردووە گیان و جگەرم یەک یەکە بێتە خوارەوە. تێمەی فیراق بۆتە بابەتی سەرەکی شیعرەکە و ئاوازێکی مۆسیقی بە ریتمی شیعرەکە بەخشیوە.

لە شیعرێکی تردا بەم جۆرە سەبارەت بە عیشق دەدوێت و دەڵێت:

گەر هوون ببینن نارێ عیشق
تێن و ل بۆمن زاری دکەن
هەر کەس دزانیت حالێ عیشق
بەخیل و دژواری دکەن.(خەزنەدار٢٠٠٢: ١٦٣).

ئەگەر ئێوە ئاگری ئەو عیشقەی من ببینن و پێی بزانن کە چ سوتانێکی تیدایە، هەمووتان گریانتان بۆم دێت.ئەگەر بێت و حاڵ و نهێنی عیشق بۆ ئێوەش ئاشکرا بێت وەکو چۆن بۆ من ئاشکرا بووە ئەوکات ئێوەش وەکو من چرووک و دژوار دەبن.ئاشکرابوونی نهێنی عیشق وا لەمرۆڤ دەکات کە چرووک بێت و مەعشووق تەنها بۆ ئەو بێت، کەسی تر نەتوانێت نزیکی بکەوێت هەتا ئەگەر بۆ یەکتریش نەبوون. توندبوون و دژواری حەریری بۆ مەعشووق زیاتر دەبێت و دەڵێت:

سۆتیمە ئیرۆ برشتم
رەمز و نازان دام ژ دل
ئاگرێ عیشقا تە کوشتم
جەرگ و دل ب کۆڤان وکول.(جەباری٢٢:٢٠٢٥).

سـوتـانـی عـیـشـق هـۆشـی بـە"حـەریـری"نـەهـێـشـتـووە،تـەنـانـەت ئـاگری خۆشەویستییەکەی ئەوەندە زۆرە گەیاندۆیەتییە حاڵەتی مەرگ، مەرگێکی مەجازی کە هۆکارەکەی عیشقە، ئەمەش بە واتای ئازار چەشتنێکی زۆرە، کاریگەری لەسەر هەموو جەستە و دەروونی کردووە.

٨-٢- وەسفی یار:

یـەکـێـک لـەو بـنـەمـایـانـەی دەبـێـتـە هـۆی روونکردنەوەی لایەنە شاراوەکانی کەسایەتی لە ناو دەقدا وەسفە،جا دەقێکی شیعری بێت یا پەخشانی. هەروەها بریتیە لە روونکردنەوەی پێدانی زانیاری دەربارەی کەسایەتی لە ناو دەقەکەدا. ئەم بابەتەش لە دەقی شیعریدا دەبێتە بەشێکی دانـەبڕاو لە ناوەڕۆکی بابەتەکە.

وەسـف دەبـێـتـە بـنـەمـایـەک بـۆ دەرخـسـتـی تایبەتمەندییەکانی مەعشوق لەلایەن عاشقەوە کە حەریریە، دەقی قسەکەی ئاراستەی مەعشوقە،دەبێتە تەوەرەی وەسفەکە و شاعیر بە شایستەی دەزانێت و جوانی دەبەخشێتە شیعرەکەی.

لەم شیعرەدا حەریری دوو زوڵفی سوری لەسەر کولمی یار داناوە، بەرگێکی جوانی بە شیعرەکەی پۆشیوە، بە شێوەی ناڕاستەوخۆ باسی زوڵفی سوور دەکات، کە لێرەدا بە سووری خەنەی چواندووە.

نەکهەت گوڵە لە گوڵشەنێ
نیشانەی خاڵ گەردەنێ
دوو زولفی شۆخ شوبها خەنێ
لەرزین و دێنە سورەتێ. (حەریری ٢٠٢٠: ٩٦).

سەرجەم ئەو وەسفانەی کە بۆ باڵای مەعشوق وتـراون بـاس لە جەستەیەکی تـەواو و بێخەوش دەکـەن، جەستەیەک کە کاملە.لەوەسفکردنی ئەم وێنە شیعریەدا(حەریری)زوڵفی یار بە سووری خەنە دەچوێنێت، لە جیاتی ئەوەی زوڵفی یارەکەی گوزارشت لە تاریکی بکات، لێرەدا گوزارشت لە جوانی و درەوشاوەیی مەعشوق دەکات، لەرزین سیفەتی گەڵای دار یا گیای تازە سەوزبووی دەم ئاوی کانییە، لەگەڵ بەرکەوتنی ئاو دەلەرێتەوە، حەریری دەڵێت: ئەو زوڵفە سوورانە کە دەکەونە سـەر رووومـەتـی یـار دەسـت دەکـەن بە لـەرزین، کە ئەم لەرزینەش بە هۆی خۆشحاڵییەوەیە. ئەم وەسفانە دەبنە شوێنێکی ئارام بۆ هەموو خۆشی و ناخۆشیەکی "حەریری".ئەم وەسفە شیعرەکەی جوانتر کردووە و کاریگەریەکەی زیاتر دەچێتە ناو دڵ و دەروونی خوێنەرو گوێگرەوە.

رەیاحین سووسن و وەردن
وە رەستی ئەحمەر و زەردن
ل شێخ عەلیێ غەریب فەردن
هەرۆ سەدجار د ئەفغان تێت.(دوسکی ٢٠١٩: ٣٧٢).

لـەم دێـرە شـیـعـرانـەدا وەسـفـی زوڵـفـی یـاری کـردووە، کە وەکو رەشە رێحانە و سسوسن و گوڵن، لە هەمان کاتدا و رەنگیان زەرد کردووە، هەر وەکو ئەوە وایە کەس ئەم جوانییەی نەدیتبێت جگە لە(حەریری)، کاتێک ئەو جوانییە دەبینێت و بیری لێدەکاتەوە هەموو رۆژێک سەد جار هاوار و ناڵەی لێ هەڵدەستێنێت.

شەمعا شەبستانان ئەوە
وەردا گوڵستانان ئەوە
سەروا د بوستانان ئەوە

شۆخا حەریری دلگەشە.(یوسف١٩٧٢: ١١-١٢).

وەسفی یار لێرەدا خۆی لە(شەمع و شەو و گوڵ و باغ و بێستان)دەبینێتەوە، ئەم وەسف کردنە وردەکارییەکانی مەعشوق دەخاتە ڕوو، بە ڕووناکی شەوان دەیچووێنێ کە شەمعە و شەوانی بۆ ڕووناک دەکاتەوە، گوڵی گەشی باخچە هەر یارە، داری سەروو واتە بەژن و باڵای وەکو سەرووە، شۆخی حەریری دڵی خۆشە گەشاوەتەوە.

کەسێتی مەعشوقی وەسفکراو شوناسێکی تایبەت بە شاعیر دەبەخشێت و وێنەیەک و دونیایەکی باڵا لە شیعرەکانیدا بەرجستە دەکات، جەخت لە ڕەهایی جوانی دەکاتەوە، جوانییەک کە سەنعەتێکی هونەری جوان پیشان دەدات و تایبەتمەندی"حەریری"دەخاتە ڕوو.

ئەنجام:

هیچ سنورێک لە نێوان شیعر و هەڵسوکەوتی ئەو کەسانەی کە خۆیان بە ناوی عیشقەوە نواندن دەکەن نییە.هونەر لاسایی ژیان دەکاتەوە، ژیانییش لاسایی هونەر دەکاتەوە.عیشق مەیلە بۆ شتێکی دڵخۆشکەر، بۆ دەروون و ئەو شتەی کە دەیبینێ و وا دەزانێت چاکە، ئامرازێکە بۆ کۆنترۆڵکردنی مەعشوق بەڕادەیەک هەموو ئەوشتانە جێبەجێدەکات کە خۆشەویستەکەی خۆشی دەوێت. ئاشکراکردنی ڕازی عیشق لە کۆندا تاوان بووە و سزا دراوە، بۆیە شاعیران کە باسیان لە عیشق و مەعشووق کردووە بە ڕەمزەوە باسیان کردووە، رەمزێک کە تا ئێستا لە نێوان حەقیقەت و مەجازدا ماوەتەوە. عیشقی مەجازی بەشێکی هەرە زۆری بونیاتی پێکهاتەی شیعری حەرییریە، خۆی لە بێدەسەڵاتی و تامەزرۆیی و ئارامی و سوتان لە عیشقدا دەبینێتەوە. عەلی حەریری بە ووتنی شیعری دڵداری چ زەمینی و چ ئاسمانی کە ناوەڕۆکێکی عارفانەی هەیە لە هەردوو بوارەکەدا هەنگاوی ناوەو کاری تێدا کردووە.کەمترین شیعرەکانی دەچێتە خانەی عیشقی حەقیقییەوە،ئەمەش وەکو شاعیرێکی عیشقی مەجازی دەیناسێنێت،وا دەکات تێمای عیشق لای(عەلی حەریری) جیاوازتر بێت لە شاعیرانی دیکە.

لە تێکستە شیعریەکانی عەلی حەریریدا عیشقی مەجازی خۆشەویستیەکی لە ڕادەبەدەرە، پەیوەستە بە تاکەکەسێکی تایبەت، تەواوی نیگا و گرنگی پێدانی بۆ مەعشوقەکەیەتی، بەجۆرێکە جگە لە مەعشوق هیچ کەسێکی تر نابینێت و ئارەزوو و ئاواتی تەنها گەیشتنە بە یار، جگە لەوە هیچ شتێکی تری قبوڵ نییە. وەسفی یار بەشێکی دیکەی شیعری(حەریری)پێکدەهێنێت، خۆی لە وەسفی(جەستەی مەعشوق)دا دەبینێتەوە، وێنەیەکی هونەری جوانی دروستکردووە. پەیوەندی خۆشەویستی لای(حەریری)پەیوەندییەکی(من و تۆ) ییە، ئەم پەیوەندیە سەرچاوەکەی عیشقێکی زەمینیە و هەر لەسەر زەمینیش ئەم پەیوەندییە دروست دەبێت و کاریگەری لەسەر دەروونی دروست دەکات، دەبێتە سەرچاوەی ئیلهامی شیعری بۆ شاعیر.تامەزرۆیی(حەریری)لە ئەنجامی هۆنینەوەی غەزەلی عاشقانەدا دەردەکەوێت.عیشق بۆ(عەلی حەریری)هۆکاری مانەوەی ژیانە، بێ عیشقی مەرگە بۆی، عاشق و مەعشوق بەرامبەر بە یەکتری دەوەستن تا هۆکارێکیان بۆبەردەوام بوون لە ژیان و عیشقدا بۆ بمێنێتەوە. کەواتە عەلی حەریری عیشقی ئافرەت تەوەرەیەکی سەرەکی شیعرەکانی بووە، عیشقێک ئیلهامەکەی ئافرەت بووە، هەروەها بە شاعیرێکی سۆفیگەریش دەناسرێتەوە کە باسی سوتان و دووری دەکات، وەسفی پێغەمبەری ئیسلام دەکات سەلامی خوای لەسەربێت، لە هەردوو بواردا شیعری هۆنیوەتەوە.

سەرچاوەکان

به کوردی

– ئامێدی،صادق بەهائەدین،(١٩٨٠)،هۆزانڤانێت کورد،چاپی یەکەم، بەغدا، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری عێراق،دەستەی کورد.

– ئەحمەد، عومەر، هێمن،(٢٠١٤)، هێرمۆنتیکای شیعری سۆفیانەی مەحوی، نامەی دکتۆرا، سکولی زمان، زانکۆی سلێمانی.

– جزیری، (١٣٦١)،دیوان، هەژار موکریانی شەرحی بۆ کردووە، تەهران، سرووش.

– جەباری، ڕزگار،(٢٠٢٠)، دیوانی عەلی حەریری، چاپی یەکەم، هەولێر، بڵاوکراوەی ماڵی وەفایی (٢٠٢٥)،دیوانی عەلی حەریری، بێ چاپ.

– حامد، دێرین، (٢٠٠٤)، ئەگەر عاشق نیوەبێت ئایا مەعشوق نیوەکەی تریەتی؟،گۆڤاری لڤین، ژمارە(١٥).

– حسێن، ناهیدە، (٢٠١٧)، ڕەنگدانەوەی عیشق لە شیعرەکانی (فەرەیدون عەبدول بەرزنجیی)دا،گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ژمارە٤٣، لاپەرە ١٩٩.

– خەزنەدار، مارف، (٢٠٠٢)،مێژووی ئەدەبی کوردی سەدەکانی چواردەم– هەژدەم،بەرگی دووەم، هەولێر، بڵاوکراوەکانی ئاراس.

– دزەیی، عەلی فەتاح، (١٩٨٥)،دۆزینەوەی هەڵبەستێکی دیکەی عەلی هەریری، گۆڤاری کاروان، ژمارە(٨)، ل٢٢–٣٣.

– دۆسکی، تەحسین ئیبراهیم، (٢٠١١)،باغی ئیرەم، گەشتەک دناڤ گولزارا شعرا کرمانجیدا، چاپی یەکەم، زاخۆ.

– دێرەشی، سەعید، (٢٠٠٥)،کەلهێن ئاڤا، چاپی یەکەم، دهۆک، پیرێز.

– ڕەسول، عیزەددین موستەفا، (٢٠١١)،مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم، بێچاپ.

– سیوەیلی، ڕێبوار، (٢٠٠٢)،دیاردەگەرایی تاراوگە، چاپی دووەم، هەولێر، چاپخانەی وەزارەی پەروەردە.

– شێخانی،سەمیر،(٢٠٠٥)، خەرمانێک لە بیری مرۆڤایەتی،وەرگێڕانی دیار عەلی لە عەرەبییەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئارام.

– عەبدوڵلا، موحەممەد، (١٩٩٧)،پارچەک ژ هەلبەستەک عەلی حەریری یا نەبەلاڤ کری،گۆڤاری ڤەژین، هژمارا(٩)پاییز،ل٥٢–٥٥.

– عەلی، ئیحسان،(٢٠٠٧)، فەرهەنگی خنجیلەی جاف، ئینگلیزی – کوردی، چاپی سێیەم، بەڕێوەبەرایەتی چاپخانە گشتییەکان.

– قەرەداغی، موحەمەد،عەلی،(٢٠٠٤)،کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی کوردی ،بەرگی ٦، هەولێر، بڵاوکراوەکانی ئاراس.

– کارنگی، دیل، (١٩٩٩)،هونەری ووتاردان، وەرگێڕانی عومەر یوسفی،نامیلکە.

– کۆمەڵەنووسەرێک، (٢٠٢٥)،عەلی حەریری سوارچاکی شیعر و پێشەنگی داهێنان، چاپی یەکەم، هەولێر، چاپخانەی ڕۆژهەلات.

– موکریانی، هەژار،(١٣٦٩)،فەرهەنگی کوردی– فارسی، یەک بەرگ، تەهران، سروش.

– نالی، (١٣٩٦)،دیوان، مەلا عەبدولکەریمی مودەریس ساغی کردۆتەوە، کەرەج، چاپخانەی مانگ.

– یوسف، عبدالرقیب، (١٩٧٢)، دیوانا کرمانجی، النجف، مطبعة الاداب، وەزارەتی کاروباری سەرەوە.

به فارسی:

– بختیاری،پژمان،(١٣٥٠)،عشق در اشعار خواجه در مقالاتی درباره زندگی حافظ شیرازی، دانشگاه پهلوی.

– دیلمی، ابو الحسن علی بن محمد، (١٣٩٠)،الف الفت ولام معطوف،مترجم قاسم انصاری، قزوین، نشر سایەگستر.

– شمشیری،بابک،(١٣٨٥)،تعلیم و تربیت از منظر عشق وعرفان،چاپ اول،تهران، طهوری.

- عطار،فریدالدین،(١٣٨٣)،منطق الطیر، تصحیح و تعلیقات محمد رضاشفیع کدکنی، چاپ اول، تهران، سخن.

- کوردو، قانات،(١٣٩٤). تاریخ ادبیات کردی، ترجمه: عباس فرهاد توپکانلو، چاپ اول، قم، ناشر عمو علوی.

- لـپ، ایـنــیــاس،(١٣٧٠)،روان شـنـاسـی عشق ورزیدن،مترجم کاظم سامی ومحمود ریاض، چاپ سوم، تهران، انتشارات چاپخش.

- میر قـادری، سیدفضل الله،(١٣٨٤)،مقالەبررسی تطبیقی،ویژگیهای عشق در شعر حافظ شیرازی وابن فارض مصری، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز،دوره بیست و دوم،شماره سوم پاییز، ص١٦٨-١٦٧.

- همدانی، عین القضاة،(١٣٧٠)،التمهیدات، چاپ سوم، تهران، کتابخانه منوچهری.

بە عەرەبی

- ابـن منـظـور،(بـدون سنة)،لسان العـرب، تحقیق: عامر احمد حمید،مراجعة عبدالمنعم خلیل ابراهیم، الجلد الاول،(آ،ب)، منشورات علی بیضون، دار الکتب العلمیة، لبنان، بیروت.

- الـشـیـخ،مـحـمـدحـسـیـن،(٢٠١٩)،کـم انـت احمق یاقلبی،شعر الحب عند الفراعنة،موقع صیف٢٢.

- فـروم، اریــک،(٢٠٠٠)، فن الحب، ترجمة مجاهد عبدالمنعم مجاهد،دار العودة، لبنان، بیروت.

- مجمع اللغة العربیة،(٢٠٠٤)،المعجم الوسیط، ط٤، مصر، مکتبة الشروق الدولیة.

The theme of love in Ali Hariri's Kurdish poems

One of the most important studies in the history of world literature is the subject of lovebecause it was born with the emergence of human life ،some of which have remained in the human mind and are constantly being written in literature .It can be said that no world literature has been deprived of the subject of love ،whether real or figurative .He talks about the distance between the fire and the fire .This issue is of particular importance in the field of connecting the soul to the body ،and this is an important theme in literature and love ،and on the other hand ،it shows the importance of the theme of love in Hariri‘s poems ،because love and poetry are two inseparable feelings.

Keywords: Theme, Love, Psychology, Virtual Love, Ali Hariri.

موضوع الحب في قصائد علي الحريري الكردية

من أهـم الـدراسـات في تـاريخ الأدب العالمي موضوع الحب، لأنه ولد مع ظهور الحياة البشرية، التي بقي بعضها في العقل البشري ويكتب باستمرار في الأدب. يمكن القول إنه لم يحرم أي أدب عالمي من موضوع الحب، سواء كان حقيقيا أو مجازيا. يتحدث عن المسافة بين النار والحرق. هذا الموضوع له أهمية خاصة في مجال ربط الروح بالجسد، وهذا موضوع مهم في الأدب والحب، ومن ناحية أخرى يظهر أهمية موضوع الحب في قصائد الحريري، لأن الحب والشعر شعوران لا ينفصلان.

الكلمات المفتاحية: الموضوع، الحب، علم النفس، الحب الافتراضي، علي الحريري.

گۆڤاری
ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٦ – ٢٠٢٦
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. سالّح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

Web: journal.ka.gov.krd
ISSN: 2520- 4106
هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن ٢٠٢٥/١٠/١٤
پەسەندکردن ٢٠٢٥/١١/١٨

الشخصيات والمتخيل الإيكولوجي السردي في راويتي (تشيبكو) و(طفوليا) لصلاح بن عياد

أ. د. سامى ناجى سوادى
جامعه ڕاپەڕین، قسم اللغه العربيه.
كليه التربيه، قلعەدزه.
alnaji22@uor.edu.krd

عبدالله محمد ابراهيم
جامعه ڕاپەڕین، قسم اللغه العربيه.
كليه التربيه. قلعەدزه.
abdullah.abdullah@uor.edu.krd

الملخص:

عنصر الشخصية يعد من أهم المكونات الفنية التي يقوم عليها الخطاب السردي، إذ يمثل الكائن الذي يبدعه المؤلف من كلمات، فيمنحه اسما وصفات ومظهرا ودوافع داخلية، ليصبح كائنا فنيا نابضا بالحياة، أي هو كائن موهوب بصفات بشرية، وهو العامل الرئيس الذي يؤهل الرواية لبلوغ الخلود والتميز والنجاح؛ ذلك بصفته يمس واقع الشخصيات الحقيقية ويمثلها. والشخصية جوهر سيكولوجي يحمل عمقا دلاليا من خلال تصوير قضايا المجتمع في العمل السردي. فهي أداة بارزة وهامة في يد الكاتب تساعده في بناء نصه ونسج حبكته، وخلق أحداثه وتطوره، تفعيلا للعمل الأدبي والفني، ولأنها عامل مشترك بين وحدات التشكيل السردي؛ حظيت بالدراسة والتحليل من قبل الدارسين والنقاد؛ بوصفها من أهم العناصر السردية وأكثرها تأثيرا وحضورا في النص الأدبي المعاصر. وانطلاقا من هذه الأهمية، قسمت هذه الدراسة الشخصيات إلى ثلاثة أصناف رئيسة: تناولنا في المطلب الأول الشخصية المفاهيمية، وفي المطلب الثاني الشخصية الساندة، أما المطلب الثالث من الدراسة فقد خصصت لشخصية الفنتازيا بوصفها بعدا رمزيا وجماليا في العمل السردي.

الكلمات المفتاحية: الشخصيات، الشخصية المفاهيمية، الشخصية الساندة، الشخصية الفانتازية، الإيكولوجيا.

المقدمة

يعد عنصر الشخصية في العمل والبناء الروائي من أبرز العناصر وأكثرها أهمية، إذ هو الصورة الفنية التي تحمل دلالات ومضامين واقعية ترتبط بفكرة مؤلف العمل، ولأن الرواية كما هو معلوم فن (سرد نثري خيالي طويل) وفي مفردة (طويل) إشارة إلى كثرة أحداثها وتنوع أفكارها الجزئية التي تكون الفكرة الكلية والمضمون العام للحكاية المسرودة، هذه الكثرة والتنوع في الأحداث جعل للشخصية في العمل الروائي دورها البارز والمهم، وهو دور يختلف عن حضوره الفعلي في الأنواع الأدبية الأخرى، من قبيل: القصة القصيرة والشعر وغيرهما من الفنون الأدبية المعروفة التي لا تعتمد على الشخصيات بشكل واضح. (تكروني: ٢٠٢٣)

فالشخصية كائن يبدعه المؤلف من كلمات، فيعطيه اسما وعنوانا وشكلا ومضمونا. وهي "كائن موهوب بصفات بشرية، وملتزم بأحداث بشرية".(برنس ٢٠٠٣: ٢٤) إنها كائن قلما يخلو منها عمل قصصي، من القصة القصيرة إلى الرواية. فالروائي حين يسرد عمله القصصي يريد أن يقرب القارئ منه، وهو لن يستطيع ذلك إلا بأن يشخص الحدث، وهذا التشخيص لن يستطيع أن يحققه إلا بإبداعه للشخصية التي ستكون حاملة للحدث، ومحركة له، الأمر أدى بناقدين مثل توماشيفكي، ورولان بارت، وهما من نقاد البنيوية إلى الإقرار بسيادة الشخصية على الحدث، وعندهما " أن الفعل و الشخصية يتكونان تدريجيا على امتداد الخط الزمني في عملية القراءة، وتطور السرد، حين يقول توماشيفسكي: إن الشخصية خيط هاد يمكن من فك مزيج المكررات، ويسمح بتصنيفها وترتيبها، وحين يقول بارت: إن المتواليات بوصفها كتلا مستقلة، تسترد عند مستوى الفعل الأعلى (مستوى الشخصيات)، فإنهما يقران بسيادة الشخصية على الفعل في السرد الحديث". (مارتن ١٩٩٨: ١٥٢)، إذ تسهم في إيضاح حركة الأحداث داخل البناء السردي، فالرواية مثل العالم الطبيعي، لا يحدث فيها فعل دون وجود الفاعل المناسب لذلك الفعل، وعبر هذه التفصيلة الفنية ينظر إلى الرواية عامة، والرواية القصيرة بخاصة على أنها " تصور ...تجربة إنسانية تعكس موقف كاتبها إزاء واقعه بالقدر نفسه الذي تفصح فيه عن مدى فهمه و عن جماليات الشكل الروائي، والرواية تقول هذا، وأكثر من خلال أداة فنية مميزة هي الشخصية، وهذا ما جعل بعض النقاد يعرفون الرواية بقولهم، إنها فن الشخصية" .(العبيدي٤٦٥)

كما ذكرنا سابقا أن الشخصية في العمل الروائي مثار جدل كبير بين النقاد والدارسين حول أهميتها أو التقليل من دورها، فإنها في الخطاب القصصي الموجه للأطفال لها مكانة خاصة ، فهي ليست مجرد رابط لأحداث أو الخيط الذي يربط بين حلقاتها، وإنما هي مدار المعنى الإنساني ومحور الآراء والأفكار العامة. وللكتاب حرية ومجال في اختيار الشخصيات فقد يختارها من عالم البشر، أو من عالم الحيوان، أو من عالم الطبيعة و مافيها من أشجار و جبال و أنهار أو من العوالم الغيبية أو الخرافية، فالكون كله مجال رحب لاختيار الشخصيات التي يجب أن تكون مقنعة للطفل، وقابلة للتصديق، وقريبة من واقعه قدر الإمكان في نموها وتصرفاتها وحديثها، بطريقة تتماشى مع عمر الطفل وجنسه وثقافته، ولأن هذه الشخصيات تلعب دورا هاما وتترك في نفوس الأطفال أثرا قويا وعميقا، ينبغي على الكاتب رسمها بعناية فائقة ومعالجتها بيقظة وحذر شديدين بما يحقق أهداف الرواية، و مهما كان نوع الشخصية فيجب علي على الكاتب أن يراعي عرضها وطريقة تقديمها وكيفية تصويرها.(العيد ٢٠٠٢: ١٢٠-١٢١)،

ولابد للشخصيات أن تتناسب مع أحداث القصة ووقائعها. والطفل بحاجة إلى التعرف على شخصيات القصة بدقة حتى يفهم دورها ويتفاعل معها، فهو بحاجة إلى أن يرى الشخصية أمامه حية مجسمة، وأن يسمعها تتكلم بصدق وحرارة وإخلاص، فيرى فيها صدق الحقيقة وحرارة الحياة.(أحمد١٢٩:٢٠٢٠)، إذ أن كيفية رسم الشخصيات في العمل القصصي والروائي يضمن نجاحها عند الأطفال، لذا على الكاتب بذل جهده في اختيار ما يتوافق مع مراحل نمو الأطفال ومخاطبتهم بما يناسب أسلوبهم وطريقة تفكيرهم، وذلك لغرض توسيع مداركهم وتسليتهم وتنمية فكرهم.(كريمة، بوزارة ٢٠١٨-٢٠١٩: ٥٥)

الهدف من اختيار الشخصية ودراستها هو إبراز مكانتها بين المكونات السردية الأخرى، بوصفها المحور الأساسي والرئيسي في السرد الروائي والقصصي. كشف عن دورها الرئيس في تجسيد القيم التربوية والفكرية والبيئية، خاصة فيما يتعلق بفن الأطفال وعوالمهم الطفل الغارقة بالتخيل والآمال. عدم وجود دراسة عن روايتي (تشيبكو) و(طفوليا) لصلاح بن عياد. تصنيف الشخصيات بطريقة جديدة، خاصة الشخصية المفاهيمية، والابتعاد عن التصنيفات الكلاسيكيات من قبيل: (رئيسة وثانوية). تتناول الدراسة في البحث المفهوم الإيكولوجي والتطبيق لهذا المفهوم على أدب الطفل. بغية تحقيق أهداف البحث ومعالجة إشكاليته إتبعنا منهج تحليلي.

المطلب الأول: الشخصية المفاهيمية

كما بينا أن للشخصية مكانة خاصة في النص الروائي، بحكم أنها عامل ربط بين مختلف البنى السردية الأخرى، وقد تفنن الكتاب والأدباء واهتم بها عبر تاريخ الأدب بكل أنواعها في رسم شخصياتهم، بين الواقعية والنفسية، الشريرة والخيرة، المركبة والأحادية، والشخصيات الرمزية والمرجعية والخيالية. فهي على الرغم من كونها من ابداعات المؤلف إلا أن تأثيرها يبقى واضحا لدى القارئ بحكم أنها هي التي تسير الأحداث، ويجمع النقاد على الدور الأساسي الذي تلعبه داخل الرواية.(بطاطاش٢٠٢٠: ٦)، ففي أثناء بحثهما في أصل المفاهيم، اجترح كل من جيل دولوز وفليكس غتاري، في كتابهما "ما هي الفلسفة؟" عبارة "الشخصيات المفاهيمية"، فـ"المفاهيم"، كما يقولان: "هي بحاجة إلى الشخصيات التي تسهم في تحديدها".(دولوز، غتاري ١٩٩٧:٢٨)، وبالتالي تكون تلك الشخصيات شخصيات مفاهيمية. وقد أشارا إلى شخصية الصديق وغيرها من الشخصيات المعنوية، وينسحب ذلك على الشخصيات الروائية والقصصية والأسطورية، ففي كتابهما: "إن العلوم والفنون والفلسفات في الحقيقة مبدعة بدورها، رغم أن إبداع المفاهيم بالمعنى الدقيق يرجع إلى الفلسفة وحدها. لا تكون المفاهيم في انتظارنا وهي جاهزة كما لو كانت أجساما سماوية. ليس هناك سماء للمفاهيم. بل ينبغي ابتكارها وصنعها، أو بالأحرى إبداعها، و لن تكون أي شيء إن كانت لا تحمل توقيع مبدعيها" (دولوز- غتاري:٣٠)، ومن ثم فإن الآداب والفنون تساهم في وضع المفاهيم جنبا إلى جنب مع الفلسفة أو تمهد لها، لوضع المفاهيم واقتراحها وتكريسها عبر الشخصيات النموذجية التي تنتجها. وكذلك يؤكد (جيل دولوز) على ضرورة الاهتمام بالمشكلات وإبداع المفاهيم، وينبغي النظر تحت تلك المفاهيم بحثا عن المشكلات، وطرح الأسئلة الحقيقية، فما يهم هو: أي مشكلة يناظرها طرح السؤال وأي مفهوم سيصنعه؟. وإذا لم يكن لديك لا مفهوم ولا مشكلة، تظل في السطحية المبتذلة.(دولوز، و بارنت: ٧٧)

كانت الرؤى ولا تزال منظومة تفكير فلسفية الغاية منها بناء معرفة، إذ أن "كل معرفة هي معرفة

من خلال المفاهيم ولما كان العقل هو العنصر الكلي في الإنسان فإنه يترتب عليه التوحيد بين المعرفة والمفاهيم. فالمفاهيم تتكون استقرائيا عن المقاربة... إن الاستدلال الاستقرائي معني بتكوين المفاهيم... فيكون التعريف هو مجرد التعبير عن المفهوم بالكلمات" (شريف٧٢:٢٠٢٤)، ولكن ما يجب الاشارة إليه، هو أن من غير الممكن اعتبار أن العملية الإبداعية للمفاهيم مقتصرة على الفلسفة فقط، بل كذلك نجد هذه العملية في الحقول المعرفية الاخرى، ولكن الامر الذي قد نغفل عنه، هو تلك العلاقة بين هذه الحقول، حيث يكون ذلك التكامل والترابط بين حقول المعرفة.

إن المفاهيم لن تكون جاهزة مسبقا، بل تحتاج إلى خلق وإبداع كما بينا وهذه هي المهمة المنوطة بالرؤية الأدبية، فمن واجب الأديب الرائي نحت المفاهيم، وقبل ذلك عليه أن يمتلك الجرأة في الابتكار والجراة لمواجهة الناس بها، وهو ما يريده نيتشه من المفكر، إذ "لا ينبغي أن يكتفي بقول المفاهيم التي تمنح لهم مقتصرين على صقلها وإعادة بريقها، وإنما عليهم الشروع بصنعها وإبداعها وطرحها وإقناع الناس باللجوء إليها، لا نزال جميعا، إلى اليوم، نؤمن بمفاهيمنا فقط ونركن إليها".(دولوز– غتاري ٣٠-٣١)

الشخصيات المفاهيمية في الرواية هي فكرة ترتدي ملامح بشرية، وفي الرواية، لا تسير هذه الشخصية لتعيش حياتها، بل لتظهر للقارئ كيف تتصارع القيم والأفكار داخل عالم بشري. ومن الشخصيات المفاهيمية التي تمثل الفلسفة الإيكولوجية، وتتناسب مع المنجز القصصي الموجه لليافعين والفتيان، وهذا يدل على حدية الشخصيات الوارد حضورها في هاتين الروايتين، عينة الدراسة، والتي يمكن تقسيمها على وفق المفاهيم، على شخصيتين هما: شخصية (فارس) في رواية طفوليا كوكب الأطفال وشخصية (ميلاد) في رواية تشيبكو، وهما أبطال الأحداث والمتخيل الإيكولوجي، في الروايتين.

فارس:

شخصية فارس من الشخصيات المفاهيمية في رواية (طفوليا كوكب الأطفال)، وهو طفل في الحادية عشرة من عمره، يعاني من مرض الربو المزمن، وهو ضحية مثل آلاف الضحايا الآخرين، نتيجة الإهمال البيئي، ونتيجة التعسف الذي كان الإنسان مصدره الرئيس والمباشر. ثم أن للبيئة تأثيرا كبيرا على الإنسان بطرق مختلفة. فهي تؤثر على صحته الجسدية والعقلية، وطبيعة حياته بشكل عام. فهو يتسبب في أحداث مناخية متطرفة أكثر توترا وشدة، من قبيل: موجات الحر والجفاف والفيضانات، والتي يمكن أن يكون لها عواقب وخيمة على صحة الإنسان، بما في ذلك ضربة الشمس والجفاف والعرق.

وكما هو معلوم أن تدمير النظم الإيكولوجية من الأمور السيئة للكوكب كله، بل لصحة الإنسان أيضا على ذلك الكوكب. ومع هذا التدمير والإنهيار يتحول الإنسان إلى ضحية لعوامل طبيعية وبيئية مؤثرة سواء كانت بشكل مباشر أو غير مباشر على حياته ومصيره. فالإنسان في هذه الحالة ومع الانهيار المتواصل للنظم الإيكولوجية والتدهور البيئي يصبح كائنا يتنفس ويعيش تحت رحمة الأرض التي تحمله وتحتضنه. فنجد هذه الضحية في الرواية، حين يقول الراوي: "فقد تعود فارس منذ صغره انتظاره هناك... أما في تلك اللحظة فلم يجد الأب أثرا لابنه من خلا البلور! وهذا لا يحدث إلا حين يكون مريضا وملازما لسريره في غرفته العلويه" (بن عياد: ١٨)، ومما تجدر الإشارة إليه أن هذه الشخصية ومع ما تعانيه من مرض وضيق في التنفس إلا أن الرواية تصوره على إنه مهمل ولا يهتم بصحته ويبدو ذلك

عبر نسيانه المتكرر لتناول الدواء، وفيها صورة للطفولة واللامبالاة بما يمرون به، فالمهم عندهم الحياة والسعادة فيما يحبون ممارسته من هوايات وألعاب. وفي مثال آخر يقول:

–هل تناولت دواءك؟

استنجد الدكتور فهمي بالسؤال المعهود ليخفي عجزه عن تقديم الإجابة المرجوة لابنه. فأجابه بكل برود هذه المرة.

–لا يا أبي، لقد نسيت !(بن عياد: ٢٣)

هنا نجد فارس غير ملتزم بوصية أبيه فهو كان مشغول الفكر وتائها في عوالمه الخاصة، وكان يحمل هما أكبر من أن ينتبه لتفاصيل صغيرة مثل كإغلاق النافذة أو أخذ المنديل، فلم يكن تجاهل فارس لوصية أمه عصيانا، بل يبدو إن ما ناداه في قلبه وذهنه أكبر وأقوى من صوت أمه.

–حسنا! حسنا! يا لهذه الرسائل! لا تلق بمحفظتك أرضا. اخلع حذاءك و احتذ خفيك الخفيفين. لا تعرض نفسك للهواء. وأغلق النافذة قبل تغيير ملابسك!

–حاضر ماما !

–طبعا! لم يطبق فارس ولو وصية واحدة من كل ما سمع... .(بن عياد: ١٠-١١)

مانشاهده في شخصية فارس هو ازدواجية، فهو شخصية مهملة في الأمور التي تتعلق بحياته هو نفسه، كما في المثال المشار إليه، ثم نجده في مقابل ذلك يتمتع بالنشاط والحيوية في المتابعة والنهوض بالواقع البيئي، هذا يمثل للقارئ أنه شخصية تتفانى في حب (الغير). و(الغير) هنا: (أطفال العالم)، وهنا يتجلى البعد المفاهيمي الذي تصوره الرواية الإيكولوجية عبر شخصية فارس، ويظهر ذلك من خلال النشاطات والبحث عن العالم الجديد، ذلك العالم الذي يتناسب مع قيمة الإنسان و البراءة الطفولية.

مفهوم الإندماج الإيكولوجي: ميلاد (ابن الشجرة):

نجد موضوعة الإندماج الإيكولوجي والتفاعل المطلق بين الذوات ما تمثل لدينا في المتخيل السردي الإيكولوجي لدى شخصية ميلاد ابن الشجرة في الرواية تشيبكو، إذ تبرز هذه الشخصية كرمز للتجذير والارتباط العميق بالأرض والطبيعة، وهو يمثل العلاقة العضوية بين الإنسان ومحيطه الطبيعي، إذ تتجسد فيه مفاهيم الانتماء والهوية البيئية، وهو ليس مجرد شخصية روائية، وإنما هو تجسيد لفكرة المقاومة السليمة والدفاع عن البيئة، ومن خلاله تسلط الرواية الضوء على أهمية التوازن بين التنمية والحفاظ على البيئة، وتدعو إلى تبني ممارسة مستدامة تحترم الطبيعة وتضمن استمرارية الحياة للأجيال القادمة. لذلك نستطيع أن نقول: إن شخصية ميلاد شخصية مفاهيمية، لأن ميلاد في هذه الرواية لا يمثل شخصا فرديا بقدر ما يجسد فكرة عامة أو مبدأ أوسع. فهو ليس مجرد شخصية لها ماض وحياة واقعية، بل يصبح تمثيلا رمزيا لقيم معينة.

ما نجده في الرواية أن ميلاد يتجرد من هويته الشخصية، مقابل الهوية البيئية العامة، بل أنه يجد نفسه جزءا من البيئة إلى الحد الذي يستنكر فيه تصنيفه إلى تصنيفات أخرى مجاورة، وهذا ما نجده عندما يرفض أن ينادى من قبل الآخرين باسمه (ميلاد)، ويفضل بأن ينادى (ابن الشجرة)، في هذه الرواية ومن خلال رفضه لاسمه ميلاد و اختياره لاسم ابن الشجرة نجد أن الشخصية هنا ممن يمكن تصنيفها بالشخصية المفاهيمية، فالاسم يوحي بتعلق الشخصية بالبيئة وما تعانيه، وذلك ما جاء على لسانه: "ذلك الطفل هو أنا يا أرنيتا أجاي. اسم ذلك (الطفل ميلاد). اسم أكرهه كرها شديدا. خصوصا عندما يردده الطلاب الأطفال الذين أدرسهم: (سيدي ميلاد!). أحب الاسم الذي اخترته

لنفسي. (ابن شجرة المشمش)" (بن عياد: ١٥). ولو أنه زاد بعض الخصوصية والتجنيس لكان يوافق على مقترح ان يكون اسمه (ميلاد ابن الشجرة) إلا أنه مع ذلك يرفض أن يجنس، و ذلك لأنه لا يرى نفسه كفرد اعتيادي له تاريخ شخصي وحسب، وإنما كيان يتجاوز الفردانية، بل يريد أن يكون صوت الضمير البيئي والهوية المقاومة في وجه الاقتلاع والخراب. ومع ذلك فهو لا يعرف نفسه ككائن اجتماعي بقدر ما يعرف نفسه بوصفه امتدادا للطبيعة فبهذا الشكل لن ينفصل الإنسان عن محيطه، بل يصبح جزءا منه.

وتستأنف الشخصية (ميلاد) في دفاعها عن البيئة مما يشكل ذلك الدفاع مفهوما فلسفيا محوره (الإيكولوجيا)، وهو ذلك المصطلح الذي اقترحه عالم الحيوان الألماني ارنست هيجل (فيروز٢٠٢٣:٥٥٥)، ويراد به علاقة الحيوان مع المكونات العضوية واللاعضوية أي الحية وغير الحية في البيئة. فالمفهوم الإيكولوجي يضعنا أمام حقيقة أساسية مفادها أن صحة الإنسان ورفاهيته مرتبطتين ارتباطا وثيقا بصحة الأنظمة البيئية التي نعتمد عليها. فعندما تتدهور هذه الأنظمة، تتدهور معها جودة حياتنا وتتقلص فرص ازدهارنا كمجتمعات بشرية؛ لذلك تحتل قضية حماية البيئة أهمية دولية كبيرة، وهي تمثل واحدة من أهم القضايا في العصر الحديث إن لم تكن أخطرها على الإطلاق، لتعلقها بمستقبل البشرية ومصير النوع الإنساني، ويزداد هذا التهديد كلما زاد التقدم العلمي والصناعي والحضاري. فالحفاظ على البيئة وحمايتها لها بعد استراتيجي للإدارة الرشيدة للموارد الطبيعية لأنها شرط أساسي لتحقيق التنمية المستدامة، والثقافة البيئية تهتم بإعداد الفرد للقيام بدوره في مواكبة التغيرات البيئية ليصبح أكثر مشاركة في مواجهة مشكلاتهم وإيجاد حلول تتصف بالإيجابية.(بورفيس ٢٠٢١: ٧١٨)

و يعد الإنسان من أهم العوامل المؤثرة في التوازن البيئي.(بلقندوز٢٠٢١: ١٨٩) وله دور فعال في حماية تلك البيئة عبر حماية الموارد الطبيعية والتنوع البيولوجي ووضع معايير صارمة للانبعاثات الصناعية ومعالجة النفايات ومراقبة جودة الهواء والماء، فضلا عن ذلك مواجهة تغير المناخ من خلال خفض انبعاثات غازات الاحتباس الحراري والانتقال إلى مصادر الطاقة المتجددة وتعزيز كفاءة استخدام الطاقة، بالموازنة بين النمو الاقتصادي والعدالة الاجتماعية والحماية البيئة وذلك لتحقيق التنمية المستدامة.

نظرا للمخاطر العديدة التي يسببها التلوث البيئي، فقد انتهجت الدراسات العلمية المتخصصة لبحث هذه الظاهرة منذ نهاية الستينات وبداية السبعينات من القرن العشرين، فقد عقدت المؤتمرات والندوات والحلقات العلمية على كل الأصعدة المحلية و الإقليمية والعالمية التي نبهت على خطورة التلوث البيئي من جميع النواحي الاقتصادية والاجتماعية والصحية، وأقرت بضرورة اتخاذ الإجراءات اللازمة لحماية البيئة عن طريق سياسات تهدف إلى رسم القوانين ووضع التشريعات اللازمة للمحافظة على سلامة الأنظمة البيئة وفاعليتها وحمايتها من تداعيات التدهور الناتج عن هذا التلوث بالسياسات البيئية.(صليحة٢٠١٧: ٩٥) ومثل ما تقدم تظهر هذه السياسة عند (ميلاد) في الرواية، فهو يقوم بتربية الطلاب للحفاظ على البيئة والدفاع عنها، و نشر الوعي البيئي وانتشار الثقافة البيئية بين الطلاب والمجتمع برمته، وقد يظهر ذلك جليا عبر ما جاء على لسانه:

"...أيها الأطفال ، الحطابون القساة يهددون باقتلاعها والشجرات أخرى هي كل مابقي في كل الحديقة. فهل نصمت؟

– لا! أجابوا بصوت متناغم

- ماذا نفعل يا سيدي ميلاد؟ تساءلوا بأصوات متحمسة.

--حسنا يا أطفال، لنفعل مثل الفيشنويين! (بن عياد١١٢-١١٣)

ما نجده في هذا النص وتجدر الإشارة إليه أن ميلاد يود أن يعلمهم ويغرس في قلوبهم حب البيئة والحفاظ عليها من التدمير أو الاستغلال الجائر، واتخاذ مواقف ضد الظلم بحق الطبيعة ومكوناتها، ويعلم الأطفال والطلاب أن الأرض ليست ملكا للإنسان فحسب، بل هي ملك لكل كائن سواء أكانت كائنات حية أم كائنات غير حية، لانها ملك للجميع؛ فعلينا الحفاظ عليها، ويؤكد للأطفال في العالم ولطلابه في المدرسة أنهم ورثة هذا الكوكب ويمثلون الأجيال القادمة المعنية بحمايته، و أن البيئة التي نعيش فيها إن هي إلا رمز تاريخنا وتاريخ أجدادنا، و من دون وعيهم بما هي فيها من مخاطر سيكبرون وهي مليئة بالتلوث وخالية من الجمال والتوازن، لذا ينبغي أن نحافظ عليها من أجل المستقبل ومن أجل أجيالنا. ومع ذلك استطاع ميلاد أن يغرس في قلوب الطلاب بذور الوعي البيئي، وينمي فيهم روح الانتماء إلى الأرض والوطن، مؤمنا بأن المستقبل المشرق يبدأ على يدهم.

نتبين مما تقدم أن الدراسة بشخصيتين يمكن التقريب بينهما، شخصية ميلاد الذي يستغني عن اسمه وجنسه البشري أمام البيئة وموجوداتها التي تمثلها الشجرة، وشخصية فارس الذي يستغني عن صحته و عن الاعتناء بذاته مقابل حياة الأطفال في العالم. كلاهما يقاتل من أجل المستقبل فـ (ميلاد) بأفعاله وأقواله يحمي الأرض، في المقابل نجد (فارس) يهيئ الحياة ليكون فيها مكان آمن لأطفال العالم. : فهما في الجوهر واحد، وإن اختلفت وسائلهما، إذ تتجسد الغاية في أن يظل الإنسان كريما على أرض كريمة، وأن يضحك الطفل مطمئنا تحت شجرة لم تغتل، وفي كوكب لم يدنس. ومن هذا المنطلق، تبرز الدراسة من خلال هاتين الشخصيتين مفهومين إيكولوجيين أبدعهما الروائي صلاح بن عياد ليحمل بهما رسالته البيئية وأنين الأرض وما فيها، في إطار أدبي شفاف وبسيط جسدته رواياته بعمق وإنسانية

المطلب الثاني: الشخصية الساندة :

لا يخلو عمل روائي منها وتأتي ساندة للشخصية الرئيسة المحورية في أحداث القص، وغالبا ما تكون غير نامية وتسير على وفق مستوى واحد، فهي إما عوامل كشف عن الشخصية الرئيسة وتعديل سلوكها، وإما تبع لها، وتدور في فلكها، وتنطق باسمها فوق أنها تلقي الضوء عليها وتكشف عن أبعادها.(عدوان، سعد عودة حسن: ١٤٣٥هـ-٢٠١٤م، ١٥) فالشخصية الساندة هي النافذة التي تسمح لنا بالكشف التدريجي للتعرف والتطلع على أحداث ومجريات النص في الرواية أو القصة، وبالتالي فهي مساعد رئيسي للشخصية الرئيسة في أداء مهمتها وإبراز الحدث، أي أنها أقل تعقيدا وعمقا من الشخصية الرئيسة، ومهمتها تقتصر على تكميل دور البطل، ومساعدته في سياق الأحداث.(بوشبوط٢٠١٨-٢٠١٩: ٢٨)

كما أنها تقوم بالمساعدة في حركة الأحداث عن طريق خلق الصراع وإثارة الحيوية، ودورها مساند، وليس ثانويا لأن المساندة تعبير أقوى فهي تعطي دلالة المبادر والحيوي والمعاضد فكريا أو شعوريا فالشخصية الثانوية هي شخصية مساندة أو مساعدة تعطي للعمل الروائي حيويته وقدرة على إبلاغ رسالته، وأن تجذير الصورة الدرامية داخل العمل الروائي لاتتم الا من خلال تحريك الشخصيات الثانوية التي تعطي للصراع ذروته ومعناه، ومن هنا فالشخصية ليست حالة أو مادة عابرة أو مفروضة

على مسرح الحدث، فالشخصية الساندة بطلة أيضا إنما بمستواها.(حمودي١٩٨٨: ٤٣)

ومع ذلك"تلعب الشخصية الساندة دورا مهما في توضيح القصة و توسيعها".(سليم، خالد جعفر، ٢٠١٧، ٤٣) فهي تشارك في نمو الحدث القصصي وبلورة معناه والإسهام في تطويره.(رحمانی٢٠٢٢-٢٠٢٣: ٤٧) وتتنوع هذه الشخصيات في العمل الروائي بين المرشد ومصدر الحكمة أوالنصح، أو تكون مصدرا للصراع وتخلق مشلكة تدفع القصة إلى الأمام، أو تستخدم هذه الشخصيات كعنصر فكاهي أو عاطفي لكي يخفف التوتر أو تستخدم لإضفاء طابع مرح يقرب القارئ من العالم القصصي. لذلك تأثير الشخصيات الساندة على مزاج الأطفال وتعاطفهم كبير ومنوع، وكذلك التفاعل مع الأحداث. والشخصيات الساندة لها دور مهم وبارز في تنمية النمذجة السلوكية بطريق غير مباشر، وتجسيد القيم من خلال الأفعال مباشرة، فهذه الشخصيات سبب من الأسباب لكي يتعلم الطفل أن العالم مكون من أفراد مختلفين، ولكل منهم دور مهم في المجتمع. ومع أن الشخصيات الساندة أو الشخصيات الثانوية لا تحتل مركز القصة، فإنها ضرورية في خلق تجربة سردية غنية في مشاعر الطفل وسلوكياته، وتدعمه في فهم الحياة والآخرين بطريقة لطيفة وفعالة. لذلك فإن الشخصية في قصص الأطفال يمكن عدها أهم مكون فني فيها، وذلك لأن الطفل يتفاعل أساسا معها ويهتم بكل أفعالها وأقوالها أكثر من أي شيء آخر.(ظريف٢٠١٥: ٤٤) ومما يجدر التنبيه إليه أن المتلقي في مختلف الأجناس الفنية رواية كانت أو مسرحا أو فيلما يميل غالبا إلى التماهي مع البطل أو الشخصية المحورية. فهذه الشخصيات تقدم عادة بوصفها نماذج يحتذى بها، لما تجسده من مواقف وأفعال وبطولات، سواء استندت إلى وقائع واقعية أو انطلقت من عوالم أسطورية، الأمر الذي يجعل الجمهور يسعى إلى تقليدها أو الاقتداء بها على مستوى الوعي أو الخيال، و أحيانا لا يحبذ المتلقي الشخصية الثانوية في أدب الأطفال، ولا يريد أن يكون مثل الشخصية الساندة، وذلك لأنها كثيرا ما تكون في هذا الأدب شخصيات ساذجة بسيطة تجعل الطفل المتلقي أمام مفترق متناقض بين الشخصية الرئيسية الفاعلة المؤثرة وبين الشخصية الساذجة البسيطة المضحكة في أحايين كثيرة وهذا ما نشاهده في أفلام الكارتون المقدمة للأطفال.إذ لا يكون في مركز الأحداث، في شخصية تساعد البطل، وهي سبب لكي يشعر المتلقي بأنها أقل أهمية من الشخصية الرئيسة المحورية.

إذن تحضر الشخصيات الساندة في العمل الروائي بوصفها عنصرا فكاهيا أو عاطفيا، ومع ذلك فإن الشخصيات الساندة نادرا ما تحظى بالتقدير أو الأضواء كما يفعل للبطل، والمتلقي لا يريد أن يمثل هذا النوع من الشخصيات، بل يريد أن يكون شخصا استثنائيا، ويحقق إنجازات عظيمة، ويتغلب على صعوبات كبيرة. لذلك نستطيع أن نقول: إن المتلقي بطبيعته يميل إلى تخيل نفسه في مكانة مميزة، وليس في موقع ثانوي.

إن الشخصية الثانوية تحمل مفهوما هي الأخرى، ولأن في هذه الدراسة تناولنا في المطلب الأول المفاهيم الكبرى، لذا استبعدت هذه الشخصيات عن عنوان الشخصيات الساندة، ومما يمكن أن تحمله هذه الشخصيات في كونها تمثل المتلقي أو الشخصيات التي ينبغي لها أن تكون بمستوى الشخصيات المفاهيمية.

في أحايين أخرى تكون الشخصية الساندة داعمة للمفهوم العام الذي تحمله الشخصية الرئيسة ولا تتصف بالسذاجة التي أشرنا إليها وهذا بالضبط ما نطالعه في الروايتين عينة الدراسة، ذلك لأن

الشخصيات الساندة التي نجدها في الروايتين، لها دور مهم في تطور الأحداث وتحمل رسالة مهمة في القيم والإنسانية، وهما (كاميليا والدكتور فهمي الصافي) في رواية طفوليا (كوكب الأطفال).

الشخصيات المساندة المتفاعلة إيكولوجيا:

فضلا عما تطرقنا إليه في دور الشخصية الساندة وأهميتها تقف الدراسة في هذا المحور عند الشخصيات الساندة التي تتفاعل إيكولوجيا، بمعنى هي ساندة للمفهوم الإيكولوجي ومتفاعلة مع الموضوع الإيكولوجي بما يقدمه في العمل السردي من صورة فنية متخيلة، ومن هذه الشخصيات:

-كاميليا:

كانت كاميليا من الشخصيات المساندة في رواية (طفوليا كوكب الأطفال)، وهي أم لطفلها المريض فارس، وتمثل شخصية السيدة كاميليا نموذجا للمرأة المثقفة التي تسعى إلى تغيير اجتماعي وفردي من خلال عملها وتعاملها مع الأطفال، فقد كانت مدرسة فنون تشكيلية في المعاهد الثانوية، وهي أيضا رسامة بارعة عرفت نجاحات كثيرة، وتبرز أهميتها من خلال دورها في تشكيل وعي الأجيال الجديدة وتأثيرها على مسار الأحداث.

إن الرواية من خلال هذه الشخصية تسلط الضوء على دور الأم في حياة الطفل وتضحيتها بكل ما تحبه من أجله، وتجلى ذلك حين تخلت عن وظيفتها لتتفرغ للاعتناء بفارس، الذي كان بحاجة إلى رعاية دقيقة. ولم يبق لها من عالمها السابق سوى ما أبدعته يداها من لوحات تزين بها المنزل. و مما يلفت الإنتباه أن السيدة كاميليا ليست نادمة على قرارها بترك العمل، بل كثيرا ما تقول لفارس بكل ثقة وحنان: "أنت أجمل إنجازاتي يا حبيب أمك!".(بن عياد٢٠) فهي لم تكن متحسرة ولا نامة على الترك الوظيفتها، بل تريد أن توصل رسالة مفادها: إن الحب الحقيقي يظهر في لحظات الشدة، لا في الكلمات فقط، فرعايتها لفارس لم تكن مجرد واجب، بل كانت فعل حب عظيم وتضحية إنسانية تشيد بها الرواية بشكل غير مباشر. فهي تحمل رسالة عميقة، إذ تمثل كل أم تبذل الغالي والنفيس من أجل سعادة أبنائها. لذا، على الرغم من بساطة حضورها تظل كاميليا من الشخصيات المؤثرة التي تسكن ذاكرة القارئ وتمنحه درسا في الحب والحنان والقوة. فهي نموذجا للأمومة الحنونة والتضحية النبيلة، فكان حضورها ذا أثر بالغ في إبراز قيم الوفاء والصبر والحب غير المشروط. ففي عينها أن فارس لم يكن أبنها فحسب، بل رسالة ومعجزة صغيرة تتحدى الألم، و مرآة تعكس أعظم ما فيها من حب وإنسانية. و حينما تقول (أنت أجمل إنجازاني)، أي أن الإنجاز بالنسبة لها لم يكن وظيفة مرموقة، ولا وساما تتباهى به، بل أن أجمل ما أمتلكته في هذا الكون هو هذا الطفل الصغير بنظرته وابتسامته ووجوده. و أرادت أن تقول له أنا وطنك و أمك رغم كل المصائب.

ومع أنها تركت وظيفتها من أجل الإعتناء بابنها فارس المريض، إذ يقول الراوي: "... يكفي أنها استقالت من عملها كي تتفرغ لشؤون البيت"(بن عياد٢٠)، وهي بهذا تؤدي عملا إيكولوجيا في بيتها ولأبنها المريض فضلا عن ذلك فقد رسمت له صورة الكوكب "... أن ترسم لنا ذلك الكوكب الخيالي وفقا لمواصفات الأطفال المختلفين. وإليكم ما رسمت..."(بن عياد٩٢)، وفي قولها يتجلى الدرس الإيكولوجي الاسنادي لما كان ينافح عنه فارس في مشروعه البيئي. ذلك الكوكب الجميل الذي كان يوما ما كوكبا للأطفال، وأرادت أن تقول له أن الأرض كوكبك وكوكب أطفال العالم و أنتم لستم غرباء،

بل أنتم من يملك مفتاح إصلاحه، لاتتركوا الأرض، بل تذكروها كما يجب أن تكون، بخيالكم بأيديكم وبراءتكم، فأنتم تبحثون عن الأرض، تلك الأرض التي نسيها الكبار.

ولأنها كانت مدرسة ومع ذلك كانت رسامة أيضا، فهي تحاول من خلال أعمالها أن تعلم ابنها كيف يتعامل مع الحياة والمحيط الذي يعيش فيه، ومن هذه الأعمال والتعامل ما نجده في الرواية على لسان الراوي حين يقول: "تحب السيدة كاميليا أن ترى الأشياء مرتبة. بل هي مهووسة جدا بذلك". (بن عياد١٩) في هذا النص نجد أن السيدة كاميليا تريد أن تخبر ابنها (فارس) أن ترتيب الأشياء هو انعكاس لشخصية دقيقة، محبة للنظام، ومع ذلك فهي تريد أن تقول له أن الترتيب ليس فقط بالأشياء المادية، بل ترتيب الأفكار والمشاعر وجعلها أكثر إنسانية، ونلحظ من خلال تصرفاتها لا تقول له إنها تحب الترتيب، بل تعلمه أنها لاتقبل الفوضى، ومع ذلك تريد أن توصل له فكرة أخرى هي: إذا أردت أن تكون جزءا من عالمي، يجب أن تحترم نظمي، وأن تعرف أن التفاصيل الصغيرة مهمة عندي بقدر الأمور الكبرى. وتدعو الرواية القارئ للتأمل، وقائلة له: هل حياتكم مرتبة؟ وهل تسيطر على الفوضى على حياتك؟

- الدكتور فهمي الصافي:

تعد هذه الشخصية من الشخصيات الساندة في رواية (طفوليا كوكب الأطفال)، تظهر هذه الشخصية بين الحين والآخر على أنها ساندة لفعل الشخصية الرئيسة وملازمة لها وتشترك معها في بيان أهمية شخصية الأب، فهو يجسد الأب الداعم والموجه، وهو والد فارس المريض، الشخصية المحورية في الرواية، يتميز الدكتور فهمي الصافي بحضوره الإنساني العميق، ويظهر ذلك من خلال أفعاله من مثل: "وكان الدكتور فهمي قد ركز جرسا يربط بين غرفته وزوجته في الأسفل وغرفة فارس في الأعلى" .(بن عياد٢٥)

تتجلى في هذه الشخصية رسالة إنسانية ذات بعد أخلاقي وأبوي واضح، موجهة على نحو خاص إلى الابن، وعلى نحو أعم إلى أطفال العالم. إذ يسعى النص من خلالها إلى ترسيخ فكرة التواصل الإنساني القائم على الحب والأمان، إذ يدرك الأب أن بين البشر خيطا خفيا من المودة والارتباط الروحي ينبغي الحفاظ عليه، وعدم السماح بانقطاعه. كما تعبر الشخصية عن وعي عميق بمعنى الحضور الإنساني رغم الغياب المادي؛ فالأب يوصي ابنه بأن يصغي إلى الحياة بقلبه لا بأذنيه، في إشارة إلى بقاء الأثر الإنساني بعد الفقد، وإلى أن التواصل الحقيقي يتجاوز حدود الزمان والمكان. ويمتد هذا البعد الرمزي ليشمل أطفال العالم جميعا، في دعوة صريحة إلى صون الخيط الواصل بين الإنسان وأخيه الإنسان، وبين الأبناء والآباء، باعتباره خيط الرحمة والانتباه. وهنا يأتي رمز "الجرس" في النص بوصفه تجسيدا لهذا المعنى؛ فهو يمثل صوت الإنسانية الداخلي الذي يذكر بضرورة الإصغاء للآخر والحفاظ على الروابط العاطفية والروحية التي تمنح الوجود بعده الإنساني العميق. وعليه، فإن "الجرس" يتحول في بنية النص إلى رمز للتواصل الإنساني غير المشروط، وإلى أداة تذكير مستمرة بأن هناك دائما من يصغي ويشعر، حتى وإن بدا بعيدا، مما يرسخ رؤية الكاتب الإيكولوجية والأخلاقية القائمة على التراحم والإنصات للآخر. ومع أنه يمثل في الرواية نموذجا للأب المثالي، فهو أيضا يمثل زوجا مثاليا أيضا، ويتجلى ذلك عندما يقول لفارس: "ولقد قال الدكتور فهمي مرة لابنه فارس عن الأمر: إنه يشبه المرض النفسي المسمى (الوسواس

القهري). وهو هوس مبالغ، لكن علينا احترامه حتى لا نسبب للأم الحنون أي ضيق".(بن عياد١٩-٢٠)

ومع أن أم (كاميليا) تعاني من هذا المرض، كما يصفه الراوي في الرواية، فالدكتور يطلب من ابنه فارس أن يتعامل معها بالتعاطف قبل العقلانية، فهناك كثير من الأشياء لا تفسر بالعقل فقط، بل يجب أن تفهم بالقلب أيضا، وبدلا من أن يقول له: دعها وشأنها، قال له: احترم ما تشعر به، ولا تكن سببا في ضيقها، وهذه رسالة ذات بعد تربوي، وعلى الرغم من ذلك فهو يدعو لنوع جديد من الرجولة التي فيها رقة، ومسؤولية وجدانية، واحترام المرأة من منطلق إنساني لا تكلف فيه، فهو لا يريد من الرجل أن يتحمل النساء، بل يدعو إلى الاحترام وهو أرقى من الصبر السلبي، لأن الرجولة الحقيقية لا تقاس بصلابة القلب، بل بقدر ماتحتمل من حنان دون أن تهتز. ويريد أن يقول لفارس وللعالم إسأل نفسك، ماذا لو كنت مكانها؟!

و على الرغم من أنه من الشخصيات الساندة في الرواية، و لا تظهر كثيرا في مجريات الأحداث. إلا أنه ركن أساسي في البناء الدرامي للرواية. وتظهر أهميته من خلال تأثيره العميق على مسار حياة ابنه وقراراته. فهو نموذج للأب الحنون الذي يوازن بين مسؤوليات العمل ومتطلبات الأسرة.

الشخصيات المساندة غير الفاعلة إيكولوجيا:

هي ذات الشخصيات الساندة التي تحدثنا عنها وذكرناها سابقا أن الشخصية الساندة في بعض المواقف مساندة للشخصية الرئيسية، ونجدها في مواقف أخرى معارضة لها ومنافسة لها، وذلك حسب الغاية التي وكلها لها الروائي.(براهمي٢٠٢١: ٦٧)

من خلال قراءتنا ومتابعتنا للرواية نستطيع أن نقول إن: هناك شخصيات ساندة تمثل المجتمع وتكافح وتدافع من أجل البيئة والتنمية المستدامة، وهي جزء مهم من المجتمع الذي يصوره لنا الروائي، ومع ذلك أيضا هناك شخصيات مع أنها ساندة للشخصية الرئيسة، إلا أنها تمثل السلطة التي لها يد عليا في تدمير التوازن البيئي الذي أصبح هما عالميا، و تهديدا حقيقيا للإنسان. و من الشخصيات المساندة التي رسمها الروائي في رواية تشيبكو وغير متفاعلة الإيكولوجيا، هو أبو (ميلاد).

- ابو ميلاد:

وهو من الشخصيات المساندة في رواية تشيبكو، وهو أحد أوجه الصراع في التعامل مع قضايا الأرض والبيئة، فهو والد ميلاد، والد ذلك الشاب الذي يكافح ويناضل لحماية البيئة والأشجار، بينما ينتمي أبوه إلى جيل الحطابين الذين اعتادوا على قطع الأشجار، وهو رمز لتلك العلاقة المعقدة بين الإنسان والطبيعة، وبين العيش اليومي والوعي البيئي. ومع أنه من الشخصيات الساندة وظهوره في الرواية محدود، إلا أنه يحمل دلالة رمزية مهمة، فهو لا يرى في الطبيعة إلا موردا للاستغلال من أجل البقاء. رجل في قرية الحطابين، ماتت زوجته، وتركت ابنه يتيما، ويظهر ذلك من خلال ماجاء على لسان الراوي: "الأب عبوس دائما. وهو لا يحب المشمشة". (بن عياد١٢) ومع ذلك عندما يقول (أب عبوس) فهو رمز للسلطة الإقتصادية أو الصناعية أو الحكومة والمؤسسات التي لها يد عليا في التدمير والتدهور البيئي.

إن الرواية تريد ان يصور لنا أن الإنسان هو الذي يدمر بيئته، لأنه يعيش على استنزاف مواردها، مع أنها جزء من الطبيعة. وهو نجار لا يرى في الأشجار سوى ما توفره من أخشاب، إذ يقول الراوي: "إنه مثل أي نجار لا يرى من الأشجار سوى ما توفره من أخشاب. لذلك، كان ينتظر اليوم الذي يدب اليبس

في المشمشة. فتتحول إلى خشب يصنع منه طاولات وكراسيا".(بن عياد١٢) أي أنه شخص ينظر إلى الأشياء من منظور مادي أو نفعي بحت، فلا يرى جمال الطبيعة أو قيمتها في ذاتها، بل كل ما يفكر فيه هو كيف يفيد منها ويحقق منفعة خاصة. وهو على وفق هذا الموقف يكون في الرواية شخصية غير متفاعلة.

ومما سبق ذكره نستطيع النقول: أن هناك فرق كبير في الفكرة والتعامل وفلسفة العمل، بين الشخصيات الساندة في الروايتين. ففي رواية (طفوليا كوكب الأطفال) نجد أن السيدة كاميليا والدكتور فهمي الصافي هما مساندان للشخصية الرئيسة فارس، يكافحان من أجل قضايا الأطفال في العالم، لذا غدا سندا للشخصية الروائية فارس، فهما رمز للقوة والتعايش والصحة والسلامة،أي أنهما شخصيتان متفاعلتان إيكولوجيا، في قبالة ذلك نجد أن شخصية (أبو ميلاد) في رواية (تشيبكو) مع أنه من الشخصيات الساندة ووالد ميلاد الذي يناضل من أجل البيئة والأشجار، بينما أبوه معارض له في مواقفه مع الشخصية الرئيسة في القضايا التي تتعلق بالبيئة وهو غير متفاعل معها، إذ يمثل السلطة الاقتصادية والصناعية ويرمز إليها إذ لديها يد عليا في تدمير البيئة، و تهدد مستقبلنا ومستقبل أجيالنا.

المطلب الثالث: الشخصية الفانتازية:

الفانتازيا مصطلح من المصطلحات الحديثة التي تناولها النقد العربي في اشتغالاته النقدية خاصة والأدبية عامة. وهي نوع من النصوص السردية التي تقوم بصياغة الواقع على شكل وهم وبلا منطق وبشكل غير مألوف، وتعتمد على السحر، والعفاريت، والجن، والأفعال الخارقة. وظهرت الرواية الفانتازية في الأدب العربي بشكل مميز في الآونة الأخيرة وقد ظهر العديد من الكتاب الذين كتبوا هذا النمط الممتع، الذي نشهد ضمنه عوالم مختلفة عن عالمنا البشري. (جزيرة، عابد، خضري، ٢٠٢٣: ٥١) أما في الأدب العربي كما غيره من الآداب فقد عرفت صورا كثيرة من الأدب الفنتازي إلا أنها كانت تعرف بمفاهيم تلك العصور التي تنتمي لها تلك الأعمال. وما دمنا بصدد الرواية التي لم يعرفها العرب قبل العصر الحديث وبما أننا بصدد الفنتازيا بوصفها مفهوما جديدا؛ نجد ضرورة لتعريفها والتفصيل في شأنها بما له علاقة بهذه الدراسة، فضلا عن الفانتازيا وعلاقتها بـ (أدب الأطفال واليافعين) إذ تعد من التقنيات التي يعتمد عليها الكتاب للترفيه عن هذه الشريحة وسد حاجاتها الضرورية التي تتمثل في تعزيز الخيال.

يزخر أدب الأطفال بالفانتازيا وهو محبب وممتع لديهم. إن القصص تجعل الأطفال مقبلين عليها يتشوقون لقراءتها وسماعها. وتحفز هذه القصص مخيلة الطفل، لأن فيها طابع الإدهاش والغرائبية في الأحداث، كما إن قدرات أبطالها الخارقة وسير الزمن فيها قد يجعل القارئ (الطفل) يفترض بان لها دورا أساسيا في إثراء مخيلة الطفل. وعلى الرغم من ذلك فإن مهمة الفانتازيا ليست إيصال المعلومات إلى الأطفال فحسب، بل اشباع مخيلاتهم ودفع عقولهم إلى التفكير في آفاق أكثر سعة، لذا تعد تنمية قدرة الطفل على التخيل والتأمل والمرونة أحد أهداف هذه القصص.(بهروزي، حبيبي، نسب ٢٠٢٣: ٢٧-٢٨-٢٩)

إن توظيف الفانتازيا و الخيال في القصص الموجهة للأطفال شئ صعب ومهم في الوقت نفسه، وذلك لأنه يقلل من التوترات النفسية، فلابد أن تتناسب تلك الرسوم الخيالية مع عقل الطفل وطبيعته الانفعالية، وتساعده على اكتساب المعلومات والمهارات المختلفة، وأن تنقله إلى عالم يخفف من توتر الواقع الذي لا يمكنه مواجهته، ومع ذلك فإن الفانتازيا والخيال في قصص الأطفال يساعده على التفكير ويؤدي دورا

مهما في تطوير شخصيته فكرا وتعبيرا، كما تساعده على تأهيل القدرات التأملية والإبداعية واللغوية لديه. (الأحمد١٢١:٢٠٢٣) لذلك من الضروري مراعاة عدم المبالغة الشديدة في الأحداث، وتضخيم الشخصيات وبطولاتها، حتى لا يعجز تفكير الطفل عن التمييز بين الواقعية واللاواقعية.

ومن الشخصيات الفانتازية التي رسمها صلاح بن عياد في الروايتين، هي شخصية الشجرة الأم. والتي تدعى أمريتا وهي شخصية فانتازية ذات ملامح سمراء في رواية تشيبكو، لا يراها أحد سوى ميلاد (ابن الشجرة)، الذي أحبها كما أحب أمه، وتعلق بها بعد وفاة أمه الحقيقية في سن مبكرة جدا. وصار يعدها أما له، ولها في الرواية حظور أمومي روحاني نوعا ما. وتتميز هذه الشخصية بكونها جسرا بين عالم البشر و عالم الطبيعة، حيث تترجم صوت الأشجار والغابات إلى لغة يستطيع ميلاد فهمها واستيعابها، وعلى الرغم من ظهورها القليل ودورها السائد في مجرى الأحداث، فإن دورها محوري في إيصال الرسالة البيئية والطبيعية التي تحملها الرواية، وحضورها الفانتازي المؤثر يضفي عمقا روحيا وبعدا رمزيا على النص الروائي المعني بالقضايا البيئية. ومن خلال دورها تعمل (الشجرة الأم) على تعميق وعي القارئ بأهمية الحفاظ على البيئة، ومع ذلك تشكل صوتا تحذيريا ضد الممارسة البشرية المدمرة للطبيعة، ومع أن تدخلاتها محدودة إلا أنها مؤثرة في مسار الأحداث، إذ تمنح الرواية بعدا أسطوريا يمتزج فيه الواقع بالخيال والتاريخ بالمستقبل، و رغم ظهورها القليل إلا أنها تبقى علامة فارقة في ذاكرة القارئ، وتذكر العلاقة المتجذرة بين الإنسان والطبيعة بمسؤولية تجاه حماية هذا التراث البيئي للأجيال القادمة.

فهي رمز للعلاقة الروحية بين الإنسان والطبيعة، وتعكس القضايا البيئية الكبرى في العالم. فهي ليست امراة بملامح سمراء وإنما تجسيد حي لروح الشجرة والطبيعة ذاتها، ومع ذلك فهي تجسيد للأم المفقودة وللحنان الغائب، وهي وسيلة للهروب من واقع قاس، ويقدم النص شخصية (أم الشجرة) تجسيدا رمزيا لطبيعة بصورة أنثوية، مستلهما التراث الأسطوري العالمي الذي يربط بين المرأة والأرض (الطبيعة)، فهي جسر فانتازي بين عالم الإنسان وعالم الطبيعة، و تعكس من خلال ملامحها وحضورها وتأثيرها رؤيا أدبية تستخدم الفانتازيا أداة للتعبير عن هموم بيئية معاصرة. ويظهر ذلك من خلال ماجاء على لسان الراوي: "هناك أيضا ملامح سمراء لامرأة باسمة من بين أوراق المشمشة".(بن عياد٩)

ومع ذلك عندما يقول الراوي: "هي امرأة لا يراها سواه".(بن عياد٩) أي: أن الطفل يتمتع بخيال نقي، وهذا يمنحه القدرة على رؤية عوالم لا يراها سواه، ولأنها تمثل روح الشجرة والطبيعة فلا تتجلى إلا لمن بات قريبا من الأرض والطبيعة. وبما أن العلاقة بين الإنسان والطبيعة علاقة مفقودة، لذلك (لا يراها سواه)، فهم لا يرون ما لا يودون رؤيته، بينما ميلاد يمتلك الشجاعة للمواجهة والرؤية. و من جهة أخرى عدم الرؤية يعكس الانفصال المتزايد بين الإنسان المعاصر والطبيعة في ظل التحضر والتكنولوجيا. تجسيد الطبيعة في شخصية أم الشجرة يعمل كناقد ضمني للنظام الرأسمالي الذي يختزل الطبيعة إلى مجرد موارد قابلة للاستغلال، وتتمثل لنا هنا الرؤية الماركسية التي يحملها النقد الإيكولوجي، فرؤيا (ميلاد) الأم الشجرة تمثل رفضا لهذا النموذج الاختزالي وتأكيدا على القيمة الذاتية للطبيعة. ومع ذلك فهي رسالة ضمنية بأن إنقاذ البيئة يبدأ بتطور رؤية جديدة للعالم، تلك الرؤية قادرة على تجاوز السطحية والاتصال بالجوهر الروحي للطبيعة. أي

تجسيد أدبي للمفهوم الصوفي "الكشف" إذ تنكشف حقائق الوجود لمن بلغ مستوى معينا من الصفاء الروحي. فـ (ميلاد)يمثل الإنسان الذي تخطى الحجب المادية التي تفصل البشر العاديين عن روح الطبيعة. هذا الاختبار لا يعكس تفضيلا عشوائيا، بل انتقاء طبيعيا قائما على استعداد فطري وروحي. ومن جهة أخرى فهو يعكس الخصوصية الجدلية بين من (يرون) الأزمة البيئية ومن (لا يرونها)، فهو يمثل فئة المدركين لخطورة التدهور البيئي، بينما يمثل الآخرون العاجزون عن رؤية (أم الشجرة) فئة المنكرين أو غير المبالين. وهذه الظاهرة التي يمتلكها (ميلاد) دون غيره يمكن تسميتها بـ(المخيلة الإيكولوجية العميقة)، و تمثل تحولا أنطولوجيا في العلاقة مع الطبيعة من موضوع سلبي إلى ذات فاعلة. وبهذا تتجاوز الرواية حدود السرد فقط لتصبح دعوة للتحول الشخصي والجمعي في علاقتنا بالبيئة والحفاظ عليها.

خاتمة

تتوصل دراسة الشخصية في المتخيل الإيكولوجي السردي في الروايتين إلى نتائج عديدة، لعل أهمها: تبين من الدراسة أن الشخصية محرك أساسي في العمل السردي وحولها تدور الأحداث. خاصة في الروايات الموجهة للأطفال واليافعين. أثبتت الدراسة أن الشخصية المفاهيمية تجسد الأفكار الكبرى ذات الصلة بالوعي البيئي، وأما الشخصية الساندة فهي تلك التي تؤدي دورا وظيفيا في دعم البنية الحكائية، في حين تفتح الشخصية الفانتازية المجال أمام الغرائبية والتخييل بما يعمق أبعاد النص الدلالية والرمزية. يتضح لنا أن التفاعل بين هذه الأنماط الثلاثة يثري الخطاب الأدبي، ويمنحه طاقة مزدوجة تجمع بين البعد التخييلي والبعد الفكري، وهذه الازدواجية تسهم في إبراز قيمة العمل الأدبي بوصفه فضاء عاما لإعادة التفكير في علاقة الانسان بالطبيعة وبيئته وما حوله من الكائنات أخرى. يتبين لنا أن توظيف الشخصية في عمل الأطفال يشكل ركيزة أساسية في البناء السردي، وتسهم الشخصيات في جذب الأطفال والقارئ الصغير وإدماجها في عوالم القصة عبر حضور واقعي أو خيالي يتناسب مع حاجاته التربوية والنفسية. فبهذه الحالة لا يقتصرعمل الشخصية على دور حكائي، بل تتحول إلى أداة لنقل القيم والمعارف، وتعمل علي تنمية الخيال والتخيل والوعي الجمالي لدى الطفل.

المصادر والمراجع:

الأحمد، حنان يوسف: توظيف تقنية الكولاج في رسوم قصص الأطفال، المجلة الأردنية للفنون، مج: ١٦، ع: ١، ٢٠٢٣

أحمد، لعياضي: أدب الأطفال أشكاله، أهداف ودوره في ثقافة الطفل العربي، مجلة الأكاديمة للبحوث في العلوم الإجتماعية، الجزائر، مج: ١، ع: ٢، ٢٠٢٠

براهمي، يمينة: بنية الشخصية في الرواية الجزائرية المترجمة رواية "الصدمة لياسمينة خضرا أنموذجا": مجلة العلوم الإنسانية، الجزائر، مج: ٠٥، ع: ٠١، ٢٠٢١

بطاطاش، بوعلام: تحليل الشخصية الروائية، دار امل، ٢٠٢٠

بلقندوز نادية: علم الآثار البيئي، تجسيد لعلاقة الإنسان ببيئته، مجلة السلورة للدراسات الإنسانية والاجتماعية، جامعة مصطفى اسطمبولي معسكر (الجزائر)، مج: ٧، ع:٢، ٢٠٢١

بن عياد، صلاح: الرواية تشيبكو

بن عياد، صلاح: الرواية طفوليا

بهروزي، مجتبي – حبيبي، علي أصغر – نسب، منا مرتضوي: مظاهر الفانتازيا الفوقية في قصة "ماه بيشوي" الفارسية وبدر البدور العربية دراسة مقارنة، جامعة الخوارزمي والجمعية الإيرانية للغة العربية وآدابها، فصيلة دراسات في السردية العربية، ٢٠٢٣م السنة الرابعة، ع: ٩

بورفيس، زهية - غبولي، منى: الثقافة البيئية آلية لتجسيد التنمية المستدامة في المجتمع، مجلة الاجتهاد القضائي، جامعة محمد خيضر بسكرة، مج: ١٣، ع: ٢، ٢٠٢١

بوشبوط، فايزة: بنية الشخصية في رواية أرخبيل الذباب لبشير مفتي، ماجستير، جامعة ٨ ماي ١٩٤٥-قالمة-، الجزائر، ٢٠١٨-٢٠١٩

تكروني، أسماء عبدالرحمن: بناء الشخصية في روايات جيل الثمانينات دراسة في نماذج مختارة، مجلة الدراسات العربية، جامعة المنيا

جزيرة، علي هلالي – عابد، محمد جواد بور – خضري، علي: الفانتازيا في الرواية العربية المعاصرة "رواية زوجتي من الجن فوزي عبده أنموذجا"، مجلة علوم اللغة العربية وآدابها، مج: ١٥، ع: ٢، ٢٠٢٣

جيرال برنس: المصطلح السردي: ت: عابد خزندار، المجلس الأعلى للثقافة، ط: الأولى، ٢٠٠٣

حمودي، باسم عبد الحميد ، مدخل إلى الشخصية الثانوية في الرواية العراقية، مجلة الأقلام، ٦٤، ١٩٨٨

دولوز، جيل – غتاري، فليكس: ما هي الفلسفة، ت: مطاع صفدي وفريق مركز الإنماء القومي، المركز الثقافي العربي، اليونيسكو-باريس، ط١، ١٩٩٧

دولوز، جيل و بارنت،كلير: الألف باء: ت: أحمد حسان، المحروسة

رحماني اية-زناسني عايدة: البنية السردية في قصص الأطفال سلسلة الطفل المتحضر فوزي غراب نموذجا، ماجستير، جامعة بلحاج بوشعيب"عين تموشنت"، الجزائر، ٢٠٢٢-٢٠٢٣

سليم، خالد جعفر: أنماط الشخصية في قصص جمال نوري، ماجستير، جامعة يوز ونجول، تركيا، معهد العلوم الاجتماعية، قسم العلوم الإسلامية الأساسية شعبة اللغة العربية وبلاغتها، ٢٠١٧

شريف، بن زينب: الفلسفة والصناعة المفاهيمية، مجلة دراسات انسانية واجتماعية، جامعة وهران، مج: ١٣، ع: ١، ٢٠٢٤

صليحة، بوذراع: دور السياسات البيئية في ردع وتحفيز المؤسسات الاقتصادية على حماية البيئة، مجلة اقتصاديات شمال إفريقيا، ع: ١٧، ٢٠١٧

ظريف، هاجر: الشخصية في أدب الطفولة بالجزائر أحمد خياط-أنموذجا-، ماجستير، جامعة سطيف-٢-(الجزائر)، ٢٠١٤م-٢٠١٥

العبيدي، جميلة عبد الله: الشخصية في الرواية القصيرة "لغط موتى" ليوسف المحيميد، SHAK Volume، مج:٢٨، ع: ١

عدوان، سعد عودة حسن: الشخصية في أعمال أحمد رفيق عوض الروائية دراسة في ضوء المناهج النقدية، ماجستير، جامعة الإسلامية- غزة، ١٤٣٥هـ-٢٠١٤

العيد، جلولي: إشكالية الشخصية وأبعادها الفنية والنفسية في الخطاب القصصي الموجه للأطفال، الأثر-مجلة الآداب واللغات الأجنبية، جامعة ورقلة، الجزائر، ع:١، ٢٠٠٢

فيروز، لطرش: البيئة والتنمية المستدامة: دراسة نظرية في المفهوم والمحتوى، مجلة أبعاد، جامعة الشهيد الشيخ العربي التبسي تبسة، الجزائر، مج: ١٠، ع: ١، ٢٠٢٣

كريمة، بوزارة – سهام، تذيبه: القصة الموجهة إلى الطفل- أبعادها الأخلاقية والتربوية-قصص شريفة صالحي-أنموذجا، جامعة مولود معمري تيزي وزو، ٢٠١٨-٢٠١٩

مارتن، والاس: نظريات السرد الحديثة، ت: حياة جاسم محمد، المجلس الأعلى للثقافة،١٩٩٨

Abstract

Character is one of the most important artistic components on which narrative discourse is based. which the author creates from his words and is a major factor in the immortality of a novel, since it touches on and represents the reality of real characters. Character is a prominent and important tool in the hands of the writer, helping them to construct their text and develop its events. In light of this importance, I have divided them into three parts: in the first part I will discuss the conceptual character, and in the second part I will discuss the supporting character and the fictional character in the third part of the study.

Keywords: Characters, Conceptual Character, Supporting Character, Fictional Character, Ecology.

پوختە

کارەکتەر یەکێکە لە گرنگترین پێکهاتە هونەریەکان کە گوتاری گێڕانەوەی لەسەر دادەمەزرێت. کە نووسەر لە وشەکانیەوە دروستی دەکات و هۆکارێکی سەرەکییە بۆ نەمریی ڕۆمانێک، وە هەروەها ئامرازێکی دیار و گرنگە لە دەستی نووسەردا، هاوکاریان دەکات لە بنیاتنانی دەقەکەیان و پەرەپێدانی ڕووداوەکانی. لەبەر ڕۆشنای ئەو گرنگیەی دابەشی سێ بەشم کردوون: لە بەشی یەکەمدا باس لە کارەکتەری چەمکی دەکەم، وە لە بەشی دووەمدا کارەکتەری پاڵپشت و کارەکتەری خەیاڵیش لە بەشی سێیەمی لێکۆڵینەوەکەدا باس دەکەم.

وشەی سەرەکی: کارەکتەرەکان، کارەکتەری چەمکی، کارەکتەری پاڵپشت، کارەکتەری خەیاڵی، ئیکۆلۆژی.

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٦ – ٢٠٢٦
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

Web: journal.ka.gov.krd
ISSN: 2520- 4106
هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd
* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن ٢٠٢٥/١٠/٥
پەسەندكردن ٢٠٢٥/١١/١٨

المصادر الصليبية المعاصرة، مصدرا لحصار إنطاكية وسقوطها أثناء الحملة الصليبية الأولى (٤٩٠-٤٩١هـ/١٠٩٧-١٠٩٨م)

آرين عبد الله عمر
كلية العلوم الإنسانية/ قسم التاريخ
arinkocher2@gmail.com

أ.م.د. سيبان حسن علي
كلية العلوم الإنسانية/ قسم التاريخ
Sipan.hasan@uod.ac

الملخص

يمثل هذا البحث دراسة لمدينة إنطاكية خلال مدة الحملة الصليبية الأولى (٤٨٩-٤٩٢هـ /١٠٩٦-١٠٩٩م)، التي تعد مرحلة محورية أحدثت تحولات عميقة في تاريخ العصور الوسطى. يهدف البحث إلى تقديم سيرة شاملة للمؤرخين الصليبيين المعاصرين للحملة الصليبية الأولى ومؤلفاتهم، مع تسليط الضوء على دورهم في الحملة، سواء أكانوا مرافقين لها، أم قدموا إلى الشرق بعدها، أم كتبوا مؤلفاتهم في الغرب مستندين إلى شهادات المؤرخين المرافقين وشهود العيان. كما يركز البحث، بشكل خاص، على الدور المحوري للأحداث المفصلية التي شهدتها إنطاكية، وذلك بالاعتماد على كتابات المؤرخين الذين رافقوا الحملة الأولى، بدءا من وصف ملامح المدينة، مرورا بحصارها وسقوطها، وهي لحظة حاسمة في تقدم الصليبيين نحو القدس. ويوضح كيف عمت الفوضى المدينة بدخول الصليبيين، وما أعقب ذلك من قتلهم للمسلمين باستثناء من لجأ إلى القلعة. كما يتناول البحث أحداث الحصار المضاد الذي فرضه كربوغا على الصليبيين داخل إنطاكية بعد سقوطها، وما ترتب على ذلك من معاناة، وصولا إلى اكتشاف الحربة المقدسة، وهو حديث ديني، رفع من معنويات الصليبيين، وساعدهم في تحقيق انتصارهم.

الكلمات المفتاحية: إنطاكية، المصادر الصليبية، المؤرخون المعاصرون، سقوط إنطاكية، العصور الوسطى.

المقدمة

تعد الحملة الأولى من أهم الأحداث التاريخية التي شكلت نقطة تحول في تاريخ العصور الوسطى. وفي هذا السياق، برزت مدينة أنطاكية كأحد أبرز مسارح الصراع، إذ كان سقوطها حدثا مفصليا مهد الطريق لتقدم الصليبيين نحو القدس. ولفهم تاريخ إمارة أنطاكية، لابد من الإشارة إلى الدراسات السابقة التي تناولت هذا الموضوع:

كتاب (إمارة أنطاكية الصليبيون والمسلمون) لحسين محمد عطية: يقدم هذا الكتاب إطارا تاريخيا شاملا لحصار الإمـارة وتأسيسها (عطية ١٩٨٩: ١٠١-١٦٥). كتاب (إمـارة أنطاكية: دراسـة في علاقاتها السياسية بالقوى الإسلامية) لطلب صبار الجنابي: يركز هذا الكتاب على تحليل العلاقات المعقدة بين الإمـارة والقوى المجاورة، م برزا أهمية التحالفات والمصالح المشتركة التي تجاوزت حدود الصراع الديني (الجنابي ٢٠١٤: ٢٩-٢٣١). دراسـة (الحملة الصليبية الأولـى في كتـابات المؤرخين اللاتين المعاصرين) لهولية عزيز توفيق: ت عد هذه الدراسة أساسية لفهم الأحداث الرئيسية التي سبقت تأسيس الإمـارة، حيث قامت بتحليل نقدي للروايات العربية والأجنبية (توفيق: ١٣٤-١٤٤). دراسـة (روايـة آنا كومنينا عن حصار أنطاكية بين المصادر العربية والأجنبية) لطلب صبار الجنابي: استكمالا للنهج النقدي للمصادر، قارنت هذه الدراسة بين الروايات المختلفة لحصار أنطاكية، مما يؤكد على أهمية تحليل المصادر المتعددة للحصول على فهم شامل للأحداث (الجنابي ٢٠١١: ٤٢٢-٤٥٧). وبناء على هذه الدراسات التي قدمت إطارا عاما، يسعى هذا البحث للتعمق في جوانب لم ت تناول بما يكفي، بهدف تقديم رؤية جديدة. كما يسعى البحث إلى الإجابة عن الأسئلة التي تطرحها الفرضيات التالية: هل تلعب المواقع الاستراتيجية، مثل أنطاكية، دورا حاسما في تغيير مسار الحروب؟ ما مدى تأثير التعاون الداخلي (مثل تعاون الأرمن) والعامل النفسي على نتائج المعارك؟ كيف يمكن للرموز الدينية، مثل (الحربة المقدسة)، أن تعزز المعنويات وتغير مجرى الأحداث؟ بالرغم من تحيزها، هل ت عد مصادر المنتصرين ضرورية لفهم دوافعهم واستكمال الصورة التاريخية؟ يستند هذا البحث إلى كتابات المؤرخين الصليبيين المرافقين للحملة الأولى؛ بهدف استقراء أحداث حصار وسقوط أنطاكية من منظور شهود عيان. ولتحقيق هذا الهدف، قسم البحث إلى مبحثين رئيسيين. يستعرض المبحث الأول أبرز المؤرخين الصليبيين المعاصرين للحملة الصليبية الأولى، مبينا سيرتهم ومنهجهم وأ سلوبهم المتبع وإسهاماتهم وأهمية توثيقهم للأحداث. في حين يتطرق المبحث الثاني إلى تاريخ مدينة إنطاكية، وأحداث حصارها في الحملة الصليبية الأولى. يستند هذا البحث، بشكل أساسي، إلى مجموعة من المصادر التاريخية المعاصرة للحملة الصليبية الأولـى، مع التركيز بصفة خاصة على المصادر الصليبية التي كتبها مؤلفون رافقوا الجيوش، وقد تمت الإشارة إلى المصادر في المبحث الأول من هذا العمل، ولذلك لا يتطلب الأمر تكرار ذلك هنا

المبحث الأول: المؤرخون الغربيون الم عاصرون للحملة الصليبية الأولى:

أسهمت الحملة الصليبية الأولى (٤٨٩-٤٩٢هـ/١٠٩٦-١٠٩٩م) في ظهور عدد كبير من المؤلفات التاريخية، فمنذ بدايتها، لم يتوقف المؤرخون الغربيون عن الكتابة، فأنتجوا كما هائلا من الكتب والمؤلفات.

ويمكن تقسيمهم إلى ثلاث مجموعات رئيسة، هي:

١-١- مجموعة المؤرخين الغربيين المرافقين للحملة:

رافقت هذه المجموعة الجيوش الصليبية إلى الأراضي المقدسة، وقدموا شهادات عيانية للأحداث. تضم هذه الفئة أربعة مؤرخين رئيسين، وهم كالتالي:

١-١-١- المؤرخ المجهول ومؤلفه:

١-١-١-١ سيرة حياته:

سعى الباحثون لعقود عدة جاهدين للكشف عن هوية المؤرخ المجهول؛ محاولين تحديد منشئه وعمله. إلا أنه لم يتم التوصل، حتى الآن، إلى أي معلومات مؤكدة بخصوصه، إذ لم يترك وراءه أي دليل مباشر على هويته. إن المعلومة الوحيدة المؤكدة، هي أنه عاش في النصف الثاني من القرن (الخامس الهجري/ الحادي عشر الميلادي)، وشارك في أحداث الحملة الأولى منذ انطلاقتها حتى اختتامها. بيت أنه لاتتوافر لدينا أي تفاصيل عن حياته قبل الحملة (باركر، ١٩٦٧: ١٨٩). ومع وجود هذا الغموض، تمكن الباحثون من استخلاص بعض التفاصيل القليلة عن سيرته الذاتية من خلال تاريخه. ي عرف هذا المؤرخ باسم (المؤرخ المجهول) (قاسم ١٩٩٩: ٢٥)، وقد رافق جيش القائد النورماني بوهمند الأول[١] (٥٠٤هـ/1١١١م) في الحملة. ومع أن طبيعة دوره مع الجيش غير واضحة، فمن المحتمل أنه كان أحد القادة، أو جنديا، أو من عامة الحجاج. كما لاي ستبعد أن يكون كاتبا جاء مع الجيوش لتوثيق هذا الحدث التاريخي (سمالي ١٩٨٤: ١٣٩).

ومن الواضح أنه واصل مرافقة الجيوش الصليبية حتى استيلائهم على معرة النعمان[٢] (العريني ١٩٦٢: ٣٦)، ومن ثم رافق الكونت ريموند[٣] (٤٩٨ هـ/١١٠٥ م) في توجهه نحو القدس، واستمر في سرد الأحداث طوال تلك المدة وصولا إلى معركة عسقلان (سميث: ١٤٥). بعد هذه الأحداث، تنقطع أخبار هذا المؤرخ تماما.

١-١-١-٢- كتاب (أعمال الفرنجة وحجاج بيت المقدس):

ي عد كتاب (أعمال الفرنجة وحجاج بيت المقدس وثيقة تاريخية استثنائية؛ كونه يمثل شهادة حية لمؤرخ مجهول عاصر أحداث الحملة الأولى. هذه الميزة تمنح الكتاب قيمة فريدة كمصدر أولي لتلك المرحلة المحورية في تاريخ الغرب والشرق (الربيعي ١٩٩٤: ٦٩).

حظي الكتاب باهتمام كبير في الأوساط الأكاديمية الغربية، إذ ت رجم إلى الفرنسية والإنجليزية. وقد جاءت ترجمة الدكتور حسن حبش، لتسد فجوة كبيرة في المكتبة العربية بتقديم أول ترجمة كاملة ومحققة تعتمد على النص اللاتيني الأصلي ومقارنته بالترجمات الأخرى، إلى جانب تعليقاته القيمة التي تثري فهمنا للنص (المؤرخ المجهول ١٩٩٨: ١٥–١٦). يغطي الكتاب، الذي ي رجح أن يكون تدوينه قد بدأ بعد الاستيلاء على إنطاكية عام (٤٩١هـ/ ١٠٩٨م)، واستمر حتى (٤٩٢هـ/١٠٩٩م)، المسار الكامل للحملة (جاسم، ٢٠١٢: ٩). ترجع أهمية هذا الكتاب إلى كونه المصدر الأقدم والأكثر استخداما من قبل المؤرخين الذين أرخوا للحملة الأولى. فعلى سبيل المثال، يذكر الباحث الإرلندي كونور كوستيك، وجود الكتاب في بيت المقدس عام (٤٩٤هـ/١١٠١م)، أي عند زيارة إيدكارد للمدينة. ويشير هذا إلى احتمال استمرار وجود المؤرخ المجهول في الشرق حتى ذلك التاريخ، أو أنه قد أتم تأليف كتابه قبل مدة قريبة، ومن ثم غادر المنطقة (Kostick, 2008: 26). بينما يذكر جوناثان ريلي سميث، نقلا عن بالدريك، أن هذا المؤرخ أشار إلى أهمية كتاب (أعمال الفرنجة)ب ونقل معلومات منه (قاسم، ٢٠٠١: ٢٥٠). إلى جانب

ذلك، اعتمدت مجموعة من المؤرخين الصليبيين الأوائل الذين كتبوا عن الحملة على هذا الكتاب، أمثال: ألبرت، روبرت، وغويبرت وغيرهم (Krey 1921: 14). هؤلاء المؤرخون كتبوا أعمالهم مباشرة بعد انتهاء الحملة، وجميعهم اعتمدوا على هذا الكتاب، مما يدل على أن هذا المؤرخ ي عد الأقدم بين مؤرخي الحملة الأولى (سميث، د.ت: ٢٥٠). وفيما يتعلق بوصف إنطاكية في كتابه، فعند مقارنة روايته لأحداث إنطاكية بنص فوشيه، يتضح تفوق المؤرخ المجهول؛ نظرا لوجوده في إنطاكية ومتابعته للأحداث منذ بدايتها وحتى سقوطها. ففي تلك المدة، كان فوشيه في الرها[٤]. لذلك، ي عد كتاب المؤرخ المجهول أكثر أهمية وتفصيلا فيما يخص هذه الأحداث (الشارتري، ٢٠٠١: ٢٥).

أما أسلوبه في التدوين، فيتميز بالبساطة والمباشرة، ولغته الواضحة، مايضفي عليه طابعا واقعيا وعمليا، إذ يقدم سردا للأحداث من منظور شاهد عيان مشارك في وقائع الحملة والمعاينين لها. يتضح هذا الأسلوب في استخدامه لضمير المتكلم، مما يؤكد أن النص هو تسجيل لتجربته الشخصية ومشاهداته المباشرة (سمالي، ١٩٨٤: ٥٦). ويلاحظ كذلك الحماس الديني للمؤرخ تجاه الحملة، إذ يصف قتلى الصليبيين بأنهم شهداء ضحوا بأرواحهم نصرة لمعتقدهم، وينظر إليهم على أنهم (جنود المسيح) الذين يسعون لاستعادة الأراضي المقدسة من (أعداء الرب) (المؤرخ المجهول، ١٩٩٨: ٢٤–٤٢–١١٤). وعلى الرغم من هذه الانحيازات، فإنهذا الكتاب يعد ذا أهمية تاريخية بالغة. فهو أول مؤلف تاريخي مدون من قبل شخص علماني خلال مدة الحملة، ويقدم رواية مباشرة للأحداث دون تجميل أو تصنع. هذه المباشرة والأمانة النسبية تجعله مصدرا أصيلا وشهادة تاريخية قيمة لفهم تلك المدة الحاسمة (باركر ١٩٦٧: ١٨٨).

١-١-٢- المؤرخ فوشيه الشارتري ومؤلفه:

١-١-٢-١- سيرة حياته :

كان فوشيه الشارتري قسا ومؤرخا فرنسيا عاش في حدود (٤٥١–٥٢١هـ/١٠٥٩–١١٢٧م)، واشتهر بتدوينه لأحداث الحملة الأولى في كتابه (تاريخ الحملة إلى القدس)، الذي يعد من أهم المصادر التاريخية لتلك المدة. لاي عرف الكثير عن حياته المبكرة، ولكن من الواضح أنه كان رجل دين، ويتضح ذلك من كتابه الذي يحمل صبغة دينية واضحة (الشارتري ٢٠٠١: ٢٥).

كان يبلغ الثلاثين من العمر عندما أعلن بابا أوربان الثاني[٥] (٤٩٢هـ/١٠٩٩م) عن الحملة الأولى، واستجاب لدعوته التي تهدف إلى تحرير القدس (يوسف، ١٩٨١: ٧). ثم التحق بجيش روبرت النورماندي[٦] (٥٢٨هـ/١١٣٤م) (Asbridge 2005: 575)، وسافر عبر إيطاليا واليونان، ووصل إلى معسكر الصليبيين في القسطنطينية، وشهد العديد من الأحداث المهمة (الشارتري، ١٩٩٠: ٦٤). وذكر فوشيه، أنه رافق الجيش الرئيس حتى مشارف إنطاكية، ثم انتقل إلى الرها مع الكونت بلدوين[٧] (٥١٢هـ/١١١٨م) (الشارتري ١٩٩٠: ٥١).

عندما بلغ عامه الخامس والثلاثين، توفي جودفري[٨] (٤٩٣هـ/١١٠٠م)، وفي العام نفسه تولى شقيقه بلدوين ملكا على القدس، ليصبح فوشيه قسيسه الخاص ومستشاره المقرب (العريني، ١٩٦٢: ٣٩)، وأكمل بقية حياته في بيت المقدس، حتى ناهز عمره الثامنة والستين، وبعدها انقطعت أخباره تماما، وقد امتدت مدة تدوينه لما يقرب من قرن كامل، مما جعله معاصرا لتأسيس جميع الدويلات والممالك الصليبية التي نشأت خلال الحملة الأولى (الشارتري ٢٠٠١: ٢٥).

١-١-٢-٢- كتاب (تاريخ الحملة إلى القدس):

يعد كتاب (تاريخ الحملة إلى القدس) للمؤرخ فوشيه مصدرا أساسيا لفهم أحداث الحملة الأولى. وكان شاهد عيان على العديد من الوقائع المهمة، مما يضفي على روايته مصداقية كبيرة (بواعنة ٢٠١١: ٣). كتب هذا الكتاب في الأصل باللغة اللاتينية، وقد أسهم في إتاحته للقراء ترجمات وتحقيقات متعددة. تولت ترجمته من اللاتينية إلى الإنجليزية فرنسيس ريتا ريان. أما النسخة العربية، فقد أنجزها الدكتور زياد العسلي (الشارتري ١٩٩٠: ٢-٣).

بدأ في تدوين الأحداث التي شهدها من بداية انطلاق الحملة لغاية عام (٥٢١هـ/١١٢٧م) (براور ٢٠٠١: ٦)، وسجل تاريخ الحملة في ثلاثة أجزاء متتالية. يغطي الجزء الأول المدة من مجلس كليرمونت (٤٨٨هـ/١٠٩٥م) إلى وفاة جودفري أمير القدس عام (٤٩٣هـ /١١٠٠م). أما الجزء الثاني، فيتناول مدة حكم بلدوين الأول حتى وفاته عام (٥١٢هـ/١١١٨م). ويختتم الجزء الثالث بتغطية مدة حكم بلدوين الثاني[٩] (٥١٢-٥٢٥هـ/١١١٨-١١٣١م)، (الشارتري ١٩٩٠: ١١).

تكمن أهمية هذا الكتاب في أن المؤلف لم يكن شاهد عيان على الأحداث فحسب، بل كان مقربا من القادة الصليبيين، مما أتاح له الاطلاع على تفاصيل دقيقة ومهمة بخصوص الحملة (عطية ١٩٨٩: ٢٩). ومع أنه يصف حصار إنطاكية بصفته مشاركا فيه (الشارتري ١٩٩٠: ٦٤-٧٧)، إلا أننا لانستطيع الاعتماد بشكل كامل على روايته لأحداثها؛ بسبب انفصاله عن جيش بالدوين في العام (٤٩٠هـ/١٠٩٧م)، وعدم عودته إلا في أغسطس من العام التالي، أي بعد سقوط إنطاكية بيد الصليبيين. وهذا يشير إلى أن سرده لأحداثها إما أنه استند إلى روايات مؤرخين آخرين وإما إلى شهادات عيان، وليس إلى مشاهداته الشخصية (الشارتري ٢٠٠١: ٣٧).

أما أسلوبه في كتاباته، فيتميز بتسجيل الأحداث بتفصيل دقيق، وحرص على ذكر التواريخ وأسماء القادة والمدن التي مر بها الصليبيون. كما مزج بين السرد التاريخي والأسلوب القصصي، مما جعل كتاباته أكثر جاذبية للقارئ. ولاسيما وصفه الصعوبات التي واجهها الصليبيون بشكل واقعي، مثل نقص الغذاء والماء، والظروف المناخية القاسية، والمعارك الدموية، كما تتضح الصبغة الدينية بشكل كبير في كتاباته (الشارتري ١٩٩٠: ٥٣-٥٥ - ٦٦).

١-١-٣- المؤرخ ريموند دي إجيل ومؤلفه:

١-١-٣-١- سيرة حياته:

يمثل المؤرخ ريموند شخصية محورية في دراسة الحملة الأولى، ليس لمشاركته الفعالة فيها بصفته قسا مرافقا لكونت ريموند فحسب، بل والأهم من ذلك، لتدوينه الحي والمفصل لأحداث الحملة (الشقيرات، ٢٠١٩: ١٢٠). تبدأ سيرته بمشاركته في الحملة . ومن المؤسف أن المعلومات عن حياته المبكرة غير متوافرة، لذا يرجح أن ولادته كانت في النصف الثاني من القرن (الخامس الهجري/ الحادي عشر الميلادي)، وتحديدا في المنطقة الجنوبية من فرنسا (عطية ١٩٨٩: ٢٨). بدأت مسيرته بانضمامه إلى مندوب البابا أدهيمار[١٠] (٤٩١هـ/١٠٩٨م)، والكونت ريموند الذي كان من أقرب أمراء الحملة الأولى إلى البابا (رانسيمان ١٩٩٤: ٢٠٧). واصل مسيرته ضمن صفوف الجيش الصليبي بصفته فارسا، إلا أن مسار حياته قد تغير بفعل صداقة عميقة. فقد حولت هذه الصداقة من جندي يشارك في الحملة إلى مؤرخ يسجل أحداثها، بتشجيع من صديقه المقرب بونتيوس[١١]، شرع في تدوين وقائع المعارك، بهدف إلهام المسيحيين (العريني، ١٩٦٢: ٢٢). وبعد وفاة بونتيوس في إحدى المعارك، استمر ريموند

في عمله، وفاء لذكرى صديقه وتفانيهما المشترك (الربيعي، ١٩٩٤: ٦٩). وثم اجتهد حتى تولى منصب القسيس خلال حصار إنطاكية. يبدو أنه حل محل الأسقف أدهيمار في الإرشاد الديني لجيش في الكونت أثناء مدة مرض الأخير؛ لأنه حسب ما روى المؤرخ، هو الذي حمل الحربة المقدسة في المعركة ضد كربوغا[١٢] (٤٩٥٠هـ/١١٠١م). ويعكس كتاب المؤرخ العلاقة الجيدة بينه وبين قائده الذي دأب في الثناء عليه في كتاباته، واستمرت هذه العلاقة الوطيدة حتى نهاية حصار عسقلان (دي إجيل، ١٩٨٩: ١٢٣–١٣٥). انقطعت أخباره بعد تدوينه لهذا الحصار، ولا ي عرف بشكل جازم ما إذا كان قد ق تل أو عاد إلى وطنه (قاسم ٢٠٠١: ٣٣).

١-١-٣-٢- كتاب (تاريخ الفرنجة: غزاة بيت المقدس):

ي عد كتاب (تاريخ الفرنجة غزاة بيت المقدس)، من أهم المصادر التاريخية لدراسة الحملة الأولى، ولاسيما أن مؤلفه كان شاهد عيان على الأحداث، مما يمنحه مكانة فريدة بين مؤرخي تلك الحقبة (الشارتري ٢٠٠١: ٢٤–٢٥). وقد كتب هذا العمل باللغة اللاتينية بين عامي (٤٨٩–٤٩٢هـــ/١٠٩٦–١٠٩٩م). وبحلول العام (١٣٨٨هـ/١٩٦٨م)، صدرت الترجمة الإنجليزية بواسطة جامعة هيوستن، بعنوان (History of the Franks Conquerors of Jerusalem) (Ko-stick,2008: 30)، قام بها المترجمان جون هيوج هيل ولوريتال هيل. واعتمدا في هذه الترجمة على المخطوط الكامل لتاريخ ريموند (دي إجيل، ١٩٨٩: ٦). أما الترجمة العربية، فقام بذلك العمل الدكتور حسين محمد عطية، مدرس تاريخ العصور الوسطى بكلية الآداب – جامعة طنطا، فت عد إضافة مهمة للمكتبة العربية، كونها المرة الأولى التي ي نقل فيها هذا المصدر إلى اللغة العربية. وتبرز أهمية هذه الترجمة في معالجتها للعديد من القضايا المهمة التي أثارها ريموند في كتابه وأغفلتها الترجمة الإنجليزية (دي إجيل ١٩٨٩: ٦). وعلى الرغم من ثقافة الكاتب المحدودة ولغته اللاتينية الضعيفة، فإن كتابه احتوى على معلومات قيمة بخصوص الحملة. وقد ركز على انطلاق جيش قائده (يوسف ١٩٨١: ٨)، وبعد ذلك سرد أحداث الحملة مرحلة بعد مرحلة، حتى وصولهم إلى الأراضي البيزنطية والمشكلات التي وقعت بين قائده والإمبراطور البيزنطي، مرورا بحصار إنطاكية وما تلاه من مشكلات وانتصارات (الشارتري ٢٠٠١: ٩)، ووصولهم إلى بيت المقدس والنصر على الجيش الفاطمي في عسقلان (يوسف ١٩٨١: ٨).

ومن جهة أخرى، ت عد شهادة ريموند عن حصار إنطاكية الأهم والأكثر موثوقية مقارنة بالمؤرخين المرافقين الآخرين. وسبب ذلك أنه شارك الأحداث بنفسه، في حين كان فوشيه حاضرا في الرها (الجنابي: ١٤)، والمؤرخ المجهول غير معروف الهوية، وتوديبود نقل الكثير من معلوماته عن الآخرين (يوسف١٩٨١: ٦). أما أسلوبه في معالجة تاريخ الحملة ، فهو يتسم بالبساطة والدقة، بيد أن سرده للوقائع كان يفتقر أحيانا إلى القدرة التامة على التعبير عن أفكاره بشكل حقيقي بحكم تأثره الواضح بالأساطير والعاطفة الدينية، إذ يمثل أسلوبه النمط التقليدي للمؤرخين الكنسيين المتدينين، شأنه في ذلك شأن غيره من المؤرخين المرافقين (العريني ١٩٦٢: ٢٣).

١-١-٤- بطرس توديبود ومؤلفه:

١-١-٤-١- سيرة حياته:

ي عد توديبود مؤرخا وشاهدا عيانا على الحملة الصليبية الأولى. وبما أن سيرته قبل الحملة تفتقر إلى معلومات موثوقة، فإن تفاصيل حياته ت ستقى

أساسا من مشاركته في الأحداث ومن إشاراته في مؤلفه (Asbridge 2005: 183)، كان المؤرخ كاهنا قبل الحملة (Krey 1921: 14)، وي حتمل أن يكون منحدرا من أسرة نبيلة فرنسية، وذلك بالنظر إلى احتمال أن أصوله تعود إلى كيفراي، وهي مدينة تابعة لفرنسا. ي ستدل على ذلك من ورود اسمه في ثلاث من مخطوطات كتابه مقترنا بهذه المدينة (توديبود١٩٨٩: ٢٧–٢٨–٢٩). لاتوجد الكثير من المعلومات الأخرى عن حياته سوى أنه شارك في الحملة، والدليل أنه يتحدث عن فقدان أحد أشقائه في حصار إنطاكية (Asbridge 2005: 227). يعتقد أنه بدأ رحلته بالتوجه شرقا مع مجموعة من القادة المختلفين، ثم استقر به الحال أخيرا في جيش هيو فيرماندوا (٤٩٤هـ/١١٠١م)، شقيق ملك فرنسا. ومع ذلك، لاتذكر المصادر الكثير عن هذه المرحلة المبكرة من رحلته. وبطريقة ما، وصل إلى إيطاليا، على الأرجح في جنوب البلاد. عندما قرر بوهمند حمل الصليب، ترك توديبود سادته السابقين وانضم إلى قوات بوهمند، الذي أصبح شخصية محورية في كتاباته. رافق بوهمند في رحلته عبر الأراضـي البيزنطية، ولازمه طوال فترة حصار إنطاكية، إلى أن تبين له أن القائد الإيطالي يريد الاستئثار بالمدينة لنفسه، وكان حريصا على ذلك أكثر من مواصلة الرحلة إلى القدس (توديبود ١٩٨٩: ٢٧–٢٩). عندها، غير ولاءه، وترك بوهمند لينضم إلى قوات كونت ريموند، الذي قاد بقية الصليبيين نحو الهدف المنشود للحملة. واستمر معه في جميع المراحل حتى استيلائهم على المدينة المقدسة (Krey 1921: 14).

١–١–٤–٢– كتاب (تاريخ الرحلة إلى بيت المقدس):

ي عد كتاب (تاريخ الرحلة إلى بيت المقدس) وثيقة تاريخية محورية؛ لأن مؤلفه قد عاصر أحداث الحملة من بدايتها حتى معركة عسقلان، مما يجعله إضافة أساسية لمصادر تاريخ الحروب الصليبية (يوسف ١٩٨١: ١٤).

ألف الكتاب باللغة اللاتينية، ثم حظي بترجمة عربية وتعليق من إعداد الدكتور حسين محمد عطية. وصدرت الطبعة الأولى منه، عام (١٤١٩هـ/١٩٩٨م)، وذلك بعد أن قامت جون هيوج هيل ولوريتال هيل بترجمته إلى اللغة الإنجليزية في العام (١٣٩٤هـ/١٩٧٤م)، مع تقديم مقدمة وهوامش مفصلة (توديبود ١٩٨٩: ١–٥).

يتطرق الكتاب إلى دعوة البابا ومراحلها أولا بأول حتى وصولهم إلى بيت المقدس والاستيلاء عليها، وأخيرا تفاصيل معركة عسقلان(توديبود، ١٩٨٩: ٣١٣). تثير مكانة المؤرخ ضمن الأعمال التاريخية المتعلقة بالحملة الأولى جدلا أكاديميا بخصوص ادراجه ضمن مصادر شهود العيان للحملة. فعلى الرغم من أن في بعض الباحثين لا يصنفونه ضمن شهود العيان المباشرين (Kostick, 2008: 18–20)، إلا أن الحاقه ضمن هذه القائمة ضروري لفهم أعمق للأحداث، وذلك حسب رواية (Krey, 1921: 14). كان هذا العمل ي صنف في السابق كمصدر رئيس لكتاب (المؤرخ المجهول) (باركر، ١٩٦٧: ١٩٠). بيد أن التحليل النقدي الحديث قد أزاحه عن هذه المكانة، مظهرا أنه يكاد يكون نسخة مطابقة حرفيا للأخير (The Monks, 2016: 22)، مع بعض الإضافات الطفيفة من رواية ريموند دي إجيل (يوسف، ١٩٨١: ١٤)، إلى جانب أن هناك عددا قليلا من الملاحظات الشخصية للمؤرخ نفسه (رانسيمان، ١٩٩٤: ٢٠٨). فضلا عن ذلك، يرجح أن تاريخ (توديبود) قد تم بعد كتابة كل من رواية المؤلف المجهول وريموند، وقبل العام (٥٠٤هـ/١١١١م)، إذ تظهر الاقتباسات منه في مؤلفات لاحقة بعد هذا التاريخ (يوسف، ١٩٨١: ١٤). ي شار إلى أن أربع نسخ مخطوطة من هذا

العمل قد تم حفظها حتى الآن (Krey, 1921: 14). يتميز أسلوب المؤرخ بتركيزه على التسلسل الزمني للأحداث وتقديمها بوضوح ودقة متناهية، مع إيراد تواريخ محددة لكل واقعة مثال على ذلك وصولهم إلى إنطاكية في (٧-١١-٤٩٠هـ/٢١-١٠-١٠٩٧م) . ومع ذلك، لايخلو أسلوب المؤلف من التحيزات الدينية الواضحة شأنه في ذلك شأن المؤرخين المرافقين الآخرين (توديبود، ١٩٨٩: ١٦٥). يشبه هذا العمل بسجلا يوميا أو تقريرا مفصلا للعمليات، مع إغفال واضح للتحليلات العميقة أو الآراء الشخصية؛ وذلك لإبراز الجانب الوثائقي للأحداث. هذا الأسلوب يهدف إلى تقديم رؤية موضوعية وواقعية للأحداث التاريخية للحملة (توديبود: ١٩٨٩: ٣٥٢).

١-٢ - مجموعة المؤرخين الذين وصلوا إلى الشرق بعد الحملة:

تضم هذه الفئة المؤرخين الصليبيين الذين وصلوا إلى الشرق بعد الحملة، ولم يشاركوا فيها. ومن أبرزهم : إيكهارد أوف أورا (ت٥١٩هـ/١١٢٥م)، الذي ألف كتابه (المقدس)، وكان مثالا بارزا على هذا النوع من الكتابات التاريخية (العريني، ١٩٦٢: ٦٠). وعلى الرغم من أنه لم يرافق الحملة، فإنه غادر موطنه وتوجه نحو فلسطين حتى وصل إليها في العام (٤٩٥هـ/١١٠١م). وثم عاد إلى أوروبا وبدأ بتدوين تاريخه (عطية، ١٩٨٩: ٣٠). وأما المؤرخ راؤول دي كان، صاحب كتاب (أعمال تنكريد في الحملة (الجنابي، ٢٠١٤: ١٥)، فوصل إلى الشرق في العام (٥٠٠هـ/١١٠٧م)، (يوسف، ١٩٨١: ١٤). كان الكاهن الخاص لتنكريد ابن ماركيس[١٣] (٥٠٦هـ/١١١٢ م). استمع إلى روايات سيده عن الحملة وتفاصيلها؛ لي صيغ منها تاريخا شاملا لأعماله البطولية (سميث: ٧٢).

١-٣ - مجموعة المؤرخين الذين لم يأتوا إلى الشرق:

تضم هذه المجموعة المؤرخين الصليبيين الذين لم يأتوا إلى الشرق إطلاقا، بل كتبوا عن الحملة دون مشاركة فيها. ومن أبرز هؤلاء: ألبرت الآخني (توفيق، د.ت: ١٣٥)، الذي ألف كتابا بعنوان (الحملة المسيحية لاسترداد مدينة بيت المقدس). يغطي هذا العمل الفترة الزمنية حتى عام (٥١٦هـ/١١٢٢م) (عطية ١٩٨٩: ٢٩). ورغم أنه لم يقم بزيارة الأراضي المقدسة بنفسه قط، فإنه كتب تاريخه للحملة، معتمدا على شهادات شفهية ومكتوبة للمشاركين في الأحداث. (Krey, 1921: 13). أما المؤرخ التالي، فهو الفرنسي روبرت الراهب (٥١٦هـ/١١٢٢م)، صاحب كتاب (تاريخ بيت المقدس) الذي كتب بين عامي (٤٩٩-٥٠٠هـ/١١٠٦-١١٠٧م) (Krey, N.D:14). وعلى الرغم من أن إضافاته المعلوماتية الجديدة إلى كتاب أعمال الفرنجة وحجاج بيت المقدس للمؤرخ المجهول كانت محدودة، فإن أسلوبه الأدبي الرفيع جعله ضمن (التواريخ الأدبية) المتميزة للحملة(The monks, 2016: 10–24) أما بخصوص المؤرخ بالدريك دي دول (٥٢٤هـ/١١٣٠م)، وهو رجل دين فرنسي شغل منصب رئيس أساقفة مقاطعته، فيعرف بتأليفه لكتاب (تاريخ بيت المقدس) (Historia Ierosolimitana)، الذي يوثق الأحداث، بدءا من دعوة البابا وصولا إلى معركة عسقلان. وقد حضر مجمع كليرمونت (asbridge 2005: 317)، إلا أنه لم يشارك فعليا في الحملات إلى الشرق (سميس، د.ت: ١١٩). أما بشأن المؤرخ جويبرت أوف نوغينت (٥١٨هـ/١١٢٤م)، الفرنسي صاحب كتاب أعمال الله من خلال الفرنجة، الذي ألفه بين عامي (٤٩٧-٥٠١هـ/ ١١٠٤-١١٠٨م) (قاسم٢٠٠١: ٣١). ركز المؤرخ على ربط فكرة الحملة الصليبية بالأفكار الأخروية وقدسية

القدس. مع أن عدم ذهابه إلى الشرق، يعكس عمله، المعتمد على مؤرخين سابقين، الأفكار السائدة في أوروبا بخصوص الحملة الصليبية (قاسم ٢٠٠١: ٣١). يكتفي البحث بذكر أولئك المؤرخين، على الرغم من وجود آخرين، من أمثال: بودري دي بورغري (٥٢٤هـ/١١٣٠م)، كافارو الجنوى (٥٦٠هـ/١١٦٦م)، جوتيه المستشار وآخرين (يوسف ١٩٨١: ١٣).

المبحث الثاني: إنطاكية وفق المصادر الصليبية الم رافقة

٢-١- مدينة إنطاكية وفق المصادر الم رافقة:

تعد مدينة إنطاكية التاريخية العريقة، نموذجا فريدا للمدن التي تشكلت هويتها عبر تفاعل معقد بين موقعها الجغرافي وتركيبتها الديموغرافية على مر العصور. هذه الملامح مجتمعة أدت إلى ازدهارها كمركز حضاري وثقافي واقتصادي وديني مهم في الشرق الأدنى القديم وفي المراحل اللاحقة، مما جعلها ميدانا للصراعات.

٢-٢- تسمية مدينة أنطاكية

ت عرف المدينة بأسماء عديدة على مر تاريخها العريق. في بدايتها، ذكر فوشيه اسم "ربلاطا" للمدينة، على الرغم من عدم ورود هذه التسمية لدى مؤرخين آخرين (الشارتري، ١٩٩٠: ٥٣). في المقابل، أشار المؤرخ المجهول وتوديبود إلى اسم "أنتيوكس" (المؤرخ المجهول ١٩٩٨: ١٠٣ توديبود ١٩٩٨: ٢٥٩) وهي التسمية التي أيدها المؤرخ الشرقي (ابن العديم، ١٩٩٦: ٩). ومن الجدير بالذكر أن ريموند لم يذكر أي تسمية للمدينة على الإطلاق. وعلى الرغم من هذه التقلبات التاريخية واختلاف الآراء، استقرت التسمية في نهاية المطاف على "إنطاكية" (الشارتري ١٩٩٠: ٥٣–٦٨ المؤرخ المجهول ١٩٩٨: ١٠٣ توديبود ١٩٩٨: ٢٥٩دي إجيل ١٩٨٩: ٧٨).

٢-٣- الموقع الجغرافي لإنطاكية:

تتميز المدينة بموقع جغرافي استراتيجي بالغ الأهمية. ووفقا لما ورد في روايتي فوشيه، كانت المدينة خلال الحقبة الصليبية جزءا من الأراضي السورية المعاصرة (الشارتري ١٩٩٠: ٥٣).

ويحيط بها تكوين جغرافي معقد، يوفر لها حماية طبيعية ومزايا دفاعية فريدة؛ إذ يشير المؤرخ المجهول إلى أنها محاطة بأربعة جبال شاهقة من الشرق، ويحدها من جانبها الغربي نهر العاصي الذي يجري فيها (المؤرخ المجهول ١٩٩٨: ١٠٣). في حين ينفرد ريموند بذكر تفاصيل إضافية بخصوص موقع المدينة، إذ يصفها بأنها تقع في واد يطل على سهل فسيح، تبلغ مساحته الأفقية ما يعادل مسيرة يوم واحد، بينما تصل مساحته الطولية إلى ما يقرب يوما ونصفا من المسير (دي إجيل ١٩٨٩: ٧٩). أما بخصوص مناخها، فيتفق المؤرخون الصليبيون على أن مناخ المدينة كان قاسيا ومتقلبا، مما شكل تحديا كبيرا للقوات الصليبية. اذ يشير ريموند إلى أن حرارة الصيف كانت مرهقة للجيش، الأمر الذي دفع الأمراء إلى اقتراح تأجيل الحصار والدخول في وقت الشتاء حتى حلول الربيع (دي إجيل ١٩٨٩: ٧٩). من جانب آخر، يؤكد كل من المؤرخ المجهول وتوديبود على الجفاف الشديد وحرارة الصيف اللاهبة، التي منعت القوات من مواصلة الزحف وتسببت في نفاد المياه (المؤرخ المجهول ١٩٩٨: ٩٨ توديبود ١٩٩٨: ٢٥٥). إلى جانب ذلك، يصف فوشيه معاناة الجنود من البرد القارس، والحر الشديد، والأمطار الغزيرة المستمرة. هذه الظروف أثرت في خيامهم وأغطيتهم، مما ترك الكثيرين دون حماية من العوامل الجوية (الشارتري ١٩٩٠: ٥٦).

٢-٤- تأسيس مدينة إنطاكية وأهميتها:
كانت إنطاكية من المدن العريقة ذات الأهمية التاريخية البالغة (المؤرخ المجهول، ١٩٩٨: ١٠٣). وقد أشار الشارتري إلى أن سلوقس الأول نيكاتور[١٤] (٣٥٨-٢٨١ق).م)، هو من أسس هذه المدينة وجعلها عاصمة له (الشارتري، ١٩٩٠: ٥٣). وتتفق هذه الرواية مع ما هو معروف تاريخيا، إذ أسس سلوقس العديد من المدن بعد تقسيم إمبراطورية الإسكندر الأكبر (٣٣٦-٣٢٣ ق)، وكان من أبرزها إنطاكية (العديم، ١٩٨٨: ٨٠-٨٣).

في حين يذكر المؤرخ المجهول أن أول خمسة وسبعين ملكا حكموا إنطاكية، لكنه لم يذكر أسماءهم أو تسميتهم صراحة، إلا أنه أشار إلى أنطيوخوس؛ بوصفه مؤسس المدينة (المؤرخ المجهول، ١٩٩٨: ١٠٣). هذا التباين قد يعكس اختصارا أو تبسيطا من قبل المؤرخ المجهول، إذ إن أنطيوخوس هو والد سلوقس، وقد يكون القصد هو أن الاسم نفسه يعود لأحد أجداد الأسرة السلوقية التي حكمت المدينة (علي: ١٩٨٣: ٥٦). ووفقا لما ذكره المؤرخ المجهول، فإن إنطاكية لم تكن مجرد مدينة فحسب، بل كانت تعد عاصمة كل المدن الشامية (المؤرخ المجهول، ١٩٩٨: ٤٨). ولعل من الاهمية الإشارة إلى أن هذه المعلومة وردت في كتابات المؤرخ المجهول وتوديبود فقط. وعلى ما يبدو أن توديبود قد نقلها عن المؤرخ المجهول، في حين لم يذكرها بقية المؤرخين المرافقين (توديبود، ١٩٩٠: ٥٦).

٢-٥- التركيبة السكانية للمدينة:
عند وصول الصليبيين إلى الشرق وحصارهم لإنطاكية، دون المؤرخون الصليبيون المرافقون أحداث هذه المدة، وذكروا معلومات غير مباشرة عن سكان المدينة. تتناول هذه النصوص بشكل أساسي أحداث الحصار والصراع الذي دار بين الصليبيين والأتراك. وينقل فوشيه عن هذا أن، ((في أحد الايام قتل الفرنجة سبعمائة من الأتراك... كما وقتل من المسيحيين في المدينة: من اغريقيين، وسوريين وأرمن على يد الأتراك...)) (الشارتري، ١٩٩٠: ٥٤-٥٦). وبالمثل أكد توديبود أنها كانت خليطا من الجنسيات المختلفة ((واختلطت ضوضاء المعركة بصرخات المسيحيين والترك...، وقذفنا الأرمن والسريان واليونانيون)) (توديبود، ١٩٩٨: ٦٦). ولأن المدينة كانت مزدهرة ومكتظة بالسكان، بفضل تاريخها العريق ومنشآتها الضخمة وتحصيناتها المنيعة (المؤرخ المجهول، ١٩٩٨: ١٠٣). لذا، ضمت خليطا سكانيا فريدا من المسلمين (العرب والأتراك) (توديبود، ١٩٩٨: ٦٦-٦٧-١٣٨). وقد أكد ريموند أيضا على وجود هذا المزيج من الأديان والجنسيات (دي إجيل، ١٩٨٩: ١٠٣-١٠٤)، وهو ما يبرهن على أن المدينة كانت تتسم بتنوع سكاني، إذ كانت تضم خليطا من المسلمين والمسيحيين من جنسيات متنوعة.

٢-٦- الأهمية الدينية للمدينة:
تكتسب إنطاكية أهمية دينية عميقة، فهي مهد المسيحية حيث د عي التلاميذ فيها (مسيحيين) لأول مرة. يعزز هذا الارتباط الوثيق بالرسل والنشأة المبكرة للمسيحية مكانتها الروحية الفريدة في التاريخ المسيحي (الشارتري، ١٩٩٠: ٦٧). وقد احتضنت المدينة كنائس ذات شأن عظيم، منها كنيسة مخصصة لبطرس الرسول الذي أصبح أسقفا فيها (المؤرخ المجهول، ١٩٩٨: ١٠٢-١٠٣؛ درادكة، ٢٠٠٩: ٣١٢)، فضلا عن كنيسة أخرى بنيت تمجيدا لمريم المباركة...)) (الشارتري، ١٩٩٠: ٥٤). ويؤكد هذه الأهمية المؤرخ المجهول بالإشارة إن المدينة

((تضم ستين ديرا، ويشرف بطركها على مائة وثلاثة وخمسين أسقفا)) (المؤرخ المجهول، ١٩٩٨: ١٠٣)، مما يؤكد كونها مركزا دينيا حيويا للمسيحيين.

٢-٧- حصار إمارة إنطاكية وفق المصادر الصليبية المعاصرة:

في رحلتهم نحو الشرق، اجتاز الصليبيون القسطنطينية وعبروا آسيا الصغرى بنجاح. وبعد أن انتصروا على القوات التركية (المؤرخ المجهول ١٩٩٨: ٤٢)، أصبح الطريق سالكا لهم نحو إنطاكية، إذ وصلوا إلى أسوارها في (السادس من ذي القعدة، عام ٤٩٠هـ/ العشرين من أكتوبر ١٠٩٧م)، وأدهشتهم عظمة تحصيناتها المنيعة (توديبود، ١٩٩٨: ١٣٤-١٤٥). ووفق رواية توديبود فإن الصليبيين أدركوا حينها أن الاستيلاء عل إنطاكية لن يكون مهمة يسيرة (توديبود ١٩٩٨: ١٤٥). يشير فوشيه: أن الحصار الصليبي استمر للمدينة لعدة أشهر، مما أدى إلى معاناة قواتهم من الجوع والمرض الشديدين بسبب نقص الإمدادات. وقد أثر ذلك سلبا في معنويات الجيش بشكل كبير (الشارتري، ١٩٩٠: ٥٥). واتفق المؤرخون المعاصرون الشرقيون مع هذه الرواية (الرهاوي ٢٠٠٩: ٧٨)، (كومنينا ٢٠٠٤: ٤١٨)، (القلانسي ١٩٨٣: ٢١٩-٢٢٠). وظلت المحاولات الصليبية المتكررة والمتواصلة لاختراق دفاعات المدينة، إلا انها لم تجد نفعا وواجهوا مقاومة عنيدة من حاميتها (الشارتري ١٩٩٠:، ١٨١). ويذكر في إحدى المحاولات، أنه دارت معركة ضارية عند مدخل الجسر المقابل لميناء السويدية[١٥]، إذ سعت قوات الكونت ريموند وبوهمند إلى قطع طرق الإمداد عن المدينة. وردت القوات التركية المتحصنة في إنطاكية بشن هجوم مباغت على القوات الصليبية المحاصرة، مستغلين غياب القائدين، إذ تركز الهجوم على النقاط الضعيفة، ما أسفر عن سقوط عدد كبير من الفرسان والمشاة الصليبيين الذين تهاونوا في الدفاع عن أنفسهم، وتكبدوا خسائر فادحة (المؤرخ المجهول، ١٩٩٨: ٥٢-٥٤)، لم يذكر هذا الحدث من المؤرخين الشرقيين سوى المؤرخ الأرمني (الرهاوي ٢٠٠٩: ٧٨-٧٩).

في المقابل، ومنذ اللحظات الأولى، اتخذ حاكم إنطاكية، ياغي سيان[١٦] (٤٩١هـ/١٠٩٨م)، تدابير احترازية بالغة الأهمية لمواجهة الخطر المحدق الذي فرضته الجيوش الصليبية الكثيفة. فقد أرسل ابنه إلى السلطان السلجوقي (الشارتري ١٩٩٠: ٥٤)، يؤكد المؤرخون الشرقيون صحة هذه المحاولة التي قام بها أحاكم إنطاكية (الرهاوي، ٢٠٠٩: ٧٨-٧٩؛ القلانسي ١٩٨٣: ٢١٨؛ كومنينا ٢٠٠٤: ٤١٨-٤١٩)،. وفي سياق متصل، عمل على تنظيم صفوف جيشه الذي يتألف من ((ألفين من الفرسان الممتازين، وأربعة أو خمسة آلاف من الفرسان العاديين. ونحو عشرة آلاف أو أكثر من المشاة. فإن إنطاكية كانت في مأمن من الهجوم. مادام الحراس واقفين عند الأبواب)) مما أسهم في تعقيد مهمة الصليبيين بشكل كبير. (دي إجيل ١٩٨٩: ٨٠).

وأما من الجانب الصليبي، فيصف الشارتري المعاناة الشديدة التي ألمت بالصليبيين بحلول العام (٤٩١هـ/١٠٩٨م)، إذ تفاقمت الظروف المعيشية بشكل مروع، إذ استفحل الجوع ليبلغ مستويات غير مسبوقة من البؤس حتى اضطر الناس، تحت وطأة الحاجة، إلى استهلاك موارد غير تقليدية للبقاء على قيد الحياة، (الشارتري، ١٩٩٠: ٥٥-٥٦). ولم يقتصر الأمر على ذلك، بل ((اشتد بنا الجوع حتى أكلنا جيادنا وحميرنا)) (توديبود، ١٩٩٨: ٢٠٥). أما الفئات الأشد فقرا، فقد لجأت إلى تناول جلود الحيوانات واستخراج بذور الحبوب من روث الماشية في محاولة يائسة

لتأمين قوتها (المؤرخ المجهول، ١٩٩٨: ٨٦). لم يقتصر البؤس على الجوع فحسب، بل امتد ليشمل قسوة الظروف الجوية، إذ تحمل الناس برد الشتاء القارس وأمطار الفصل الغزيرة، وتمزقت خيامهم البدائية، مما خلف أعدادا هائلة من المشردين بلا مأوى في وجه الطبيعة القاسية (الشارتري، ١٩٩٠: ٥٦)، وهذا يتفق مع رواية المؤرخ الرهاوي (الرهاوي، ٢٠٠٩: ٧٩–٨٠).

نتيجة لذلك، أفاد ريموند بأن علامات اليأس بدأت تظهر في صفوف الجيش الصليبي، وتجلت مظاهر الانشقاق بوضوح بدءا بتهديد بوهمند في الرحيل (دي إجيل، ١٩٨٩: ٨٤)، وازدادت الأوضاع حدة عندما انسحب ستيفن بلوا[١٧] (٤٩٥ هـ/١١٠٢ م) وجيشه (الشارتري، ١٩٩٠: ٥٧). ليس هذا فحسب، بل فر العديد من الصليبيين، من بينهم القائد الفرنسي وليم النجار (٤٩٥هـ/١١٠٢م) وبطرس الناسك[١٨] (٥٠٨هـ/١١١٥م)، اللذان استبد بهما الحزن والبؤس معا، وهربا خلسة من المعسكر، وبادر تنكريد باقتفاء أثرهما، واعتقلهما، وعاد بهما في خزي شديد. وأقسما على أن يعودا إلى المعسكر طواعية واسترضاء كل السادة الصليبيين) (توديبود، ١٩٩٨: ١٣٩). ومع ذلك، لم يتوقف القادة عن محاولاتهم لإيجاد ثغرة في دفاعات المدينة لاختراقها. وكادت أن تفشل الحملة برمتها، لولا إصرار بعض القادة على مواصلة الحصار.

في النهاية، جاءت نقطة التحول عندما تمكن بوهمند من الاستيلاء على عدد من الأبراج بمساعدة قائد أرمني يدعى فيروز، كان يعمل في خدمة حاكم إنطاكية، الذي قدم لهم معلومات حيوية بخصوص نقاط الضعف في الدفاعات (المؤرخ المجهول، ١٩٩٨: ٦٦–٦٧)، وتتفق المصادر الشرقية على ذكر هذه الخيانة (الرهاوي، ٢٠٠٩: ٣٠؛ القلانسي، ١٩٨٣: ٢٢١؛ كومنينا، ٢٠٠٤: ٤١٨).

ووفقا لقول توديبود في يوم الخميس الموافق الثالث من يونيو، تمكنت قوات الصليبيين من التسلل إلى المدينة عبر هذا البرج، مما أدى إلى سقوطها في أيدي الصليبيين (توديبود، ١٩٩٨: ١٨٤)، وتتفق هذه الرواية مع ما أورده المؤرخون الشرقيون.. (الرهاوي، ٢٠٠٩: ٣؛ القلانسي، ١٩٨٣: ٢٢١). ((فلم ي ضع بوهيمند أية دقيقة، بل أمر برفع رايته المجيدة على رابية مواجهة للقلعة، وعندما تنفس الصباح ترامى الخبر الخطير الذي أ رجفت به المدينة إلى ما من كانوا ما يزالون مقيمين في معسكراتهم فخرجوا مسرعين، ورأوا راية بوهيمند تخفق على أحد المرتفعات، وسرعان ما كروا مسرعين ودخلوا المدينة من أبوابها، وذبحوا من صادفوه من المسلمين)) (المؤرخ المجهول، ١٩٩٨: ٦٩–٧٠)، يتفق المؤرخان الشرقيان في تأكيد وحشية الصليبيين المروعة (الرهاوي، ٢٠٠٩: ٣٠؛ القلانسي، ١٩٨٣: ٢٢١) باستثناء من لجأ منهم إلى القلعة (الشارتري، ١٩٩٠: ٥٨). امتلأت الشوارع بجثث القتلى، وفر حاكم إنطاكية، الذي لاذ بالفرار برفقة بعض قادته. إلا أن هروبه لم يدم طويلا، فبعد أن لجأ إلى إحدى القرى القريبة من إنطاكية، وبسبب إرهاق خيولهم، تعرف عليه السكان المحليون من الأرمن، فقبضوا عليه وقاموا بقطع رأسه (دي إجيل، ١٩٨٩: ١١٣)، لم يذكر القلانسي تفاصيل قطع رأس ياغي سيان، بل اكتفى بالإشارة إلى وفاته فقط (القلانسي، ١٩٨٣: ٢٢٠). ومن الواضح أن الأرمن أدوا دورا محوريا في سقوط إنطاكية. فقد كشف المؤرخ المجهول أن ((فلما استطار نبأ ظهورنا على الت رك إلى سمع الأرمن والسريان المقيمين في المنطقة جروا نحو الجبل ليسدوا عليهم الطريق، وفتكوا بكل من استطاعوا القبض عليه منهم)) (المؤرخ المجهول ١٩٩٨: ٥٠). ومع ذلك، لم ينته الأمر بسقوط المدينة، فقد تعرض الصليبيون فور دخولهم لإنطاكية لحصار

مضاد من قبل قوة إسلامية كبيرة بقيادة كربوغا، فوضعهم في موقف صعب للغاية داخل المدينة التي استولوا عليها للتو. ومع مرور الوقت أثر هذا الحصار سلبا في معنويات المدافعين الصليبيين الذين عانوا بشدة من الجوع (المؤرخ المجهول ١٩٩٨: ٧١–٨٠)، ويتفق المؤرخون الشرقيون على قدوم القوات الإسلامية إلى إنطاكية (الرهاوي ٢٠٠٩: ٣١ القلانسي ١٩٨٣: ٢٢٠؛ كومنينا ٢٠٠٤: ٤٣٦). وفي خضم هذه الظروف العصيبة، عثر الصليبيون على الحربة المقدسة، وهو ما بث الطمأنينة وعزز من عزيمتهم (الشارتري ١٩٩٠: ٥٨)، وتتماشى رواية الرهاوي والأميرة آنا مع هذه الرواية (الرهاوي، ٢٠٠٩: ١٠١؛ كومنينا، ٢٠٠٤: ٤٣٦). بعد حصار دام ((قرابة ستة وعشرين يوما)) (توديبود ١٩٩٨: ٢٢٥)، شن الصليبيون هجوما مباغتا من أبواب المدينة. ورغم التفوق العددي للقوات التركية، الذي دفعهم للاعتقاد بأن الصليبيين في صدد الانسحاب، فقد تقدم الصليبيون بتشكيلة منظمة من الجيش بعدد وعدة، حاملين الحربة المقدسة في طليعتهم، وتوجهوا نحو قلب تمركز الأتراك. أسفر هذا الهجوم عن تراجع القوات التركية وفرارها، تاركين معسكراتهم خلفهم. عقب هذه الهزيمة الساحقة التي تكبد فيها الأتراك آلاف القتلى، عاد الصليبيون إلى المدينة منتصرين ومبتهجين (دي إجيل: ١٩٨٩: ٧٤)، لم يختلف أي مؤرخ بخصوص هذه النهاية المأساوية للجيوش الإسلامية (الرهاوي ٢٠٠٩: ١٠١–١٠؛ القلانسي، ١٩٨٣: ٢٢١؛ كومنينا٢٠٠٤: ٤٣٦).

الاستنتاجات

- ادى سقوط أنطاكية دورا حاسما في تغيير مسار الحملة الصليبية الأولى؛ نظرا لموقعها الاستراتيجي الفريد كبوابة إلى الشرق.

- لقد أظهر الحصار قدرة هؤلاء المحاربين على الصبر والمثابرة في وجه الظروف القاسية والنقص الحاد في المؤن، بينما كشف في الوقت نفسه عن هشاشة دفاعات المدينة، وضعف التنسيق بين القوى الإسلامية المدافعة.

- كشفت المؤرخون الصليبيون، على الرغم من تحيزهم الواضح، عن التحديات الهائلة التي واجهها الصليبيون أثناء الحصار، وهذا يؤكد مصداقيتهم في تدوين أحوال جنودهم ومعاناتهم بكل أمانة.

- كان لقصة العثور على (الحربة المقدسة) دور لايمكن إنكاره في تعزيز معنويات الصليبيين في لحظات ضعفهم، مما يؤكد على أهمية العامل النفسي والمعنوي في الحروب وتأثير الرمزية الدينية في تغيير مسار الأحداث.

- كان التعاون الأرمني عاملا حاسما في سقوط أنطاكية. تمثلت أبرز أشكال هذا التعاون في تسريب المعلومات العسكرية، وتسهيل دخول الصليبيين إلى المدينة من خلال فتح أبوابها.

- ت قدم المصادر الصليبية المرافقة، على الرغم من كونها جزءا من رواية المنتصر، مادة تاريخية غنية وضرورية لفهم الأحداث من منظورهم الخاص، وت سهم في كشف عقلية المشاركين ودوافعهم، مما ي مهد لمزيد من البحث المقارن مع المصادر الإسلامية لاستكمال الصورة التاريخية الشاملة.

الهوامش:

- بوهمند الأول: أحد أبرز قادة النورمان في الحملة الصليبية الأولى، والذي نجح في حسم معركة أنطاكية لصالحه، مؤسسا بذلك أحد أهم الإمارات الصليبية في الشرق، للمزيد ينظر: (رانسيمان، ١٩٩٤: ١/٢٥٧–٣٩٠).

- معرة النعمان: مدينة شامية تاريخية ومحصنة، تقع على الطريق الرئيسي بين حلب وحماة، للمزيد ينظر: (الحموي، ١٩٩٥: ٥/ ١٥٦)

- الكونت ريموند: قائد صليبي فرنسي بارز، تولى قيادة أحد الجيوش المشاركة في الحملة الأولى، للمزيد ينظر: (قاسم، ٢٠٠١: ٢١).

- رها: مدينة تاريخية قديمة في إقليم الجزيرة الفراتية، تقع بين نهري دجلة والفرات، للمزيد ينظر: (الحميري، ١٩٨٠: ٢٧٣).

- أوربان الثاني: بابا الكنيسة الكاثوليكية، اشتهر بدعوته إلى إطلاق الحملة الصليبية الأولى في مجمع كليرمون، للمزيد ينظر: (رانسيمان، ١٩٩٤: ١/١٨٧).

- روبرت النورماندي: الابن الأكبر لملك إنجلترا، قائد في الحملة الأولى وساهم في فتح القدس، للمزيد ينظر: (رانسيمان، ١٩٩٤: ١/٤٤٢–٤٥٠).

- الكونت بلدوين: شقيق القائد الفرنسي جودفري، انفصل عن الحملة الأولى ليتجه إلى الرها ويؤسس فيها أول إمارة صليبية، للمزيد ينظر: (الشارتري، ١٩٩٠: ٨).

- جودفري: قائد صليبي بارز، شارك في الحملة الأولى وأصبح أول حاكم لاتيني على القدس، للمزيد ينظر: (رانسيمان، ١٩٩٤: ١/٤٤٣).

- بلدوين الثاني: هو ابن عم بلدوين الأول. تولى عرش مملكة القدس في الشرق خلفا لابن عمه، للمزيد ينظر: (الشارتري، ١٩٩٠: ٩).

- أدهيمار: كان شخصية دينية فرنسية، واكتسب أهمية تاريخية كونه مندوب البابا والزعيم الروحي الأعلى للحملة الأولى، للمزيد ينظر: (دي إجيل، ١٩٨٩: ٢٤–٥٠)

- بونتيوس: كان كاتبا صليبيا، وصديق المؤرخ ريموند، وأحد المشاركين في الحملة الاولى، للمزيد ينظر: (العريني، ١٩٦٢: ٢٢).

- كربوغا: قائد تركماني سلجوقي، وأتابك الموصل. اشتهر بقيادته تحالفا إسلاميا لفك حصار الصليبيين عن أنطاكية، للمزيد ينظر: (قاسم، ٢٠٠١: ١٩١–٢١٦).

- تنكريد ابن ماركيس: قائد صليبي نورماني، ابن أخت بوهيموند، شارك في الحملة الأولى، للمزيد ينظر: (قاسم، ٢٠٠١: ١٨٩).

- سلوقس الأول نيكاتور: مؤسس الدولة السلوقية، وخليفة الإسكندر الأكبر، للمزيد ينظر: (ابن العديم،١٩٩٦: ٩).

- ميناء السويدية: هو الميناء البحري الرئيسي لمدينة أنطاكية للمزيد ينظر: (الحموي، ١٩٩٥: ١/٢٦٨).

(١٦) ياغي سيان: قائد سلجوقي وحاكم أنطاكية، اشتهر بقيادته الدفاع الشرس عن المدينة ضد هجمات الحملة الأولى، للمزيد ينظر: (رانسيمان، ١٩٩٤: ١/ ٣٣٦).

(١٧) ستيفن بلوا: أحد القادة الفرنسيين في جيوش الحملة الأولى، واشتهر بانسحابه المبكر، للمزيد ينظر: (رانسيمان، ١٩٩٤: ١/ ٢٧١).

(١٨) بطرس الناسك: كان راهبا فرنسيا، اشتهر بدوره المحوري في الحملة الأولى، حيث قاد الحملة الشعبية، للمزيد ينظر: .(Alan. V. Murray, 2006: 86)

المصادر والمراجع

– ابن العديم، ع. ب. أ. ب. ج. العقيلي، (١٩٩٦)، زبدة الحلب في تاريخ حلب (خ. المنصور، تحقيق)، دار الكتب العلمية.

– ابن القلانسي، ح. ب. أ. ب. ع. ب. م. التميمي، (١٩٨٣)، تاريخ دمشق لابن القلانسي (س. زكار، تحقيق). دار حسان.

– توديبود، ب.، (١٩٩٨)، تاريخ الرحلة إلى بيت المقدس (ح. م. عطية، ترجمة)، دار المعرفة الجامعية.

– الحموي، ي.، (١٩٩٥)، معجم البلدان، دار الصادر.

– الحميري، أ. ع. م. ب. ع. ب. م.، (١٩٨٠)، الروض المعطار في خبر الأقطار (ط. ١)، مؤسسة ناصر للثقافة.

– الرهاوي، م.، (٢٠٠٩)، تاريخ متى الوي الإفرنج– الصليبيون– المسلمون– الأرمن، (م. م. الرويزي & ع. مصطفى، ترجم وتحقيق)، مؤسسة حمادة للدراسات الجامعية.

– دي إجيل، ر.، (١٩٨٩)، تاريخ الفرنجة غزاة بيت المقدس (ح. م. عطية، ترجم وتحقيق)، دار المعرفة الجامعية.

– الشارتري، ف.، (١٩٩٠)، تاريخ الحملة إلى القدس (ز. ج. العسلي، ترجمة)، دار الشروق.

– (٢٠٠١)، الاستيطان الصليبي في فلسطين (ق. ع. قاسم، ترجم وتحقيق)، دار الشروق.

– المؤرخ المجهول، (١٩٩٨)، أعمال الفرنجة وحجاج بيت المقدس (ح. حبشي، ترجمة)، دار الفكر العربي.

– كومنينا، أ.، (٢٠٠٤)، الكسياد (ح. حبشي، ترجمة)، المجلس الأعلى للثقافة.

باركر، أ.، (١٩٩٧)، الحروب الصليبية (الس. الباز العريني، ترجمة)، بيروت: دار النهضة العربية.

– براور، ي.، (٢٠١١)، الاستيطان الصليبي في فلسطين: مملكة بيت المقدس (ع. الحافظ البناء، ترجمة)، مصر: عين للدراسات والبحوث الإنسانية والاجتماعية.

– الجنابي، ط. ص.، (٢٠١٣)، إمارة إنطاكية: دراسة في علاقتها السياسية بالقوى الإسلامية، سورية: دار نينوى.

– رانسيمان، س.، (١٩٩٤)، تاريخ الحملات الصليبية من كليرمونت إلى أورشليم (ن. خليل، ترجمة)، مصر: الهيئة المصرية العامة.

– الربيعي، ع. ب. ع.، (١٩٩٤)، أثر الشرق الإسلامي في الفكر الأوروبي خلال الحروب الصليبية، الرياض.

– سمالي، ب.، المؤرخون في العصور الوسطى (ق. ع. قاسم، ترجمة؛ ط. ٢)، القاهرة: دار المعرفة الجامعية.

– سميث، ج. ر.، (١٩٩٩)، الحملة الصليبية الأولى وفكرة الحروب الصليبية (م. ف. الشاعر، ترجمة؛ ط. ٢). مصر: الهيئة المصرية العامة للكتاب.

– عطية، ح. م.، (١٩٨٩)، إمارة إنطاكية الصليبية والمسلمون، الإسكندرية: دار المعرفة الجامعية.

– العريني، س. الباز.، (١٩٦٢)، مؤرخو الحروب الصليبية، القاهرة: دار النهضة العربية.

– الغزي، ك. ب. ح. ب. م. ب. م. البالي الحلبي، (١٩٩٨)، نهر الذهب في تاريخ حلب (ط. ٢)، حلب: دار القلم.

– قاسم، ق. ع.، (١٩٩٩)، الخلفية الإيديولوجية للحروب الصليبية، الإسكندرية: عين للدراسات والبحوث الإنسانية والاجتماعية.

– قاسم، ق. ع.، (٢٠٠١)، الحملة الصليبية الأولى: نصوص ووثائق، مصر: عين للدراسات والبحوث الإنسانية والاجتماعية.

– يوسف، ج. ن.، (١٩٨١)، العرب والروم واللاتين في الحرب الصليبية الأولى (ط. ٣)، لبنان: دار النهضة العربية.

– يوسف، ج. ن.، (١٩٨١)، الوحدة والحركات اليقظة العربية إبان العدوان الصليبي (ط. ٢)، لبنان: دار النهضة العربية.

– توفيق، هـ ع.، (٢٠٠٩)، الحملة الصليبية الأولى في كتابات المؤرخين اللاتين المعاصرين، (رسالة دكتوراه منشورة)، جامعة بغداد، كلية الآداب.

– الجنابي، ط. ص.، (٢٠١١)، رواية آنا كومنينا عن حصار أنطاكية بين المصادر العربية والأجنبية، (رسالة ماجستير

منشورة)، جامعة بابل، كلية التربية للعلوم الإنسانية.

- جاسم، ح. ح.، (٢٠١٢)، حصار إنطاكية (٤٩١هـ/١٠٩٨م)، بين المصادر العربية والصليبية من خلال كتابي زبدة الحلب لابن العديم وأعمال الفرنجة للمؤرخ المجهول، (بحث منشورة)، جامعة تكريت، كلية التربية.

- بواعنة، ل. إ.، (٢٠١١)، رؤية المؤرخين الفرنج لواقع المسلمين إبان الحملة الصليبية الأولى (٤٩٠-٥٢١هـ/١٠٩٦-١١٢٧م)، (بحث منشور)، المجلة الأردنية للتاريخ والآثار، (٥)، (٣).

- الشقيرات، ح. ر.، (٢٠١٩)، مؤرخو الحروب الصليبية ومصادرهم (١٠٩٦-١٢٩١م)، (بحث منشور)، مجلة العلوم الإنسانية والاجتماعية، (٣)، (١).

- درادكة، س.، (٢٠٠٩)، الحملة الإفرنجية على إنطاكية، والـدروس المستفادة، (بحث منشور)، مجلة اتحاد الجامعات العربية للآداب، (٦)، (٢).

المصادر والمراجع الإنكليزية

-The monks, R., (2016), History of Jerusalem, New York: Carol Sweetenham.

-Asbridge, T., (2005), The first crusade: A new history, London: (Publisher not specified).

-Krey, A., (1921), The first crusade: The accounts of eye-witnesses and participants. Princeton, NJ: (Publisher not specified).

-Kostick, C., (2008), The social structure of the first crusade, Leiden, The Netherlands: (Publisher not specified).

پوخته

چاڤکانیێن خاچهەلگران بێن هەڤچەرخ: ژێدەرەک بۆ دورپێچکرنا ئەنطاکیا و کەڤتنا ئەوێ د هەوا خاچهەلگران یا ئێکێدا (٤٩٠-٤٩١هـ/١٠٩٧-١٠٩٨م) ئەڤ ڤەکۆلینە باژێرێ ئەنطاکیا د ماوێ هەوا خاچهەلگران یا ئێکێ (٤٨٩-٤٩٢هـ/١٠٩٦-١٠٩٩م) ی ب خۆڤە دگریت. ئەڤ قۆناغە ب سەردەمەکێ گرنگ وئێکلاکەر دهێتە هژمارتن وچەندین گورانکارییێن گرنگ ب سەر دیرۆکا چەرخێن ناڤیندا ئینایە. ئارمانج ژ ڤێ ڤەکۆلینێ ئەوە، ژیاننامەیەکا تێروتەسەل بۆ دیرۆکنڤیسێن خاچهەلگران بێن هەڤچەرخ لگەل هەوا خاچهەلگران یا ئێکێ پێشکێش بکەت وبەرهەمێن وان دیار بکەت، لگەل وێ ژێ تیشکێ بدانیتە سەر رۆلێ وان د هـەوا خاچهەلگران، هەر چ پشکداری لگەل هەوێ کربیت، یان پشتی هینگێ هاتبنە رۆژهەلاتی، یان ژێ بەرهەمێن خۆ ژ رۆژئاڤای نڤیسی بن وپشتبەستن ل سەر بەلگەیێن دیرۆکنڤیسێن پشکدار ودیدەڤانێن ب چاڤ کربیت. ڤەکۆلین ب شێوەیەکێ تایبەت تەکەزێ ل سەر رۆلێ سەرەکی یێ وان رویدانان دکەت، یێن کو ئەنتاکیایێ بخۆڤە دیتین، ئەو ژێ ب پشت بەستن ل سەر نڤیسینێن دیرۆکنڤیسێن پشکداری هەوا ئێکێ بووین، هەر ژ وەسفکرنا سیماییێن باژێرێ وهەتا دۆرپێچ وکەفتنا وێ، کو ئەڤ رویدانە بۆ پێشڤەچوونا خاچهەلگران بـەرەڤ قودسـێ دەمەکێ ئێکلاکەر بوو. دیسان دیار دکەت ژێ کا چەوا پشتی هاتنا خاچهەلگران، ئالۆزییێ باژێر ڤەگرت ول دویڤدا موسلمان هاتنە کوشتن، ژبلی ئەوێن خۆ گەهاندینە کەلهێ. دیسان ڤەکۆلین وێ دۆرپێچا دژبەر بخۆڤە دگریت، یا پشتی کەفتنا ئەنتاکیایێ کەربغا ل سەر خاچهەلگران د ناڤ ڤێ باژێریدا سەپاندی وئەو زیان ونەخۆشییێن ژ ئەگەرێ وێ پەیدا بووین، هەتا دگەهیتە ئاشکراکرنا رمێ پیرۆز، یێ کو مۆرالا خاچهەلگران بەرزکری وهاریکارییا وان د تۆمارکرنا سەرکەفتنێدا کری.

پەیڤێن سەرەکی: ئەنطاکیا، چاڤکانیێن خاچهەلگران، دیروکنڤیسێن هەڤچەرخ، کەڤتنا ئەنطاکیا، چەرخێن ناڤە راست.

Abstract

Contemporary Crusader Sources on the siege and Fall Antioch during the first crusade (490–491All 1098–107/ AD)

This research represents a study of the city of Antioch during the first crusade (490–491All 1098–107/AD) which is a pivotal stage that brought a bout profound transformation in medieval history. The study aims to provide a comprehensive biography of contemporary Crusader historians of the First Crusade and their works, highlighting their roles in the campaign, whether they accompanied it, arrived in the East afterward, or authored their works from the West based on the testimonies of accompanying historians and eyewitnesses. The research particularly focuses on the pivotal role of the momentous events witnessed in Antioch, relying on the writings of historians who accompanied the First Crusade. This includes a description of the city's features, followed by its siege and fall—a critical juncture in the Crusaders' advance towards Jerusalem. It elucidates how chaos engulfed the city upon the Crusaders' entry, leading to the massacre of Muslims, with the exception of those who sought refuge in the citadel. Furthermore, the study addresses the counter-siege imposed by Kerbogha on the Crusaders inside Antioch after its fall, and the ensuing suffering, leading to the discovery of the Holy Lance, which significantly boosted Crusader morale and contributed to their victory.

Keyword: Antioch, Crusader Sources, Contemporary Historians, Fall of Antioch, Middle Ages.

گۆڤاری
ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٦ – ٢٠٢٦
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە
ISSN: 2520- 4106
Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی، گۆڤارێكی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەكادیمیای كوردییەوە دەردەكرێت و بایەخ بە توێژینەوەی كوردی لە بوارەكانی زمان، ئەدەب، دیرۆك، جوگرافیا و كولتووریی كوردی دەدات.
گۆڤارەكە توێژینەوەكان بە زمانەكانی كوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەكاتەوە و یەكەم ژمارەی لەساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حكوومەتی هەرێمی كوردستانەوە، بۆ بەرزكردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێكراوە.

* ڕێكخەری كاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆك
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی:
Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن ٢٠٢٥/١٠/٩
پەسەندکردن ٢٠٢٥/١٢/٤

ڕۆلێ گیرەکێن ڕێزمانی د دیارکرنا پۆلێن ڤەکریێن ئاخڤتنێدا، د ئاخڤتنا خەلکێ دهۆکێدا

کردستان کمال محمد
کولیژا پەروەردە و بنیات، زانکۆیا دهۆک
kurdistankemal@gmail.com

پ. ە. د. دیمەن عەبدوللا عومەر
پشکا زمانێ کوردی، کولیژا پەروەردە و بنیات، زانکۆیا دهۆک
Deman.omar@uod.ac

پۆختە:

ئەڤ ڤەکۆلینە ب ناڤونیشانێ (ڕۆلێ گیرەکێن ڕێزمانی د دیارکرنا پۆلێن ڤەکریێن ئاخڤتنێدا، د ئاخڤتنا خەلکێ دهۆکێدا) ل دویڤ دیتنا (فنجی-finch)ی هاتییە ئەنجامدان، پێکۆلێ دکەین ل دویڤ ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ دیاربکەین کا گیرەکێن ڕێزمانی سەر ب کیژ پۆلا ڤەکری یا ئاخڤتنییە؟، ئەڤ ڤەکۆلینە ل دویڤ ڕێبازا وەسفی شیکاری هاتییە ئەنجامدان، گرنگییا ئەڤێ ڤەکۆلینێ ل دویڤ ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ ل دەمێ زێدەکرنا گیرەکێن ڕێزمانی بۆ سەر قەد و ڕەگ و بنیاتێ پەیڤان د شیاندایە پۆلێن ئەوان ب هاریکاریا ئەڤان گیرەکان بهێنە دیارکرن، ئەرێ د شیانێن گیرەکێن ڕێزمانیدا هەیە، ڕۆلێ د دیارکرنا پۆلێن ئاخڤتنێ یێن ڤەکریدا بگێریت؟ و ژ پۆلێن دیتر بهێنە ژێکجوداکرن؟ ئەنجامێن دویماهیکێ یێن ئەڤێ ڤەکۆلینێ دیاردبیت کو گیرەکێن ڕێزمانی ڕۆلەکێ بەرچاڤ د دیارکرنا پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ هەنە، ئانکو هەر پۆلەکا ئاخڤتنێ گیرەکێن تایبەت هەنە کو ل دەمێ دیتنا ئەڤان گیرەکان پۆلا ئاخڤتنێ دیاردبیتن، هەروەسا ئەڤ ڤەکۆلینە ژ دوو پشکان ب خۆڤە دگریت پشکا ئێکێ هاتییە تەرخانکرن بۆ گیرەکی و پۆلێن ئاخڤتنێ و پشکا دوویێ بۆ پراکتیکرنا گیرەکان و تایبەتکرنا ئەوان ب پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ (ناڤی، هەڤالناڤی،کاری و هەڤالکاری).

کلیلا ڤەکولینێ: گیرەکێن ڕێزمانی، پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ، پۆلێن گرتی یێن ئاخڤتنێ، گیرەکێن واتادار، گیرەکێن نیمچە واتادار.

پێشەکی

ئـەڤ ڤەکۆلینە ب ناڤونیشانێ (رۆلـێ گیرەکێن رێزمانێ د دیارکرنا پۆلێن ڤەکرییێن ئاخڤتنێدا (ئاخڤتنا خەلکێ دهۆکێ وەک نموونە) ل دویڤ دیتنا (فینجی – finch) کو تێدا گیرەکێن پۆلێن ڤەکریێن (ناڤی، هەڤالناڤی، هەڤالکاری وکاری) هاتینە دیارکرن. ئەڤ ڤەکۆلینە پێکولێ دکەت بەرسڤا ئەڤان پرسیاران بدەت: ئایا د شیانا گیرەکا رێزمانیدا هەیە، پۆلا ئاخڤتنێ بدەتە دیارکرن؟ ئایا هەر پۆلەکا ئاخڤتنێ گیرەکێن تایبەت ب ئـەوێ پۆلێڤە هەنە کو جودا بکەتن ژ پۆلێن دی یێن ئاخڤتنێ؟ ئایا کیژ پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنییە دشێن گیرەکان وەرگرن؟ ئایا هەمی پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ دی شێن گیرەکێن رێزمانی وەرگرن؟ ئایا کیژ گیرەکن دگەل پۆلا ناڤی، هەڤالناڤی، هەڤالکاری و کاری دهێن؟ ئایا رێژەیا گیرەکێن رێزمانی دکیژ پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێدا کیژکاندا پترە ود کیژاندا کێمترە؟ ئایا رێژەیا یا سەدییا گیرەکێن رێزمانی یێن هەر پۆلەکا ڤەکری یێن ئاخڤتنێ چەندە ؟ ئـەڤ ڤەکۆلینە ل دویڤ رێبازا وەسفی شیکاری ل سەر بنەمایێ گیرەکان ل دویڤ بیروبۆچونێن (فینجی) هاتییە ئەنجامدان و ژبەرکو سروشتێ ڤەکۆلینێ وەسا دخوازیت و بۆ دیارکرنا هندەک ئەنجامازێ پەنا بۆ شێوازێ ئامارا وەسفی هاتییە برن. گرنگی و مفایێن ئەڤێ ڤەکۆلینێ د ئاڤان خالاندایە: ئەو ڤەکولینێن هەتا نوکە ل دور رۆلێ گیرەکێن رێزمانی د دیارکرنا پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێدا د کێمن، گرنگییا ئەڤێ بابەتی هندێ دخوازیت کو ڤەکۆلین پتر ل سەر بهێنە ئەنجامدان. گرنگییا ڤەکۆلینێ د ئەوێ چەندێدایە کو دیارکرنا هەر گیرەکەکا رێزمانی کا ل گەل کیژ پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ دهێن. دیسان ژبۆ دیارکرنا رێژەیا رۆلێ هەر گیرەکەکا رێزمانی ل دەمێ هاتنا ئەوان ل گەل پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ ئەڤ چەندەژێ ب شێوەیەکێ ئاماری ب تیر و تەسەل و ئەڤێ ڤەکۆلینێدا هاتییە ئەشکەراکرن. ئەڤ ڤەکۆلینە ژبلی پۆختە وپێشەکییێ و ئەنجام و لیستەیا ژێدەران ژ دوو پشکان پێکدهێت، پشکا ئێکێ ژ (چەمکێ گیرەکێ و تایبەتمەندیێن گیرەکێ، جۆرێن گیرەکێ ژلایێ پێکهاتێ و واتاییڤە هاتییە تەرخانکرن و پشکا دوویێ بۆ رۆلێ گیرەکێن رێزمانی د دیارکرنا پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ (ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار وکار)دا هاتییە دیارکرن.

پێداچوونەک بۆ کارێن بـەرێ ل دور گیرەکێ ب شێوەیەکێ گشتی و گیرەکێن رێزمانی ب شێوەیەکێ تایبەت د زمانێ کوردیدا:

زوربەیا زمانڤان و رێزمانڤیسێن کورد یێن کەڤن و نوی د ڤەکۆلینێن خۆدا ئاماژەدایە گیرەکێ،

ئەڤجا ل ژێر ناڤێ پێشگر و پاشگر و زێدەهی بن یان ژێ گیرەک ب خۆ بیت ئەڤێن ل خوارێ بۆچوونێن هندەک زمانڤانانە ل دور گیرەکان ب شێوەیەکێ گشتی و گیرەکێن رێزمانی ب شێوەیەکێ تایبەت:

– ئەورەحمانی حاجی مـارف د پەرتووکا (وشە رۆنان لە زمانی کوردیدا) ب ئەڤێ رەنگی گیرەک پێناسە کریە (ئەفێکس ئەو مۆرفیما بەندە کە توانای رێزمانی هەیە، گیرەک لە زماندا بە تەنیا بایەخی نییە، بەڵکو کە دەچێتە سەر وشە و دەتوانێ دەوری دروستکردنی وشە ببینێ و واتا ببەخشێ)) (مارف ١٩٨٧: ٣٦) هەروەسا ئاماژەیێ ب جۆرێن گیرەکێ (پێشگر، پاشگر، ئنتەرفیکس، کونفیکس و ناوگر) دایە هەروەدا ئاماژەیێ ب گیرەکێن رێزمانی ددەت و ب ناڤێ مۆرفیمێن وشە گۆر ناڤدکەت و دیاردکەت کو (مۆرفیمی وشەگۆر دەچێتە سەر وشە و حالاتی جیاوازی رێزمانی پێکدێنێ. مۆرفیمی وشە گۆر

كە بریتییە لە پێشگرو پاشگر بە سەرەتا و كوتاوە دەلكێن وەک (ەكە، ان، ئە، دە، ب، ...)) (مارف١٩٨٧: ٣٣)

- شێرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب :- د پەرتووكا (وشەسازی)دا ئاماژەیێ ب گیرەكی ددەن و دیاردكەن كو ئەڤ جۆرێ مۆرفیمێ پێچەوانەیێ مۆرفیما سەربەخویە كو ب تنێ ناهێتە گۆتن و واتا هەبیت، ئانكو بەردەوام یا بەندە ب مۆرفیمەكا دی ڤە یان چەند مۆرفیمێ دیڤە، هەروەسا ئاماژەیێ ددنە گیرەكا رێزمانی و دبێژن (ئەو مۆرفیمە ئەركەكێ رێزمانی دبینیت پەیڤەكا نوی د ناڤ فەرهەنگێ زێدە ناكەت، بەلكو رۆل و ئەركەكێ رێزمانی وەردگریت) (سەبری، مونیب: ٢٠١٦: ٦٨)

وەک گیرەكێن ناڤی (ەكە، ان، ێن،...)، وییێن هەڤالناڤی (ترو ترین) و ... هتد.

عەبدلواحد موشیر دزەیی د پەرتووكا (ریزمانی كوردی)دا ب ئەڤی رەنگی بەحس ل گیرەكی كریە ((ئەو فۆرمە زیادانە دەگرێتەوە كە بە پێش و پاشی بنكەوە دەلكێت و ئەركیان هەیە و پۆل دروست دەكەن))، ئانكو ئەو كەرەستەیە دهێنە زێدەكرن ل سەر بنیاتێ پەیڤان، ئەڤجا یێن دارشتی بن یان یێن رێزمانی بن، هەروەسا ئاماژەیێ ددەتە گیرەكا رێزمانی كو ((ئەركی رێزمانییان هەیە وەک ناساندن و تێپەراندن و كۆ و كات، ...، پۆل نەگۆڕن واتە دەخرێتە سەر وشەی تر پۆلەكەی ناگورن) (دزەیی ٢٠١٤:٥٣) ب ئەڤی رەنگی گیرەک وەک زێدەهییەكێ كو ل دەستپێكێ و دویماهیكێ هاتییە زێدەكرن، ل ڤێرێ ب تنێ ئاماژەیێ ددەتە پێشگری و پاشگری وەک دەركەڤتنا گیرەكی دیاردكەتن بێكو ئاماژەیێ ب ناڤبەندی و ناڤگری بدەتن.

پشكا ئێكێ:

١. چە مكێ گیرەكی (Affix):

گیرەک نە ب تنێ پارچەیێن دەرەكینە یێن كو ل سەر رەگان دهێنە زێدەكرن، بەلكو ئەو د پێكهاتە و واتایا دروستكرنا پەیڤاندا ب كویرایی هاتینە جێگیركرن. ئالۆزیا رێزبەندییا گیرەكان ژ كارلێكا ئەوان دگەل بوارێن زمانێ یێن جۆراوجۆر وەكو (دەنگسازی، رێزمان و واتاسازی) دەردكەڤیت (Muysken,١٩٨٦:٦٣٠-٦٣٨)، گیرەک رێكا سەرەكییە بۆ پێكهینانا پەیڤان د زمانیدا كو كاریگەرییێ ل سەر پێكهینانا پەیڤێن نوی دكەن ب رێكا زێدەكرنا گیرەكەكێ یان پتر ل سەر رەگی، ئانكو ئەڤ پرۆسێسە پشتبەستنێ ل سەر زێدەكرنا گیرەكەكی یان پتر ل سەر رەگی دكەن بۆ پێكهینانا پەیڤێن نوی (Antrushina et al,٢٠٢١:٧١-٧٨)، هەروەسا (ئیلیان و كیباسوفا) دوپاتدكەن كو گیرەک ئێک ژ زۆرترین رێكێن بەرهەمهینانییە بۆ پێكهینانا پەیڤان د زمانێ ئنگلیزیا نویدا كو ب رێكا زێدەكرنا گیرەكان بۆ رەگ یان قەدی دیاردبیت، بەلێ بۆچوونێن جودا دەربارەی زێدەكرنا گیرەكان ب رەگێ پەیڤێڤە هەنە (Ilyina A.N and Kibasova S.G, ٢٠١٢:٢٤-٣٥)، هندەک زمانڤان وەكو (ویلیام لابۆڤ، نعوم جومسكی، مارک ئارنوف، فردیناند دی سوسێر،...) گیرەكی وەكو مۆرفیما بەند دبینن.

(ویلیام لابۆڤ) كو زانایەكێ بەرنیاس یێ زمانڤانییا جڤاكییە، ب ڤەدیتنا رۆلێ مۆرفۆلۆجییێ د جۆراوجۆرییا زمانیدا كرییە كو ڤەكۆلینێن ئەوی تیشكێ دئێخنە ل سەر پێكهاتا مۆرفۆلۆجی و چەوانییا پێكهاتنا مۆرفیما بەند، ب تایبەتیژی گیرەكان كو پشكەكا سەرەكینە ژ پێكهینانا پەیڤان و ڤەگۆهاستنا جوداهییێن هویر یێن جڤاكی و سینتاكسی، (لابۆڤ)ی د پەرتووكا خۆدا یا ب

ناڤۆنیشانی (شێوەیێن زمانڤانییا جڤاکی) یا ل سالا (١٩٧٢) هاتییە بەلاڤکرن، باس ل چەوانییا پشکداریکرنا مۆرفیما بەند د جوداهیێن دیالێکتان و پێشکەڤتنا زمانی ب بورینا دەمی، ل دەڤ (لابوڤ) ی گیرەکێن وەکو (ان)یێن کۆمکرنێ و (ا، وو، ی، د، ت) یێن دەمێ بورێ د گرنگن بۆ تێگەهشتنا گۆهورینێن مۆرفۆلۆجی د کۆمەلێن جڤاکی و جڤاکێن جودادا(William Labov,١٩٧٢:٤٣-٤٥)، هەروەکو گیرەکا رێزمانی یا کۆمکرنێ دپەیڤا (کوران)دا.

زمانڤان (جون هایمان، ویلیەم کروفت، ئێدوارد سابیر) گیرەکێ وەکو مۆرفیمەکا سەربەخۆ دیاردکەتن. (ئێدوارد سابیر)ی گومان ژ ئەوێ هزرێ کریە ئەوا دبێژیت گیرەک ب شێوەیەکێ بەردەوام مۆرفیمێن بەندن، ناڤبری ئاماژە ب هندەک زمانان دایە کو د شیاندایە ب پشتبەستن ل سەر دەوروبەری گیرەک وەک پەیڤێن سەربەخۆ دیاربن، ئەڤ تێبینیکرنە بوویە، ئەگەر ئەو بۆچوونە دیاربیت یا دبێژیت مۆرفیم ب تمامی نە د بەندن بەلکو جۆرە سەربەخۆییەکا رێزمانی هەیە (Sapir, ١٩٢١: ٣٥).

ل ڤێرێ دیار دبیت کو گیرەک زێدەهییەکە ل سەر پەیڤێ دهێتە زێدەکرن و پتریا ئەڤان گیرەکان وەک کەرەستەیەکێ بەند دهێن و ب تنێ چ واتایا خۆ نینە وەکو (هەل، هکە، ۆک، د، دە،....) وکێم ژ ئەوان وەکو کەرەستەیەکێ سەربەخۆ دەردکەڤن، وەکو (ستان، یار، مەند،..)، ئانکو گیرەک ئەو زێدەهییە یان پێڤەگرێدانە ل سەر رەگان یان بنیات و پەیڤان دهێتە زێدەکرن، ئەڤجا ئەرکەکێ رێزمانی ب خۆڤە بگریت یانژی پەیڤەکا نوی د ناڤ زمانیدا دروست بکەت.

١-١ تایبەتمەندییێن گیرەکێ:

گیرەک خودان چەندین تایبەتمەندییە:

١) گیرەک بچویکترین پشکە د مۆرفۆلۆجییدا کو ڤەکۆلینا شێوەیێ پەیڤان و گۆهورینا ئەوان دکەت، چ ژ لایێ واتاییڤە یان ژ لایێ ئەرکیڤە وەکو گیرەکا (ڤان) د پەیڤا (دارڤان)دا

٢) د شیانێن گیرەکیدا نینە ب تنێ دەرکەڤیت، ژبەرکو بۆ گەهاندنا واتایا ئەوێ پێدڤی ب پەیڤەکێ یان رەگەکێڤە بهێتە زێدەکرن، وەک (هەل) چ واتا نینە، بەلێ دەمێ دگەل پەیڤان دهێت واتایا ئەوێ دیار دبیت، هەروەکو د پەیڤا (هەلدان)دا .

٣) ئەرک و (دەوری گیرەک لەزماندا لە وشە زیاترە و پترە، لەبەرئەوەی لە وشەیەکەوە و چەندین وشەی جوراوجور پێکدەهێنێت) (شوانی ٢٠١٢: ٨٩١) ل ڤێرێ گیرەک ژ پەیڤێ گرنگترە، ژبەرکو پەیڤێن نوی دروستدکەت و شیانێن بەرهەمهینانا پەیڤان هەیە.

٤) گیرەک دبنە بەشەک ژ پێکهاتا پەیڤێ، ئانکو بەشەکێ مۆرفۆلۆجی و فەرهەنگی و ئەرکییە ژ پەیڤێ، واتە ل دەمێ دهێتە زێدەکرن ل سە ر پەیڤێ دبنە بەشەک ژ ئەوێ پەیڤێ، وەک (مەند، ڤان،....) د پەیڤێن (هونەرمەند و هوزانڤان)دا.

٥) هندەک گیرەکان شیانا لڤین وگۆهورینا جهی نین)برزو ٢٠١٧: ٤١٤) ئانکو جهێ ئەوان یێ جێگیرە، هەروەکو (ەڤە) د پەیڤێن (هاتەڤە، کرەڤە)دا.

١-٢ جۆرێن گیرەکێ:

ل دویڤ پرۆسێسێن بنیاتدانانا پەیڤان گیرەک دابەشی چەند کۆمەلان دبن ب ئەڤێ شێوەیێ ل خوارێ ل دویڤ جهێ دەرکەڤتنێ و پێڤە نوسیانێ دابەش دبنە:

١-٢-١ پێشگر (prefixes)

ئەڤ جۆرێ گیرەکان ئەوێن ل دەستپێکا پەیڤان

دهێنە زێدەکرن ل سەر (ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار و کار) کو ب هەمان رێک کاردکەن، د شیاندایە پێشگر بهێتە پێناسەکرن کو جۆرەکێ گیرەکانە ل دەستپێکا پەیڤێ دهێتە زێدەکرن Jekl, ٢٠١١:٢٠١))، هەروەکو پێشگرێ (نە و نا) کو گیرەکێن نەرێکرنێیە د پەیڤێن (نەخوار، ناهێت)دا.

١-٢-٢ پاشگر (suffixes)

ئەو پارچەنە ئەوێن ل سەر دویماهییا پەیڤێ دهێنە زێدەکرن کو بۆ هەمی مەبەستێن مۆرفۆلۆجیێ دهێنە بکارهینان(Bauer, ١٩٨٨:٩٠) ، ئانکو ئەو گیرەکە ل دویماهییا پەیڤێ یان رەگێ دهێت ودبنە ئەگەرێ دروستبونا پەیڤەکا دارشتی ئەڤجا چ پاشگرەکێ رێزمانی بیت کو ئەرکەکێ رێزمانی ڕابیت وەکوپاشگرێ (ان) د پەیڤا (قوتابیيان)دا یان یا دارشتی بیت، هەروەکو پاشگرێ (ڕا) د پەیڤا (ڕاگرت)دا.

١-٢-٣ لاگر (circumfixes)

لاگر ((هەر دەمێ پێشگر بکەڤیتە دەستپێکا پەیڤێ یان مۆرفیمێ و پاشگر بکەڤیتە دویماهیکێ، ل ئەوی دەمی دبێژنە ئەوی پێشگری و پاشگری پێکڤە لاگر، ئانکو گیرەکە ل دەمێ پێشگر و پاشگر پێکڤە د گەل ئێک کەرەستەی بهێن)) (عومەر ٢٠٢٣: ٣٩) ب دەربرینەکا دی لایێن بنیاتی ب گیرەکان دهێتە لکاندن و د شیاندا نینە چ ژ ئەوان گیرەکان ب تنێ بهێت، هەروەکو لاگرێ: (بێ-ی) د پەیڤا (بێحالی) دا.

١-٢-٤ نێڤگر (infixes)

ئەو گیرەکن ئەوێن ل نیڤا پەیڤان دهێنە دانان کو بنیاتێن ژێکڤەکری بەرهەمدهینن، بەلێ ب کارهینانا ئەڤان گیرەکان د ناڤ رەگێ دایە، نێڤگر بریتیە ژ مۆرفیمێن بەند یێن د ناڤ رەگێ ب خۆدا دهێتە زێدەکرن (Al-Khuli, ٢٠٠٦: ٥٨)، ئانکو د شیاندایە ئەڤێ چەندێ ب مەرجێ نێڤگرێ بدانین کو دکەڤیتە ناڤەڕاستا پەیڤێ یان مۆرفیمێ و ب ڕۆلێ تێپەراندنێ ڕادبیت (عومەر ٢٠٢٣: ٣٨)، وەکو نێڤگرێ (ا) د پەیڤا (ئاخاڤت)دا.

١-٢-٥ ناڤبەند (Interfixes):

کۆمەکا جیاوازە ژ گیرەکان کو د چەندین زمانێن جێرمانیدا هەنە و کار ل سەر پێکڤەگرێدانا دوو پێکهێنێن پەیڤێن لێکدای دکەت، د زمانێ کوردیدا ناڤبەند (ئەومۆرفیمە یاریدەدەریانە کەمانای خودییان نییە، بەلام لە لێکدانی وشەدا هاریکاری دەکەن و دەکرێ) (مارف١٩٨٧:٤١)، ئانکو ب تنێ واتایا خۆ نینە، بەلکو بۆ لێکدانا پەیڤان و دروستکرنا پەیڤێن نوی دهێتە بکارهینان)، وەکو ناڤبەندێ (ان) د پەیڤا (سەرانسەر)دا .

١-٢-٦ ترانسفیکس (transfix)

ئەڤ جۆرەێ گیرەکی ب بنیاتیڤە ناهێنە گرێدان، ترانفێکس د زمانێ ئنگلیزیدا گیرەکێن دەگمەنن، بەلێ د زمانێن دیدا د بەربەلاڤن، بریتیە ژ مۆرفیمێن بەند یێن د ناڤ رەگێ ب خۆدا دهێتە زێدەکرن کو (خولی) دیاردکەت کو د شیاندایە ل جهێ یەکەیەکا دی د ناڤ پەیڤێدا بهێت و ب تنێ د زمانێن سامیدا، ب ئەڤێ رەنگێ دهێتە پێناسەکرن ((گۆرانکارییەکی ناوەکییە لە پێکهاتەی دەنگی وشەدا ڕوودەدات وشەکە لە تاک دەکرێت بە کۆ ڕێگەیەکی بەرهەمداری کۆیە لەزمانی عەرەبیدا)) (Al-Khuli, 2006: 58)، ئانکو وەکو (رسم، رسوم) و ئەڤ جۆرێ گیرەکی دزمانێ کوردیدا ناهێتە دیتن.

١-٢-٧ سوپەرفیکسەکان (Superfixes)

ئـەو جـۆرێ گیرەكیە ئـەوێ ل سـەر بـڕگـەیان د زماناندا دهێنه دانان كو ل سەر شێوەیی دەنگێ قەلەو یان تونەكا جیاواز ل سەر پەیڤان دهێنە دانان، بۆ نموونە سوپەرفیكس جوداهی د واتایێ د ناڤبەرا پەیڤێن وەكهەڤ د شێوەیدا و هژمارا پیتاندا، بەلێ واتایێ ئەوان دهێنە گۆهورین ژ ئەنجامی هەبوونا هێزێ ل سـەر بڕگەكێ پتر ژ بڕگەكا دی د كو ل برگەیا ئێكێ دەنگەك دبیتە دەنگێ قەلەو و د كاراندا برگەیا دوویێ دەنگەك دبیتە دەنگێن قەلەو (Onumajuru, ٢٠١٥: ٢٤) د زمانێ كوردیدا ئەڤ چەندە د گیرەكێن ب هێز گیرەكێن بێ هێز ێێن هەین، ئەوژی د پەیڤێن (باشتر) (هێز دكەڤیتە سەر گیرەكێ برگەیا دوویێ)، هەروەكو(نەمام) (هێز ل سەر گیرەكێ برگەیا ئێكێ).

٣-١ پۆلینكرنا ئەركی بۆ گیرەكان:

ل دویڤ ئەركێ د شیاندایە گیرەكان دابەشی دوو جۆران بكەین، ئەوژی گیرەكێن دارشتی و گیرەكێن ڕێزمانی.

١-٣-١ گیرەكێن دارشتی:

پرۆسێسەكە بۆ پێكهینانا پەیڤەكێ ب ڕێكا ڕاستڤەكرنا واتایا ئەوێ پەیڤێ ل گەل یان بێ گۆهورینا جۆرێ ەەیڤێ دهێتە بكارهینان (Stockwell & Minko-va, ٢٠٠١: ٦٤) د شیانا گیرەكێن دارشتیدا هەیە پۆلا پەیڤێ بگۆهورن یانژی نەگۆهورن (خۆشناو، ٢٠١٦ : ٥٤). ب ئەڤێ شێوەیێ ل خوارێ:

١-٣-١-١ گیرەكێن دارشتی یێن پۆلا پەیڤێ د گۆهورن:

پۆلا ئاخڤتنێ هاتییە گۆهورین پشتی زێدەكرنا گیرەكا دارشتی، ئەڤجا چ ژ ناڤی بۆ هەڤالناڤی یان ژ ناڤی بۆ كاری یان...، د زمانێ كوردیژیدا بۆ هەیە پشتی زێدەكرنا گیرەكا دارشتی پۆلا ئاخڤتنێ دهێتە گۆهورین بۆ پۆلەكا دیتر، بۆ نموونە: (ناڤی) بۆ (هەڤالناڤی)، هەروەكی د پەیڤا (زەلام) پشتی گیرەكێ (ینی) ل سەر زێدەكری بوویە (زەلامینی) و دبیتە هەڤالناڤ یان ئەگەر (ب) ل سەر ڕەگێ كاری (كوژ) زێدەكەین، دێ بیتە ناڤی بكەری (بكوژ).

١-٣-١-٢ گیرەكێن دارشتی یێن پۆلا پەیڤێ نەگۆهورن:

گیرەكێن دارشتی پاراستنێ ل سەر جۆرێ پەیڤێ دكەن، بۆ گۆهورینا واتایا پەیڤێ دهێنە بكارهینان، بەلێ جۆرێ پەیڤا ل سەر زێدە دبیت پۆلا ئەوێ ناهێتە گۆهورین، هەروەسا (ڕوبن) ئاماژەیێ ددەتە ئەوێ چەندێ كو بەرهەمێن ڕاستڤەكری ژ لایێ ڕێزمانی بەرهەمدهینن بۆ بنیاتێ سادە و دارشت (Robin,١٩٨٩:٢٤)) هەروەكو د زمانێ كوردیدا پەیڤا (دار) كو پۆلا ئاخڤتنێ یا ناڤییە و پشتی زێدەكرنا گیرەكێ دارشتنێ (ستان) هەرمایە ناڤ، یانژی پەیڤا (خۆش) كو پۆلا ئاخڤتنێ یا هەڤالناڤییە، پشتی زێدەكرنا گیرەكا دارشتنێ (نە) كە دبیتە (نەخۆش)، هەروەكو (هەڤالناڤ) مایە.

١-٣-٢ گیرەكێن ڕێزمانی

ئەڤ جۆرێ گیرەكێ ئەركەكێ ڕێزمانی دبینیت، پەیڤەكا نوی د فەرهەنگیدا زێدە ناكەت، بەلكو ڕۆل و ئەركەكێ ڕێزمانی وەردگریت، هەروەكو گیرەكا نیاسنێ (ەكە) د پەیڤا (پیاوەكە)دا كو ب ئەركێ نیاسینا ناڤی ڕادبیت، یان گیرەكێ (ترین) د پەیڤا (خۆشترین)دا ئەركێ هەڤالناڤی پلەیا بالا دیاركریە.

١-٤ گیرەک ژ لایێ پێکهاتنێڤە:

١-٤-١ گیرەکێن سادە

گیرەکێن سادە ئەو گیرەکن کو ب تنێ ژ ئێک گیرەک یان ئێک پارچە پێکدهێن و د شیاندا نینە زێدەتر بهێتە بچوک کرن، ل سەر پەیڤێ یان ڕەگێ یان ل سەر گیرەکا سەربەخۆ دهێتە زێدەکرن (سەبری و مونیب ٢٠١٦: ٧٢) بۆ دروستکرنا پەیڤەکا نوی یان خودان واتایەکا نوی یان ئەرکەکێ ڕێزمانی، ئەڤ جۆرە گیرەکە د زمانێ کوردیدا پێشگر و پاشگرێن سادەنە، وەک گیرەکێن (دا، ڕا، هەل، ڕۆ، وەر، لێ، پێ، ڤە، د ...)، د پەیڤێن (داهێنان، ڕاگرتن، ڕاهاتن، هەلچوون، هەڵمالین، وەرگێران، لێدا، پێکەنیین، ڤەخارن، دخوت ...) ئەڤ جۆرێ گیرەکانژی دبنە دوو جۆر:

١-٤-١-١ گیرەکێن سادە یێن ڕێزمانی:

زێدەکرنا گیرەکەکێ ب تنێ بۆ بنیاتی بێ ئالۆزکرنا بنیاتێ پەیڤێ دهێتە ئەنجامدان، ئەڤ گیرەکە دهێنە زێدەکرن ل سەر پەیڤێ دا ئەرکەکێ ڕێزمانی وەرگریت، ئەڤ گیرەکە ب تنێ ژ ئێک پارچە پێکدهێت. ئەگەر بەشەک ژ ئەڤان گیرەکان هاتە لادان دێ واتایا ئەوێ هێتە تێکدان، وەکو گیرەکا نەرێکرنێ (نە) بۆ دەمێ بوری د پەیڤا (نەهات)دا.

١-٤-١-٢ گیرەکێن سادە یێن دارشتی:

گیرەکێن سادە یێن دارشتی ئەوان گیرەکێن ئێک پارچە ب خۆڤە دگریت ئەوێن دهێنە زێدەکرن ل سەر ڕەگێ و پەیڤان و ئەرکێ ئەوان یێ سەرەکی پەیڤێن نوی د ناڤ فەرهەنگا زمانیدا دروستدکەن، ئەڤجا پۆلا پەیڤێ بگۆهورن یان پۆلا پەیڤێ نەگۆهورن، ئانکو زێدەتر ناهێنە بچویکرن بۆ پارچێن بچوکتر و ئەرکێ گۆهورینا پۆلێن پەیڤێ و دروستکرنا پەیڤێن نوی د ناڤ زمانیدا هەیە (عومەر ٢٠٢٣: ٤٥١) وەکو گیرەکا دارشتی (هەڵ) د پەیڤا (هەڵچوو)دا.

١-٤-٢ گیرەکێن نەسادە:

ئەو گیرەکن کو ژ پارچەکێ پتر پێکدهێن و د شیاندایە بهێتە بچویکرن بۆ پارچێن بچویکتر، ئەڤ جۆرێ گیرەکانژی دبنە دوو جۆر:

١-٤-٢-١ گیرەکێن نەسادە یێن ڕێزمانی:

گیرەکێن نەسادە یێن ڕێزمانی ئاماژەیێ ددەنە زێدەکرنا گیرەکێن (پاشگر، پێشگر، ناڤگر، ...) ب پەیڤەکا سەرەکی (بنیاتی) یان ڕەگێ، ب مەبەستا ڕاستڤەکرنا واتایا کو دەمێ ئەنجامدانا کاری ئەوێ یان ڕاستڤەکرنا ئەرکێ ئەوێ د ڕستەییدا، گیرەکێن نەسادە د زمانێ کوردیدا ژ ئەنجامێ لێکدانا دوو یان پترژ گیرەکان بیت خۆ بدەنە ئێک و ئێک گیرەکا نەسادە دروستبکەن، وەک گیرەکێن (((ینۆ، ینە) کو د دیالێکتا سەریدا گیرەکێن کۆمکرنێ یێن گازیکرنییە، (ینو)، (ینە) ی نیشانەی بانگهێشتنی کۆی دیالێکتی ژووروو و (ینە) نیشانەی بانگهێشتنی کۆی دیالێکتی خواروون، وا پێ دەچێ کە بناغەی (ین) بێ و نیشانەی (ۆ) و (ە) ی بانگهێشتنی پیوەلکابێ)) (مارف ١٩٧٩: ١٨٦) هەروەکو د پەیڤێن (کوڕینو و کوڕینە)دا.

١-٤-٢-٢ گیرەکێن نەسادە یێن دارشتی :-

ئەو گیرەکن ژ تێکەل بوونا پێشگرێن سادە یێن (پێ، لێ، تێ، ژێ)، دگەل پاشبەندێ (ڕا، دا، وە) دروست دبن (مارف: ١٩٨٧: ٧٦) ئانکو ئەو گیرەکن ئەوێن ژدوو پارچان پێک دهێن، د شیاندایە بهێنە بچویکرن و گیرەکێن سادە ژێ دروست دبن، وەکو گیرەکێ (پێدا) د پەیڤێن (پێدا چوون، پێداهاتن، پێداڕێژتن)دا.

١-٥ گیرەک ژ لایێ واتاییڤە:
گیرەک ژ لایێ واتاییڤە دابەش دبنە سەر چوار جۆران:

١-٥-١ گیرەکێن بێ واتا (واتا بەند):
ئەو گیرەکن کو واتایا ئەوان بەندە، ئانکو ((ئەم جۆرە بەزۆری واتایان دیارنییە، دەبێت بەهۆی وشەکانیانەوە، کە دروستی دەکەن واتایان بدوزینەوە هەرچەندە واتایان دیار نییە، وبە لێکۆڵینەوە روندەبێتەوە زۆربەی گیرەکەکان بێ واتان)) (شوانی ٢٠١٦:٢٢٤) وەک گیرەکێن (ێ، ی، اک، یَتی، ایەتی، ە، ...)، ئەڤ جۆرە گیرەکە بۆ هەیە ب چەند رەنگ و شێوەیان دەردکەڤن، گیرەکێن ب شێوەێ پیت دەربکەڤن وەکو (ب، ی ، ێ) د پەیڤێن (بخۆ، جوانی، کورێ، ...) و ئەو گیرەکێن ب شێوەیێ برگە دەردکەڤن، وەک (هەڵ، ڕا، دا، ...)، هەروەکو د پەیڤێن (هەلدان، ڕاگرت، داهێنا، ...)دا.

١-٥-٢ گیرەکێن نیمچە واتادار:
گیرەکێن نیمچە واتادار، ئەو گیرەکن ئەوێن ل سەر ڕەگ یان بنیاتێ پەیڤێ دهێنە زێدەکرن بۆ ڕاستڤەکرنا واتایا ئەوێ یان ئەرکێ ئەوێ یێ ڕێزمانی یان پەیڤەکا نوی دروست دکەن، ئانکو ((ئەو کەرەستانە لەزمانی کوردیدا لەڕووی شێوە، شێوەی وشە هەڵگرتووە و کەرەستەی سەربەخۆن لەڕووی واتاوە بەندن بەو وشەیەی، کە پێوە دەلکێن وشەی دارژاو بۆ واتا مەبەستی جیاجیا پێکدەهێنن)) (هەمان ژێدەر:٣١) هەروەکو (دار، باز، ، زار، ...)، هەروەکو د پەیڤێن (بریندار، فێلباز، گولزار)دا.

١-٥-٣ گیرەکێن واتادار:
گیرەکێن واتادار ((ئەو گیرەکانە بەهۆی واتایان لەناو وشەدا دەردەکەویت ژمارەیەکی کەمی نەبێت بەهۆی وشەوە واتای مەبەستی دەرکەوت، لەناو وشە دا زۆر بەی گیرەک واتایان ڕوون نییە لەگەڵ ئەوەشدا واتادار و بێ واتای هەن)) (هەمان ژێدەر ٢٢٤)، وەکو گیرەکا (یار) ب واتایا خودان، واتایا هەڤرێ یان خوشتڤێ دهێت.

١-٥-٤ گیرەکێن هەڤبێژ:
ئەو گیرەکن ئەوێن هەڤپشک د هەمان شێوەدا، بەلێ ژ لایێ واتا یان ئەرکانڤە د جیاوازن، د شیاندایە ئەڤ گیرەکە ببنە پێشگر یان پاشگر، پتریا جارانژی وەکهەڤبیا ئەوان، ئانکو هەڤبێژیا ئەوان دبیتە ئەگەرێ مژدارییێ د شرۆڤەکرنا پەیڤاندا، ئەڤ گیرەکە پتریا جاران شرۆڤەکرنا ئەوان پشت بەستنێ ل سەر بنیاتێ پەیڤێن دەوروبەر دهێتە کرن (plaq, ٢٠٠٣: ٣٢, ٣٥)، وەکو گیرەکێ (ا) د ڕستەێن (کچا من گوت.) و (ژنا گوت) گیرەکا (ا) د ڕستەیا ئێکێدا گیرەکا نفشێ مێ د دۆخێ خستنەسەردا و د ڕستەیا دوییدا گیرەکا کۆمکرنە.

٢. چەمکێ پۆلێن ئاخڤتنێ:
هەر زمانەک ژ زمانێن جیهانێ ب هەزاران پەیڤان ب خۆڤە دگرن و ل دەمێ ژێکجودا کرنا پۆلێن ئەڤان پەیڤان کارەکێ گەلەک ب سناهی نەبوویە و بەردەوام گۆهورین د ئەڤان پۆلاندا هاتیینە کرن وحەتا ئەو پۆلێن ئاخڤتنێ یێن نوکە مە هەین هەمی دروست بووین، ئەڤ هەمی پۆلە کەرەستەکێ سەرەکینە بۆ مۆرفۆلۆجییێ، ئانکو هەر ژ کەڤندا ڤەکۆلین ل سەر پۆلێن ئاخڤتنێ هاتییە کرن و هەولدایە ئەڤ پەیڤە بهێنە دابەشکرن ل سەر پۆلێن ئاخڤتنێ و هەر پۆلەک ژ ئەڤان پەیڤان دەستەک و هژمارەکا پەیڤان ب خۆڤە دگریت و ئەڤ پۆلێن ئاخڤتنێ ژ زمانەکێ

بو زمانەکێ دیتر دجودانە، ل هەر قوتابخانەکا زمانی هژمارەیەکا جیاواز ژ پۆلێن جودا دیارکرینە، بۆ نموونە قوتابخانا ڕوسی یا کلاسیک (ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار، کار، جهناڤ، ژمارە، پارتیکل، ئامرازێن پەیوەندیی، ئامرازێن سەرسورمان، پێشبەند)، ئانکو ب دیتنا قوتابخانا ڕوسی دەه پۆلێن ئاخڤتنێ هەنە، بەلێ دیتنا قوتابخانا (ئەمریکی وئینگلیزی)، (ناڤ، جهێناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار، ئامرازێ پەیوەندی، پێشبەند، ئامرازێ سەسورمان، کار) پۆلێن ئاخڤتنێە (خۆشناو٢٠٠٩:١٠٩) هندەک زمانڤان دکەنە چوار بەش (ناڤ، کار، هەڤالناڤ، ئامرازێن پەیوەندی)، هندەک ب تنێ دکەنە دوو جۆر (کار وناڤ)، عەرەب دکەنە (ناڤ، کار، ئامراز)، زمانڤانێن کورد دکەنە هەشت ژبە کارتێکرنا زمانێ ئینگلیزی ل سەر زمانێ کوردی (عەلی و مونیب ٢٠٢٦: ١٣٠) ئەگەرێ ئەڤێ چەندێژی دزڤرینە بۆ دوو خالان:

١) ژێکجودابوونا سروشتێ زمانان ژ ڕەخەکیڤە.

٢) ژێککجودابوونا سروشتێ ئاڤان پۆلەیان ژ ڕەخەکێ دیڤە، زێدەباری د ناڤێکچوونا ئەڤان پۆلان ب خۆ (سەلیم ٢٠١٤: ٣)

٢-١ گیرەک و پۆلێن ئاخڤتنێ:

پەیوەندییا د ناڤبەرا گیرەک و پۆلێن ئاخڤتنێدا نە ب تنێ سیستەماتیکە، بەلکو گیرەک هێزەکا پێشبینیکرنێ یا ب هێز دەربارەی پۆلێن ئاخڤتنێ یێن پەیڤێ هەلدگرن، ئانکو دەمێ ئەم گیرەکی دبینین ئەم پێشبینیێ بکەین ب سەر چ پۆلا ئاخڤتنێڤە یە وەکو گیرەکا (ان، ەکە، ...) پۆلا ناڤینە. ئەڤ پەیوەندییە ب تایبەتی د پەیڤێن فرەبرگەدا دیارە کو تێدا گیرەک بەشدارییەکا گرنگ د پۆلینکرنا پەیڤان د ناڤان، هەڤالناڤان، یان کاراندا دکەن ب شرۆڤەکرنا پەیکەرەکێ مەزن ژ زێدەتری (٧٣،٠٠٠) پەیڤان و گرێدانا ئەوان دگەل (٧٢) پێشگر و (٨٧) پاشگران ئەڤ بەلگە پشتگیرییا ئەڤێ دیتنێ دکەت کو گیرەک نە ب تنێ خەملاندنێن مۆرفۆلۆجیینە، بەلکو نیشاندەرێن ڕێزمانییێن گرنگن ب باوەرپێکرنەکا ئاماری د دیارکرنا ڕەفتارێ ڕێزمانیدا (Earl,١٩٦٦. ٣٨–٣٩).

گیرەک ڕۆلەکێ سەرەکی د فۆرمێ پولێن ڕێزمانییێن پەیڤێدا دگێرن ب گۆهۆڕین یان دیارکرنا ئەرکێ پەیڤێن بنەرەت د ناڤ پێکهاتەیێن زمانیدا. ل گۆر پۆلینکرنێن مۆرفۆلۆجی یێن دویماهییێ، گیرەک ب شێوەیەکێ بەرچاڤ د جۆرێن دارشتی و ڕێزمانیدا ل سەر بنەرەتێ کارتێکرنا ئەوان یا ڕێزمانی بەلاڤدبن. گیرەکێن دارشتنێ ب چالاکی پۆلا ڕێزمانی یا پەیڤێ دگۆهوڕن وەکو گوهوڕینا ناڤەکی بۆ هەڤالناڤەکی یان کارەکی بۆ ناڤەکی ئەڤێ چەندێ دروستکرنا زێدەکرنێن پەیڤێن فەرهەنگییێن نوی سانەهیتردکەن (Khaydarova and Dilfuzakhon, ٢٠٢٥, pp. ٣٥٤–٣٥,). ڤەکۆلینا هارابی ل سەر قوتابییێن ئینگلیزی یێن سمستەرێ پینجێ ئاشکەرا دکەت کو گەلەک فێربوون د دیارکرنا دروست یا چەوا گیرە ک پۆلا ڕێزمانییا پەیڤێ دگۆهوڕیت، ب تایبەتی جوداکرن د ناڤبەرا کاران و ناڤان، هەڤالناڤدا . ڤەکۆلین ئەڤان خەلەتییان د سێ جۆرێن سەرەکیدا پۆلین دکەت. زێدەکرنا گیرەکێن نەکونجایی و جێهشتنا گیرەکێن پێدڤی و شێوەیێ خەلەت وەکو سەپاندنا پاشگرێ دارشتی خەلەت، خەلەتییەکا بەربەلاڤ بکارهینان – (ment)یان (tion) ل سەر کاران ب شێوەیەکێ نەدروست (Harahap, ٢٠١٧: ٥١–٥٣)،. هەروەکی گیرەکێ (تر) ل سەر کارەکی یان هەڤالکارەکی بهێتە زێدەکرن.

٢-٢ جۆرێن پۆلێن ئاخڤتنێ:

د ڕێزمانێدا پەیڤ ل سەر جۆرێن جودا ل دویڤ ئەرک و واتا و جهێ ئەوان د ناڤ ڕستەییدا دهێنە دابەشکرن. (فینج) ئاماژەیێ ب پۆلێن ئاخڤتنێ ددەت و دبێژیت پۆلێن پەیڤان دگرنگن بۆ پروسەیا وەرگرتنا زمانی، چونکی هاریکارن ژبۆ دروستکرنا ڕستەیان وب شێوەیەکێ ئابوری وئەڤان پۆلان ب سەر دوو جۆران دابەشدکەن(Finch,g، ٢٠٠٠: ٤٦):

١) پۆلێن فەرهەنگی: ئەوان پەیڤان ب خۆڤە دگرن ئەوێن واتا ژ دەرڤەی دەوروبەری تێدا دهێنە بکارهینان، ئەڤەژی دبنە (ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکارو کار).

٢) پۆلێن ڕێزمانی: ئەوان پەیڤان ب خۆڤەدگریت یێن واتایا بەشەک بیت ژ چوارچۆڤەیێ ڕێزمانی، ئانکو ڕولێ ڕێزمانی دبینن وەکو ئامرازێن بەستنێ، ئامرازێن پەیوەندی، جهناڤ و کارێن هاریکار.

هەروەسا (فینج) دبێژیت پۆلێن فەرهەنگی ب پۆلێن ڤەکری دهێنە نیاسین و پۆلێن ڕێزمانی ب پۆلێن گرتی یێن ئاخڤتنێ دهێنە نیاسین:

٢-٢-١ پۆلێن ڤەکریێن ئاخڤتنێ:

(فینج) پەیڤێن جۆرێ ڤەکری ب پەیڤێن ناڤەرۆکی یان پەیڤێن فەرهەنگی د دەتە نیاسین، ئانکو ئەو جۆرێن پەیڤانە کو د شیاندایە زێدەکرن ل سەر بهێتەکرن د شیاندایە پەیڤێن نوی ل سەر ئەڤان پۆلینکرنا یان جۆران بهێنە زێدەکرن ب بورینا دەمی و ل گەل گەشەکرنا زمانی، پەیڤێن د ئەڤێ پۆلینکرنا ڤەکریدا واتایا سەرەکی د ڕستەییدا وەردگرن بۆ ڤەگۆهاستنا پێزانینان کو د دینامیکینە و ڕەنگڤەدانا گوهورینا د کەلتور و تەکنۆلۆژیا و جڤاکیدا دکەت، ئانکو پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ ئەوان پۆلان ب خۆڤەدگرن، ئەوێن دشێن ئەندامێن دی ڕۆژانە پەیڤێن نوی کو ژ ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار و کاران دهێنە د ناڤ زمانیدا ب ڕێکا دارشتن و لێکدانێ (دزەیی ٢٠١٣: ٩٤) هـەروەکـو پەیڤێن (گەنجان، باشتر، شەڤێ، هاتبوو).

٢-٢-٢ پۆلێن گرتی یێن ئاخڤتنێ:

پەیڤێن ژ جۆرێ گرتی کو ب ناڤێ پەیڤێن ئەرکی یان وەزیفی یان ڕێزمانی دهێنە هژمارتن، ئانکو ((پۆلە داخراوەکان ژمارەیان دیارکراوە و زیاد ناکرێ پەیرەویێک دروست دەکەن و یەکتر پێناسە دەکەن، بەواتایەکی تر واتای فەرهەنگییان نییە و واتاکەی بەراوردکردن لەگەل ئەندامانی تر وەردەگرین)) (دزەیی، ٢٠١٣: ١٠٢) ، ئـەڤ مۆرفیمە ئەرکێن ڕێزمانی دگێرن، بەروڤاژی پەیڤێن جۆرێ ڤەکرێ د شیاندا نینە ئەڤ جۆرێ گرتی ب ساناهی بهێنە زێدەکرن یان هندەک پەیڤێن نوی ل سەر بهێنە زێدەکرن (دزەیی ٢٠١٤ : ١٠٥) ،پۆلێن گرتی وەکو (جهناڤ، ئامرازێن پەیوەندی و کارێن هاریکار، نیشانێن سەرسورمان، نیشانێن دەستنیشانکرنێ، ...)، هەروەکو (ئەم، ژ، دڤێت، پەع، ئەڤە).

پشکا دوویێ:

٣. ڕۆلێ گیرەکێن ڕێزمانی د دیارکرنا پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێدا:

هەر ژمارەیەکا گیرەکێن ڕێزمانی سەر ب پۆلەکا ئاخڤتنێڤەیە، هەروەکو ب ئەڤێ شێوەی:

٣-١ گیرەکێن ڕێزمانی د دیارکرنا پۆلا ناڤیدا:

گیرەکێن ڕێزمانی ڕۆلەکێ چالاک د دیارکرنا پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێدا دبینیت. د زمانێ کوردیدا هەر پۆلەکا ئاخڤتنێ هندەک گیرەکێن تایبەت ب خۆڤە

دگریت، ل دەمێ هاتنا ئەڤان گیرەکان ئێکسەر دیار بیت کا پەیڤ ب سەر کیژ پۆلا ئاخڤتنێیە ب هاریکارییا ئەوان گیرەکێن تایبەت ب (ناڤی و هەڤالناڤی هەڤالکار وکار) و هەردەم ئەڤ پۆلە د گەشەکرنێ و زێدەکرنێ دانە. ل خوارێ دێ هەول هێتە دان بەحسێ ئەوان گیرەکان بکەین، ئەوێن دگەل پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ یێن ناڤی دهێن:

٣-١-١ گیرەکا نیاسینێ:

نیاسین ب ئەوان ناڤان دهێتە گۆتن کو گوهداری و ئاخڤتنکەری پێزانیین دەربارەی ئەوی ناڤی یان ئەوی تشتی یێت هەین (خۆشناو ٢٠١٥: ٣٠) زمانێ کوردیدا ب تایبەت د دیالێکتا سەریدا نیاسین ب شێوەیێ گیرەک ناهێتە دیتن، بەلکو ب مۆرفیمەکا سەربەخو دهێت، ئانکو گیرەکا تایبەت ب ناسیارییێڤە نینە (عومەر ٢٠٢٣: ٤٣) بەلێ ل جهێ ئەوێ (ئەو) دهێتە بکارهینان کو دبیتە هەڤالناڤێ نیاسینێ، هەروەکود گرێیا (ئەو گول)دا.

٣-١-٢ گیرەکا نەنیاسینێ:

د زمانێ کوردیدا چەمکێ نەنیاسینێ ب ئاشکەرانەکرنا و نەنیاسینا ناڤەکی د ناڤ پۆلەکێدا یان زاراڤەکە د زمانیدا ئاماژەکرنێ بۆ تشتەکی یان کۆمەکا تشتان ددەت کوشیانا نیاسینێ تێدا نینە (هەمان ژێدەر: ٤٣)، گیرەکا نەنیاسنێ د دیالێکتا سەریدا (ەک)، هەروەکو د پەیڤێن (گولەک، مالەک، دایکەک)دا.

٣-١-٣ گیرەکێن کۆمکرنێ:

ئەڤ جورێ گیرەکی بۆ کۆمکرنا ناڤان دهێتە بکارهینان، ب ئەڤێ شێوەی:

٣-١-٣-١ (ان) گیرەکا کۆمکرنێیە ((نیشانەی سەرەکیە بۆ کوکردنەوە ناو، لەنێوان هەموو نیشانەکانی تری کۆکردنەوەی بە پلەی یەکەم دێت)) (دزەیی ٢٠١٤: ١٠٦) و د دوخێ تیاندا دەردکەڤیت، هەروەکو د پەیڤێن (شێران، دایکان)دا.

٣-١-٣-٢ (ێن، ێد، ێت) گیرەکێن کۆمکرنێ د دۆخێ خستنەسەر، هەروەکو د پەیڤێن (کورێن، کورێد، کورێت)دا.

٣-١-٣-٣ (ینۆ، ینە) گیرەکێن کۆمکرنێ د دۆخێ گازیکرنێ، هەروەکو د پەیڤێن (کورینۆ، خوشکینە) دا .

٣-١-٤ گیرەکێن بچویکرنێ:

گیرەکێن بچویکرنێ د زمانێ کوردیدا گەلەکن و دهێنە بکارهێنان بۆ مەرەمێن جودا جودا، وەکو (ێ، ۆ، ۆک، ک، وشک، چە،...) د پەیڤێن (نازێ، ئازۆ، هنارۆک، زەلاموشک، دەریاچە)دا.

٣-١-٥ گیرەکا تاکییێ:

د زمانێ کوردیدا گیرەکێن تایبەت ب تاکییێڤە نینن کو ب تنێ هەلگرێ واتایا تاکییێ بدەت، بەلکو دگەل گیرەکا نەناسیارییێ (ەک) دهێت و تاکییێژێ دگەهینت (احمد، عبدالله ٢٠١٦: ٣٩٩) ئانکو ئێک گیرەک رۆلێ تاکییێ و نەناسیاریێ د ئێک دەمدا وەردگریت، هەروەکو د پەیڤێن (پینوسەک، پەرۆکەک، نوژدارەک)دا.

٣-١-٦ گیرەکێن نفشی:

مەبەست ژ گیرەکێن نفشی (ئەو ناوانەن کەلە بنجینەدا نێر و مێ تێدا ئاشکەرا یە و هیچ تەم و مژییەک لە دەستنیشانکردنیان نییە) (رەشید، ٢٠٠١: ٥)، ئانکومەبەست ژ نفشی نفشێ سروشتی نینە، بەلکو نفشێ رێزمانییە، ئەو نفشێ د زمانیدا ب هاریکارییا هندەک گیرەکان دهێنە جێبەجێکرن

(محەمەد، ٢٠٠٠: ٧)، ئەڤ گیرەکە د چەند دۆخێن جودادا دەردکەڤن وەکو:

٣-١-٦-١ گیرەکێن نفشی د دۆخێ خستنەسەردا:

– (ێ) بۆ نفشێ نێر دهێت، هەروەکو د پەیڤێن (بابێ، هەڤالێ، برایێ، ...)دا.

– (ا) بۆ نفشێ مێ دهێت، هەروەکو د پەیڤێن (دایکا، ژنا، خوشکا، ...)دا

٣-١-٦-٢ گیرەکێن نفشی د دۆخێ تیاندا:

– (ێ) بۆ نفشێ مێ، هەروەکو د پەیڤێن (نەسرینێ، جوانێ، شرینێ، ...)دا

– (ی) بۆ نفشێ نێر دهێن، هەروەکو د پەیڤێن (ئازادی، نوژداری، هەڤالی، ...)دا

٣-١-٦-٣ گیرەک نفشی د دۆخێ گازیکرنێدا:

– (ێ) بۆ گازیکرنا نفشێ مێ دهێت، هەروەکو د پەیڤێن (ژنێ، مەتێ، خالەتێ، ...)دا

– (ۆ) بۆ گازیکرنێ نفشێ نێر دهێت، هەروەکو د پەیڤێن (مامۆ، خالۆ، کاکۆ، ...) دا

٣-١-٧ گیرەکێن وەکیەکییێ (جەختکرنێ):

ئەڤ گیرەکە د زمانێ کوردیدا دگەل ناڤی دهێتە بکارهینان مەبەست ژ گیرەکا وەکیەکییێ ((مۆرفیمەکا ڕێزمانییە ب تنێ نەشێت چ واتایان ببەخشیت، بەلێ دەمێ ل گەل پشکەکا ئاخفتنێ دەردکەڤیت، واتایەکا ڕێزمانی ددەتە ئەوێ پشکێ و فۆرمەکێ نوی ژێ ددەتێ (ئەمین ٢٠١٦: ٦٣)، د دیالێکتا سەریدا گیرەکا وەکیەکیێ (ژی) یە کو دکەڤیتە دویماهیا ناڤی، هەروەکو د پەیڤێن (ئـازادژی، شرینژی، هەڤالژی، ...)دا.

بەلێ د دەڤۆکا ئاکرێدا گیرەکا (یش) یان (ش) دهێتە بکارهینان ((ئامرازەکێ زۆر چالاکە، دەتوانێ بە زۆربەی کەرەستەی زمان بلکێ و بۆ تەئکید کردنی مەبەستی ڕوودانی فرمانەکانیان)) (محەمەد، ٢٠١٤: ٢١)، هـەروەکـو د پەیڤێن (نـەوزادیـش، دایکیش، مامۆستاش، قوتابیش...)دا.

٣-٢ گیرەک د دیارکرنا پۆلا هەڤالناڤیدا:

ئەوگیرەکن ل سەر هەڤالناڤان دهێنە زێدەرکرن و ئەرکەکێ ڕێزمانی ب هەڤالناڤی د دەنە بەخشین هەروەکو ب ئەڤی شێوەیی ل خوارێ:

٣-٢-١ گیرەکا پلەیا بەراورد:

ئـەڤ گیرەکە (چەواییا تشتەکی بـەراورد دکەتن دگەل تشتەکێ دیتر و بۆ دارشتنا ئەڤی جۆری ئەم گیرەکا (تر) گیرەکا پلەیا بـەراورد هندەکجاران ب پلەیا هەڤبەری دهێتە نیاسین ئەوژی دەمێ دوو کەس یان دوو تشت د ڕستەییدا هەڤبەری ئێک دبن و ئێک ژ ئەوان، پلەیا ب بلندتر بدەست خۆڤە بهینیت دچیتە سەر هەڤالناڤی و ئەڤی چەمکی دگەهینیت (ئیبو، ٢٠٠٨: ٩٨)، هەروەکو د پەیڤێن (خوشتر و باشتر، گەشتر، ...)دا و ئامرازێ (ژ) دچێتە د ناڤبەرا هەردوو تشتان یان کەساندا هەر دەمێ د ڕستەییدا هات، وەکو (ئازاد ژ نەوزادی جوانترە).

ئەڤی گیرەکێ بۆ هەیە ناڤێژی وەربگریت، بەلێ ل ئەوی دەمێ دێ پۆلا ئەوێ هێتە گۆهورین بۆ پۆلا هەڤالناڤی، ئانکو ناڤ پشتی وەرگرتنا گیرەکا پلەیا بـەراوردی (تر) دێ سەرەدەریا هەڤالناڤی ل گەل هێتە کرن، هەروەکو د پەیڤێن (کوردتر، مالتر، ...)دا.

٣-٢-٢ گیرەکێن پلەیا باڵا:

پلەیا باڵا ل ئەوی دەمی دهێتە بکارهینان، دەمێ کەسـەک یـان تشتەک ل گـەل چەند کـەسـان یان تشتان بهێتە بەراوردکرن (عومەر ٢٠٢٣: ٤٤) نیشانا سەرەکی یا ئەڤی پلەیێ (ترین)ە، هەروەکو د پەیڤێن (جوانترین، زیرەکترین، باشترین، ...)دا.

دشیاندایە پۆلا ئاخفتنێ یا ناڤیژی ئەڤێ گیرەکێ وەربگریت، بەلێ ل ئەوێ دەمی دێ پۆلا ئەوێ هێتە گوهورین بۆ پۆلا هەڤالناڤی، ئانکو پشتی وەرگرتنا گیرەکا پلەیا بەراورد (ترین)، دێ سەرەدەریا هەڤالناڤی ل گەل هێتە کرن، هەروەکو د پەیڤێن (کوردترین، مالترین، ...)دا.

٣-٣ گیرەک د دیارکرنا پۆلا هەڤالکاریدا:

گیرەکێن رێزمانی یێن هەڤالکاری، پۆلا ڤەکری یا ئاخڤتنێ یا هەڤالکاری ب چ رەنگان د شیاندا نینە گیرەکێن رێزمانی وەربگریت.

٣-٤ گیرەک د دیارکرنا پۆلا کاریدا:

٣-٤-١ گیرەکێن رێزمانییێن دەمێ کاری:

هەر کارەکێ هەبیت د ناڤخۆیا خۆدا هەلگرێ دەمەکێ دیارکریە، مەرەم ژ دەمی ل ڤێرێ دەمێ فیزیکی نینە، بەلکو (دەمێ رێزمانییە یان ئەو دەمێ د رێزمانیدا دهێنە ئاماژە پێدان یان ئەو دەمێ کار تێدا هاتییە ئەنجامدان) (عەبوزەید ٢٠١٢: ١٤٤) گیرەکێن رێزمانی یێن دەمی ئەڤان دەمان ب خۆ ڤەدگرن:

٣-٤-١-١ گیرەکێن دەمێ بوری:

گیرەکێن دەمێ بوری، ماوەیێ دروستێ رویدانا کاری د دەمێ بوریدا د دەنە دیارکرن کو ئەسپێکت گرنگییێ ددەتێ ئەوژی (دەستپێکرن و دویماهیک هاتن، تەمامبوون و نەتەمامبوون، بەردەوامییا بویەرەکا کاری نیشانددەت) (عەلی و مونیب ٢٠١٦: ٣٣٤)

دەمێ بوری چەند رێژە ئەسپێکتان ب خۆ ڤە دگریت و هەر ئەو رێژە و ئەسپێکتەژی گیرەکەکا تایبەت ب ئەڤێ دەمیڤە ب خوڤەدگریت، هەروەکو ب ئەڤێ شێوەیێ ل خوارێ:

٣-٤-١-١-١ گیرەکا رێژەیا راگەهاندن ئەڤان ئەسپێکتان ب خۆڤە دگریت

١) گیرەکا بوریێ راگەهاندن نێزیک (سادە): ئەڤ گیرەکە یاتایبەت ب دەمێ بوریێ نێزیکڤە و ب شێوەیێ ( )، ئانکو (چنە) دەردکەڤیت، هەروەکو د کارێن خوار، چوو)دا.

٢) گیرەکا بوریێ راگەهاندن بەردەوام: گیرەکا بەردەوامیێ د دیالێکتا سەریدا (د) وەکو پێشگر دەردکەڤیت و دکەڤیتە دەستپێکا کاری، هەروەکو د کارێن (دگوت، دفری، ...)دا.

٣) گیرەکا بوریێ راگەهاندن دوور: گیرەکا بوریێ دوور د ئاخڤتنا خەلکێ دهۆکێدا (بوو)یە دکەڤیتە دویماهیکا کاری، هەروەکو د کارێن (کەفتبوو، چووبوو، ...)دا.

٤) گیرەکا بوریێ راگەهاندن تەمام: گیرەکا بوریێ بەردەوامیێ د ئاخڤتنا خەلکێ دهۆکێدا دکەڤیتە دۆیماهیکا کاری وەک پاشگر هەروەکو د کارێن (گەهشتیە، خواندیە، ...)دا.

٣-٤-١-١-٢ گیرەکێن رێژەیا مەرجی:

گیرەکا مەرجی د ئاخڤتنا خەلکێ دهۆکێدا د چەند ئەسپێکتا ب خوڤە دگریت:

١) گیرەکا مەرجی بوریێ نێزیک: ئەڤ رێژەییا مەرجییێ بوری ب هاریکارییا گیرەکا (با) وەکو پاشگر دەردکەڤیت هەروەکو د کاریێ (چووبا)دا.

٢) گیرەکا مەرجییێ بوریێ دوور: ئەڤ گیرەکە ب شێوەیێ (بووبا) وەکو پاشگر دەردکەڤیت، هەروەکو د کاری (چووبووبا)دا.

٣) گیرەکا مەرجی د بوریێ تەمامدا: ئەڤ گیرەکەژی ب شێوەیێ (ب)دەردکەڤیت، هەروەکو دکاریێ (چووبیت)دا.

٣-٤-١-٢ گیرەکا دەمێ نهۆ: ئەڤ گیرەکە ب تنێ د ڕێژەیا ڕاگەهاندنێدا ب ئەسپێکتێن دەردکەڤن هەروەکو ب ئەڤێ شێوەیێ:

٣-٤-١-٢-١ گیرەکا دەمـێ نهۆ یـێ ڕاگەهاندن نێزیک: ئەڤ گیرەکە وەکو پێشگر دەردکەڤیت و دکەڤیتە دەستپێکا بنیاتیێ کاری کو نیشانا ئەوێ (د) ە، هەروەکود کارێ ش (دچم)دا.

٣-٤-١-٢-٢ گیرەکا دەمێ نهویێ بەردەوام: ئەڤە ژێ گیرەکا نفشی (ا، ێ، ین) دکەڤیتە بەری گیرەکا دەمێ نهو، هەروەکو د رستەیا (ئەوێ دچیت.)دا.

٣-٤-١-٢-٣ گیرەکا دەمـێ ڕاگەهاندنێ تەمام : ئەڤەژێ ب تنێ دگەل کارێ بێ هێز دهێت ب نیشانەیا ()، هەروەکو (هە یە)دا.

٣-٤-١-٣ گیرەکێن دەمـێ دهـێت: دەمـێ دهێت چەند ڕێژە و ئەسپێکتن جودادا دەردکەڤن ب ئەڤێ شێوەیێ:

٣-٤-١-٣-١ گیرەکا دەمێ دهێتێ ڕاگەهاندنێ: ب تنێ بۆ نێزیک دەردکەڤیت کو ب گیرەکا (دێ) وەکو پێشگر دکەڤیتە دەستپێکا بنیاتێ کـارێ، هەروەکو د کارێ (دێ چم)دا.

٣-٤-١-٣-٢ گیرەکا دەمێ دهێتێ مەرجی: ب تنێ بۆ نێزیک دەردکەڤیت. ئەو ژێ گیرەکا (ب) وەکو پێشگر دهێت، هەروەکو د کارێ (بچیت)دا.

٣-٤-١-٣-٣ گیرەکا دەمێ دهێتێ فەرمان: ئەوژێ ب تنێ نێزیک دهێت و وەکو پاشگر دەردکەڤیت و دکەڤیتە دەستپێکا بنیاتێ ئـەوژێ گیرەکا (ب)، هەروەکو د کارێن (بگرە و بگرن)دا.

٣-٤-٢ گیرەکێن نەرێکرنێ:

گیرەکێن ب ئـەرکـێ نەرێکرنێ ڕادبـن گەلەکن، ئەوژێ ل دویڤ دەم و ڕێژە ئەسپێکتان ب شێوەیێن جودا جودا دەردکەڤن، هەروەکو ب ئەڤێ شێوەیێ ل خوارێ:

٣-٤-٢-١ (نە) ئەڤ گیرەکە ل گەل دەمێ بوری دهێت ب هەمێ ئەسپێکتێن خۆڤە، هەروەکو د کارێن (نەهێلا، نەدهێلا، نەهێلابوو)دا.

(نـە) ئەڤ گیرەکە ل گەل کارێ فەرمانژێ دهێت و یاتایبەتە ب ئاخڤتنا خەلکێ دهۆکێ، هەروەکو د کارێن (نە کوژە، نەکوژن)دا.

٣-٤-٢-٢ (نا) ئەڤ گیرەکە تایبەتە ب دەمێ نهۆ و دهێت ل جهێ گیرەکا دەمێ نهۆ (د) و نەبوریێ دهێت (دێ) دگریت، هـەروەکو د کارێن (نابێژم، ناخۆم)دا .

٣-٤-٢-٣ (ن) ل گەل هندەک کارێن دەمێ نەبوری نهۆ ل شوینا گیرەکا (نا) دهێت، ئانکو (نا) دبیتە (ن) د کارێن (زان، کار)دا (شێرزاد، مونیب ٢٠١٦: ١٠٩)

٣-٤-٢-٤ (نی) ئەڤ گیرەکە ل گەل کارێ بێ هێز دەمێ نهۆیێ ڕاگەهاندنیێ تەمامدا گیرەکا (نی) پەیدادبیت (هەمان ژێدەر ١٠٤) هەروەکو دکارێ (نینە)دا.

٣-٤-٢-٥ (مە) ئەڤ گیرەکە د گەل کارێ فەرمانی دهێتە بکارهینان وەکو پێشگر بۆ نەرێکرنێ بکاردهێت، هەروەکو د کارێن (سەرمەکەڤە، دامەهێلە، ...)دا.

٣-٤-٣ گیرەکێن تێپەراندنێ:

مـەرەم ژ تێپەراندنێ گوهورینا جۆرێ کارییە ژ لایێ هێزێڤە (عومەر ٢٠٢٣: ٤٧) هەروەکو ب ئەڤێ

شێوەی:

– (اند) (ئەڤ گیرەکە بۆ تێپەراندنێ دهێتە بکارهینان، ئەگەر کار دەمێ بوری بیت، هەروەکو (نڤاند، لڤاند، ...).

– (ین) گیرەکا تێپەراندنییە، ئەگەر کار نەبوری بیت دهێت هەروەکو (دێ نڤینم. دێ خشینم.).

٣-٤-٤ گیرەکێن دووبارەکرنێ:

(ەڤە) گیرەکەکا تایبەتە ب کاریڤە، ئەوژی ژبۆ دووبارەکرنا کاری دهێتە بکارهینان، هەروەکو د کارێن (کێلاڤە، کریڤە، ...)دا.

٣-٤-٥ گیرەکێن رێککەفتنێ:

گیرەکێن رێککەفتنێ د ئاخفتنا خەلکێ دهۆکێدا چەند کۆمەل یێن هەین، هەروەکو ب ئەڤێ رەنگێ خوارێ:
٣-٤-٥-١ کۆمەلا ئێکێ: ئەڤ کۆمەلا گیرەکان ل گەل کارێ بوریێ تێنەپەر بۆ بکەری و تێپەر بۆ بەرکاری دهێت، هەروەکو (م، ی، ، ین، ن، ن) هەروەکو د رستەیێن (ئەز چووم، شوفێری ئەز گەهاندم)دا.

٣-٤-٥-٢ کۆمەلا دوویێ: ئەڤ کۆمەلە گیرەکان ل گەل دەمێ بوریێ تێپەر نەبوری، چ کارێ تێپەر بیت یان تێنەپەر بیتن وەکو (م، ی، یت/ ت)، (ین، ن، ن)، هەروەکو (دێ خۆم، دێ خۆی، دێ خویت).

٣-٤-٥-٣ کۆمەلا سێیێ: ئەڤ کۆمەلە گیرەکان ل گەل کارێ فەرمان دهێت دەردکەڤێت. ئەوژی بۆ کەسێ دوویێ تاک و کۆم (ە،ن)، هەروەکو د کارێن (بکرە، بکرن)دا.

پشتی گیرەکین رێزمانی یێن پۆلا ڤەکریا ئاخڤتنێ هاتیینە دیارکرن، د شیاندایە ئەوان گیرەکان ل دویڤ جهێن ئەوان بو سەر پۆلێن رێزمانی یێن ڤەکری (ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار و کار) ی، نیشاندانا رێژەی بۆ گیرەکێن رێزمانی، رێژەیا بکارهینانا گیرەکێن رێزمانی و خشتەکێ گشتی بۆ دیارکرنا رێژەیا گیرەکێن رێزمانی د پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێدا د خشتەیێن ١ تا ٤ ل دویف ئێک دا دیاربکەین:

پۆلێن ڤەکری یێن ئاخڤتنێ	گیرەکێن رێزمانی	هژمار	رێژە یا سەدی
ناڤ	گیرەک نەنیاسینێ	١	١,٨
	گیرەکا نیاسینێ	٠	٠,٠
	گیرەکا کۆمکرنێ	٤	٧,١
	گیرەکا تاکییێ	١	١,٨
	گیرەکا بچووککرنێ	٦	١٠,٧
	گیرەکا نفشی	٦	١٠,٧
	گیرەکا وەکیەکییێ	١	١,٨
کار	گیرەکا دەمێ بوری	٧	١٢,٥
	گیرەکا دەمێ نهۆ	٣	٥,٤
	گیرەکێن دەمێ دهێت	٣	٥,٤
	گیرەکا نەرێکرنێ	٥	٨,٩
	گیرەکا تێپەراندنێ	٢	٣,٦
	گیرەکا دووبارەکرنێ	١	١,٨
	گیرەکا رێککەفتنێ	١٤	٢٥,٠
هەڤالناڤ	گیرەکا پلەیا بەراورد	١	١,٨
	گیرەکا پلەیا بالا	١	١,٨
هەڤالکار	سفرە	٠	٠,٠

خشتەیێ ١: کۆمەلە گیرەکێن رێزمانی

خشتەیێ ٢: نیشاندانا ڕێژەی بۆ گیرەکێن ڕێزمانی

خشتەیێ ٣: ڕێژەیا بکارهینانا گیرەکێن ڕێزمانی

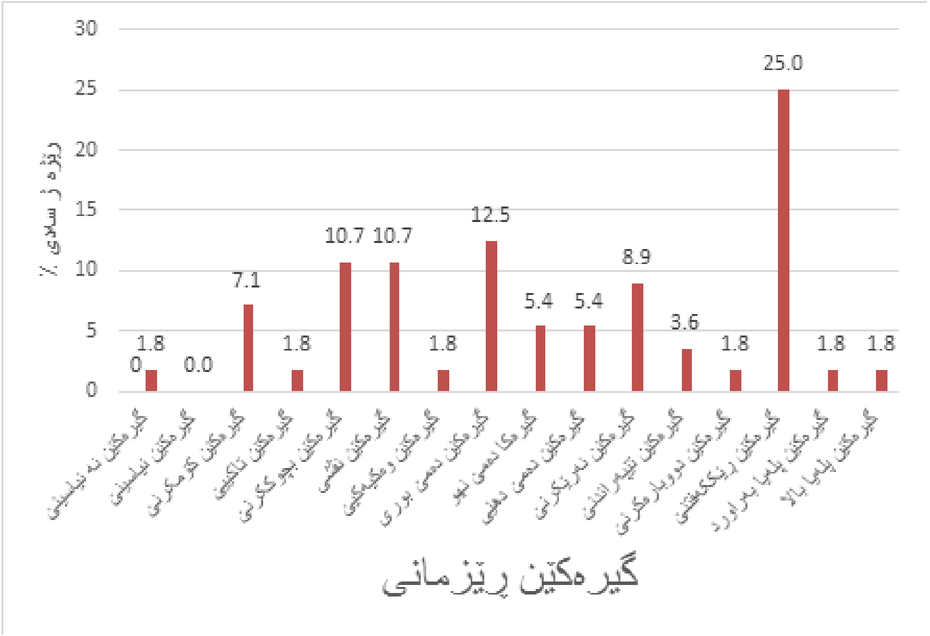

خشتەیێ ٤: ڕێژەیا گیرەكێن ڕێزمانی د پۆلێن ڤەكری یێن ئاخڤتنێدا

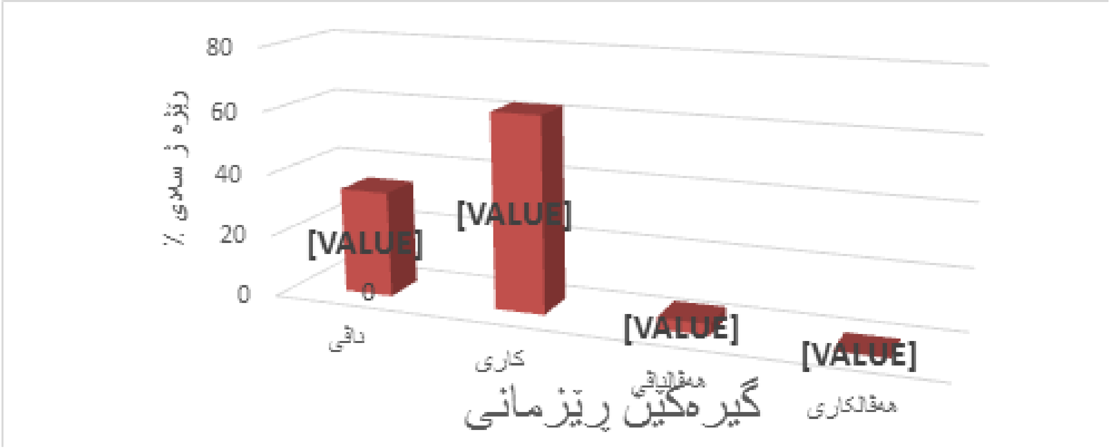

ئەنجام:

پشتی ئەڤ ڤەکۆلینە ب دویماهیک هاتی، ئەم گەهشتینە ئەڤان ئەنجامان: گیرەكێن ڕێزمانی ڕۆلەكێ گرنگ د دیاركرنا پۆلێن ڤەكری یێن ئاخڤتنێدا دگێڕن و بۆ هەیە هەر ڕێژەیەكا گیرەكێن ڕێزمانی پۆلەكا ڤەكری یا ئاخڤتنێ ب دەتە دیاركرن و هەر پۆلەكا ڤەكری گیرەكێن تایبەت یێن ڕێزمانی ب خۆڤە هەنە. پۆلێن ڤەكری یێن ئاخڤتنێ یێن (ناڤ، هەڤالناڤ، كار) دشێن گیرەكێن ڕێزمانی وەربگرن. ئەو گیرەكێن ل گەل پۆلا ڤەكری یا ئاخڤتنێ یا ناڤی دهێن ئەڤەنە (كۆمكرنێ، نەناسین، بچویكرن، وەكیەكێ، نفشی، تاكیێ) و یێن ل گەل هەڤالناڤی دهێن (پلەیا بەراوردی و پلەیا باڵا) و یێن ل گەل پۆلا كاری دهێن (گیرەكێن دەمێ بوری، دەمێ نهۆ، دهێت و فەرمان، نەرێكرنێ، تێپەراندنێ، دوبارەكرنێ و ڕیككەفتنێ). ڕێژەیا گیرەكێن ڕێزمانی د پۆلا ڤەكری یا ئاخڤتنێ یا (كاری) ژ هەمییان پترە و گیرەكێن ڕێزمانی پۆلا ڤەكری یا ئاخڤتنێ (هەڤالكاری) ژ هەمییان كێمترە، ئانكو هەر نینە. ڕێژەیا سەدی یا هەر پۆلەكا ڤەكری یا ئاخڤتنێ ل دویڤ وەرگرتنا گیرەكا ڕێزمانی ب ئەڤی شێوەیە:

- ڕێژەیا گیرەكێن ڕێزمانی یێن ناڤی (٣٣,٩٪)
- ڕێژەیا گیرەكێن ڕێزمانی یێن كاری (٦٢,٥٪)
- ڕێژەیا گیرەكێن ڕێزمانی یێن هەڤالناڤی (٣,٦٪)
- ڕێژەیا گیرەكێن ڕێزمانی یێن هەڤالكاری (٠٪)

پۆلا ڤەكری یا ئاخڤتنێ یا هەڤالكاری ب چ ڕەنگان دشیاندا نینە گیرەكێن ڕێزمانی وەربگریت.

لیستەیا ژێدەران:

ب كوردی:

- برزو، ئومێد بەرزان، محمد، شادان حمە ئەمین (٢٠١٧) مۆرفیمە هاوبێژو فرەواتاكان لەزمانی كوردیدا (شێوازی ئاخاوتنی گەرمیان وەک نموونە). گۆڤاری زانكۆی گەرمیان، لاپەڕی كونفرانسی ، ژمارە (٤٥) ، (٤٠٩-٤٣٧) سلێمانی .
- حمد ،سوران عبدالرحمان، عبدلله، خالد علی (٢٠١٦) لێكولینەوەیەكی بەراوردكاری مۆرفیمە بەندە ڕێزمانییەكانی زمانی كوردی و ئینگلیزی، گۆڤاری زانكۆیی ڕاپەڕین ژمارە (٧) پەربەندا (٣) ل (٣٩٣-٤٢٠)، سلێمانی.

- خۆشناو، شیروان حوسێن (٢٠١٦) توانای مۆرفیمی بەند لە دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگ و راپەڕاندنی ئەرکی سینتاکسی، دەزگای چاپ و پەخشی نارین، هەولێر.

- خۆشناو، نەریمان عەبدوللا (٢٠٠٩) ڕێزمانی کوردی (بەشەکانی ئاخاوتن)، چاپی حەوتەم، چاپخانەی ڕوژهەلات هەولێر.

- دزەیی، عەبدولواحد موشیر (٢٠١٣) وشە سازی زمانی کوردی، چاپی دووەم، بەڕێوەبەراتی گشتی کتێبخانەی گشتیەکان، هەولێر.

- دزەیی، عەبدولواحد موشیر ٢٠١٤)) ڕێزمانی کوردی، بەڕێوەبەراتی گشتی کتێبخانەی گشتیەکان، هەولێر

- رشید، قادر ، صباح (٢٠٠٠) هاوبێژی و فرەواتایی لە(گیرەک) دا، نامەی ماستەر کۆلێژی زمان زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

- ڕەسـول، عەبدوللا حوسێن (٢٠١٤) مۆرفیمە ڕێزمانیەکانی کار، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی پەروەردە (ئیبن روشد) زانکۆ بەغداد.

- سالح، ڕێباز مەحمود حەمە، ڕەسول، عەبوللا حوسێن (٢٠٢٣) بەراوردکردنی نیشانەی ڕێزمانی و ئامراز لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری ئەکادیمی کوردی ژمارە (٥٣)، هەولێر.

- سەلیم، زێرین خۆرشید (٢٠١٤) پۆلگوهورینا فۆرمێ پەیڤێ دپۆلە فۆرمێن ڤەکریدا (گۆڤەرا بەهدینی)، گۆڤارا زانکۆیا دهۆک ژمارا (١) پەربەندا(١٧) نیسانێ، ژمارا (پاشکۆ) (زانستێن مرۆڤایەتی و کۆمەلناسی) دهۆک .

- عومەر، فازل (٢٠١٦) گیرەکێن زمانێ کوردی ،بەلاڤوکێن کۆرێ زانیاری کوردستان، هەولێر.

- عومەر، دیمەن عەبدوللا ((٢٠٢٣ مۆرفا سفر و دیاردەیا کەرەستەیێ بۆش د زمانێ کوردیدا، چاپخانا گازی، دهۆک.

- عەبوزێد، سانیا جەبار (٢٠١٢) ئەسپێکتێن کاری دکوردیا سەریدا، چاپخانا خانی، دهۆک.

- عەلی، شێرزاد سەبری، مونیب، ئاراز (٢٠١٦) وشەسازی دەزگەهێ نالبەند، دهۆک.

- قادر،عادل رەشید (٢٠٠١) تۆخم لەزمانی کوردیدا، ناما ماستەر، کۆلیجی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی .

- قادر، ئەبوبەکر عومەر(٢٠٠٣)، بەراوردێکی مۆرفۆسینتاکسی لەزمانی کوردی وفارسی، نامەیا دکتورایێ، کولێژا زمان زانکۆیا سلێمانی، سلێمانی.

- مارف، ئەورەحمان حاجی (٢٠٠٠) ڕێزمانی کوردی (وشە سازی) بەشی پێنجەم (کردار)، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم سلێمانی.

- مارف، ئەورەحمان حاجی (١٩٨٧) وشە رۆنان لەزمانی کوردیدا، بەرگی دووەم، چاپکراوەی کۆری زانیاری کوردی، بەغدا. بەرگێ ئێکێ، چاپی دووەم، هەولێر.

- محەمەد، حاتەم ولیا (٢٠٠٠) فرێزی ناوی و فرێزی کاری لە کرمانجی ژووروودا، نامەی ماستەر، کولێژی زمان، زانکۆیی سلێمانی.

- مستەفا، مستەفارەزا (٢٠١٩)، پۆلینکرنا مۆرفیمە بەندەکان لسەر بنەمای چالاکیی و سستیی ئەمرۆیان لەزمانی کوردییدا، نامەی دکتورا کۆلێژا زمان زانکۆیی سلێمانی، سلێمانی.

- ئیبو ,ڤیان ئیبراهیم عەلی)٢٠٠٨) تایبەتمەندیێن هەڤالناڤی دزمانێ کوردیدا، نامەیا ماستەرێ کولیژا ئادابێ، زانکۆیا دهوک.

- ئەحمەد،پائیز عومەر (٢٠٢٠) ڕێزمانا بەهدینی (لێکولینێن ئەکادیمی دەربارەی مورفوسینتاکسا بەهدینی)، دهۆک .

- ئەمین، وریا عومەر (٢٠١٤) مۆرفۆسینتاکس وەک سەرچاوەیەک بۆ دارشتنی وشە لەزمانی کوردیدا، گۆڤاری ئەکادیمی کوردی ژمارە (٢٩)، هولێر.

ب ئینگلیزی:

– Al-Khuli, M. 2006. An Introduction to Linguistics. Jordon: Dar AL- Falah.

– Bauer, L. 2020. Introducing morphology (3rd ed.). Edinburgh University Press.

– Earl, Lois L. “Part-of-Speech Implications of Affixes.” Mechanical Translation and Computational Linguistics, vol. 9, no. 2, 1966, pp. 38–43.

– Haspelmath, M. 2020. Understanding Morphology. Great Britain: Arnold.

– Haspelmath, Martin 1994. “The Growth of Affixes in Morphological Reanalysis.” Yearbook of Morphology 1994. Edited by Geert Booij and Jaap van Marle, Springer Netherlands.

– Muysken, Pieter. "Approaches to Affix Order." Linguistics: An International Review, vol. 24, no. 3, 1986, pp. 629–644.

– Onumajuru, V. C. 2015. Affixation and Auxiliaries in Igbo. Nigeria: M and J Grand Orbit.

– Plag 2003. in "Word-Formation in English" (pp. 58-60) discusses affixes that exhibit semi-independence in modern English.

– Plag, I. 2003. Word-Formation in English. Cambridge University Press.

– Robins, R. H. 2014. General linguistics: An introductory survey. 4th edn. (Longman Linguistics Library). London: Routledge.

– Stockwell, R., & Minkova, D2020. English Words: History and Structure. Cambridge: Cambridge University ells.ccsenet.org English Language and Literature Studies Vol. 8, No. 1; 2018 102/ Press.

الملخص

تهدف هذه الدراسة إلى تحليل دور اللواحق النحوية في تحديد الفئات المفتوحة في الكلام، بالاستناد إلى دراسة أجراها فـنش. تبحث الدراسة في العلاقة بين اللواحق النحوية وتحديد الفئات في اللغة المنطوقة. تتبنى الدراسة منهجا وصفيا تحليليا وتسلط الضوء على أهمية هذه الخصائص في تعزيز تأثير مجالات اللواحق النحوية على الجذر والأصل والأساس للكلمات ضمن هذه المجالات، وكذلك دورها في تحديد الفئات المفتوحة. كما تفحص الدراسة ما إذا كانت بعض الخصائص النحوية المحددة تؤثر على الفئات المفتوحة مقارنة بالفئات الأخرى. تكشف النتائج أن اللواحق النحوية تؤدي دورا أساسيا في تعريف الفئات المفتوحة؛ إذ يرتبط كل نوع من أنواع الكلام بلواحق محددة، وعند تحديد هذه اللواحق يمكن التعرف على الفئة المقابلة. تنقسم الدراسة إلى جزأين: يركز الجزء الأول على الخصائص النحوية (بما في ذلك مفهوم اللواحق، الخصائص النحوية، أنـواع اللواحق، علاقتها بالفئات المفتوحة، والخصائص البنيوية والدلالية والصرفية)، بينما يتناول الجزء الثاني التطبيق العملي لهذه الخصائص في تحديد الفئات المفتوحة، وخاصة الأسماء والصفات والظروف.

الكلمات المفتاحية : اللواحق النحوية، الفئات المفتوحة في الكلام، الفئات المغلقة في الكلام، اللواحق الدلالية، اللواحق شبه الدلالية.

Abstract

This study aims to analyze the role of grammatical affixes in identifying open classes in speech, based on a study conducted by Finch. It investigates the relationship between grammatical affixes and class identification in spoken language. The study adopts a descriptive-analytical approach and highlights the importance of these features in enhancing the influence of grammatical affix fields on the stem, root, and base of words within these fields, as well as their role in determining open classes. The study also examines whether specific grammatical features affect open classes compared to other classes. The findings reveal that grammatical affixes play a crucial role in defining open classes: each class of speech is associated with specific affixes, and when such affixes are identified, the corresponding class can be determined. The study is divided into two parts: the first part focuses on grammatical features (including the concept of affixes, grammatical properties, types of affixes, their relationship with open classes, structural and semantic characteristics, and morphological aspects), while the second part addresses the practical application of these features in identifying open classes (including nouns, adjectives, and adverbs).

Keywords: Grammatical affixes, open classes in speech, closed classes in speech, semantic affixes, semi-semantic affixes.

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٦ – ٢٠٢٦

گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار

حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر

پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین

د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:

پ. د. قەیس کاکل تۆفیق

پ. د. بەختیار سەجادی

پ. د. فەرهاد قادر کەریم

پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان

پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف

پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد

د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:

پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ

پ. د. مارتن ڤان برونسن

پ. د. جەلیلی جەلیل

پ. د. ساڵح ئاکین

پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی

پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک

پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

ISSN: 2520- 4106

Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی، گۆڤارێكی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەكادیمیای كوردییەوە دەردەكرێت و بایەخ بە توێژینەوەی كوردی لە بوارەكانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و كولتووریی كوردی دەدات.
گۆڤارەكە توێژینەوەكان بە زمانەكانی كوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەكاتەوە و یەكەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حكوومەتی هەرێمی كوردستانەوە، بۆ بەرزكردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێكراوە.

* ڕێكخەری كاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان

* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی:
Web: journal.ka.gov.krd
* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن ٢٠٢٥/١٠/١٦/
پەسەندکردن ٢٠٢٦/١/٧

ناسنامە لە فەلسەفەی باروخ دی سپینۆزادا*

کارزان حەمە علی جعفر
زانکۆی ڕاپەڕین: کۆلێژی زانستەمرۆڤاییەتییەکان،
بەشی فەلسەفە و گەشەپێدان،
karzanali056@gmail.com

پ. د. مسلم حسن محمد
dr.muslimhasan2004@uor.edu.knd

پوختە

ئەم توێژینەوەیە لە بنچینە و تێڕوانینی سپینۆزا لە چەمکی ناسنامە دەکۆڵێتەوە. تیشک دەخاتە سەر جەوهەر و پەیوەندییەکانی بە ناسنامە لە نێو گەردوندا. هەروەها جەخت لەسەر ڕۆڵی ناسنامە دەکاتەوە وەک بنەمایەکی یەکگرتوو لە هەموو ئەو شتانە کە بە دوالیزم یا دوانەیەکی دابڕاو و نامۆ لە یەک پێناسەکراون. میتۆدی وەسفی شیکاری و بەراوردکاری بەکارهاتووە بۆ تێڕوانینەکانی سپێنۆزا، ڕۆڵی ئەقڵ لە ڕێکخستن و تێگەیشتن لە هەموو ئەو شتانەی لە نێو بووندا هەن، هەروەها ناساندنی جەوهەر لەدیدی فەیلەسوفەکانەوە لە قۆناخە جیاجیاکاندا و ڕوانینایان بە تێگەی ناسنامە و کاریگەرییان بەسەر فەلسەفەی سپێنۆزادا، مرۆڤ یاخود تاک هیچ ناسنامەیەکی سەربەخۆی نییە لە گشتیدا نەبێ، بەڵکو ناسنامەکەی بە پێگەیی خۆی لە چوارچێوەیی هۆکار و هۆکردەدا دیاری دەکرێت، کە خوا یان سروشت پێکدەهێنێت، دامەزراندنی ناسنامەی مرۆڤ لە چوارچێوەیی یەک جەوهەریدا دادەمەزرێت، ئەویش لە سیفەتی بیرکرنەوە و درێژبوونەوەدا، بەم شێوەیە ناسنامە بوونێکی دیاریکراویی تاک یا گشت نییە، بەڵکو تێگەیەکی مێتافیزیکی و (ئیتیکا) یە، کە دوالیزمی نێوان خوا و جیهان تێدەپەڕێنێت، تێگەیشتنێکی نوێ مرۆڤ وەک بەشێک لە کۆیی پڕۆسەی بیرکرنەوە و درێژبوونەوە و خوا و سروشت دادەمەزرێنێت.

کلیلە وشەکان: ناسنامە، جەوهەر، خوا، سروشت، مرۆڤ

* ١١/٢٤ی ساڵی ١٦٣٢ باروک ئێسپینۆزا (Baruch)یان (Bento de Spinoza)(بدوي ١٤٢٧: ١٣٧). بندکتۆس سبینۆزا لە شاری ئەمستەردام لە دایک بوو، لە خێزانێکی جوو بە ڕەچەڵەک پورتۆگالی مارییەکان بوون، لە ترسی دادگای کڵێسا کۆچیان کردبوو بۆ ئیسپانیا، لە ئیسپانیاش بەزۆر دەکران بە مەسیحی، لەوێش کۆچیانکرد بۆ هۆڵندا کە ئەو کات بە هۆڵندایان دەگوت (ئۆرشەلیمی نوێ)، لە شاری ئەمستەردام جووەکان لەوێ بە ئازادی ممارەسەیی ئایینی خۆیان دەکرد.

(١) پێشەکی

تێگەی ناسنامە، لە فەلسەفەیی سپینۆزادا، پەیوەست بووە بە لێکۆڵینەوە لە سروشتی مرۆڤ و پەیوەندییەکەی بە جیهان و پرسی جەوهەر و جێگیریی و گۆڕانکارییەوە، هۆکاری فەلسەفی بە هێز هەن کە بۆچی هەڵبژاردنی سپینۆزا بۆ تێگەیستن لە ناسنامە ورد و ڕەوایە. چونکە سپینۆزا تێگەیشتنێکی "دوو–لایەن–نەبوو"ی بۆ ناسنامە پێشکەش بکات. ناسنامە لێرەدا بوونی هەیە، لە جەستەدا، لە بیرکردنەوەدا، لە جیهاندا. پێش ئەوەی سپینۆزا هەموو ئەو شتانە لە مێژووی فەلسەفەوە لە پلاتۆنەوە تا دێکارت بە دووانەیەکی دابڕاو لەیەک بوون، لەلای سپینۆزا دەبێتە یەک، لێرەش تێگەیی ناسنامە قوڵترە لە هەر تێگەیەک کە هەموو ئەم شتانە لە خۆ بگرێت، تێگەیی ناسنامە بۆ پێناسەکردن و ناسینی هەر شتێکە کە لە تیۆر و پراکتیکەدا هەبێت. ئەم کێشەیە لە فەلسەفەی نوێدا شێوەی جۆراوجۆریی وەرگرتووە، بەتایبەتی لەگەڵ ئەو گۆڕانکارییە گەورەکان کە فەیلەسوفە عەقڵانییەکان لە تێگەیشتن لە پەیوەندی نێوان خوا و بووندا هێنایانە ئاراوە، لەم چوارچێوەیەدا (سپێنۆزا) توانی دابڕانێک لە نێوان مەعریفەت و میتۆتی باودا بکات، لە نێوان قوتابخانە میتافیزیەکانی سەدەکانی ناوەڕاست و فەلسەفەیی دێکارتدا، ڕەخنەیی قووڵی لێگرتن، لای سپینۆزا ناسنامە لە جەوهەرێکی تاکەکەسی یان خودێکی سەربەخۆدا کورت نابێتەوە، بەڵکو دیاریکردنێکی تایبەتە بۆ یەک جەوهەری بێکۆتایی،"خوا یا سروشت" بەم شێوایە ناسنامە دەبێتە بەشێک لە سیستەمی پێویستی سروشتی، کە هەبووەکان نەک بەسەربەخۆیی خۆیان، بەڵکو لە چوارچێوەیی هۆکار و هۆکردەکاندا جەوهەردا سەر بە خۆیان پێناسە دەکرێت، ئەم دیدە گرنگی خۆی تێپەڕاندنی ڕەهەندە میتافیزیکییەکانەوە بۆ ڕەهەندی ئاکاریی و پراکتیکیەکان بەدەست دەهێنێت، کاتێک مرۆڤ درک بەوە دەکات لە ناسنامەکەی موڵکی ڕەهای خۆی نییە، بەڵکو سەر بە سروشتێکی هەمەلایەنەیە، لە وەهم ڕزگاری دەبێت و لە ڕێگەی زانینی ئەقڵانی و هەستەکییەوە دەگاتە ئازادیی، بەم شێوازە ناسنامە لە دیدی سپێنۆزا دەبێتە دەروازەیەک بۆ تێگەیشتن لە پەیوەندی مرۆڤ لە خۆی و بە جیهان. لەم توێژینەوەیەدا خستنەروی ئەوەی کە چۆن سپینۆزا ناسنامە لە چوارچێوەی فەلسەفی مێتافیزیکی و ئاکاری خۆیدا تێگەسازیی دەکات، لەکاتێکدا کە تێگەیی ناسنامە بە شێوەیەکی نەرێنی پەیوەست بووە بە جەوهەرێکی تاکەکەسی جێگیر یان خودێکی سەبەخۆوە، سپینۆزا تێگەیەکی جیاواز پێشکەش دەکات، ناسنامە بە جەوهەرێکی تاک و بێکۆتاییەوە دەبەسێتەوە کە بەپێویستی دەزانێت نەخشەکانی لە سروشتدا دیاریکراون، ئەمەش چەند پرسیارێک دەوروژێنێت؛ ئایا دەتوانین بە گوێرەیی سپینۆزا باسی ناسنامەیەکی تاکەکەسی سەربەخۆ بکەین؟ یان ناسنامەی مرۆڤ تەنیا لە ژێر ڕۆشنایی ناسنامەیی گشتی جەوهەردا تێدەگەین؟ چۆن دەتوانین یەکێتی جەوهەر لەگەڵ قۆناخە فرەییەکاندا ئاشت بکەینەوە، چۆن تێگەیی ناسنامە لەسەر بنەمایی یەکگرتوویی بوون و ناچارەکی سروشتی دادەمەزرێنێت؟. میتۆدی بەکارهاتوی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لە میتۆدی وەسفی شیکاری و بەراوردکاری، لە ڕێگەی ئەم میتۆدەوە هەوڵدراوە شیکردنەوەیەک بۆ تێڕوانییەکانی (سپینۆزا) بکرێت لە بارەی ناسنامە و جەوهەر و هەروەها یەکێتی بوونی خوا و سروشت. پێکهاتەی توێژینەوە: ئەم توێژینەوەیە لە (٤) تەوەری سەرەکی پێکهاتووە، تەوەری یەکەم باس لە جینالۆجیایی تێگەیی ناسنامە دەکات، تەوەری دووەم ناسنامە لە فەلسەفەی

یۆناندا بەتایبەت ناسنامە لە دیدی دوو فەیلەسوف (ئەفلاتون و ئەرستۆ) دەکات، هەروەها لە تەوەری سێدا ناسنامە لە فەلسەفەیی نوێ دێکارت بە نموونە، و لە تەوەرەی چواردا ناسنامە لە دیدی سپینۆزادا ڕوون دەکرێتەوە.

گرنگی توێژینەوە: گرنگی توێژینەوە لەبارەیی ناسنامە لەلای سپینۆزا

١.چونکە ناسنامە لە ڕووی ڕامیارییەوە دەگۆڕێت بۆ ناسنامە لە ڕووی گەردوونی جیهانی.

٢.هەموو ئەم شتانەی کە هۆکاری لێکتێنەگەیشتن بوون لە درێژایی مێژوودا، ناسنامە دەیانکاتە یەک بابەتی دوانەیەکی لەیەک دانەبڕاو.

٣.گرنگترین ئامانجەکانی ئەم توێژینەوەیە بریتیە لە:

شیکردنەوەی تێگەی ناسنامەی (سپینۆزا) وەک بەشێکی جەوهەری لە سیستەمی فەلسەفەکەیدا، بەستنەوەی بە تێگەکانی جەوهەر و سیفەت و دۆخەوە. ڕوونکرنەوەی پەیوەندی نێوان ناسنامە و یەکێتی ڕوح و جەستە، هەروەها، پرسی مرۆڤ لە چوارچێوەیی یەکگرتووی سروشتدا لە دیدگای(سپینۆزا)دا. دەرخستنی ڕۆڵی (سپینۆزا) لە بنیادنانی دیدێکی ئەقڵانی یەکگرتوو بۆ پرسی بوون.

تەوەری یەکەم: جینالۆجیا تێگەی ناسنامە

تێگەی ناسنامە ئاماژەیەکی زمانەوانی هەیە، ناسنامە بە واتایی تایبەتمەندی جێگیربوون دەکات لە نێو خود، واتە نیشانەیی ئەوەی کە یەکسانە، ئەمەش تایبەتمەندی تاکە کە لە هەموو بارودۆخێک وەک خۆی دەمێنێتەوە.(لالاند ٢٠١٢: ٦٠٧) و لە ڕووی بەکارهێنانێکی فەلسەفی، و سۆسۆلۆژی، و سایکۆلۆژی،و کەلتووری هەیە، ئەم تێگەیە لە زۆر بواردا بەکار هاتووە، ئاماژەی پێکراوە وەک ناسنامەی تاک، وناسنامەی خود، یا ناسنامەی ئەوانی تر، ئەمەش وای کردووە بە زۆر بەی فەیلەسووفەکان گرنگی بەم تێگەیە بدەن، و شوێنێکی گرنگی بۆ دابنێن لە نێو بەرهەمەکانیاندا، تێگەی ناسنامە تێگەیەکی نوێ نییە، بەڵکو بگەڕێتەوە بۆ فەلسەفەی کۆن و دواتر بە پێ گۆڕانکاری ئەو تێگەیە گەشە دەکات، تا دەگاتە فەلسەفەی نوێ. تێگەی ناسنامە چۆن لەفەلسەفەی کۆندا بەتایبەت لای فەیلەسوفانی سروشتی باسکراوە.

تەوەری دووەم: ناسنامە لە فەلسەفەی یۆنانی

لێرەدا دەشی ئەم تێگەیە (جەوهەر) ڕوون بکەینەوە بەمانایی چی دێت لە زمانی یۆنانیدا، ئەم تێگەیە هەروەک کە بەجەوهەر ناسراوە لە وشیەکی یۆنانی هاتووە، ئەویش (ئۆزیا Ousia) لەسەرەتادا لە ئەدەبیاتی یۆنانی کۆندا بە مانایی"سیفەت یان تایبەتمەندی"بەکار دەهێنرا، بەڵام لە دواتر گۆڕان بەسەر ماناکەیدا هات گوزارشت بوو بۆ مانایەکی سەرەکی جەوهەر، جەوهەریش یەکەم بەمانایی شتێکی تایبەتمەندی هەستپێکراو، دووەم جەوهەر بەو شتە دێ کە شتێکی سەرەکییە لە بووندا، ئەویش ناسینەوەی دەگەڕێتەوە بۆ خۆی، ئەمەش ناسنامە و چییەتی خۆی وێنەدەکات،

چەمکی ناسنامە گۆڕانکاری بەسەردا هات دوای ئەوەی لە فەلسەفەی یۆنانی و دواتر فەلسەفەی ئیسلامیدا بۆ سەرچاوەیی شتەکان بەشێوازێکی گشتی بەکار دەهات، لە سەردەمی نوێدا ناسنامە بەرگێکی نوێ پۆشی بەوی ناسنامە بووە تێگەیە بۆ تاک بەکار دەهات، کە تاکێک لە هزراندن لەشتەکان بۆ هزراندن لە خود، لەم توێژینەوەیەدا چەند فەیلەسووفێک وەردەگرین.

بە درێژایی مێژووی فەلسەفەدا تێگەی جەوهەر یەکێک بووە لە تێگە گرنگەکان، کە لە فەلسەفەی

کلاسیکەوە و، بەتایبەت لە لای فەیلەسوفی سروشتییەکان باسکراوە، هەوڵی ئەوە دراوە لەلایەن فەیلەسوفەکانەوە بە دوای شتێکدا بگەڕێن کە بەراورد بە تێگەی گۆڕان دابنرێت، ئەویش جەوهەر(Substance) بووە، تێگەی جەوهەر سەرچاوەی دەگەڕێتەوە بۆ فەلسەفەی یۆنانی، بەتایبەت ئەرستۆ تالیس کە بەشێوەیەکی فراوان بەکاری هێناوە و، تایبەتمەندیەکی داوەتە پاڵ ئەم تێگەیە.

هەروەها تێگەیی (جەوهەر Ousia) هاومانایی تێگەیی (سروشت Physis) دێت، کە بەمانایی ڕەسەنیەتی شت دێت یان ئەو پێکهاتەیە کە هەموو شتێک لەگەڵ ئەودا هاتووە، لێرەدا بە سێ مانا لە فەلسەفەی یۆنانیدا هاتووە یەکەم؛ ئەو شتەیە کە هەسپێکاوێکی تاکیەتییە، ئەمەش یەکێکە لە مانا سەرەکییەکانی جەوهەر لە لای ئەرستۆ، دووەم ئەو سیفەتە سەرەکیانەن کە سروشتی جەوهەر پێکدەهێنن ئەویش ماهیەتە، ئەم واتایە کە ئەفلاتون بەکاریی هێناوە و، مانایی سێیەم جەوهەر بەواتایی سەرچاوەیی شتەکان یا بنەمایی شتەکان کە جیهانی لێوە هاتووە(السراي ٢٠٠٩: ١٢).

١.ئەفلاتون Platon(٤٢٧-٣٤٧پ.ز):

ناسنامە لە هزرینی ئەفلاتوندا لە بابەتی خود و ئەوی کەدا بەدەر دەکەوێت، یەکایەتی و ناسنامە دەبنە بنەما سەرەکییەکان، بۆ چییەتی فۆرم(ریکور، ٢٠١٢، ٢٦). لەکاتێکدا کە بەرکەوتە لە نێوانیاندا ڕوودەدا، لە دیدی ئەفلاتونەوە دەشێت جیاوازی لە نێوانیان بکەین، یەکەم؛ یەک ناسنامەیی واتە تاکایەتی، دووەم؛ ناسنامەی ئەویتر، کە جیاوازە لە یەکەم، لە بەرانبەریدا، ئەوە ئاشکرا دەبێت کە، "دیالێکتیک لە نێو ناسنامە و جیاوازیەکان، لە ناخی خودی بوونەوە دەردەکەوێت، واتە بوون، ئەمەش جیاوازە لە ئەو شتانەی کە لە دەرەوەی ئەو دان، خود گریمانەی ئەوەیتر دەکات، ناسنامەش گریمانەی جیاوازیەکان دەکات(خشبة ٢٠١٢: ١٩٢).

٢.ئەرستۆ تالیس Aristotle(٣٨٤-٣٢٢پ.ز):

لە پەرتووکی مێتافیزیکدا ئەرستۆ دەڵێت: "ناسنامە کۆمەڵێک مانا لە خۆ دەگرێت"(المسكيني، ٢٠٠١، ٥) دواتر ئەم مانایە دەگوازرێتەوە بۆ لۆژیک لە دیدی ئەرستۆدا لۆژیک بەشێکە نییە لە فەلسەفە، بەڵکو لۆژیک ئامرازێکی مەعریفەیە زەهن لە هەڵەکردن دەپارێزێت، هەروەها ئامرازێکە بۆ توێژینەوە لە هەموو کایەیەکی مەعریفی، بۆیە دەبینین ئەرستۆ دابەشی دەکات بۆ دوو بەش.

بەشی یەکەم تیۆرییەکانە: ئەویش زانست یا فەلسەفەی سروشتی دێت، ماتماتیک، مێتافیزیک، بەوە پێناسەیی دەکات کە توێژینەوەیەکە لە بارەی بوونەوە بەوەی کە بوونی هەیە.

بەشی دووەم پراکتیکیەکان: ئەمەس پێکدێت لە، ڕامیاری، ئابووری، گوتار، زانستی پزیشکی، ئەمانەش یەک ئامانجیان هەیە، ئەویش ئامانجی پزیشکی بە دەستهێنانی شادییە بۆ نەخۆش و چارەسەرکردنی، ئامانجی ئابوریش بە دەستهێنانی پارەیە، بۆیە لۆژیکی نەکردووەتە بابەتێک وەک لە تیۆر و پراکتیکییەکاندا هەتووە، چونکە لۆژیک بابەتێکی سروشتی نییە، هەروەها ئاکاریش و وجودی و ڕامیاری و ئابووریش نییە، بەڵکوو لۆژیک یاسا و ڕێسایی هزراندنە.

تێگەی لۆژیک ئەرستۆ داینەهێناوە وەک ئەوەی ببێتە تێگە، بەڵکوو داهێنانی تێگەی لۆژیک لە سەردەمی ڕواقییەکاندا بۆ یەکەم جار بەکارهێنا وەک تێگە، ئەمەش لەسەرەتایی سەردەمی زایینیدا

بووە، چونکە لە پێشتردا بە ئۆرگانۆن ناوی هاتووە، ئەویش کە بەمانایی ئامرازێک دێت، ئەویش پێناسەی بەم شێوازە دێ ؛ کە زانستێکە کە دەگەڕێت بۆ ڕاستی بیرکردنەوە، هەوڵ دەدا هزر بپارێزی لە هەڵەکردن، ئەمەش جیاوازی دەکات لە نێوان ڕاست و هەڵە، لە کردارەکانی ئاوەزدا هاتووە ئەویش وێنە و بڕیاردان و ئەستیدلال.

لێرەدا ئەرستۆ باسی یاساکانی هزر دەکا:

١.یاسای خۆیەتی (ناسنامە).

٢.یاسای ناکۆک.

٣.یاسای بێ مام ناوەند.

١.یاسای خۆیەتی (ناسنامە).

ئـەم بنەمایە لـە سـەرەتـادا لـەلای پارمێندیس دەرکەوت و لەبارەیەوە دواوە، دواتر ئەفلاتون لە دیالۆگەکانیدا ئاماژەی پێکردووە. دواتر ئەرستۆ لە مێتافیزیکدا چوارچێوەی ئۆنتۆلۆژیادا تاوتوێی کردووە، ئەو بنەمایە پێیی لەسەر جێگیری بەردەوام و نـەگـۆڕان دادەگـرێ و هەموو جـۆرە گـۆڕانێک ڕەتـدەکـاتـەوە.(عـزیـز ٢٠١٦: ٣٣). بـەم شێوەیە گوزارشتی لێدەکرێ (س هەر س) (س =س) لێرەدا گەر دەستەواژەکە دروست بێت ئەوا دروستە. بە نموونە (مـرۆڤ مرۆڤە). کەواتە ڕاستی شتەکان ناگۆڕێت. ئەم یاساییە وێنای جیاوازی بەرامبەر لە خۆ دەگرێ چونکە کاتێک دەڵێن "س" هەر "س" ئەوا " نا س" نییە، سپی هەر سپییە، چاکە هەر چاکەیە. (جەباری، ٢٠١٠، ٣٣)

٢.یاسای ناکۆک:

ئەرستۆ لـە مێتافیزییەکەیدا لـە چوارچیوەیی ئۆنتۆلۆژیادا وا باسی ئەم بنەمایەی کردووە، ناکرێ، ناگونجێ خەسڵەتێک لە هەمان کاتدا بدرێ و نەدرێ، بەهەمان واتا سارد و سارد نەبێ، گەرم و گەرم نەبێ، هیچ گومان لەوەدا نییە کە دوو تایبەتمەندی، دوو خەسڵەت و بۆچوونی ناکۆک بەیەکتری ناتەبان و پێکەوە ناگونجێن. ئەم بنەمایە بە شێوەی سیمبوڵی، -ناگونجێ نا (آ) لە هەمان کاتدا و بە هەمان واتا (آ) بێت.(عەزیز ٢٠١٦: ٣٤).

٣.بنەمای بێ مام ناوەندی:

ئـەم بنەمایە تـاڕادەیـەک لـەوی پێشوو نزیکە بەڵام ئەگەر بە وردەی سەرنج بدرێ جیاوازترە و تایبەتمەندی خۆی هەیە. بەپێی ئەو بنەمایە شت ڕاستە یان درۆیە، شیاوەکی سێیەم لە نێوانیاندا لە ئارادا نییە. ئەم ڕنگە ڕەشە یان ڕەش نییە. من هەم یان نیم. لە دوو شتی لەیەکتر جیاواز و ناکۆک دەبێ یەکێکیان ڕاست بێ و ئەویتریان درۆ. لە نێوان بۆچوونی ناکۆک بەیەکتردا ناکرێ مام ناوەندی هەبێت. (س) هەر (س)ە یان هیچ کاتێک (س) نییە و ناکرێ لە نێوان ئەم دوانەدا شیاوەکی سێیەم هەبێ. (عەزیز ٢٠١٦: ٣٥).

تەوەری سێیەم: ناسنامە لە فەلسەفەی نوێدا دێکارت بە نموونە

١.دیکارت (١٥٩٦-١٦٥٠ ز):

دیکارت بەتایبەت لە "کۆجیتۆ"دا بیرکردنەوە بە بناغەیی ناسنامی تاک دادەنێت، چونکە تەنها شتێکە کە گومان لە خۆ ناگرێت، ئەمەش لە (تێڕامانەکان لە فەلسەفەی یەکەم)دا دەردەکەوێت، لە ڕامانی یەکەمدا هەندێک شت هـەن دەکرێت گومانی لێ بکرێت، بۆیە دەڵێت:" دەبێت هەموو بۆچوونەکانی پێشووترمان کە لە ژیانماندا تێپەڕیوە ڕەتبکەینەوە" هەروەها گومان کردن لە هەستەکان بۆیە دەڵێت" دەبێت هۆشیار بین کە هەرگیز گوێ بۆ شتێک نەگرین کە بۆ یەک جاریش هەڵیخەڵەتاندووین". هەروەها لە (دووەم تێڕامان)دا دیکارت هەوڵدەدات،

بــەردەی بناغەیی منی بیرکــەرەوە بچەسپێنێت، ئەمەش بە قسەکردن لەسەر ئەو کردارانەیی کە لە ناسنامەی مرۆڤ دانابڕێن، ئەوانیش، ئەندێشە، بیرکردنەوە، گومان، هـۆش... ئەمانەش بناغەیی پێکهێنانی بوونی مرۆڤن، گوزارشت لە ناسنامەیی دەکەن، مادام مرۆڤ بیردەکاتەوە کەواتە بوونی هـەیە، ئەگـەر لـە بیرکـردنـەوە بووەسـتێت، ئـەوا لە بوونی وەسـتـاوە، ئەمەش لە تێزیکیدا ڕوون دەبێتەوە" من بیر دەکـەمـەوە، کەواتە من هـەم". هەرچەندە من گومان بکەم، من دەبێت ببم، چونکە گەر وەها نەبێت من ناتوانم گومان بکەم. لە خودی کـردەی گومانکردنەکەدا بوونی خـۆی مانفێست دەکات. هەروەک چۆن گومان دەکەم کەواتە بوونم هەیە، بیرکردنەوە چەسپاندنی ناسنامەی بوونمە. (کامل ٢٠١٣: ١٣)

کاتێک دیکارت بەرکردنەوە بە جەوهەری مرۆڤ دادەنێت، "بیرکردنەوە" دەکات بەو بناخەیەی بوونی مرۆڤ وەک شتێک لەسەر وەستاوە و بەبێ ئەو بناخەیە ئەو شتە ناتوانێت هەبێت. لەو ڕووەوە، بوونی مرۆڤ وەک شتێک، کە بیر دەکاتەوە، تەماشا کراوە و لەو شتانەی بیر ناکەنەوە، جیا کراوەتەوە. تایبەتمەندێتی بوونی مرۆڤ وەک "شت" تەنها لە جەوهەرێکەیدا دەبینرێت.(کەمال ٢٠٢٥: ١٣٣).

دیـکـارت لـە شـوێـنێکی دیـکـەدا دەڵـێـت" لـەو حەقیقەتەوە کە من بیر دەکەمەوە کە من بەپێی دەڕۆم، من دەتوانم بە چاکی بەو ڕاستییە و دەرەنجامە، بوونی ئەقڵێک بگەم کە وەها بیر دەکاتەوە، بەڵام نەک جەستەیەک کە دەڕوات". ئەو ئەرکۆمێنتی دیکارت کە ئێمە لە گومانێکی ڕادیکاڵیانەوە بەرەو جیهان دەبات، لە کەوانەیەکی گەورە دەچێت کە لە دڵنیایی خودێکی بیرکەرەوە دەست پێدەکات، بە ناو خوادا دەڕوات، بەرە دڵنیایی خودێکی فیزیکی ناو جیهان، واتا گومانە ڕادیکاڵەکە دەربارەیی سروشتی بنەڕەتییانەی جیهان ئێستا دەتوانرێ وەلا بنرێت (ڕەفیق٢٠١٠: ٦٧).

دێکـارت لـەو بـاوەڕەدایـە زانین سـەبـارەت بە سـروشـت و جـەوهـەر هـەبـووەکـان، پێش زانین لەسەر بوونیان دەکەوێت. مـرۆڤ تا جەوهەری شتێک نەناسێت، بوونی ئەو شتەی بە دروستی بۆ دەرنـاکـەوێت، نابێت پرسیار لـەسـەر بوونی شتێک بکەین تا چییەتی جەوهەری نەزانین(کەمال ٢٠٢٥: ١٨٩). دێکارت پێناسەی جەوهەر بەوە کرد کە سەربەخۆیە و لە دەرەوەی خۆیدا پێویستی بە هیچ نییە، ئێستا ئەگەر جەستە و گیان هەریەکەیان جەوهەر بێت ئـەوا جەستە و گیان سەربەخۆ لە یەکتری هـەن، بـەڵام لـەو دۆخـەدا چـۆن دەشێت جەستە و هەستەکان زانیاریەکانی جیهانی بۆ گیان بگوێزنەوە؟ دێکارت لێرەدا دان بە کارلێکی نێوان جەستە و گیاندا دەنێت بەبێ ئەوەی تێڕوانینەکانی دەربارەی جەوهەر بگۆڕێت (کەمال ٢٠٢٥: ١٨٧).

لێرەوە گیان تەنها وەک ئاگایی (بیرکردنەوە) هـەیە، نـەوەک وەکـو فـۆرمـی جـەسـتـە. لـەمـەوە گیاندارەکان بە تـەواوی بێبەشن دەبـن لە گیان، ئـەوان تەنها دەبنە جەستەیەکی بێبەش لە گیان. دێکارت پێیوابوو کە گیانداران نە دەبینن و نە دەبیستن و نە تامیش دەکـەن، ئـەوان تەنها بەو شێوەیە هەڵسوکەوت دەکەن کە کردویانە. ئەوان بە شێوەیەکی لەخۆوەکی(ئۆتۆماتیکی) ژیان دەکەن، وەک جوڵەیەکی میکانیکی پوخت(دواق ٢٠١٦: ٥٦).

دێکارت خـودا وەک جەوهەر دیاریدەکات. ئەم دیاریکردنەش بۆ دێکارت گرنگی خۆی هەیە بۆ بنیاتنانی فەلسەفەکەی، چونکە جەوهەر بۆ ئەو بریتییە لـە: «شتێکە بە شێوەیەک هەیە کە هیچ شتێکی لە دەرەوەی خۆی پێویست نییە بۆ ئەوەی

هەبێت». لە فەلسەفەکەی دیکارتیشدا تەنها خوا ئەو بوونەیە کە پشت بە هیچ بوونێکی دیکە نابەستێت، کەواتە تەنها یەک تاکە جەوهەر هەیە کە ئەویش جەوهەر خوایانەیە. هەر بۆیە پێناسەی ئەو بۆ جەوهەر بێدوایەکی و جەوهەرکی دوایەکی لە یەکدی جودا دەبنەوە(زکریا ٢٠٠٨: ٢٣١).

ئەم جیاوازی کردنە ئەو واتایە دەبەخشێت کە هیچ بوونێکی سەربەخۆ لە دەرەوەی جەوهەری خوایانەدا بوونی نییە، هەروەها هیچ هۆکارگەریەکی سەربەخۆش بوونی نییە، لەمەوە دەرەنجامی ئەوە سەردەکێشێت کە هیچ ئازادیەک نییە، هەروەها لە کۆتاییشدا ئەوە دەخاتە ڕوو کە هیچ تاکایەتیەکی مرۆڤەکانیش بوونی نییە، ئەم دەرەنجامە دواتر لە لایەن سپینۆزاوە سودی لێوەرگیرا، ئەگەرچی ئەم شێوە پەرگیرە هەرگیز مەبەستی دیکارت نەبوو. بەڵام بە دیاریکراوی دیکارت مەبەستی بوو بڵێت کە تەنها جەوهەری خوایانە سەربەخۆیانە بە تەواوی هەیە. جەوهەرکانی دیکەش (جەستە و هۆش) بۆ بوونیان پشت بە جەوهەر خوایانە دەبەستن.(زکریا ٢٠٠٨: ٢٣٣-٢٣٤).

تەوەری چوارەم: ناسنامە لە دیدی سپینۆزادا

چۆن بتوانین قسە لەبارەیی یەک جەوهەری بکەین؟ ئایا دەشێ بگوترێت لە ڕووی مێتافیزیک و لۆژیکەوە جەوهەر فرە جۆرە؟ لە فەلسەفەی سپینۆزادا تێگەیی جەوهەر گشتیترین و ئەبستراکترین تێگەیە لە هەموو (ئیتیکا)دا، ئەم تێگەیە دەستپێوەردان دەکات بۆ دارشتنی چەمکەکانی دواتر وەک سیفەت لە پێناسەیی چوارەم و شێواز لە پێناسەیی پێنجەم و هەروەها خوا لە پێناسەیی شەشەم، هەروەها جەوهەر هەڵدەستێت بە بنیادنانی تێزە فەلسەفەیەکانی یەک و دوو و چوار و پێنج و شەشدا.

گونجاندنی جەوهەر لەسەر بنەمایی مێتافیزیک لەوەدا دێت کە خۆ هۆکارە لە کاتێکدا سپینۆزا لە پێناسەیی یەکەمی دەبێتەوە و دیاریی دەکات کە خۆهۆکارە زیاترە لە پێناسەیی سێیەم و بەشی یەکەمی (ئیتیکا)دا سادەتریی دەکاتەوە دەڵێت کە جەوهەر بریتییە" خۆی هۆکارەی خۆیەتی و تەنها لەخۆیدا وێنادەکرێت"(سپینۆزا ٢٠٢٥: ٩) لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە جەوهەر لە دیدی سپینۆزادا چەند تایبەتمەندییەکی هەیە کە لە پێنج تایبەتمەندی پێکهاتوون ئەوانیش: تاک، زەرووریەت، قابلییەتی دابەش نەبوو، نەبڕاوە.

یەکەم: جەوهەر هەمووی یەکە: سپینۆزا نەفی گشتی بانگەشە بۆ یەک جەوهەری دەکات دەڵێت جەوهەر یەکە وتاکە ئەمەش ڕوونە لە هزرینی سەرەتایی سپینۆزاوە کە لە پەرتووکی (نامەیەکی کورت)دا دەڵێت" ناکرێت جەوهەر ببێتە هۆی دروست بوونی جەوهەرێکی دیکە"(سپینۆزا ٢٠٢٠: ٨٤)، هەروەها بەهەمان شێواز لە پەرتوکی (ئیتیکا) دا دووپاتی دەکاتەوە دەڵێت" ناکرێت لەسروشدا دوو جەوهەر یان چەند جەوهەرێک هەبێت لە یەک سیفەتدا"(سپینۆزا ٢٠٠٩: ٣٤). دەگەینە ئەوەی" کە هیچ جەوهەرێک لە لایەن یەکێکی دیکەوە بەدی ناهێنرێت. کەواتە لە سروشتی شتەکاندا هیچ شتێکمان نییە جگە لە جەوهەر و کاریگەرییەکانی، لە جەوهەرێکی دیکەشەوە ناتوانرێت بەدی بهێنرێت، دەرئەنجام دەگەینە ئەوەی بە هیچ شێوەیەک هیچ جەوهەرێک لە لایەن جەوهەرێکی دیکەوە بەدی ناهێنرێت(سپینۆزا ٢٠١٥: ٤٩). وا دابنین لە تەک جەوهەرێکدا جەوهەرێکی دیکە هەبێت بەشداربێت لە گشت سیفەتەکاندا کە ئەویش مەحاڵە، دەرئەنجام "بە هیچ جۆرێک نییە جەوهەرێک هەبێت لە

دەرەوەی خوا و وێناش بکرێت"(سپینۆزا ٢٠٠٩: ٤٥) جگە لە یەک جەوهەر هیچ جەوهەرێکی کە نییە کە (المحایث) واتە بوون پێناسەیی خۆی دەکات لە ناو خۆیدا، خۆهۆکارە.

دووەم: جەوهەر بەش نابێت: بە دیدی سپینۆزا " گشت و بەش دوو بوونەوەریی ڕاستی نیین بەڵکو ئەوان دوانەیەکی ئەقڵین، بۆیە لە سروشتدا بە هیچ شێوەیەک نە گشت هەیە نە بەش"(سپینۆزا ٢٠٠٩: ٨٨) لە هەمان شوێندا دەڵێت هەڵچوون و بەش تەنها شێواز دەگرێتەوە کاتێک دەڵێن مرۆڤ نامێنێت یا نەفی دەبێت مەبەست تەنها مرۆڤە، بەواتایی ئەو پێکهاتەیەیە کە مرۆڤ هەیەتی، چونکە شێوازێکە لە شێوازەکانی جەوهەر ئەمەش ئەو جەوهەرە ناگرێتەوە کە مرۆڤ بەشێکە لێی، نەمان و بەشکردنی شیواز واتە بیرکرنەوە لێی دەشێت لە ڕووی جەوهەری نەبڕاوەییەوە تەمشایی بکرێت کە هەرگیز دابەش نابێت، بۆیە سپینۆزا لە تێزی سیانزەدا دەڵێت کە "جەوهەری نەبڕاوە بە هیچ شێوەیەک بەش نابێت"(سپینۆزا ٢٠٠٩: ٤٤). هەر لەبەر ئەوە لە پەرتوکی (نامەیەکی کورت)دا دەڵێت "بەشکردن لەسەر جەوهەر نابێت بەڵکو لەسەر شێوازی جەوهەر ڕوودەدا بەم وێناندنە کاتێک ئاو بەش دەکەین دەبینم دۆخێکە لە دۆخەکانی جەوهەر نەک خودی جەوهەر خۆیی بۆیە جەوهەر هەرچەند شیوازی هەمەجۆر بگۆڕێت هەر جەوهەر دەمێنێتەوە. سروشتی بە سروشتکەر: بریتیە لە جەوهەر، کە سیفەتەکانی نەبڕاوەن، بیرکردنەوە و درێژبوونەوەیە، بەڵام سروشتی بە سروشتکراو: گشت ئەو شتانە دەگرێتەوە کە بڕاوەن، ئەمەش هەڵنجاوی بیری نەبڕاوەیە واتە تەنها ئەو درکیان پێدەکات، وەک جوڵە و جێگیربوون یان وەستاو(بدوی، ١٤٢٧: ١٣٩) هەرگیز مەبەستی سپینۆزا لە درێژبوونەوە ئەوە نییە کە درێژ بوونەوەیەکی جەستەیی میکانیکی بێت، خوا لەلای سپینۆزا درێژدەبێتەوە لە ڕووی بیرکردنەوە لە ناو چییەتی جەوهەردا، کاتێک یەک جەوهەری دەدرێتە پاڵ خوا ئەوا بە هیچ شێوەیەک سیفەتێک نییە لە ناو یەک جەوهەری خوادا نەبێت، درێژبوونەوە لە دیدی سپینۆزا بریتی نییە لە درێژبوونەوەیەکی جەستەیی بەڵکو درێژبوونەوەیەکی ماتماتیکییە، درێژبوونەوە لە جەوهەرێکی ماتماتیکیدایە، ماتماتیکیش بیرۆکەیە، لە دوایدا کە خوا وەک یەک جەوهەر دەبێت خاوەنی بیرۆکەی درێژبوونەوە ماتماتیکی ئەندازەی بێت. خوا لە دیدی سپینۆزا سیفەتی درێژبوونەوەی هەیە. (الشامخ ٢٠١٧: ١٠٨)

سپینۆزا زیاتر لەوە دەڕوات کە پێی وایە خوا خۆهۆکاری جیهانە، وخۆهۆکاری دەرەکی نییە، بەواتایەکی دیکە خوا لە دەرەوەی جیهان نییە بەڵکو خوا لە ناو جیهاندایە، خوا سەرچاوەیی ناوکی جیهانە، ئەگەر پێمان وابێت خوا لە دەرەوەیی جیهاندایە کەواتە شتێکی ترمان بەرزتر لە جیهان دەست نیشان کرد"لە خوادا بە زەروورەت بیرۆکە هەیە، کە چییەتییەکەی هەموو ئەوانی دیکە لە خۆ دەگرێت، کە بە زەروورەت لە جەوهەرێکەوە سەرچاوە دەگرن"(سپینۆزا، ٢٠١٥، ١٢٠). لێرەدا سپینۆزا یەکسانی خوا و سروشت ڕادەگرێت بە هۆکارێکی دەزانێت لە بەردەوام بوونی بووندا(دواق ٢٠١٦: ٧١).

سێیەم: جەوهەر وەک زەروورەتیک(واجب الوجود، هەبوونی ناچارەکی): لە دیدی سپینۆزادا بوون سیفەتێکی بێگومانە لە جەوهەر ناتوانرێت وێنایی جەوهەر بکرێت بەبێ بوون، بەو مانایە دێت کە جەوهەر بوونە.

چوارەم: جەوهەر (نەبڕاوە): جەوهەر لە نەبوونەوە

نەهاتووە هەروەها نابوونیش نابێت پەیوەستیش نییە بە کاتەوە هیچ کاریگەرییەکی زەمەنیش بەسەریی نایەت چ لە ڕووی سەرەتا و کۆتایی و گۆڕان و بوونەوە، ئەوە لەسەرووی زەمەنەوەیە بوونیش دۆخێکی نەخوازراو نییە بەڵکو چییەتییەتی. سپینۆزا لە کتێبی یەکەمی (ئیتیکا)دا تەرخان دەکات بۆ مەسەلەی خوا، لێرەدا بە گرنگترین بابەت دەست پێدەکات ئەویش بابەتی خوایە، ئەوەش گەڕانە بەدوایی چییەتی خوا، پێی وایە ئەمە بابەتە مەشغەڵێکە بۆ ڕووناککردنەوە و چارەسەکردنی پرسە فەلسەفیەکان. بیرکردنەوە لە بارەیی خواوە گشتگیرە، هەموو بابەتەکان دەگرێتەوە، تەنها بابەتێک نییە، بەڵکو گشت بابەتەکان پەیوەستن بە بابەتی خوا. بۆیە هیلەر دەڵێت:" گەڕان بۆ بابەتی خوا، لە فەلسەفەی سپینۆزادا لە ئەلفەوە دەست پێدەکات تا یاء"(زکریا ٢٠٠٨: ١٠٢). پێناسەیی سپینۆزا بۆ (خوا) تایبەتییە، تێگەیی جەوهەر وەک هاوتایی تێگەیی (خوا)یە بەوەی "..خۆ هۆکارە وێنایی لە خۆیدایە، وێناندنی پەیوەست نییە بە هیچ شتێکەوە بۆ ئەوە هەبێت"(سپینۆزا ٢٠٢٥: ٩). دەشێت سود لەم پێناسەیە وەرگرین کە جەوهەر سەربەخۆیەکی ڕەهایە، چونکە خۆ هۆکاری یەکەمە پێویستی بە هیچ شتێک نییە تا پێکبێت، بەڵکو ئەوەی لە بووندا هەیە پێویستی بەمە، هیچ بوونێک نییە بەبێی چییەتی یا جەوهەر، لە ڕاستیدا لۆژیکیانە تەماشایی بکەی پێش بوون دەکەوێت، جەوهەر خۆ هۆکارە(دواق ٢٠١٦: ٥٩).

پێنجەم: جەوهەر (لا متناهي نەبڕاوە): پێناسەیی سپینۆزا بۆ نەبڕاوە لە بەرانبەر بڕاوە دەکات و دەڵێت" لێرەدا نەبڕاوە شتێک واتە، ئەوەی کە لە لایەن شتێکی دیکەوە لە هەمان سروشتی خۆی سنوردار بکرێت"(سپینۆزا ٢٠٠٩: ٣٦)، بڕاوە ئەوەیە

کە شتێک بوونی خۆی لە شتێکی تر جگە لە خۆیەوە وەردەگرێت، بەڵام جەوهەر نەبڕاوەیە ئەگەر بڕاوە بووایە ئەوا ئەوکات پەیوەندی بە شتێکی کەوە هەبوو بۆ ئەوەی وێنایی بکات، هەر لەبەر ئەوەیە جەوهەر بە ناچارەکی نەبڕاوەیە بۆیە سپینۆزا لە تێزی حەوتەمدا دەڵێت" هیچ سوبستانتێک بە هۆی یەکێکی دیکەوە بەدی نایەت، هەربۆیە سوبستانت تەنها هۆکاری خۆیەتی، واتە چییەتی سوبستانت بە زەرووڕەت هاتنەبوون دەگرێتەوە، یان ئەوەی هەر بە سروشت سەر بە هاتنەبوونە"(سپینۆزا٢٠١٥ : ٥٠).

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە ئەم تایبەتمەندییانە نە مرۆڤ دەگرێتەوە نە ئاژەل نە ڕووەک بەڵکو تەنها لەسەر خوا یا سروشت جێبەجێ دەکرێت، بۆیە دەتوانین بڵێین کە بیرکردنەوەی فەلسەفیی سپینۆزا پانتیزمانەیە. لەم شێوازی بیرکردنەوەیەدا خوا بە (هەموو) شتێک یان سەرجەمی بوون دادەنرێت. هەبووەکان، بە سروشتەوە، کە لە ماتەر پێک هاتوون، لە بوونی خودا جیا ناکرێنەوە و خواش لە ئەوان دانابڕێت. خوا ئافەریدکەرێکی بەرز و دابڕاو لە جیهان نییە و جیهانیش لە خوا نامۆ نییە. ئەم ڕاڤەکردنە بۆ بوونی خوا و جیهان ڕەتدانەوەی میتافیزیکی ئەرستۆیی و دیکارتی و دۆگمای دینە. هۆکاری سەرهەڵدانی ناکۆکییە لە نێوان پیاوانی دینی و سپینۆزادا بوو(کەمال ٢٠١٨: ٤١)

سپینۆزا لەسەرەتایی کتێبی (ئیتیکا)دا گەڕان بەدوای خودا وا پێناسەیی جەوهەر دەکرد کە "مەبەست لە جەوهەر ئەوەیە، کە لە نێو خۆیدا هەیە لەوێوە وێنادەکرێت، هیچ کات بۆ وێناکردنی پشت بە هیچ شتێک نابەستێت"(سپینۆزا ٢٠٠٩: ٣١). واتە جەوهەر لە دیدی سپینۆزادا لەسەر خۆی دامەزراوە بۆ دامەزراندنشی پێویستی بە هیچ شتێک نییە بۆ

ئەوە هەبێت. لە ڕاستیدا ئەم پێناسەیە بۆ شتێک بەکار نایەت کە دابەش بکرێت یان دوانیی بێت، واتە جوزئی بێت(دواق ٢٠١٦: ٦٠). چونکە ئەوەی لە سروشتدا هەیە کە پێکدێت لە ڕووەک و ئاژەڵ و مرۆڤ پێویستی بە شتێکی کە هەیە بۆ ئەوە هەبێت. لە ئەمەش بۆمان دەردەکەوێت کە جەوهەر جێبەجێ ناکرێت تەنها لەسەر خودا یا سروشت نەبێت، ئەگەر تەماشایی خوامان کرد وەک دادپەروەرێکی ڕەها بۆ بەڕێوبردنی شتەکان ئەوە دەشێ بگوترێت ئەوە جەوهەری هەقیقییە، و ئەگەر تەماشای سروشتمان کرد بەوەی هەمووی یەکسانە و هاوسەنگە کە حوکمی یاسا پێویستیەکان دەکات هەروەها ئەو شتانەی کە لە نیو سروشتدان بەوەی پشتیان بە یەک بەستووە لە گونجاندن وهاوتەریبیدا ئەو کات هەست دەکەین کە سروشت لە هەموو لایەکەوە پشت بە خۆی بەستووە لە بوونیدا، واتە سروشت لە ڕاستیدا ئەو جەوهەرە، دوایدا سپینۆزا یەکێتی بوونی لە نێوان خوا و سرشتیدا دادەمەزرێنێت بەوەی لە یەک جەوهەرن(بدوی ١٤٢٧: ١٣٨).

سپینۆزا بەم شێوازە پێناسەیی (خەسڵەت الصفة Attribute)دەکات بەوەی"من تێدەگەم خەسڵەت ئەوەیە کە هۆش وێنای دەکات و ناوەڕۆکی جەوهەر پێک دەهێنێت"(سپینۆزا ٢٠١٥: ٤٤). کەواتە خەسڵەت بەواتایی جییەتی جەوهەر دێت. لە بەرانبەریدا دێکارت جەختی لەسەر دوالیزم (دوو جەوهەر)ی جیاواز لە یەکتر دابڕاویی دەکرد لە گەردووندا: بیر و ماتەر، بەڵام سپینۆزا جەختی کردەوە کە لە گەردووندا دوو جەوهەر نییە بەڵکو تەنها یەک جەوهەر هەیە، ئەم یەک جەوهەریەش دوو خەسڵەت لە خۆ دەگرێت لە هەمان کاتدا ئەوانیش (بیرکردنەوە، درێژبوونەوە)، ئەمەش ئاشکرایە لە جەوهەردا دوو مەهیەت لە خۆ ناگرێت بەڵکو بیرکرنەوە و درێژبوونەوە تەواوکراویی یەکترن، بەڵکو لەوەش زیاتر دەچێت کە جەوهەری ڕاستەقینە خاوەنی یەک خەسڵەتە ئەویش بیرکرنەوە و درێژبوونەوەیە.

هەرچەندە ئەم بیرۆکەیە سەیرە، بەڵام ئاسانە پاساو بۆ ئەوە بهێنینەوە کە لەگەڵ فەلسەفەی سپینۆزادا بگونجێت. ئەگەر جەستەیەکی درێژکراوە لە بەرچاو بگرین، یەکسەر تێدەگەین کە ئەوەی جەوهەرەکەی پێکدەهێنێت جەستەییەتی، واتە درێژبوونەوە جەوهەری هەموو شتە فیزیکییەکانە. کەواتە چۆن سپینۆزا دەنواڕێت ئەو درێژبوونەوەیە وەک ئەوە وابێت کە بیرۆکەیەکە. ئەگەر تێگەیی درێژبوونەوە لە خودا لەبەرچاو بگرین، بۆمان دەردەکەوێت کە تایبەتمەندی بنەڕەتییەکەی ڕەهەندە ئەندازیارییە، هەروەها ئەو فەزایەی کە داگیری دەکات فەزایەکی ئەندازەییە کە دەتوانرێت بە یاساکانی بیرکاری بپێورێت و بەڕێوەی ببات. بەڵام ئەو پەیوەندییە بیرکارییە ئەندازەییانەی کە تایبەتمەندی درێژکردنەوەن، خۆیان جۆرێکە لە بەرکردنەوە، جگە لەمەش ئەو یاسا فیزیایی و کیمیاییانەی کە کارلێکەکانی جەستە و جوڵەی تەنەکان بەڕێوەدەبەن، جۆرێکە لە بیرکردنەوە، لەبەر ئەوە چییەتی ڕاستەقینەی درێژکردنەوە بیرکردنەوەیە. لە لایەکی دیکەوە بیرکرنەوە درێژبوونەوە لە خۆ دەگرێت، تەنانەت لەسەر ئاستی بیرکردنەوە موجەرەدەکان. لە دوایدا درێژبوونەوە خەسڵەتیکە لە خودیی بیرکردنەوە، بەم شێوازە سپینۆزا تەماشایی (بیرکردنەوە و درێژبوونەوە)ی کردووە بەوەی کە یەک شتن، بیرکرنەوە درێژکراوەی ڕاستییەکانی هەیە، خودی درێژبوونەوە کە بوعدێکی ئەندازەیی بیرکاری هەیە کە جگە لە بیرکردنەوە هیچی تر نییە.

هەروەها سپینۆزا سەبارەت بە (دۆخ، الحال Mode) دەنووسێ کە:" شێواز وەک یەکێک لە

کاریگەرییەکانی جەوهەر، بەمانایەکی دیکە ئەو بوونی وەستاوە لەسەر شتێکی دیکە، وێناش دەکرێت لەشتێکی دیکەدا کە خۆی نەبێت "(سپینۆزا ٢٠٠٩: ٣١). بەم مانایە واتەیی ئەوە دەگەیێنێت بوونی بەسراوەتەوە بە جەوهەرەوە، ئەگەر وەک جەوهەرێک سەیری مرۆڤ بکەین، ئەوا فۆرمە جیاوازەکانی جەستەی مرۆڤ دەبنە شێوازێک، واتە شێواز بەشێکە لە جەوهەر، لەسروشتی ئەم بەشەدا لە هۆکاری خۆ نییە بەڵکو بوونی بەسراوەتەوە بەشتێکی کەوە.

بۆیە لێرەدا پرسێکی گرنگ دێتە ئاراوە یەکێک لەو پرسە گرنگانەی کە سپیبۆزا لە کتێبی (ئێتیکا) دەستپێدەکات، تێزی دووەمە کە تیۆری ناسنامەی خوا و سروشت خۆی لەسەر بنیات دەنێت. ئەمەش دەبێتە هاوکێشەیەک خوا=سروشت، لەم تێزەدا هاتووە:"دوو جەوهەر، تایبەتمەندییان جیاوازە، هیچ هاوبەشییەکیان لە نێوانیاندا نییە"(سپینۆزا ٢٠٢٥: ١٢). لەبەر ئەوە هیچ پەیوەندی و کارلێکێک لە نێوانیاندا نابێت. بەم شێوەیە سپینۆزا تیۆری دێکارت لەبارەی جەوهەری بیرکردنەوە و درێژبوونەوە ڕەتدەکاتەوە. ئەگەر بیرکردنەوە سەربەخۆ جەوهەرێک بێت و، درێژبوونەوەش جەوهەرێک بێت، ئەوا هیچ پەیوەندیەک و کارلێکێک لە نێوانیاندا ڕوونادات، نە لەسەر ئاستی سروشت و نە لەسەر ئاستی مرۆڤ. واتایی ئەم تێزە ئەوە دەبەخشێ ئەگەر خوا بیرکردنەوەی تایبەتی هەبێت و جەوهەریش بیرکردنەوە و، جیهانیش جەوهەری ماتەری درێژبوونەوە بێت، کەواتە هیچ پەیوەندیەک و کارلێکێک لە نێوانیاندا نابێت و، کاریگەری یەکەم لەسەر دووەم دروست ناکات، ئەمەش بەپێی پێناسەی دووەم" نە تەن لە لایەن بیر و نە بیریش لە لایەن تەنەوە دەتوانێت سنوردار بکرێت"(سپینۆزا ٢٠١٥: ٤٣).

ئەمەش بەو مانایەیە کە لە بووندا تەنها یەک جەوهەر هەیە، لە یەک کاتدا خوا و سروشت، ئەگەر لەلایەکەوە تەماشای بکەین دەبینین خوایە و، ئەگەر لەلایەکی تریشەوە تەماشایی بکەین دەبینین سروشتە، ئەگەر هێزێک لە سروشتدا هەبێت کە ببێتە هۆی گۆڕانکاری و گەشەکردن بە مانایی ئەرستۆ، ئەوا ئەگەر بەشێوەیەکی ماددی سەیری ئەم هێزە بکەین، بۆمان دەردەکەوێت کە یاساکانی سروشتە، یان سروشتی بەسروشتکراو(natura naturans)، ئەگەر لەڕووی ڕوحییەوە تەماشایی بکەین بۆمان دەردەکەوێت کە ویستی خوا کاری بەردەوامییەکەیەتی، بۆیە سپینۆزا لە کتێبی (نامەیەک لەبەرەیی خواناسی و ڕامیاری)دا دەڵێت" ویستی خوا و یاساکانی سروشت یەک شتن"(سپینۆزا ٢٠١٥: ١٦٧،١٨٦،٢١٥،٢٢٢). هۆکاری ئەوەی کە ئێمە ئەم یەک جەوهەرە لە دوو ڕوانگەی جیاوازەوە درکی پێدەکەین، یەکێکیان بە گریمانەکردنی بۆ ئێمە وەک خودا و ئەوی دیکەیان بە گریمانەکردنی بۆ ئێمە وەک سروشت، یان بە وردتر بڵێین، ڕوانگەی مرۆڤەوە، مەیلی جیاکردنەوەی دوو سیفەتی بیرکردنەوە و درێژبوونەوەی هەیە و وەک یەک شت هەستیان پێناکات. لەسەر بنەمایی ئەم دابڕانە، ڕوانینمان بۆ جەوهەر لەلایەک وەک بیرکردنەوە و لەلایەکی کەوە وەک خوا، لەلایەکی تر وەک درێژبوونەوە، دواتر بۆمان دەردەکەوێت کە سروشتە، دابڕانی نێوان بیرکردنەوە و درێژبوونەوە تەنها لە ئاستی بیری مرۆڤدایە، چونکە مەیلی ئەوەی هەیە کە شێوازی جەوهەر کە لە خۆیدا بوونی هەیە وەربگرێت و ئەمەش بە بڕوای سپینۆزا نادروستە.

بیرکردنەوەی مرۆڤ هەڵدەستێت بە جیاکردنەوەی دوو تایبەتمەندی لە یەک جەوهەردا و پێوایە هەموو تایبەتمەندیەکی خۆی جەوهەرێکە،

ئەمەش دەبێتە هەڵەیەک لە بوونی دوو جەوهەری جیاواز، زیاتکردنی پێدەبەخشێت، واتە کار لەسەر پێگەیشتن و بابەتیکردنیان دەکات، بە جۆرێک کەوابێت بیرکرنەوە شتێکە و درێژبوونەوە شتێکی کەیە، بیرکردنەوە بە جەوهەرێکەوە گرێدراوە کە خوایە، و درێژبوونەوە بە جەوهەر کە ئەویش سروشتە. ئەمەش لە پێناسەیی سێیەمدا لە کتێبی (ئیتیکا)دا هاتووە کە سپینۆزا لە بارەیی خەسڵەتەوە دەڵێت" لە ژێر ئەم ناوەدا ئەوە تێدەگەم، ئەوانەی لە ناو جەوهەردان، ئەوەی کە وا دەکات لە چییەتی جەوهەر تێبگەین""(سپینۆزا ٢٠١٥: ٤٤)، بیرکردنەوە و درێژبوونەوە جگە لە دوانەیەک لە سروشتی زەهنی مرۆیی هیچی دیکە نییە، لە ڕاستیدا ئەم دووانە بوونیان نییە لە واقعدا، چونکە لە واقعدا تەنها تاکایەتی جەوهەر هەیە، و ئامانجی سپینۆزا لە کتێبی (ئیتیکا)دا پاککردنەوەی زەهن لەم دوالیزمییە و بۆ گەیشتنە بە ئاستی بەدیهێنانی ناسنامەیەکی ڕەهای بیرکردنەوە و درێژبوونەوە.

خوا لە دیدی سپینۆزادا هەموو شتێکە لە واقعی بێکۆتایی ڕەها گشتگیر. لە مێتافیزیکی سپینۆزادا هیچ شتێک بەبێ هۆکار نییە، هۆکار و هۆکردیش لۆژیکییانە و بوونە پەیوەندییەکی پێویستیان هەیە و دەبێت یەکێتی و جیاوازییان هەبێت. بۆ سپینۆزا یەک جەوهەر هەیە؛ خوا و سروشت سروشتی سروشتدروسکەر و سروشتی بەسروشتکراو لە یەک جیا نابنەوە(کەمال٢٠١٨: ٨٠). لە تێزی یانزەیەمیندا لە کتێبی (ئیتیکا)دا سپینۆزا لە بارەیی خوا دەڵێت:"خوا، یان جەوهەر کە خەسڵەتە لەکۆتابەدەرەکان پێک هاتوون، هەر کام لەم خەسڵەتانە ناسنامەی ناوەڕۆکی هەمیشەیی و لە کۆتابەدەرەی دەردەخات کە بە پێویست هەیە"(سپینۆزا ٢٠٠٩: ٤٠) ئامانجی سەرەکی سپینۆزا لە بەڵگەکانیدا (سەلماندنی)بوونی خوا نییە و تەنها دەیەوێت بوونی (بسەپێنێت) (کەمال٢٠١٨: ٩٠).بەڵگەندنی سیفەتەکانی خوا و جیاکردنەوەی لە سیفەتەکانی مرۆڤ، ئەوەمان بۆ دەردەخات کە خوا پێویستی بەوە نییە تووڕەبێت و هەڵچوونی هەبێت کە مرۆڤ ئەنجامی دەدات، چونکە خوا لە هەموو سیفەتێکی مرۆڤ بە دوورە، سپینۆزا هەموو ئەو سیفەتانەی دەیداتە پاڵ جەوهەر بەهەمان شێیوە کاتێک باس لە خوا دەکرێت هەموو ئەو سیفەتانە بەهەمان شێوەیی جەوهەر بۆ خوای بەکار دەهێنێت، دواتر دووپاتی دەکاتەوە کە ئەوانە هەمان سیفەتی سروشتین کە بۆ خوایی بەکار دەهێنێت، دواتر شۆڕشێک بەرپادەکات بەوەی کە خوا و سروشت یەک شتن دواتر بە گوزارشتێکی تر جارێک یان دوو جار (خوا یان سروشت) بەکاردەهێنێت، دواتر واز لە بەکارهێنانی دەهێنێت دوای ئەوە قەناعەت بە خوێنەر دەکات کە ئەوانە یەک شتن، ئیکتیفا تەنها بە وشەیی خواوەندەوە دەکات تا کۆتایی کتێبی (ئیتیکا)، دواتر ئیمانی فەیلەسووفەکان بەوە دێت کە سپینۆزا مەستە بە بیرکردنەوە لە خوا مەزهەبی سپینۆزا چیدیکە بە (یەکێتی بوون) دەناسرێت، واتە دووپاتی بوونی خوا دەکاتەوە لە سروشتدا، زیاتر لەوە سپینۆزا ڕوونی دەکاتەوە کە جەوهەر نەبڕاوەیە، بەو مانایە دێت کە کۆمەڵێک سیفەت و شێواز لە خۆ دەگرێت، هەر شتێکی نوێ لە سیفەت و شێوازدا هەبێت بە زەروورەت لە جەوهەری نەبڕاوەدا هەیە، سپینۆزا دواتر لە بارەی گرنگترن شتەوە لە سەر جەوهەری نەبڕاوە ئەو بە ناساندنی خوا و سروشت بەکاریدەێنێت(زکریا ٢٠٠٨: ١٠٤)، هەر لەبەر ئەوە سپینۆزا لە تێزی یەکەمی کتێبی (ئیتیکا)دا دەڵێت" بێگومان جەوهەر لە شتە هەستەکیەکان گرنگترە"(سپینۆزا ٢٠٢٥: ١٢) چونکە جەوهەر خۆهۆکارە، بەڵام هەستەکیەکان

خۆهۆکار نییە، بەڵکو پێویستی بە جەوهەر هەیە بۆ ئەوە هەبێت، هەستەکییەکان تێناگەن مەگەر لە ڕێگایی جەوهەرەوە نەبێت، وەک ڕەنگ لە جەستەدا یاخود جوڵە لە شتی جوڵاودا، هەروەها لە ڕووی میتافیزیکییەوە، جەوهەر بنەمایی ڕەسەنیەتی شتەکانە، بەڵام هەستەکیەکان سیفەتێکی گۆڕاون(بدوی ١٤٢٧: ١٣٩).

ئەنجام

ناسنامەی لە فەلسەفەی سپینۆزادا لەسەر بناغەی میتافیزیکی قوڵ تێپەڕاندنی دوالیزمی باو کە لە نێوان خوا و سروشت، بیرکرنەوە و درێژبوونەوە، ئەقڵ و جەستە، کە دەبێتە جەوهەرێکی ڕەهای یەک بابەتی لە نێوان شتەکاندا، ئەمەش ناسنامەدانە بە هەموو ئەو شتانە کە دوانەیەکی دابڕاو بوون لە یەک. واتە لە پێشتردا هەریەک لەم چەمکانە بە دوانەیەکی دابڕاو پێناسە دەکران لە دیدی سپینۆزا ئەم دووانە یەکن جیانابنەوە لە یەک یەک پێناسەیان بۆ دەکردێت. لە ڕێگایی ناسینی سیفەتی خوا کە درێژبوونەوە و بیرکرنەوەیە، تێگەیشتنێکی قوڵ لە مرۆڤ و ئەو شتانەی کە لە دەوروبەریدا هەن. ناسنامەی سپینۆزا لە ناسنامەیەکی تاکەوە بگۆڕیت بۆ ناسنامەیەکی گشتی گەردوونی. ئەویش بە یەک گرتنی مرۆڤ و سروشت لە ڕێگای خواوە، کە دەبێتە یەکێتی بوون یان یەک بوون. هەڵوەشاندنەوەی تێگەی جەوهەری باو، پێناسەیەکی نوێ بۆ جەوهەر و سیفەتەکانی، ئەمەش چەمکی جەوهەر تەنها بۆ خوا یان سروشت بەکاربێت، کە لە پێشتردا بۆ شتانێکی تر بەکار دەهات.

لیستی سەرچاوەکان

بە کوردی

-سپینۆزا (٢٠١٥)، ئەخلاق، وەرگێرانی: شاهۆ عوسمان، چاپی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی نێوەندی رۆشنگەری بۆ لێکۆڵینەوەی فکری و سیاسی، سلێمانی.

-عەزیز، پ.د.حەمید (٢٠١٦)، لۆجیک دوێنێ و ئەمرۆ،چاپی یەکەم، ناوەندی ئاوێر. هەولێر.

-جەباری، د. حسن حسین (٢٠١٠)، لۆجیکی کۆن و لۆجیکی هاوچەرخ، دەزگای چاپ و پەخشی نارین، هەولێر.

-کەمال، د.محەمەد (٢٠٢٥)، دیکارت، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی

-کەمال، د.محەمەد (٢٠١٨)، فالسەفەی سپینۆزا و جەوهەر، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم. سلێمانی.

به عەرەبی

-سبینوزا (٢٠٠٩)، علم الأخلاق، ترجمة: جلال الدين سعيد، المنظمة العربية للترجمة، الطبعة الاولى، بيروت.

-سبينوزا (٢٠٢٥)، علم الأخلاق، ترجمة: نزار عمير، تدقيق: ريم البياتي، الطبعة الأولى، دار نرام سين، للطبعة و النشرو التوزيع: بغداد.

-سبينوزا(٢٠١٥) مبادئ فلسفة ديكارت، أفكار ميتافيزيقية، مراسلات، ترجمة: جلال الدين سعيد، مراجعة: صالح مصباح، مشورات دار سيناترا. تونس.

-سبينوزا، (٢٠٢٥)، رسالة في اصلاح العقل، ترجمة: سلوان زكريا، تدقيق: ريم البياتي، الطبعة الأولى، دار نرام سين، للطبعة و النشرو التوزيع: بغداد.

-سبينوزا، (٢٠٢٠)، حول الله والانسان ورفاهه، ترجمة: نبيل فياض، تقديم: أ.وولف، الطبعة الاولى، دار أبكالو. ألمانيا.

-المسكيني، فتحي (٢٠٠١)، الهوية و الزمان(تأويلات فينومينولوجية لمسألة (النحن))الطبعة الأولى، دار الطليعة، بيروت.

-الشامخ، حداد، فاطمة (٢٠١٧)، الفلسفة النسقية ونسق الفلسفة السياسية عند سبينوزا, ترجمة: جلال الدين سعيد، مراجعة صالح مصباح، الطبعة الثانية، مؤسسة مؤمنون بلا حدود للدراسات والأبحاث. بيروت.

-زكريا، د.فؤاد (٢٠٠٨)، اسبينوزا، دار التنوير، الطبعة الثانية، للطبعة والنشر والتوزيع، القاهرة.

-حنفي، حسن (٢٠١٢)، الهوية، النشر المجلس الأعلى للثقافة، ط١، القاهرة.

-كامل، مجدي (٢٠١٣)، ديكارت، حياته... فلسفته... أفكاره..ومبادئه، دار الكتاب العربي، ط١، القاهرة.

-السراي، حسون، (٢٠٠٩)، مفهوم الجوهر في الفلسفة الحداثة، الطبعة الأولى، دار الهادي للطبعة والنشر. بيروت

-دواق، الحاج (٢٠١٦)، الضرورة والحرية قراءة في فلسفة سبينوزا، الطبعة الأولى، كلمة للنشر و التوزيع، تونس

-ريكور، بول، (٢٠١٢)، الوجود والماهية والجوهر لدى أفلاطون و أرسطو دراس ألقي في جامعة سترازبوغ، سنة ١٩٥٣-١٩٥٤، ترجمة فتحي انفزو، حبيب الجربي، محمد بن ساسي، محمد محجوب، بأشراف محمد محجوب، مشورات دار سيناترا. تونس.

-بدوي، د.عبد الرحمن (١٤٢٧)، موسوعة الفلسفة، ج١، الطبعة الأولى، المطبعة سليمانزاده، ايران قم.

الملخص

يتناول هذا البحث مبادئ ووجهات نظر الهوية في إطار فلسفة باروخ دي سبينوزا، مع التركيز على الجوهر كهوية في الكون، والتأكيد على دور الهوية كأساس للوحدة في كل شيء يعرف بالثنائية. وتستخدم مناهج الوصف التحليلي والمقارنة لآراء سبينوزا، التي تدعم وحدة الأشياء، ودور العقل في تنظيم وفهم كل شيء في الوجود، وتحرير الإنسان من اغتراب الجسد عن العقل والله عن الطبيعة، وفصل الله عن الطبيعة، وتحليل مفهوم الجوهر كأساس لمعرفة كل شيء موجود، وتقديم الجوهر من وجهة نظر الفلاسفة في مراحل مختلفة وآرائهم حول مفهوم الهوية وتأثيرهم على فلسفة سبينوزا. وهكذا، فإن الهوية ليست وجودا فرديا محددا أو جزئيا، بل هي مفهوم ميتافيزيقي وأخلاقي يتجاوز الثنائية بين الله والعالم، وفهما جديدا للإنسان كجزء من عملية الفكر بأكملها. ويؤسس للامتداد والله والطبيعة.

Abstract.

This research explores the foundations and perspectives of identity within the framework of the philosophy of Baruch de Spinoza. It sheds light on substance as identity in the universe, while also emphasizing the role of identity as a fundamental concept in overcoming all matters that are defined within the framework of dualism or separated duality. A descriptive–analytical and comparative method has been employed to examine Spinoza's rather than two divided entities. According to Spinoza, the human being or individual does not possess an independent identity in isolation; rather, one's identity is determined within the framework of cause and effect created by God or nature. Thus, the identity of the human being is established within the unity of substance, through the qualities of thought and extension. In this sense, identity is not a fixed and isolated existence of the individual, but rather a metaphysical and functional understanding that transcends the dualism of God and the world. It offers a new comprehension of humanity as part of the total process of thought and extension, in which God and nature are unified.